

SUPPLEMENTUM

AD OPERA

S. AUR. AUGUSTINI,

HIPPONENSIS EPISCOPI.

NOTITIA LITTERARIA

IN VITA, SCRIPTIS ET EDITIONIBUS OPERUM S. AUGUSTINI.

(Schoenemanni Biblioth. Lipsiæ 1794.)

CAPUT PRIMUM.

Vita S. Augustini.

Natus est Tagastæ, obscuro Africæ oppido, in mediterranea Numidiæ parte, haud procul a Madauris et Hippone Regio sito, idibus Novembris anno ccccliv, i. e. trecentesimo quinquagesimo quarto, parentibus honestis de Curialium, seu eorum qui munia publica procurabant in municipiis, numero, ut tradit Possidius. Pater erat Patricius, mediocri fortuna, sed liberali et propenso in omnes animo, simul tamen iracundus et ferox, ut ipsum pinxit Augustinus (a); fidem Christianam sub finem vitæ demum amplexus; mater Monica, clarissimum inter Christianos nomen, quæ liberos suos ab incunabulis statim religionis Christianæ sensu et amore imbuat. De infantis sua, prima educatione, et institutione deinde puerilis ætatis ipse plura retulit in Confessionibus, quam ad sequentia vitæ ejus acta illustranda opus erat et conducibile. Vividum fuit scilicet aut fervidum potius pueri et adolescentis ingenium, partim a sanguine parentis, partim cœli natura. Jam pater liberos suos, ut ex variis elucet, quæ memoriæ de eo Augustinus prodidit, medullitus amabat et in sinu gaudebat de quibuscumque aut ingenii aut corporis quas exsererent viribus; mater pia sane nec minus prudens, plurimum tamen indulxit appetitui filii, qui, si strenue litteras disceret, satis bene educari videbatur. Hinc semina ingentium vitiorum simul cum ætate maturescente succreverant, quæ si non ipsum penitus perdidissent, videbantur tamen a fide christiana abstrahere et plane reddere alienum. Postquam Madauris aliquamdiu Latinis imprimis litteris et oratoricæ artis elementis vacasset, nam Græcorum litterarum tum eum tædebat et postea non nisi leviter eas attigit; Carthaginem missus est, ut

A eloquentiæ, qua sola tunc hominibus mediocri loco natis ad gloriam et opes aut in foro aut in academiis consequendas patebat via, studium excoleret; quem in finem, ut ipse narrat, pater gloriæ cupidus plus sumptuum, quam domesticæ paterentur facultates, ei suppeditabat. Ibi tum fiebat, ut, cum aliquantisper et urbis et commilitonum exemplis pellectus et suapte natura proclivis, nec angustias fortunarum sentiens, dissolutiori vitæ sese dedisset, annum vix decimum octavum natus *Adeodatum* filium ex concubina susciperet, quem puerum frugi et acris ingenii non semel in scriptis suis laudat et immatura morte in ipso adolescentiæ flore sibi ereptum doluit. Sed antequam ei hic puer natus esset, patre orbatus est, nec tamen magnam inde studiorum suorum jacturam fecit, siquidem et mater quibuscumque posset modis necessaria ei prospexit, et Romaniani cujusdam, quem idcirco enixe prædicat, liberalitas effecit, ne ei quidquam non solum ad necessitatem, sed et jucunditatem vitæ deesset. Circa id tempus agebat vero ætatis annum undevigesimum, ad sapientiæ seu philosophiæ cognitionem se applicuit, incitatus subito libro Ciceronis, qui Hortensius erat inscriptus et ad sapientiam amplectendam hortabatur; quæ cogitatio sic totum eum cepit et ad tempus tenuit, ut, sepositis extemplo oratoris exercitationibus, omnes spes rationum suarum, quæ non cum illa conjungi posse, et ex ea quasi nasci viderentur, abjiceret et fastidiret; tametsi deliberabundus adhuc velut inter anfractus et confragosa hæreret, qualis via sibi ingredienda esset. Ex una parte interiore quadam mentis agitatione, quam religionis aliquis sensus ex prima pueritiæ perceptione residuus tetigit et quasi afflavit, ad Christianam doctrinam ferebatur, ex altera parte variæ ac multiplices veterum Græcorum et Romanorum sapientium scholæ eum

(a) Conf. l. xx, n. 9 et 19.

Invitabant. Sed cum semel inter hæc Scripturas sacras legere cœpisset, tantum subito eum cepit humilis earum et vilis, ut ipsi, Tullianam dignitatem spiranti, videbatur, dictionis tædium, ut non magis declinasse quam refugisse hanc semitam dici possit. Tradidit ergo se alteris, non tamen magistri alicujus institutioni confidens, sed suo studio. Arripuit primum Aristotelis Categorias, quas a rhetore Carthaginensi magistro suo mirifice commendari audierat, easque solus non solum legit, sed percepit etiam, ut ex sermonibus cum iis, qui easdem in schola cum voce, tum figuris in pulvere depictis didicerant, institutis expertus est. Ab eo tempore pariter omnes liberalium artium libros per se ipsum legit, et intellexit quoscumque legere poterat, et quidquid de arte loquendi et disserendi, quidquid de dimensionibus figurarum et de musicis et de numeris, sine magna difficultate et nullo hominum tradente. Per hanc ipsam de sapientia consequenda sollicitudinem incidit in Manichæos, quos postea, cum probe illos cognovisset, apte vocat homines *superbe delirantes, carnales et loquaces*. Nam eum nescio quam reconditam et abstrusam assectantibus suis invitandis pollicerentur sapientiam: nugas et vana acumina venditabant, et sobrietatem castitatemque in ore gerentes vitam omni nequitiarum et turpitudinis genere commaculabant. Quæ quamquam Augustini perspicacem animum fugere non poterant, non impedire tamen potuerunt, quominus per novem integros annos, ingenti matris dolore, eos sequeretur. Quare quod ipsum in consortio eorum retinuit, nihil pene aliud fuisse videtur, quam spes jucunda, fore, ut, superatis auditoris aliisque discipulorum docentiumque gradibus, ad mysteria tandem penetraret. Docuit interea temporis primum Tagastæ, quo ad tempus se contulerat, grammaticam, et postquam inde Carthaginem rediisset, ibi rhetoricam professus est. Scripsit tum quoque, anno ætatis vicesimo sexto aut septimo, primos libros suos *de Apto et Pulchro*, sed qui jam tum, cum Confessiones scriberet, interciderant. Inter hæc accidit, ut amici quidam ejus, qui Romam proficiscendi consilium ceperant, ipsi quoque, et honoris majoris et amplioris emolumenti in ea urbe, quæ litterarum studia præmiis uberrimis aleret et ubi juvenes magistrorum subsellia frequentantes morum modestia et studiorum quodam ordine longe a ferocia Carthaginensium abhorrent, ostentatione, ut secum iter faceret persuaderent. Vix autem e matris amplexibus arte quadam se extorsit, et cum tandem Romam appulisset, gravi morbo, qui morti propinquum fecit, implicatus est, ex quo simul ac paulisper convalescisset, scholas aperit et discipulos longe quidem a Carthaginensium licentia alienos sensit; sed quod fidem pessime audirent ob turpitudinem, qua in fraudem magistri, cui mercedem deberent, quasi conspirarent, eumque, ubi aliquamdiu audiissent, desererent et ad alium transirent; et hæc sprevit. Postquam igitur Mediolanenses a præfecto urbis

A Symmacho petiissent, ut sibi rhetoricæ magistrum provideret, Augustinus hanc provinciam ambivit et dictione proposita probatus Mediolanum ab eo missus est anno circiter 384.

Hic vero locus fuit, unde totius vitæ ejus conversio et commutatio originem duxit. Nam cum Ambrosii urbis illius episcopi sermones, quos statis diebus ad populum habere solebat, nulla quidem ab initio alia de causa, quam ob eloquii suavitatem, frequentasset, sensim cum verbis res ipsæ animum ejus penetrarunt, et primum quidem Manichæorum dogmata, quæ diu quidem falsi convincere optabat, concusserunt; mox ubi ipse tandem omnibus ingenii animique viribus obniti cœpisset, funditus everterunt. Fuit sub recentem hanc de hæresi sua inventa victoriam, cum mater ejus, quæ a prima filii in Italiam transfretatione consolari non potuisset, Mediolanum accederet; quam mirifica de novo rerum statu læticia cepit. Sed etsi illam quidem hæresin exisset et catholicæ fidei redditus videretur, incertus tamen, quem vitæ et studiorum cursum in posterum teneret, dubiorum aculeis et consiliorum celeri fluctuatione vexatus ac jactatus est. Animum modo huic, modo illi adjicit; quæ modo cœpisset, medio opere rursus dimisit et in aliis viam vix ingressus substituit. Erat vero nullus tum non solum in rebus suis, sed et in alienis casus tam fortuitus, quin nova aliqua sollicitudine animum ejus maceraret aut novo aliquo proposito accenderet. Non parum etiam aluit et auxit hanc animi concitationem et ex crebro sensuum impulsu et affectuum vehementia conflictuum Platoniorum lectio, cui plurimum tempus tribuebat. Addidit his Pauli epistolas, quarum obscurior sensus cum gravitate conjunctus facile intelligi potest, quantopere animum inter metus et terrores omnisque generis phantasmata suspensum percellere debuisset. His accedebant quotidianæ confabulationes cum Alypio et Nebridio familiaribus, quorum hic Carthagine Mediolanum nullam aliam ob causam se contulerat, quam ut ipsi adhærere posset, ille diu noctuque consilia de vitæ communionem et perpetua invicem societate instituenda agitabat. Adde matris nullo non tempore quiescentem sollicitudinem, gemitus et preces, quas indefessa cum in templis, tum domi, pro filii salute ad Deum effunderet, et quæ Augustinum latere minime poterant, immo et ipsius cum eo conversationis partem plurimam efficiebant; itemque Ambrosii monita et cohortationes aut amicas reprehensiones: et intelliges, paucos futuros fuisse, quos tantæ animi perturbationes non fregissent et penitus oppressissent. Aliter tamen Augustino pro ingenii felicitate et ignea imaginationis ejus natura accidit. Nam cum ipse et Alypius a Pontitiano quodam, Afro genere, in palatio Valentiniani Mediolani militante, vitam S. Antonii enarrari audisset, tantus ex ea auditione omnia mentis sensa et ideas superavit pectoris tumultus et exæstuans affectus, ut excluso omni rerum externarum impulsu, cœlum velut cogitatione

peteret, et numen ipsum quasi intercedere huic fremitui cogeret. Nam subito divinitus, ut ipsi videbatur, audita voce, omnis hic furor resedit et lenioribus de vitæ ratione conformanda deliberationibus locum fecit.

Primum igitur (accidit vero a. 386) omnibus terrestribus curis valedicere statuit, refugit consilium quod ipsi sederat novissimum, uxoris ducendæ, gloriæ item ex litteris capiendæ fastidium subiit, et insecutis mox vindemialibus feriis magisterio suo sese abdicavit; atque sic gravissimis muneris et cupiditatum vinculis exsolutus, in rus (villam *Cassiacum*) concessit, et in matris amicorumque congressionibus de quæstionibus utilibus nec raro subtilibus otium sanctum et Deo totum dicatum exegit. Varia, quæ ex illius cum amicis colloquiis per idem spatium enata et ab eo edita sunt opuscula, facile ex temporis quam singula in recensu præferunt nota cognosci possunt. Ex hoc recessu tandem Mediolanum rediit, ut sacrum baptismum per Ambrosium susciperet; quod contigit in Paschatis pervigilio, nocte ante 25 aprillem a. 387. Paulo post ipsi et amicis Alypio et Evodio, Tagasensi eodem, cum simul Deo servire unaque habitare proposuissent, eorumque omnium curam Monica, perinde ac si singulorum parens exstitisset, gereret, in Africam remeare ibique locum vitæ suæ instituto aptum quærere placuit. Cum eo erat Navigius frater et Adeodatus filius: sed cum ad Ostia Tiberina pervenisset, mater optima subito morbo correpta (paucis ut Benedictini supputant diebus ante idus Novembres a. 387) decessit. Dolorem ex ejus obitu sibi inflictum verissimis verbis expressit, dum quasi dilaniatam sibi vitam, quæ una facta fuerit ex sua et illius diceret (a). Jam vero hac tam dulci itineris comite orbatus, dilato ad tempus in Africam reditu, Romam divertitur. Ubi cum antea cum Manichæis familiarissime vixisset, iidemque interceptam discessu ejus consuetudinem revocare cuperent, ille vero refugeret iisque errores suos et pravitatem vitæ serio exprobraret, post varias ab initio velitationes, tandem in apertum illud adversus eos cunctos ac singulos bellum prorupit, quod sine ulla virium et animi relaxatione ad obitum usque acerrime voce et scriptis gessit. Scripsit itaque, Romæ constitutus, sine intercapedine libros, quorum fama mox omnem Africam est pervagata, de *Moribus Ecclesiæ catholicæ* et de *Moribus Manichæorum*, in quibus jactantiam eorum de falsa et fallaci sua continentia reprimere studuit; ibidemque opus de *Libero arbitrio* contra disputationes eorum de origine mali, quod illi ab immutabili quadam et Deo cœterna natura deducebant, ipse ex libero voluntatis arbitrio derivabat, inchoavit. Nondum autem in his libris (quorum primum tantum Romæ conscripsit, reliquos

A duos jam presbyter addidit) attingit quæstionem de gratia Dei, qua suos electos sic prædestinasset, ut eorum, qui jam in eis uterentur libero arbitrio, ipse etiam præparet voluntates, quoniam id solum quæstionis erat, unde malum: non unde redeatur ad pristinum vel ad majus perveniat bonum (b). At sæpe postea a Pelagianis ad hos ipsos libros, quasi eorum causam in iis egisset, provocatum est, nec parum ipsum sollicitum habuit in Retractationum libris, ut eorum quæ tunc disputasset, cum senioribus opinionibus suis nexum et quasi cognationem ostenderet. Roma digressus mense Augusto vel Septembre anni 388. Africam exeunte hieme appulit et per Carthaginem Tagastam petiit, ubi ruri, id est, agris paternis, qui hæreditario jure ipsi obtigerant (c), vivere constituit;

B ac transegit ibi fere triennium procul ab omnibus sæculi curis, meditationibus et exercitiis sacris vacans, ac nihil pene a monacho differens. Assumpserat vero ad idem vitæ institutum, quod ipsum, vel locum ubi degebant, *monasterium* appellat (d), amicos quosdam, quorum numerum augeri haud ægre patiebatur. Interim et scriptorum suorum, quæ identidem sat grandibus voluminibus emisit, et hujus speciosæ vitæ fama usquequaque adeo percrebuerat, ut et secessus ejus resonaret, et ipse ea loca, quibus episcopus deesset, accedere caveret, metuens, ne, si qui agnoscerent, invitus ad episcopatum traheretur. Tanto magis improvisum ei accidit, quod, cum amici ejusmodi gratia, quem Deo se lucrari posse putabat, ut secum in monasterio esset, sub finem anni 391 Hipponem Regium, securus, quia episcopum locum haberet, adisset, ibique Valerii interesset concionibus, subito ad monitum illius de ordinandi presbyteri necessitate, magno cum tumultu et clamore omnium raperetur et quantumvis repugnaret, crearetur presbyter. Ferunt tunc quosdam, cum lacrymas eam effundere vidissent, suspicatos, eas poenitentiae deberi, quod non continuo episcopus factus esset, studuisse consolari suggerendo, presbyterium quidem infra dignitatem ejus esse, proxime tamen ad episcopatum accedere: At alia et dignior ipsi erat lacrymarum causa, ut non semel in scriptis suis professus est. Quippe longe augustior et gravior ipsi quam vulgo plerisque eam ambientibus omnis hæc sacrorum officiorum provincia videbatur, et metuebatur, ne tantum non in se præsidii haberet, quam ad eam rite obeundam opus esset. Quapropter etiam id temporis, quod interesset ab ordinatione sua ad Paschatis festum a. 392, dari sibi ad præparandum optavit, et cum impetrasset, in solitudinem se recepit. Igitur muneris illius primordia ex hoc demum tempore juste repeti posse videntur. Prima autem ipsius cura fuit, ut Hipponem quoque monasterium institueret, in quo vota ejus adjuvit Valerius, horto Ecclesiæ Hip-

(a) Confess., l. ix, c. 42, n. 30.

(b) Retract., l. i. cap. 9, § 2.

(c) Possidius in Vita Augustini, c. 3, narrat eum agros suos, simul ac Tagastam rediisset, vendidisse et pretium distribuisse pauperibus. Quod si vere ab

illo proditum fuit, necesse est, eum vel in alienatis aut alienis plane degisse, aut saltem partem de suis retinuisse.

(d) Sermo 355, c. 1, n. 2.

ponensis ad hunc usum ei concesso. Aliam deinde et præclaram de Ecclesia bene merendi et simul nomen suum illustrandi occasione nactus est per eundem Valerium, eo quod ipsi coram se concionandi potestatem faceret. Quod quidem antehac a presbyteris fieri insolitum in Ecclesiis Latinis, mox ubi prævisisset Valerius, Græcus natione scilicet et Latini sermonis usu tardior, plures per Africam episcopi imitati sunt. Nec vero desiit inter hæc et cætera muneris avocamenta scriptis insigniora fidei capita aut illustrare et apud suos corroborare, aut contra aliter ac prave sentientes astruere et defendere; assiduum insuper ipsi cum amicis tam propinquis loco, quam remotissimis permultis, fuit commercium. Tanta vero fuit hujus presbyteri apud omnes etiam Africæ episcopos citra invidiam existimatio, ut summa dignitate inter eos viri, veluti Aurelius, consilia ejus lubenter admitterent, et cuncti adeo in concilio Hipponensi a. 395, sine exemplo coram ipsis *de fide et symbolo* sermonem facere eum juberent. Quibus omnibus de causis haudquaquam sane inanibus metuens Valerius, ne, sicubi episcopus deesset, ad Ecclesiam illam regendam subito evocaretur, petiit ab Aurelio Carthaginis episcopo totiusque Africæ primati, ut sibi liceret eum collegam et coepiscopum suum facere. Quod ubi impetrasset, mox clero et populo suo pluribusque episcopis præsentibus significavit et magno cum omnium consensu a Megalio episcopo Calamensi Numidiæ primati, cujus hæc partes erant, postulavit, ut episcopum ordinaret. Intercedebat quidem ejus ordinationi, criminis nescio cuius eum insimulans Megalio; sed ubi falsum illud esse, in hoc ipso litigio cognovisset, pœnituit eum calumniæ, nec diutius in ordinationem ejus consensum cohibuit. Sed et ipse Augustinus reluctabatur et non nisi prolatis variis, non Africanis modo, sed transmarinis exemplis, quæ ab Ecclesiæ consuetudine non abhorreere probarent, ut vivente adhuc episcopo alius eidem Ecclesiæ præficeretur, vinci potuit. Aptè hoc loco ad ingenium hominis declarandum de recusatione ejus excidit Benedictinis: *Non minor erat ejus modestia et religio, quam tot illustrium virorum, qui ætate illa, ut episcopatum susciperent, sicuti scribit (a), tenebantur invitati, perducebantur, includebantur, custodiebantur, patiebantur tanta quæ nolebant, donec eis adesset voluntas suscipiendi operis boni. Contigit ordinatione ejus exeunte anno 395 aut sub initium sequentis. In hanc vero tam insignem dignitatem ipse tantum de suo transfudit honorem atque claritudinem, ut nullum eo illustriorem episcopum Ecclesia Latina noverit. Nam etsi jam ante susceptum episcopatum summa esset*

(a) Ipsius verba in *ep. ad Donatum* 173, n. 3.

(b) *Confess.* l. xiii, c. 8, n. 9: « Da mihi te, Deus meus, redde te mihi: te enim amo, et si parum est, amem validius. Non possum metiri, ut sciam, quantum desit mihi amoris ad id quod sat est, ut currat vita mea in amplexus tuos, nec avertatur donec abscondatur in abscondito vultus tui. Hoc tantum scio, quia male est præter te, non solum extra me,

presbyteri celebritas, nec ipsos episcopos puderet ejus consilia et vota exsequi, nulla tamen erat auctoritas ejus legibus ecclesiasticis confirmata, circumscriptaque agendi licentia alieno arbitrio. Ex quo vero semel ad regendam Ecclesiam Hipponensem evectus est, ex ejus nutu atque ordinatione non solum Valerius coepiscopus, sed Aurelius etiam Carthaginis episcopus et totius Africæ primas, totaque cum eo Ecclesia Africana, quin immo transmarinæ Ecclesiæ per totum Occidentem, plurimæque in Orientis partibus pependerunt.

Nostrum quidem in præsentem non est omnium ejus factorum gestorumque historiam contexere, quippe quæ cum universa temporum illorum ac eventuum serie tam arcte cohærent, ut sine accurata istorum enarratione parum concinne fieri possit, nec, si locus minus esset alienus, nostram operam post tot summorum virorum diligentiam requirant. Expectabitur vero imago viri, qualis ab hoc tempore fuerit, ex scriptis ejus gestorumque memoria expressa, in qua, si minus acute viderim, qui colorum delectus esset habendus, id reprehendi non ægre patiar. Ac primum quidem huc facit vitæ privatæ ejus consideratio. Natura vehemens erat, facileque sensibus commovebatur, ita ut quæcumque objicerentur, subito complecteretur, modumque non raro in fruendo excederet. Exercitiis ergo quotidianis huic animi morbo ac imbecillitati mederi instituerat, nempe contemplatione sui ipsius ac investigatione vitiorum, prece porro continua et studio amorem Dei in se augendi. Ac hoc postremum quidem potentissimum fuit præsidium, quo contra cupiditatum impetus ac insidias uti soleret. Nimirum ut celeres istos sensuum motus et crebras vibrationes aut sisteret aut saltem præpediret, alio convertere opus habuit interna quadam contentione animique ad sublimiores cogitationes evectioe aut potius raptu, quo plurimum omni tempore ac in omni contemplationis genere homines vividi ingenii potuisse compertum est. Nec vero iste nisus infirmioris erat cerebri, aut mentem ejus de statu deturbabat, sed utebatur etiam in his ratiocinatione quadam ipsi propria et velut ex perfecta cognitione et propiori aspectu inflammarî videbatur. Hinc querebatur apud se de lassitudine sua, quæ impediret, quominus Deum, prout vellet, amaret. Metuens scilicet corporis imaginem in Deo concipere, sensu tamen amplecti cupiebat, quæ solius intellectus erant. Nam pulchritudinem et dulcedinem Dei laudat et in amplexus ejus vitam suam currere dicit et cum illo quasi amico et familiari blando sermone, colloquebatur (b). Nec tamen emen-

sed et in me ipso, et omnis mihi copia quæ Deus non est, egestas est! » Ibid. lib. eod. cap. 29, et sq. fin.: « Et attendi ut invenirem, utrum septies vel octies videris, quia bona sunt opera tua, cum tibi placuerunt: et in tua visione non inveni tempora, per quæ intelligerem, quod toties videris, quæ fecisti. Et dixi, O Domine, nonne ista scriptura tua vera est: quoniam tu verax et veritas edidisti eam? Cur ergo

dare inter ea cessavit, quotquot in se deprehenderet vitia, sed ita, ut non sibi illud arrogaret, sed Deum ipsum operari in se putaret, quo magis eum in dies vicissim amore complecteretur; indeque enata illa de operatione Dei in homine seu gratia divina effetrice opinio, quæ plurimum per totam vitam ejus dominata est. Cæterum erat affabilis et blandus, et tam singulis, quam toti Ecclesiæ suæ, bene cupiebat. Mores emendare haud postrema ejus erat cura, et nihil fucataz tribuere religioni, bene discernerebat, quæ ex recto animi proposito, quæve ex momentanea commotione aut levitate aliqua proficiscerentur: id quod tot ejus seu ad amicos, seu alios quoscumque, consilia, monita atque cohortationes per epistolas communicata declarant. Nec vero disciplinam Ecclesiæ severis legibus exercebat, et parcissimus erat in puniendo. Idem nec avarus in augendo Ecclesiæ patrimonio, quippe qui hæreditates non appeteret, quasdam vero sibi oblatas recusaret et redderet; quam ob rem a nonnullis etiam reprehendebatur, quod minus Ecclesiæ bonis prospiceret. Sed vitæ solitariæ ut antea cupidissimus, cum per episcopi negotia et officia humanitatis, quæ ipsi novum munus erga hospites injungebat, sequi illam minime posset, novum monasterium in ipsa episcopali domo constituit, unde juniores alumnos ad ministeria ecclesiastica subinde provehere solebat. Ac sane multifariarum rerum administratio cum episcopi talis loci munere in Africa erat conjuncta, in quibus tamen omnibus expediendis ita se gessit, ut nunquam florentiorem Ecclesiæ Africanæ statum fuisse existiment, quam cum ille summæ rerum non loci jure, sed per summam auctoritatem præesset. Nam et concionabatur non solum statis diebus absque intermissione, sed et alias creberrime et nunquam sine ingenti hominum confluxu et studio. Ipse autem summo ardore ac contentione ad fatigationem usque id agebat, ut verba sua in animos penetrarent, audientes percellerent, commoverent, incenderent (a). Præterea respondebat quotidie iis, qui vel præsentibus, vel de privatis rebus, vel de Ecclesiæ et fidei rationi-

ta mihi dicis, non esse in tua visione tempora; et ista scriptura tua mihi dicit per singulos dies, ea quæ vidisti te vidisse bona sunt? Et cum ea numerarem, inveni quoties? Ad hæc tu dicis mihi, quoniam tu es Deus meus, et dicis voce forti in aure interiore servo tuo perrumpens meam surditatem, et clamans: O homo, nempe quod Scriptura mea dicit, ego dico. Et tamen illa temporaliter dicit, Verbo autem meo tempus non accidit, quia æquali mecum æternitate consistit. Sic ea, quæ vos per spiritum meum videtis, ego video; sicut ea, quæ vos per spiritum meum dicitis, ego dico. Atque ita cum vos temporaliter eas videatis, non ego temporaliter ea video. Et audi, Domine Deus meus, et elinxi stillam dulcedinis ex tua veritate. »

(a) Digna sunt verba ejus, quæ a pluribus ac vulgo solet legantur ex libro de catechizandis rudibus cap. 2, n. 3: « Mihi prope semper sermo meus displicet. Melioris enim avidus sum, quo sæpe fruor interius, antequam eum explicare verbis sonantibus cæpero: quod ubi minus, quam mihi notus est, evolvo, contritior linguam meam cordi meo non posse sufficere. Totum enim quod intelligo, volo,

abus, vel de moribus, vel denique, quod frequentissime fieri solebat, de locis biblicis ipsum consultabant. Ut nihil de iis dicam, qui more jam pridem in Ecclesiis inoleto in causis litigiosis, antequam in jure desuper contenderent, arbitrium episcopi deponere solebant; cujusmodi interpellationes non exiguo ipsi temporis impendio constabant. Quæstiones autem illæ, quas diximus crebro ad eum deferri solitas, ex momentis fere levibus erant repetitæ et ab inani et frivola Africanorum sedultate profectæ, de quibus vere si quid umquam Erasmus pronuntiavit: *Uberiores fructus nobis dedisset illud ingenium, si in Italia Galliave vel nasci, vel vivere contigisset. Rudis erat Africa, voluptatum avida, studiorum inimica, curiosarum rerum appetens. Unde frequenter illum exercent quæstionibus frivolis, nec multum facientibus ad pietatem: et ad suæ gentis affectus sæpe cogitur attemperare calammum. Verum tali excolendo senticeto tali opus erat agricola. Quamquam digniora lectu scripturus erat, si vel ad Romanorum aut Græcorum judicia se composuisset, vel minus indulisset simplicium imperitiæ. Sed Christiana charitas prius habet prodesse quamplurimis, quam probari præcipuis, fraternæ salutis, quam suæ gloriæ sitientior. Quosdam autem, præcipue mulierculas pia quædam habebat ambitio, pulchrum esse ducentes, qualescumque scriptum impetrassa ab episcopo. Ita factum est, ut dum vir pius omnium votis obsequitur, minus alicubi satisfaciat lectori fastidioso (b).* Enimvero non inter Africam solum hæc insaniam erat domestica; sed in Italia etiam aliisque Occidentis provinciis erant, qui omnes ab eo veluti oraculo quodam quæstiones solvi atque explicari posse putarent, quibus non litteris solum, sed integris voluminibus sæpe respondere opus habuit, dum nemini non satisfacere non magis per summam charitatem, quam laudis ac honoris causa, cujus quidem ad finem vitæ appetentissimus mansit, cuperet. Publica deinde Ecclesiæ cura sæpe eum ad concilia et synodos vocabat, in quibus partim de disciplina atque moderatione Ecclesiæ in universum tuenda reparandave, aut de singulis consuetudinibus dis-

ut, qui me audit, intelligat; et sentio, me non ita loqui, ut hoc efficiam; maxime, quia ille intellectus quasi rapida coruscatione profundit animum: illa autem locutio tarda et longa est, longeque dissimilis; et dum ista volvitur, jam se illa in secreta sua condidit; tamen quia vestigia quædam mihi modo impressit memoriæ, perdurant illa cum syllabarum morulis; atque ex iisdem vestigiis sonantia signa peragimus. Nos autem plerumque in auditoris utilitatem vehementer ardentes, ita loqui volumus, quemadmodum tunc intelligimus, cum per ipsam intentionem loqui non possumus. Et quia non succedit, angimur, et velut frustra operam insumamus, tædio marcescimus; atque ex isto tædio languidior fit idem sermo et hebetior, quam erat unde perduxit tædium. Sed mihi sæpe indicat eorum studium, qui me audire cupiunt, non ita frigidum esse eloquium meum, ut videatur mihi; et eos inde aliquid utile capere, ex eorum delectatione cognosco; necumque ago sedulo, ut huic exhibendo ministerio non desim, in quo illos video bene accipere quod exhibetur. »

(b) In præfatione epistolæ præmissæ, quæ est in tomo II Opp. statim in aversa tituli pagina.

ceptabatur, aut de vita et moribus clericorum singulorum iudicium fiebat, aut denique pro doctrina confirmanda custodiendaque consilia salutaria agitantur, ac hæreticorum ac schismaticorum dogmata artesque damnabantur et impugnabantur. Interfuit igitur conciliis, de quibus quidem exploratum est, Carthaginiensibus, quarto a. 398, quinto eodem anno, sexto et septimo a. 419 in causa appellationum habitis; Africano tertio a. 401, et quarto a. 407; Collationi adversus Donatistas a. 411; Cirtensi contra eosdem a. 412, et Milevitano contra Pelagianos a. 418. Atque ut nulla harum synodorum acta clariora sunt, quam quæ ad hæresium impugnationem spectant, ita Augustini quoque nulla vel in iisdem, vel suoapte consilio gesta illustriora sunt, quam adversus suæ ætatis hæreticos.

Hic Schœnemannus, suæ sectæ indoli nimium indulgens, S. Augustini contra hæresim nobilissimos agones tanta invidia prosequitur ut minus historicum quam sycophantam agere videatur. Quæ igitur illius Notitiæ supererant, nostrisque fuerant nimis fidenter inserta columnis, succidimus, atque ex Possidio, charta medicabili adhibita, supplemus, alibi dicta repetere quam hæretica proferre eligentes. EDIT.

« Docebat, inquit Possidius, et prædicabat ille privatim et publice, in domo et in ecclesia, salutis verbum cum omni fiducia adversus Africanas hæreses, maximeque contra Donatistas, Manichæos et Paganos, libris confectis, et repentinis sermonibus, ineffabiliter admirantibus Christianis et collatantibus, et hoc ipsum ubi poterant non tacentibus, sed diffamantibus. Sicque, adjuvante Domino, levare in Africa Ecclesia catholica exorsa est caput, quæ multo tempore illic convalescentibus hæreticis, præcipueque rebaptizante Donati parte majorem multitudinem Afrorum, seducta et oppressa jacebat. Et hos ejus libros sive tractatus mirabili Dei gratia procedentes ac profluentes, instructos rationis copia, atque auctoritate sanctarum Scripturarum, ipsi quoque hæretici concurrentes cum Catholicis ingenti ardore audiebant: et quisquis, ut voluit, et potuit, notarios adhibens, etiam ea quæ dicebantur excepta descripsit.

« Ejus dicta atque excepta, maxime Donatistæ in eadem Hipponensi vel vicina manentes civitate, ad suos episcopos deferebant. Quæ cum audissent, et contra forte aliquid dicerent, aut a suis refellebantur, aut eadem responsa ad sanctum Augustinum deferebantur, eisque compertis, patienter ac leniter, et, ut scriptum est, cum timore et tremore salutem omnium operabatur (*Philipp. II, 12*): ostendens, quam nihil illi refellere voluerint ac valuerint, quamque verum manifestumque sit quod Ecclesiæ Dei fides tenet ac docet. Et hæc diebus ac noctibus ab eodem jugiter agebantur. Nam et epistolas privatas ad quosque ejusdem erroris episcopos, et eminentes scilicet laicos dedit, ratione reddita admonens atque exhortans, ut vel ab illa se pravitate corrigerent, vel certe ad disputationem venirent. At illi causæ

A diffidentia ne quidem unquam rescribere voluerunt: sed irati furiosa loquebantur, atque seductorem et deceptorem animarum Augustinum esse, et privatim et publice conclamabant; et ut lupum occidendum esse in defensionem gregis sui, dicebant et tractabant; omniaque peccata a Deo indubitanter esse credendum posse dimitti iis qui hoc facere ac perficere potuissent, nec Deum timentes, nec homines erubescerent. Et ut eorum causæ diffidentia cunctis innotesceret, elaboravit: et publicis gestis conventi, non sunt ausi conferre. Habebant etiam iidem Donatistæ per suas pene omnes Ecclesias inauditum hominum genus perversum ac violentum, velut sub professione continentium ambulantes, qui Circumcelliones dicebantur. Et erant in ingenti numero et

B turbis per omnes pene Africanas regiones constituti. Qui malis imbuti doctoribus, audacia superba et temeritate illicita, nec suis, nec alienis aliquando parcebant, contra jus fasque in causis interdicens hominibus: et nisi obedissent, damnis gravissimis et cædibus afficiebant, armati diversis telis, bacchantes per agros villasque, usque ad sanguinis effusionem accedere non metuentes. Sed dum verbum Dei sedulo prædicaretur, et cum his qui oderant pacem, pacis ratio haberetur, illi loquentem debellabant gratis. Et cum adversus eorum dogma veritas innotesceret, qui volebant et poterant, sese inde vel eripiebant vel subducebant, et paci atque unitati Ecclesiæ cum suis quibus poterant cohærebant. Unde illi sui erroris congregationes minui videntes, atque augmentis Ecclesiæ invidentes, accensi exardescabant ira gravissima, et intolerabiles persecutiones unitati Ecclesiæ compacti faciebant; ipsisque sacerdotibus catholicis et ministris aggressionem diurnas atque nocturnas, direptionesque rerum omnium inferebant. Nam et multos Dei servos cædibus debilitaverunt. Aliquibus etiam calcem cum aceto in oculos miserunt, aliosque occiderunt. Unde etiam suis iidem Donatistæ rebaptizatores in odium veniebant.

« Aliquoties vero etiam vias armati iidem Circumcelliones contra famulum Dei Augustinum obsederunt, dum forte iret rogatus ad visitandas, instruendas et exhortandas catholicas plebes; quod ipse frequentissime faciebat. Et aliquando contigit, ut illi succenturiati hactenus perderent captionem: evenit enim Dei quidem providentia, sed ducatoris hominis errore, ut per aliam viam cum suis comitibus, sacerdos quo tendebat venisset, atque per hunc quem postea cognovit errorem, manus impias evasisset. Et cum in omnibus liberatori Deo gratias egisset, omnino suo more illi nec laicis nec clericis pepercerunt sicut publica contestantur gesta.

« Inter ea silendum non est, quod ad laudem Dei per illius tam egregii in Ecclesia viri studium domusque Dei zelum adversus prædictos rebaptizatores Donatistas gestum et perfectum est. Cum forte unus ex iis quos de suo monasterio et clero episcopos Ecclesiæ propagaverat, ad suam curam pertinentem Calamensis Ecclesiæ dioccesim visitaret, et quæ didicerat

pro pace Ecclesiae contra illam haeresim praedicaret, A factum est ut medio itinere eorum insidias incurrisset, et pervasum cum omnibus illi comitantibus, sublati animalibus et rebus, injuriis et caede eum gravissima affecissent. De qua re, ne pacis Ecclesiae amplius impediretur profectus, defensor Ecclesiae inter leges non siluit. Et praecipuum est Crispinus, qui eisdem Donatistis in Calamensi civitate et regione episcopus fuit, praedicatus scilicet et multi temporis, et doctus ad muletam teneri aurariam publicis legibus contra haereticos constitutam. Qui resultans legibus praesentatus cum apud Proconsulem se negaret haereticum, oborta est necessitas, ut illi recedente Ecclesiae defensore, a catholico episcopo resisteretur, et convinceretur eum esse, quod se fuisse negaverat: quoniam si ab eodem dissimularetur, forte catholicus B episcopus ab ignorantibus haereticus crederetur, illo se quod erat negante, atque ita ex hac dissidia infirmis scandalum nasceretur. Et memorabili Augustino antistite omnimodis instante, ad controversiam ambo illi Calamenses episcopi venerunt, et de ipsa diversa communione tertio conflictum secum egerunt, magna populorum christianorum multitudine causa exitum, et apud Carthaginem, et per totam Africam expectante: atque ille Crispinus proconsulari et libellari sententia est pronuntiatus haereticus. Pro quo ille apud Cognitorem catholicus episcopus intercessit, ne auraria muleta exigeretur; et ei est beneficium impetratum. Unde cum ingratus ad piissimum Principem provocasset, et ab Imperatore relationi debitum est responsum solutum, et consecutum est praecipuum, nullo prorsus loco haereticos Donatistas esse debere, et eos ad vim legum omnium contra haereticos latorum ubique teneri debere. Ex quo et Judex, et Officium, et idem Crispinus, quod minime fuerit exactus, praecipui sunt denas auri libras fisci juribus inferre. Sed protinus opera data est per catholicos episcopos, praecipue per sanctae memoriae Augustinum, ut illa omnium condemnatio principis dimitteretur indulgentia: et Domino adjuvante perfectum est. Qua diligentia et sancto studio magis magisque, juvante Christo, de die in diem augebatur et multiplicabatur pacis unitas, et Ecclesiae Dei fraternitas. Et id maxime factum est post collationem, quae ab universis episcopis catholicis apud Carthaginem cum eisdem Donatistarum episcopis postmodum facta est, D id jubente gloriosissimo et religiosissimo imperatore Honorio; propter quod perficiendum etiam a suo latere tribunum et notarium Marcellinum ad Africam judicem miserat. In qua controversia illi omnimodis confutati, atque de errore a Catholicis convicti, sententia Cognitoris notati sunt; et post eorum appellationem, piissimi Regis responso juste inter haereticos condemnati sunt.

Adversus Pelagianistas quoque, disputatores calidos, arte magis subtili et noxia scribentes, et ubicumque poterant publice et per domos loquentes, per annos ferme decem laboravit, librorum multa condens et edens, et in ecclesia populis de eodem er-

rore frequentissime disputans. Et quoniam iidem per-versi Sedi apostolicae per suam ambitionem eandem perfidiam persuadere conabantur, instantissime etiam conciliis Africanis sanctorum episcoporum gestum est, ut sancto papae Urbis, et prius venerabili Innocentio, et postea sancto Zosimo ejus successori persuaderetur, quam illa secta a fide catholica et abominanda et damnanda fuisset. At illi tantae sedis antistites, suis diversis temporibus eosdem notantes, atque a membris Ecclesiae praecedentes, datis litteris et ad Africanas Occidentis, et ad Orientis partis Ecclesias, eos anathemandos et devitandos ab omnibus Catholicis censuerunt. Et tale de illis Ecclesiae Dei catholicae prolatum iudicium, etiam piissimus imperator Honorius audiens ac sequens, suis eos legibus damnatos, inter haereticos haberi debere constituit. Unde nonnulli ex eis ad sanctae matris Ecclesiae gremium, unde resilierant, redierunt, innotescente et praevalescente adversus illum detestabilem errorem rectae fidei veritate.

Et erat ille memorabilis vir, praecipuum domini corporis membrum, circa universatis Ecclesiae utilitatem sollicitus semper ac pervigil. Et illi divinitus donatum est, ut de suorum laborum fructu, etiam in hac vita gaudere provenisset, prius quidem in Hipponensi Ecclesia et regione, cui maxime praesidebat, unitate ac pace perfecta; deinde in aliis Africae partibus, sive per se ipsum, sive per alios, et quos ipse dederat sacerdotes, pullulasse, et multiplicatam fuisse Domini Ecclesiam pervidens, illosque Manichaeos, Donatistas, Pelagianistas, et Paganos ex magna parte defecisse, et Ecclesiae Dei sociatos esse congaudens: profectibus quoque et studiis favens erat et exultans honorum omnium; indisciplinationes pie ac sancte tolerans fratrum, ingemiscensque de iniquitatibus malorum, sive eorum qui intra Ecclesiam, sive eorum qui extra Ecclesiam sunt constituti, dominicis, ut dixi, lucris semper gaudens, et damnis moerens.

Vestes ejus et calceamenta vel lectualia ex moderato et competenti habitu erant, nec nitida nimium, nec abjecta plurimum: quia his plerumque vel jactare se insolenter homines solent, vel abjicere; ex utroque non quae Jesu Christi, sed quae sua sunt iidem quærentes: at iste, ut dixi, medium tenebat, neque in dexteram, neque in sinistram declinans. Olera et legumina, etiam carnes aliquando propter hospites, vel quosque infirmiores, semper autem vinum habebat, quia noverat, et docebat, ut Apostolus dicit, quod omnis creatura Dei bona sit, et nihil abjiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur; sanctificatur enim per verbum Dei et orationem (1 Tim. iv, 4, 5). Et, ut idem Augustinus sanctus in suis Confessionum libris posuit, dicens: Non ego immunditiam obsonii timeo, sed immunditiam cupiditatis. Scio Nos omne genus carnis quod cibo esset usui, manducare permissum; Etiam cibo carnis refectum; Joannem mirabili abstinentia praeditum, animalibus, hoc est locustis, in escam cedentibus non fuisse pollutum. Scio et Esau lenticulae concupiscentia deceptum; et David prop-

ter aquæ desiderium a se ipso reprehensum; et Regem nostrum, non de carne, sed de pane esse tentatum. Ideoque et populus in eremo, non quia carnes desideravit, sed quia escæ desiderio contra Deum murmuravit, meruit improbari (*Confessionum lib. 10, cap. 31, n. 23*). De vino autem sumendo Apostoli exstat sententia ad Timotheum scribentis ac dicentis: *Noli usque adhuc aquam bibere, sed vino modico utere propter stomachum et frequentes tuas infirmitates* (1 *Tim. v, 23*). Cochlearibus tantum argenteis utens, cætera vasa quibus mensæ inferebantur cibi, vel testea, vel lignea, vel marmorea fuerunt: non tamen necessitatis inopia, sed proposito voluntatis. Sed et hospitalitatem semper exhibuit. Et in ipsa mensa magis lectionem vel disputationem, quam epulationem potationemque diligebat. Et contra pestilentiam humanæ consuetudinis in ea scriptum ita habebat:

Quisquis amat dictis absentum rodere vitam,
Hanc mensam vitæ noverit esse sibi.

Et ideo omnem convivam a superfluis et noxiis fabulis et detractionibus sese abstinere debere admonebat. Nam et quosdam suos familiarissimos coepiscopos illius scripturæ oblitos, et contra eam loquentes, tam aspere aliquando reprehendit, commotus ut diceret, aut delendos esse illos de mensa versus, aut se de media refectione ad suum cubiculum surrecturum. Pauperum vero semper memor erat, eisque inde erogabat, unde et sibi suisque omnibus secum habitantibus; hoc est, vel ex redditibus possessionum Ecclesiæ, vel etiam ex oblationibus fidelium. Et dum forte de possessionibus ipsis invidia clericis fieret, alloquebatur plebem Dei, malle se ex collationibus magis plebis Dei vivere, quam illarum possessionum curam vel gubernationem pati; et paratum se esse illis cedere, ut eo modo omnes Dei servi et ministri viverent, quo in Vetere Testamento leguntur (*Deut. xviii, 4*), altari deservientes de eodem participari. Sed nunquam id laici suscipere voluerunt.

Sic Augustinus, solis hostibus fidei terribilis, per omnia sanctum, simplicem et mansuetum se præbebat, non minorem forte gloriam morum integritate meritus quam innumeris pene libris quos ipsius ingenium adversus hæreticos, schismaticos et paganos quasi ex inexhausto fonte protulit. Sed antequam gloriosissimi doctoris operum sub lectoris oculis Index evolvatur, Possidium, nobis qualiter e vita excesserit narrantem audiamus. EDIT.

« Sane ille sanctus in vita sua proluxa pro utilitate ac felicitate sanctæ Ecclesiæ catholicæ divinitus condonata, vixit annis septuaginta et sex, in clericatu autem vel episcopatu annis ferme quadraginta. Dicere autem nobis inter familiaria colloquia consueverat, post perceptum baptismum, etiam laudatos Christianos et sacerdotes absque digna et competenti poenitentia exire de corpore non debere. Quod et ipse fecit, ultima qua defunctus est ægritudine: nam sibi jusserat psalmos Davidicos, qui sunt paucissimi de poenitentia scribi, ipsosque quaterniones iacens in lecto contra parietem positos diebus suæ

infirmitatis intuebatur, et legebat, et Jugiter ac ubertim flebat: et ne intentio ejus a quoquam impelleretur, ante dies ferme decem quam exiret de corpore, a nobis postulavit præsentibus, ne quis ad eum ingrederetur, nisi iis tantum horis, quibus medici ad inspiciendum intrarent, vel cum ei refectio inferretur. Et ita observatum ac factum est: et omni illo tempore orationi vacabat. Verbum Dei usque ad ipsam suam extremam ægritudinem imprætermisse, alacriter et fortiter, sana mente, sanoque consilio in ecclesia prædicavit. Membris omnibus sui corporis incolumis, integro aspectu atque auditu, et, ut scriptum est, nobis astantibus, et videntibus, et cum eo pariter orantibus obdormivit cum patribus suis, enutritus in bona senectute; et nobis coram pro ejus commendanda corporis depositione sacrificium Deo oblatum est, et sepultus est. Testamentum nullum fecit, quia unde faceret pauper Dei non habuit. Ecclesiæ bibliothecam, omnesque codices diligenter posteris custodiendos semper jubebat. Si quid vero Ecclesia, vel in sumptibus, vel in ornamentis habuit, fidei presbyteri, qui sub eodem domus Ecclesiæ curam gerebat, dimisit. Nec suos consanguineos, vel in proposito vel extra constitutos, in sua vita et morte vulgi more tractavit, quibus, dum adhuc superesset, id si opus fuit, quod et cæteris, erogavit, non ut divitias haberent, sed ut aut non, aut minus egerent. Clerum sufficientissimum, et monasteria virorum ac feminarum continentium cum suis præpositis plena, Ecclesiæ dimisit, una cum bibliothecis, libros et tractatus vel suos vel aliorum sanctorum habentibus, in quibus dono Dei qualis quantusque in Ecclesia fuerit noscitur, et in his semper vivere a fidelibus invenitur. Juxta quod etiam sæcularium quidam poetarum, suis jubens quo sibi tumulum mortuo in aggere publico collocarent, pro epigrammate finxit dicens,

Vivere post obitum vatem vis nosse viator,
Quod legis ecce loquor, vox tua nempe mea est.

Et in suis quidem scriptis ille Deo acceptus et charus sacerdos, quantum lucente veritate videre conceditur, recte ac sane, fidei, spei, et charitatis catholicæ Ecclesiæ vixisse manifestatur: quod agnoscunt qui eum de divinis scribentem legentes proficiunt. Sed ego arbitrator plus ex eo proficere potuisse, qui eum et loquentem in ecclesia præsentem audire et videre poterunt, et ejus præsertim inter homines conversationem non ignoraverunt. Erat enim non solum eruditus scriba in regno cælorum, de thesauro suo proferens nova et vetera, et unus negotiatorum, qui inventam pretiosam margaritam, quæ habebat venditis, comparavit (*Matth. xiii, 52, 45, 46*): verum etiam ex iis ad quos scriptum est, *Sic loquimini, et sic facite* (*Jacobi ii, 12*); et de quibus Salvator dicit, *Qui fecerit et docuerit sic homines, hic magnus vocabitur in regno cælorum* (*Matth. v, 19*).

CAPUT II

Scripta S. Augustini.

§ 1. Scripta Augustini genuina, servato Retractationum ordine, quem similiter auctores Magnæ Bibliothecæ Patrum secuti sunt.

Contra Academicos libri tres post librum de Pul-

- chro et Apto deperditum, primi omnium sunt, A* scripti a. 386.
2. *De Vita beata* liber, dialogis tribus constans, eodem a. 386, non post libros *contra Academicos*, sed inter illos scriptus.
3. *De Ordine libri* duo, dialogi quatuor, eodem tempore, quo præcedentes scripti.
4. *Soliloquiorum libri* duo sub initium a. 387.
5. *De immortalitate Animæ* liber, a. 387.
6. *De Musica libri* sex a. 387 Mediolani inchoati, a. 389 in Africa absoluti.
7. *De Moribus Ecclesiæ catholice* | Libri duo Romæ ver-
licæ | sus initium a. 388
8. *De Moribus Manichæorum* | scripti.
9. *De quantitate Animæ* dialogus ibidem, eodem tempore conscriptus.
10. *De libero Arbitrio libri* tres, quorum primum Romæ a. 388 inchoavit, duos posteriores Hippone presbyter ordinatus, absolvit a. 395. **B**
11. *De Genesi adversus Manichæos* libri duo quos in secessu prope Tagastam scripsit circa a. 389.
12. *De Magistro* liber ibidem et eodem a. 389 scriptus.
13. *De Vera Religione* eodem a. 389 vel 390 scriptus.
Hi libri una cum n. 35, in *I tomo* editionum *Erasmi, Lovaniensium et Benedictinorum*.
14. *De Utilitate credendi* liber Hippone a. 392 exaratus. Exst. in edit. *Erasm. et Lovaniens.* tomo VI, *Bened.* VIII.
15. *De duabus Animabus* liber eodem a. 392 confectus. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* t. VI, *Bened.* VIII. **C**
16. *Acta contra Fortunatum* quemdam Manichæorum presb. quocum disputaverat d. 28 et 29 Aug. a. 392. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. VI, *Bened.* VIII.
17. *De Fide et Symbolo* liber natus ex sermone, quem coram episcopis in concilio Hipponensi a. 393, presbyter adhuc, habuit. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. III, *Bened.* VI.
18. *De Genesi ad litteram* liber imperfectus circiter a. 393 scriptus. Exst. in ed. *Erasm., Lovan. et Bened.* tom. III.
19. *De sermone Christi in monte* ad Matth. c. v, vi, vii, libri duo circa a. 393. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV, *Bened.* III. **D**
20. *Psalmus contra Donatistas* a. 393. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. VII, part. 1, *Bened.* IX.
- [21.] Ad eundem fere a. 393 referendus est liber deperditus *contra Epistolam Donati*, Carth. episc. schismatici. Nam proxime post *Psalmum* ponit *Augustinus* *Retract.* 1, 21.
22. *Contra Adimantum* liber a. 394. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. VI, *Bened.* VIII.
23. *Expositio quarundam Propositionum* ex *Epist. Pauli ad Romanos*. Dedit Carthagine adhuc presbyter a. 394. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV, *Bened.* III.
24. *Expositio Epistolæ ad Galatas* eodem circiter anno scripta. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV, *Bened.* III.
25. *Expositio Epistolæ ad Romanos inchoata* sub idem fere tempus. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV, *Bened.* III.
26. *De Mendacio ad Consentium* liber a. 395. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV, *Bened.* VI.
27. *De Continentia* liber in *Ps.* cxli, 3, 4, scr. c. a. 395. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV, *Bened.* VI.
28. *De diversis Quæstionibus LXXXIII*, sive *Responsiones ad Quæstiones LXXXIII*. Has Augustinus a fratribus interrogatus, nullo observato ordine, dictavit in Africa c. a. 390. Episcopus vero factus, eas colligi jussit, et unum ex iis librum fieri curavit a. 398. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV, *Bened.* VI.
29. *De diversis Quæstionibus VII* libri duo. Qui primi omnium sunt, quos episcopus scripsit Augustinus ad *Simplicianum* Mediol. episc., qui S. Ambrosio suffectus est a. 397. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV, *Bened.* VI.
30. *Contra Manetis Epistolam*, cui titulus *Fundamenti*, liber scriptus circiter a. 397. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. VI, *Bened.* VIII.
31. *De Agone Christiano* a. 398 conscriptus. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. III, *Bened.* VI.
32. *De Doctrina Christiana* libri quatuor. Hos inchoavit circa a. 397; verum ad tertii libri caput tertium absolvit, tribusque quartum addidit a. 426. Exst. in ed. *Erasm., Lovan., et Bened.* tom. III.
- [33.] Ad a. 398 referendi quoque *Contra partem Donati* libri duo, quorum meminit *Retract.* 1, 5. Sed non amplius exstant.
34. *De fide rerum, quæ non videntur*. Hunc tractatum *Erasmus* et eum secuti *Lovanienses* tamquam spurium et ex *Augustini* scriptis consarcinatum rejecerant; *Benedictini* vero pro genuino receperunt. Videtur ad a. 399 referendus. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV, *Append. Bened.* tom. VI.
35. *Confessionum libri* tredecim circa a. 400 scripti. Exst. in ed. *Erasm., Lovan., et Bened.* tom. I.
36. *Contra Faustum Manichæum Disputationes* seu libri triginta tres. Opus absolutum c. a. 400, quod ad *Hieronimum* misit a. 404. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. VI, *Bened.* VIII.
37. *De actis cum Felice Manichæo* libri duo sunt *acta Collationis* quam cum eo habuit Augustinus Hippone mense Decembri a. 404. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. VI, *Bened.* VIII.
38. *De natura Boni* liber adversus Manichæos scriptus post a. 404. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. VI, *Bened.* VIII.
39. *Adversus Secundinum Manichæum* liber scr. a. circiter 405. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. VI, *Bened.* VIII.
- [40.] Hic referendus esset, si exstaret, quem contra *Hilarium* quemdam virum tribunitium laicum ca-

- tholicum scripsisse se testatur *Retract.* lib. *Ji*, A [57.] *Liber Probationum et Testimoniorum contra Donatistas.*
41. *Quæstionum Evangelicarum* XCVIII libri duo, quos festinanter admodum scripsit *Augustinus* post a. 400. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. IV, *Bened.* III.
42. *Annotationes in Jobum*, scriptæ versus a. 400. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. IV, *Bened.* III.
43. *De Catechizandis rudibus* liber post a. 400 scriptus. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. IV, *Bened.* VI.
44. *De Trinitate* libri quindecim a. 400 inchoati, a. 416 absoluti. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. III, *Bened.* VIII.
45. *De Consensu Evangelistarum* libri quatuor versus B a. 400 scripti, quos inter scribendum libros de Trinitate composuit. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. IV, *Bened.* III.
46. *Contra Parmeniani, Donati* in sede Carthag. successoris, *Epistolam ad Tychonium* scr. c. a. 400. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. VII, *Bened.* IX.
47. *De Baptismo* libri septem eodem tempore adversus Donatistas exarati. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. VII, *Bened.* IX.
- [48.] Sequitur in *Retractationum* serie, lib. II, c. 19, proxime liber, cui tit. : *Contra quod attulit Centurius a Donatistis*, qui non exstat.
49. *Ad Inquisitiones Januarii* libri duo, c. a. 400 scr. Exst. in ed. *Erasm.*, *Lovan.*, et *Bened.* C tom. II.
50. *De Opere Monachorum* liber jubente *Aurelio*, episc. Carthag. c. a. 400 scr. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. III, *Bened.* tom. VI.
51. *De Bono conjugali* liber adversus *Jovinianum* a. 400 scr. Exst. in ed. *Erasm.*, *Lovan.*, et *Bened.* tom. VI.
52. *De sancta virginitate* liber scr. an. 401. Exstat in ed. *Erasm.*, *Lovan.*, et *Bened.* tom. VI.
53. *De Genesi ad Litteram* libri duodecim a. 401 inchoati, absoluti a. 415. Exst. in ed. *Erasm.*, *Lovan.*, et *Bened.* tom. III.
54. *Contra Litteras Petiliani Donatistæ*, *Cirtensis* vel *Constantiniensis* in *Numidia* episc., libri tres. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. VII, *Bened.* D IX.
55. *Ad Catholicos Epistola contra Donatistas*, vulgo de *Unitate Ecclesiæ* liber, qui a quibusdam non *Augustini* putatur, a *Dupinio* tamen ei asseritur et ad a. 402 refertur. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. VII, *Bened.* IX.
56. *Contra Cresconium Grammaticum*, qui *Petiliani* causam defendendam susceperat, libri quatuor, a. 406 scr. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* tom. VII, *Bened.* IX.
- Hoc loco subjungendi fuissent, si exstarent, libri tres subsequentes, quorum *Augustinus* meminit *Retract.* II, c. 27, 28, 29, scilicet,
- [58.] *Contra nescio quem Donatistam.*
- [59.] *Admonitio Donatistarum de Maximianistis.*
60. *Liber de Divinatione Dæmonum* scr. inter a. 406 et 411. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. III, *Bened.* VI.
61. *De sex questionibus contra Paganos* expositis liber ad *Deogratias* presbyterum, c. a. 408 scr. videtur. Meminit *Augustinus* *Retract.* II, 31. Inter epistolas editus est (olim 49, nunc 102) in ed. *Erasm.*, *Lovan.*, et *Bened.* T. II.
- [62.] Sequitur in *Retract.* lib. II, 32, *Expositio Epistolæ S. Jacobi*, quæ non exstat.
63. *De Peccatorum Meritis et Remissione ac de Baptismo Parvulorum* libri tres, ad *Marcellinum*, scr. a. 412. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. VII, part. II, *Bened.* X.
64. *De unico Baptismo* liber eodem tempore scr. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. VII, *Bened.* IX.
- [65.] Quem post opus de *unico Baptismo* recenset *Augustinus* II, 35, liber de *Maximianistis contra Donatistas*, jam non amplius restat.
66. *De Gratia Novi Testamenti* liber ad *Honoratum* scr. c. a. 412. Exst. in ed. *Erasm.*, *Lovan.*, et *Bened.* T. II.
67. *De Spiritu et Littera* liber ad *Marcellinum* a. 412 vel 413 scr. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. III, *Bened.* X.
68. *De Fide et Operibus* liber scr. a. 415. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. IV, *Bened.* VI.
69. *Breviculus Collationum contra Donatistas* scr. sub finem a. 411. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. VII, *Bened.* IX.
70. *Ad Donatistas* post dictam *Collationem* liber forte sub init. a. 412 scr. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. VII, *Bened.* IX.
71. *De videndo Deo ad Paulinam* liber. Exst. in ed. *Erasm.*, *Lovan.*, et *Bened.* T. II.
72. *De Natura et Gratia contra Pelagianos* liber a. 415. scr. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. VII, part. II, *Bened.* T. X.
73. *De Perfectione justitiæ hominis* ad *Eutropium* et *Paulum*, episcopos Gallicanos, liber seu epistola scr. a. 415. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. VII, part. II, *Bened.* X.
74. *De Civitate Dei* libri viginti duo, ad comitem *Marcellinum*, quos aggressus est scribere *Augustinus* a. 413, post captam ab *Alarico*, Gothorum rege, urbem Romam; absolvit demum a. 427 vel 428. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. V, *Bened.* VII.
75. *De Bono Viduitatis* liber (seu epistola). Non meminit ejus in *Retractationibus*, sed a *Possidio* in indicem relata est. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. IV, *Bened.* VI.
76. *Contra Priscillianistas et Origenistas* liber a. 411 scr. ad *Paulum Orosium Hispanum*. Exst. in ed. *Erasm.* et *Lovan.* T. VI, *Bened.* VIII.

77. *De Origine animæ* ad Hieronymum. Vid. infra A n. 92.
- 78.] Sequitur in *Retract.* lib. II, c. 46, liber ad *Emeritum*, Donatistarum episc., qui hodie non exstat. Cf. n. 85, 86.
79. *De Gestis Pelagii contra adversarios Gratiae D: N. J. C.* liber a. 416 seu 417 scr. ad Aurelium, episc. Carthag. Exst. in *Supplem. Vignerii T. I*, p: 413 sqq., et ed. *Bened. T. X*:
80. *De correctione Donatistarum* liber ad *Bonifacium* tribunum ac demum comitem in Africa scr. c. a. 417. Exstat inter epistolas olim 50, nunc 185, ed. *Erasm., Lovan. et Bened. T. II*.
81. *De Præsentia Dei* liber ad *Dardanum* in Galliis præfectum scr. circa idem tempus. Exstat inter epistolas (olim 57, nunc 187) edit. *Erasm., Lovan., B et Bened. T. II*.
82. In *Evangelium Joannis* tractatus CXXIV, quibus præfixa est *Præfatio* incerti auctoris. Sermones sunt ab *Augustino* pro concione habiti annis 416 et 417. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. IX, Bened. III*.
83. In *Epistolam I divi Joannis ad Parthos* tractatus X, sub idem tempus scripti. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. IX, Bened. III*.
84. *De Gratia Christi et Peccato Originali contra Pelagium et Cælestium* libri duo, circa medium a. 408 scr. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VII, Bened. X*.
85. *De gestis cum Emerito Cæsareæ* in Mauritania Donatistarum episcopo liber a. 413 vel 418 script.
86. *Sermo ad Cæsariensis Ecclesiæ plebem Emerito* C præsentate habitus. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VII, Bened. IX*.
87. *Contra Sermonem quemdam Arianorum sine Auctoris nomine* liber a. 418 scr. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VI, Bened. VIII*.
88. *De Patientia* liber vel potius *Sermo* scr. ut creditur, ante a. 418. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. IV, Bened. VI*.
89. *De Nuptiis et Concupiscentia* ad *Valerium* comitem libri duo. Prior scriptus est a. 418 exeunte, secundus a. 420. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VII, part. II, Bened. T. X*.
90. *Locutionum* libri septem, c. a. 419 scripti. Exst. in ed. *Erasm., Lovan. et Bened. T. III*.
91. *Quæstionum in Heptateuchum* DCLXV libri septem, eod. a. 419. scr. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. IV, Bened. III*.
92. *De Anima et ejus origine* libri quatuor a. 419 et 420 scripti. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VII, part. II, Bened. X*.
- Cæterum scripserat *Augustinus* a. 415 ad S. Hieronymum de *Origine animæ* librum, qui inter epistolas exstat ordine 166 in ed. *Bened.*, alias 28, simulque alterum de sententia D. Jacobi apostoli II, 10: *Qui offenderit in uno, factus est omnium reus*, epist. 167, olim 29. Utamque tamquam
- libros recensuit *Augustinus* *Retract.* lib. II, c. 45.
93. *De Conjugiis adulterinis ad Pollentium* libri duo, scr. a. 419. Exst. in ed. *Erasm., Lovan., et Bened. T. VI*.
94. *Contra Adversarium Legis et Prophetarum* libri duo, scr. a. 420. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VI, Bened. VIII*.
95. *Contra Gaudentium*, Thamugadensem episc. Donatistarum, libri duo, eodem a. 420 scr. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VII, Bened. IX*.
96. *Contra Mendacium* liber ad *Consentium* a. 420 scr. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. IV, Bened. VI*.
97. *Contra duas Epistolas Pelagianorum* libri quatuor, ad *Bonifacium I*, episc. Rom., *Zosimi* successorem, scripti a. 420 vel paulo post. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VII, part. n, Bened. X*.
98. *Contra Julianum* libri sex a. 421 scripti. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VII, part. I, Bened. X*.
99. *Enchiridion s. Manuale* ad *Laurentium, de Fide, Spe et Charitate*, scr. 421. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. III, Bened. VI*.
100. *De Cura pro mortuis gerenda* a. 421 scr. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. IV, Bened. VI*.
101. *De octo Dulcissimi Quæstionibus* liber scr. a. 422. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. IV, Bened. VI*.
102. *Regula ad servos Dei* de tribus ultima (a), de qua dubitat *Erasmus*, licet indignam *Augustino* non judicet, asserunt plane *Benedictini*. Exstat in epistola 211 (alias 109), Sanctimonialibus ab ipso scripta a. 423 vel 424. Inde vero depromptam virisque aptatam fuisse dicunt. Ed. *Erasm., Lovan., et Bened. T. I*.
103. *De Gratia et Libero Arbitrio ad Valentinum abbatem et monachos Adrumetinos* scr. a. 426 vel 427. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VII, part. II, Bened. X*.
104. *De Correctione et Gratia* liber ad monachos item Adrumetinos a. 427 scriptus.
105. *Retractationum* libri duo, in quibus *Augustinus* opera sua XCIV, in libris CCXXX, recenset ad annum usque 427, quo scripti sunt. Exst. in ed. *Erasm., Lovan., et Bened. T. I*.
106. *De Hæresibus* liber intra a. 428 et 430 absolutus. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VI, Bened. VIII*.
107. *Tractatus s. liber de Incarnatione Domini adversus Judæos* post librum de Hæresibus a *Benedictinis* ponitur. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VI, Bened. VIII*.
108. 109. *Collatio cum Maximino Arianorum episcopo* librique duo *contra eumdem*. Collatio habita est a. 428, Hippone. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VI, Bened. VIII*.
110. *De Prædestinatione sanctorum* liber ad *Prosperum et Hilarium* scr. a. 428 vel 429. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VI, Bened. X*.
111. *De Prædestinatione Sanctorum* liber secundus,

(a) De reliquis vide infra n. 21, 22, in *Dubiis*.

- vulgo de *Dono Perseverantiæ* nuncupatus ad eosdem scr. a. 428 vel 429. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VI, Bened. X.*
112. *Contra secundam Juliani responsionem, opus imperfectum sex libros complectens* scr. a. 428. vel 429. Exst. in *Vignerii Supplem. T. II, Bened. ed. X.*
113. *Speculum ex utroque Testamento* sub a. 427 scriptum, et a *Possidio* in *Indiculo et Vita Augustini* memoratum. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. III, Vignerii Suppl. I, Bened. III.*
114. *Examinationes in Psalmos Davidis* CL. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VIII, Bened. IV.*
115. *Epistolæ* numero CCLXXI, juxta ordinem chronologicum a Benedictinis in IV classes dispositæ. Ima classis eas continet quas Augustinus nondum B episcopus scripsit ab a. 386 ad 395. Secunda, quas ab eo tempore scripsit ante *Collationem Carthaginensem* cum Donatistis habitam et detectam in Africa *Pelagii* hæresin, i. e. ab a. 396 ad 412. Tertia, quas ab eo tempore ad obitum scripsit, nempe ab a. 411 ad 430. Quarta, eas quarum tempus minus compertum habetur, quas tamen omnes ab *Augustino* jam episcopo scriptas esse certum est. *Augustini* epistolis antea vulgatis paucæ hactenus ineditæ accesserunt in ed. Benedictinorum. Exst. in ed. *Erasm., Lovan., et Bened. tom. II.* Plures autem jamjam inter epistolas leguntur, quas tanquam libros *Augustinus* in *Retract.* recensuit, quas suis locis notatas videbis.
116. *Sermones.* Horum variæ exstant collectiones, C quarum quinque sequentes (præter *Sermones ad fratres in Eremito*) prodierunt in ed. *Erasm. Bas. 1529, tom. X.*
- 1° *De Verbis Domini sive de Verbis Evangelii*, Sermones LXIV. Ex his Sermo 14, *Eradii* presbyteri est; 19, *Mazimi* Taurinensis; 28, *S. Ambrosii* Mediolanensis episcopi.
- 2° *De Verbis Apostoli* Sermones XXXV. Ex his Sermo 25, *Maximi* est; inter *Ambrosianos* nonus.
- 3° *Homiliæ L, in quibus varia Scripturæ loca explicantur et Loci communes tractantur.* Harum quarta ex *Ambrosii* scriptis decerpta.
- Collectiones istæ tres antiquæ sunt, ante annos quippe 800 factæ, *Augustino* tamen nequaquam æquales. Duæ sequentes autem summa incuria D adornatæ sunt ab ed. *Amerbachianæ* curatoribus, nempe:
- 4° *Sermones de Tempore* CCLVI, ex quibus plurimi alios præ se ferunt auctores. Sermones vero 87, 215, 255, spurii habentur. Sermonem 191 *Augustino* abjudicat *Phil. Labbeus*. Eorum vero nonus est Sermo *Bernardi*; 11 *Maximo* tribuitur; 15 *Severiano* uti et *Fulgentio* ascribitur; 33 *S. Leonis* est; 37 *Maximi*; 48 ex *Hilario, Ambrosio* et *Augustino* hinc inde desumptus est; 63 *S. Leonis* est; 68, 77, 117, *S. Ambrosii*; 118 *Maximini*; 120 *Eusebio* tribuitur; 125 idem fere est ac *Symbolum Damaso* in scriptum inter *Opera S. Hieronymi*; 128, *Maximum*; 130 *Chrysostomum* auctorem habet; 136, 138, 156, 176, inter *Eusebianos* habentur; 177 *S. Gregorii* est; 175 ex ejusdem scriptis desumptus; 226, 228, 229, 242, ex *Ambrosii* scriptis.
- 5° *De Sanctis Sermones* LI, ex quibus Sermones 1 et 18 *Fulgentio* ascribunt nonnulli; sermo 22 e *Petro Ravennatensi* decerptus est; 26 inter *Ambrosianos* reperitur; 27 *Maximi* est; 30 et 31 spurii sunt, posterior inter *Ambrosianos* habetur, uti et sermo 33; 35 *Fulberti* est; 36, *Eusebii* episcopi; 37, *Alcuini* presbyteri, ex variis tamen consarcinatus; 47 etiam *S. Leoni* tribuitur.
- 6° *Sermones* alii XVII, ex quibus sex de *Tempore*, septimus de *Verbis Apostoli*, decem de *Sanctis* in editione *Parisiensi* 1531 primum editi.
- 7° *Sermones* IV, videlicet de *Jacob et Esau*, in festo *S. Vincentii*, in *Proverb. xiii*, in *Parabolam Seminantis*, et in illud *Math. xvi, Qui vult venire post me*, etc. Hi primum prodierunt (cum tractatu in *Orationem Dominicam*) in ed. *Basil. 1556*. Quibus accesserunt in ed. a. 1569.
- 8° *De Diversis Sermones* XLIII.
- 9° *Fragmenta Sermonum* S. Augustini XXVII, ex *Eugippii* abbatis *Thesouro* seu *Collectionibus*, ad *Probam* virginem, atque ex *Commentariis Flori*, *Lugdunensis Ecclesiæ* diaconi, in *Epistolas Pauli*, ex verbis *Augustini* sub *Bedæ* nomine inter ejus opera et seorsim etiam impressis.
- 10° *Sermones de diversis* CXXXIII, a *Lovanien-sibus* a. 1571 tomo X editi, annumeratis prædictis sermonibus XLIII. Ex his plurimos supposititios esse fatentur ipsi *Lovanienses*.
- 11° *Homiliæ* XI, a *Parisiensi* editæ a. 1614, ex mss. *Carthusianis*, atque aliæ XIII, ex mss. *Pithœanis*.
- 12° *Sermones* XL de variis argumentis a *Jacobo Sirmondo* Jesuita primum editi cum notis *Paris. 1631*, in-8, e quorum nonnullos, ait *And. Rivetus*, ut nolim negare *Augustinum* auctorem habere, maxime qui in *Indiculo Possidii* numerantur, alios tamen, qui e monachorum cryptis prodierunt, patietur editor apud nos esse suspectæ fidei, donec probationibus dignioribus nobis commendentur. Inter hos autem XL *Sermones* habentur *Homiliæ* illæ XIII superius commemoratæ.
- 13° *Sermones* VI *Romæ* primum editi a. 1644. a *Joan. Bapt. Maro Romano*, *S. Angeli* in *Foro Piscium Canonico*.
- Quatuor posteriores *Sermonum* *Collectiones* recudit *Vignerius* parte 1 *Suppl.*; parte vero 2 alios XLVI, hactenus ineditos atque ex diversis *Bibliothecis* depromptos, addidit.
- Cæterum in præcedentibus *Sermonibus* notari debet, non raro evenire, ut idem Sermo in diversis *Sermonum* *Collectionibus* bis vel forsân sæpius numeretur: quamplurimi vero ex aliis *Augustini* scriptis excerpti sunt. *Sermones* ex hisce aliquot spurios obiter notavimus: at cum longe accuratius

id præstitit Benedictini, nos Censuram Sermo-
num ab his latam in compendio exhibere e re fore
arbitrati sumus (a). Sermones itaque omnes qui-
bus tomus V absolvitur (de quo vide infra ad ipsius
editionis commemorationem) in quatuor classes
redegunt, de *Scripturis Vet. et Novi Testamenti*,
de *Tempore*, de *Sanctis*, et de *Diversis*: quibus ac-
cessit quintus Ordo sermonum dubiorum; cum non-
nisi aperte supposititii in Appendicem rejecti sint.
Classes istæ quinque, Sermones complectuntur
CCCXCIV, præter Fragmenta. In appendicem re-
jiciuntur, tamquam certo certius spurii, Sermones
CCCXVII, ex Collectionibus supra memoratis hinc
inde selecti: nimirum ex vulgari Collectione Ser-
monum de *Verbis Domini* (vid. supra n. 1°), Serm.
3, 14, 19, 20, 22, 28, 34, 47, 52, 54, 56, 17, 58; de
Verbis Apostoli (n. 2°), Serm. 21, 25, 26, 34, 35;
Homiliarum L (n. 3°), Sermo 2, 5, 4, 6-10, 12,
15, 16, 21, 22, 26, 30, 31, 35, 35, 39, 45-48; de
Tempore (n. 4°), Serm. 1, 2, 3 et omnes reliqui,
præter quintum, 12, 16, 19, 20, 23, 25, 27, 28, 30,
31, 32, 34, 39, 42, 45, 49, 50, 52, 72, 74, 94, 96,
107, 109, 110, 115, 119, 135, 139, 140, 141, 143-
149, 151, 155, 160, 164, 165, 170, 174, 186, 187,
196, 205, 212, 214, 220, 234-237, 245, 246, 254,
258. Sermones de *Sanctis* (n. 5°) omnes spurii
sunt, præter quartum, 12, 17, 23, 24, 42, 45, 48,
50, 51. Inter Sermones XVII (de quibus n. 6°)
spurii sunt 1, 2 (qui pars est Sermonis 51 in Col-
lectione Benedict.), 7 (pars Sermonis 361), 35,
36 (pars Sermonis 279), 38, 65, 96, 97, 98, 99, 118
(pars Sermonis 325). Ex Sermonibus LXXVI, ad
fratres in *Eremito commorantes*, etc., nonnisi sex
in tomo V exhibent Benedictini, reliquos in se-
quenti. Ex his sex, spurii sunt tres, qui in vulgari
Sermonum istorum collectione locum obtinent 56,
70 et 72. Ex Sermonibus ab *Hieron. Vignerio* edi-
tis *Supplem.* parte I, spurii sunt 3, 4, 5, 13, 14,
15, 17, 18. In parte II spurii sunt 1, 2, 8, 10-
14, 20, 23, 25, 26, 27, 29, 34, 36-39.

Denique rejecti sunt a Benedictinis inter Ser-
mones tom. V libri aliquot ab *Erasmio* et *Lovaniensibus*
inter tractatus repositi; nimirum:

117. De *Epicuræis* et *Stoicis* in Act. xvii Apost. tra-
ctatus non omnino malus, juxta *Erasmum* in cen-
sura huic præfixa, sed nihil aut quam minimum
habens Augustini. Contra Benedictini judicant; et
omnino bonum Sermonem, et nihil habentem nisi
Augustini. Ejus meminit *Possidius* in Indiculo
cap. 1. Exstat in editione *Erasm.* et *Lovan.* tom.
VI; *Bened.* V, serm. 150, class. 1.
118. In illud Exod. iii, 14, *Ego sum, qui sum*, scilicet,
de rubo, in quo flamma erat, et rubus non com-
burebatur. Hic tractatus in *Erasmiana* quidem edi-
tione incerti auctoris esse prænotatur: at in *Ulim-
mer.* et *Lovan.* tribuitur Augustino. Benedictini vero

inter dubios parum abfuit, quin reponerent. *Ibid.*
serm. 7.

119. De *decem Chordis* liber seu sermo a *Possidio*
notatus in indice c. 8, atque ab *Eugippio* et *Floro*
citatus. *Ibid.* serm. 9, *Erasm.* et *Lovan.* tom. IX.
120. De *Pastoribus* } Uterque ad Ezech. cap. xxxiv.
121. De *Ovibus* } *Ibid.* serm. 47 et 48 contra *Donat.*
122. De *Convenientia decem plagarum et decem præ-
ceptorum.* *Ibid.* serm. 8. Hujus quoque meminit
Possidius in lud. c. 9, et ipse *August.* in ps. lxxvii,
n. 27. Fragmentum repertum est inter *Eugippii*
Excerpta in ms. *Regio* et *Victorino.*

§ II. Scripta deperdita.

Præter illa, quæ passim indicata sunt n. 21, 33, 40,
48, 57, 58, 59, 62, 65, 78, alia diligenter enotavit
Guil. Cave, scilicet:

1. *Contra Paganos* libri tres, et *Exhort. ad eosdem.*
2. *De Sacrificiis spiritualibus contra Manichæos.*
3. *De Sacrificio vespertino.* Qui tractatus fortasse non
alius est, quam sermo ejusdem tituli ordine 342,
ed. *Bened.* ex *Sirmondianis* (olim *Sus*), in quo ex-
plicatur initium Evangelii Joannis.
4. *De Die Domini secundum Sophoniam prophetam*
contra *Manichæos.*
5. *Tractatus diversi contra Arianos*
6. *Ad Primianum, Donatistarum Carthaginiens.*
episc. *Commonitorium.*
7. *De Traditione in persecutionibus et de falso Bapti-
smate contra Donatistas* libri tres.
8. *De Baptismo contra eosdem* liber.
9. *Ad Mercatorem episcopum contra eosdem.* Primum
quidem prodiit in editione Benedictinorum ex per-
vetusto codice monast. S. Bertini in Belgio *Augustini*
epistola (ordine 193) ad *Mercatorem*, eum pro-
cul dubio, cui *Mario* prænomine fuit, anno circiter
418 scripta, quam recensuit *Possidius* in Indic.
c. 4, ejusdemque tertiam partem transtulit *Augu-
stinus* in librum de octo *Dulcitii* *Questionibus* (de
quo supra n. 101).
10. *De Charitate* tractatus diversi.
11. *Principia Geometriæ, Arithmetices, et Philoso-
phiæ.*
12. *Epistolæ, Sermones et Tractatus* plures, quorum
mentio habetur in Ind. *Possidii*, apud *Bedam*,
ipsum *Augustinum*, et alibi.

§ III. Scripta Dubia, Supposititia, Spuria.

1. *De Symbolo s. Regula fidei* ad *Catechumenos* li-
bri vel potius sermones quatuor. Exstant in ed.
Erasm. et *Lovan.* t. IX, *Bened.* VI, usque ad n. 8.
2. *Sermo de quarta Feria, sive cultura agri Domi-
nici.*
3. *De Cataclysmo seu diluvio.*
4. *De Tempore Barbarico sive in tempus persecutionis*
Barbarorum.

Caveum et *Oudinum* hæc ex Benedictinis excerp-
erunt, in usum nostrum convertere.

(a) Commode nobis datum fuit hoc loco diligen-
tiam auctorum *Magna Bibl. Eccles. Colon.*, qui post

5. *De novo Cantico et de reditu in caelestem patriam A* *mus, sed Augustino abjudicat; quod iudicium Bel-*
ae viae periculis, sermo ad Catechumenos.
6. *Sermo de Disciplina Christiana.*
7. *Sermo de Utilitate Jejunii.*
8. *Sermo de Urbis excidio.*
Quæ sequuntur, usque ad n. 15, exstant in ap-
pend. tomi VI ed. *Bened.* n. 9, 10, 11, tom. IX ed.
Erasm. et Lovan.
9. *Sermo de Contemptu mundi.* Incerti auctoris. Item
Sermo de Vanitate sæculi, qui ferme totus habetur
in tractatu de Rectitudine catholicæ conversationis,
de quo infra n. 64.
10. *Sermo de Bono disciplinæ.* Melch. Goldastus ab
Haiminsfeld asseruit *Valeriano Cemelensi* apud
Alpes maritimas episc. sæc. v, ejusque etiam no-
men præferunt fragmenta hujus opusculi in vetu- B
sto codice Colbertino reperta.
11. *Sermo de Obedientia et Humilitate.*
12. *Tractatus de Charitate, s. de verbis psalmi, Terra*
dedit fructum suum.
13. *De Oratiõne et Eleemosyna tractatus (seu potius*
fragm. majoris operis) ab Hieron. Vignario editus
tomo II Supplem.
14. *De Generalitate eleemosynarum.*
15. *Sententiæ Miscellanæ.* Hæc omnia incerti sunt
auctoris, nec Augustinum sapiunt.
16. *De Creatione primi hominis.* Totus insertus est
hic liber in tractatu *de Spiritu et Anima* n. 67.
Reperitur inter Opera *Ambrosii* sub tit., *Tractatus*
de Dignitate primi hominis; et inter Opera *Alcuini*
cum tit., *Cogitationes B. Albini Levitæ* in hæc Ge- C
neseos verba, *Faciamus hominem ad imaginem no-*
stram. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IX Ap-
pend.
17. *De Arbore scientiæ boni et mali.* Exst. in ed. *E-*
rasm., Lovan., et Bened. t. IX append.
Sequentia, usque ad num. 23, exstant in ap-
pend. tom. I ed. *Bened.*
18. *De Grammatica* liber.
19. *Principia Dialecticæ et Rhetorices.* Libri tres.
20. *Categoriæ decem ex Aristotele decerptæ.* Quatuor
istius tractatus, qui Augustino in præcedentibus edi-
tionibus ascripti erant (*Erasm. et Lovan.* t. I) a
Feneditiis in appendicem rejectis spuriis ac-
censentur (tom. XI).
21. *Regulæ Clericis traditæ fragmentum.*
22. *Regula secunda.* (Tertia est genuina, vide supra
n. 102.) Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. I in
append.
23. *Liber de Vita Eremitica* ad sororem, quem non
edidit *Erasmus.* Exstat in append. t. I ed. *Lovan.*
et *Bened.* *Ælredi Rievallensis* est (qui sæc. XII
vixit) juxta *Lucam Holstenium.* Tertia circiter pars
in Operibus *Anselmi*, scil. *Medit.* 15, 16 et 17
exstant.
Quæ sequuntur, usque ad n. 26, in append.
tomi II ed. *Lovan.* et *Bened.* exstant.
24. *Epistolæ XVI mutæ S. Augustini et papes Boni-*
facci I brevissimæ, quas antiquas esse fatetur *Eras-*
mus, sed Augustino abjudicat; quod iudicium Bel-
larminus et Lovanienses secuti sunt.
25. *Epistola ad Demetriadem.* Pelagii est, ut ipse
Pelagius fatetur in suis ad *Innocentium* papam
litteris.
26. *Epistolæ mutæ SS. Augustini et Cyrilli de*
magnificis admirandisque S. Hieronymi virtutibus
et miraculis. Supposititiæ.
27. *Altercatio seu Collatio S. Augustini cum Pascea-*
tio Ariano Hippone habita, præsentem *Laurentio*
iudice delecto a *Pascentio*, viro spectabili. Non
est *Augustini.*
28. *De Mirabilibus S. Scripturæ* libri tres. Incerti
auctoris, qui post a. 700 vixisse perhibetur. Exst.
in ed. *Erasm.* tom. III, *Lovan.* et *Bened.* ibid. in
append., ubi et sequens.
29. *De Benedictionibus patriarchæ Jacob* opusculum.
Decerptum est ex *S. Hieronymi* Quæst. Hebr. in
Genes. et *Moralibus Gregorii M.* et *Alcuinum* auc-
torem habet.
30. *Quæstiones Vet. et N. Test.* in tres partes divi-
sæ, quibus quartam superaddiderunt, XXV Quæ-
stiones complexam, sed spuriam *Lovanienses,*
Hilario diacono adjudicantes. Exst. in append.
tomi IV ed. *Lovan.* et tomi III *Bened.*
31. *In Apocalypsin D. Joannis* Expositio sive Homi-
liæ XVIII. Fortasse *Tychonii Afri* Donatistæ. No-
tæ sunt ex *Victorino, Primasio* et *Beda* collectæ.
Exst. in ed. *Erasm.* tom. IX, *Lovan.* ibid. in ap-
pend., et *Bened.* III.
- Quæ sequuntur, usque ad n. 65, exstant in ap-
pend. tomi VI ed. *Bened.*, præter *Sermones ad*
Fratres in Eremo, aliosque de quibus supra 9-15.
32. *Liber Sententiarum s. Quæstionum XXI,* ex *Aug-*
ustino aliisque nullo ordine ab auctore aliquo
imperitissime collectarum. Exst. in edit. *Erasm.*
et *Lovan.* tom. IV in append., ubi et sequens.
33. *Quæstionum LXV Dialogus* ex variis *Augustini*
libris maximam partem congestus.
34. *Liber de Fide* ad *Petrum* diaconum, olim inter
opera *Augustini* impressus, ab *Erasmus* vero pri-
mum ei abjudicatus. *Fulgentii* est *Ruspensis* epi-
scopi. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. III in
append., ubi et sequens.
35. *De Spiritu et Anima* liber. Continet Dicta et
Collectanea ex multis et diversis auctoribus ex-
scripta.
36. *De Amicitia.* Nonnisi Eptome est trium librorum
Ælredi Rievallensis de eodem argumento. Exst.
in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV in append., ubi
et sequens.
37. *De Substantia dilectionis et amoris* liber. Duo li-
bri in unum confusi. Auctores ignorantur.
38. *De diligendo Deo* liber, qui et *Meditationum* in-
scribitur. Conflatus est item ex variis libris *Hugo-*
nis Victorini, Bernardi et *Anselmi.* Exst. in ed.
Erasm. et Lovan. tom. IX in append., usque ad
n. 48.
39. *Soliloquium cuiusdam ad Deum,* liber. Ab auctore

- incerto ex Augustino non modo, sed aliis etiam Auctoribus, veluti ex *Hugonis Victorini* libro de *Arra Animæ* collectus.
40. *Meditationum* liber. *Lovanienses* inter genuinos *Augustini* fetus reliquerant, neque de eo aliud pronuntiaverant, quam quod antea dubitans incertusque *Erasmus* dixerat, auctorem esse vel *Augustinum*, vel qui ejus libros non indiligenter legisset. Collectus est potissimum ex *Anselmi* scriptis ab auctore XII sæc., nec non ex *Joannis abatis Fiscamensis* opere.
41. *De Contritione cordis* liber. Auctor sæc. XII consarcinavit ex *Anselmi* et *Hugonis de S. Victore* operibus.
42. *Manuale*. Opusculum ex variis antiquioribus et sæc. XI scriptis collectum: *Augustino*, *Cypriano*, *B Gregorio* et *Isidoro*, *Anselmo Bernardo*, etc.
43. *Speculum* sive *Manuale*, ut in aliquot codicibus inscribitur: et in cod. Bibl. *Bernardinorum Parisiensis* habetur sub titulo: *Libellus catholice fidei*, alterumque adjunctum habet opusculum. Hæc autem duo opuscula nihilo diversa sunt a part. 1, II *Confessionis Fidei*, quæ cura *Pet. Franc. Chiffetii* Jes. sub *Alcuini* nomine prodiit. Certe auctor sæc. XII non antiquior.
44. *Speculum peccatoris*. Incerti auctoris est et sæc. XII non excedit.
45. *De triplici habitaculo* liber. Incerti nec ineruditi auctoris.
46. *Scala Paradisi*. Est *Guigonis* seu *Guidonis* sæc. XII.
47. *De cognitione veræ Vitæ*. *Honorii Augustodunensis* putatur.
48. *De Vita Christiana*. Liber est *Fastidii* Britanni.
49. *Liber exhortatorius*, vulgo *de Salutaribus documentis ad quemdam comitem*. *Paulino Aquileiensi* seu *Forojulien* patriarchæ, qui sæc. VIII vixit, hæud injuria asserunt. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV in append.
50. *De duodecim Abusionum gradibus*. *Cypriano* æque ac *Augustino* falso tribuitur. Auctor ignoratur. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IX, append.
51. *Tractatus de septem Vitiis et septem Donis Spiritus sancti*. *Hugonis Victorini*. Primus edidit inter *Sanctorum Patrum Monumenta* Paris. 1634 *Guil. Camerarius Scotus* Congreg. Oratorii presbyter. Theol. D. Paris., eum *Augustino* non ab antiquis mss. codicibus, sed tantum a multis viris doctis tribui dicens. Inde recepit *Vignerius Supplem.* tom. I. Sed quia inter opera *Hugonis* vulgo occurrit ibidemque alius affinis ei, et pars quasi quædam ejusdem, inscriptus: *De septem Peccatis mortalibus: contra quæ valent Orationis Dominicæ septem petitiones*, reperiatur, omisere *Benedictini*.
52. *De Conflictu Vitiarum et Virtutum*. *Ambrosii Autperti* est sæc. VIII scriptoris. Hoc opusculum quatuor antiquis Ecclesiæ doctoribus tributum; Augustino primum in omnibus operum illius editionibus; deinde *S. Leoni* papæ in ed. Paris. 1511; postea *S. Ambrosio* Med. ep. in ed. Rom. 1585, in qua ad *Simplicianum* inscribitur; denique et *S. Isidoro Hispalensi* in ed. Matrit. 1599, et Paris. 1601. Sed plurimum decepit *Sigebertus Gemblacensis de Vir. ill.* c. 55, deceptus ipse falsa vet. aliquot codd. inscriptione, qui nomen *Isidori* habere dicuntur. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IX, append., ubi et sequens.
53. *De Sobrietate et Castitate*. Ignoti auctoris, sed antiquus liber et elegans, iudice *Dupinio*.
54. *De vera ac falsa Penitentia ad Christi devotam*. Totus fere hic liber cum *Augustini* nomine in *Decreta Gratiani* et in *Sententias Petri Lombardi* translatus est. Tribuerunt postea eidem *Petrus Bloensis*, *Vincentius Bellovacensis* et *Thomas Aquinas*. Inter recentiores de auctore a *Tritheio* inde disceptatum est. Vicit tamen probabilior sententia, auctorem esse ab *Augustino* diversum. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IV, append.
55. *De Antichristo*. Plerumque *Alcūno* tribui solet, inter cujus opera integer, hic vero et apud *Itabnum Māurum* imperfectus exstat. Sæculo nono asserendus videtur. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IX, append.
56. *Psalterium*, quod matri suo composuisse fertur *Augustinus*. Sed in ms. cod. Regio 4375 inscribitur: *B. Joannis papæ factum apud Viennas*; Hic autem *Joannes* creditur esse nomine XXII. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan.* tom. IX, append., usque ad n. 61.
57. *Cantici Magnificat Expositio*. Ex *Hugonis Victorini* tractatu in hunc hymnum decerpta.
58. *De Assumptione B. Mariæ Virginis* liber seu potius sermo. Auctor creditur *Fulbertus Carnotensis*, qui ineunte sæc. XI vita functus est. Alii codd. *Ambrosii Autperti* (sæc. VIII) nomen præferunt.
59. *De Visitatione infirmorum* libri duo.
60. *De Consolatione mortuorum* libri s. sermones duo, ex *Joanne Chrysostomo* forsitan decerpti.
61. *De Rectitudine catholice conversationis*. Exstat in lib. II *Vitæ S. Eligii*, *Noviomensis* episc. per *S. Audouenum* Rothomag. descriptæ. Alii tamen ex ipso *Eligio* (sæc. VIII) et *Cæsario Arelatensi* (sæc. VI) collectum volunt.
62. *Sermo de Symbolo*. Integre collectus ex *Symbolo Rufini Aquilei.* presb. ex *Homiliis S. Cæsarii* papæ et *Yvonis Carnotensis* (sæc. XI et XII). Insuper etiam complectitur totum *Sermonem 242*, qui exstat in append. tom V ed. *Bened.* membratim dissectum.
63. *Sermo in pervigilio Paschæ de esu agnæ*. Reperitur etiam inter *S. Hieronymi* supposititia.
64. *Sermo in Ps. XLI, ad Neophytos*, qui et *Hieronymo* falso tribuitur.
65. *Sermones tres de Ritibus et Mysterio Baptismatis*. Hoc primus evulgavit *Sirmondus* in append. post *Sermones XL*, sed minime *Augustini* esse arbitratur.

- Sequentia usque ad an. 77 in *append. tom. VIII, A* ed. *Bened.*
66. *Adversus quinque hæreses, seu contra quinque hostium genera tractatus*, scilicet adversus Paganos, Judæos, Manichæos, Sabellianos, et Arianos. Hunc Erasmus hominis eruditi, arguti et facundi esse censuerat, non tamen Augustini, nisi forte, ait, juvenis scripserit. Augustino sine cunctatione abjudicant Bellarminus, Lovanienses, aliæque. Bedæ auctoritate. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. tom. VI.*
67. *Contra Judæos, Paganos et Arianos.* Sermo alius, ut videtur, ab illo, qui in *Indiculo Possidii* legitur, et quem ideo vere Augustini esse judicat Bellarminus: nam auctor istius exscripsisse videtur S. Gregorium tum in exordio, tum quædam ejusdem alia cap. 17. Exstat in ed. *Erasm. et Lovan. T. VI.*
68. *De Altercatione Ecclesiæ et Synagogæ* dialogus. Auctoris sæc. XIII vel XIV, nam Joannis Scoti coætaneum se fuisse testatur. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. tom. VI* in *append.*
69. *De Fide seu unitate Trinitatis adversus Manichæos* liber. Hunc ex vetustissimi codicis Corbeiensis auctoritate Evodio Uzalensi, in Africa episcopo, asseruit Jac. Sirmondus *Hist. Prædest. c. 1.* Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VI.*
70. *Commonitorium* (vulgo S. Augustini eplsc. *Ecclesiæ catholicæ*) quomodo sit agendum cum Manichæis, qui convertuntur. Sub Augustini nomine vulgatum est in *append. ad T. X* ed. *Paris. 1586.* Scriptum antiquissimum est, quod Dupinius concilii alicujus Africæ constitutionem putat.
71. *Contra Felicianum Arianum de Unitate Trinitatis* liber ad Opatum. Pronuntiavit olim Erasmus non esse probabile, hunc librum esse Augustini (cujus in *Retractationibus* non meminit). Dissimulata vero Erasmi censura librum istum Lovanienses inter genuinos Augustini fetus reposuerunt, Bedæ, Lanfranci, Alcuini et Petri Lombardi fere auctoritatibus ducti. Fortasse *Vigilii Tapensis* est. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VI.*
72. *Quæstionculæ de Trinitate et de Genesi*, quæ ex Alcuino descriptæ sunt. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. III, append.*
73. *De Deitate et Incarnatione Verbi* ad Januarium libri duo, collecti ex Origenis opere $\pi\epsilon\pi\lambda\iota\ \text{'}\text{A}\rho\chi\omega\nu$ juxta versionem Rufini Aquilei. presb. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. IV, append., usque ad n. 76.*
74. *De Trinitate et Unitate Dei* liber. Distinctus olim fuit in capita 15, quorum 9 posteriora totum fere, sed contractum et interpolatum S. Augustini librum contra *Sermonem Arianorum* continebant. Capita autem priora quæstiones aliquot dialogi Pauli
- Orosii (qui exst. in *append. T. VI*) de curtas et depravatas referunt.
75. *De Essentia Divinitatis* liber unus. Non Augustino tantum, sed multis aliis, Ambrosio, Hieronymo, Anselmo, Bonaventuræ tributus. Prima et maxima pars ex Eucherii Lugd. ep. opere *de formulis spiritualis intelligentiæ* sumpta.
76. *Libellus seu dialogus de Unitate sanctæ Trinitatis.* Ignoti, sed antiquissimi auctoris. Exst. in *append. ed. Paris. 1586.*
77. *De Dogmatibus Ecclesiasticis* liber Gennadii Mæsiliensis, cujus sub nomine seorsim etiam edidit Geverh. Elmenhorstius Hamb. 1614, in-4°. Exst. T. III ed. *Erasm. et Lovan. in append.*
78. *Sermo de Rusticiano* subdiacono.
79. *Contra Fulgentium* Donatistam. Non Augustini, sed vetustissimi tamen auctoris, utpote qui concilium illud Carthaginense contra Cæciliaum viderit. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VII, in append. part. 1; Bened. IX, append.*
80. *Hypomnesticon contra Pelagianos et Cælestianos* libri sex Sixto III P. R. (a. 432). Garnerius Jesuita, alii cum Sirmondo Mario Mercatori tribuunt. Exst. in ed. *Erasm. et Lovan. T. VII, append. p. II; Bened. X, append., ubi et duo sequentes.*
81. *De Prædestinatione et Gratia* liber, a nonnullis Fulgentii Ruspensis ep. creditus, ab aliis utroque et Augustino et Fulgentio abjudicatus.
82. *De Prædestinatione Dei* libellus, ignoti auctoris.
83. *Hymnus: Te Deum laudamus*, Ambrosio et Augustino simul tribui solitus, de cujus auctore certo nihil statui potest.

CAPUT III.

Variæ editiones operum S. Augustini.

PROOEMIUM.

Haud opus esse puto rei litterariæ et ecclesiasticæ historiæ studiosis, ut de ratione, qua tot tantaque, quibus Augustini scripta comprehenduntur, volumina ab ipsius inde auctoris manu propagata et ad typographiæ salutaria tempora servata fuerint, sedulo disquirant: siquidem jam sua ætate cum fama ejus scriptorum exemplaria omnem pene orbem pervagata essent, et post obitum ejus nequaquam cessante eorum usu non defuerint, qui et conservandis et multiplicandis assidue studerent (a). Observat Fabricius (b), sæculis aliquot ab excessu ejus elapsis, tanto in pretio fuisse illa monumenta, ut eorum causa, cum in Hispania exemplaria deessent, circa a. 650, Taio Cæsaraugustanus episcopus Romanus mitteretur. Sequioribus autem temporibus cum bonæ litteræ lumen suum benignum plane abscondis-

(a) In Hipponensi Bibliotheca magnam, immo pene omnium librorum Augustini suppellectilem fuisse, quæ flammis etiam ac rapinis Wandalorum evaserit, multa, cum Augustini, tum aliorum loca testantur, et postremum quidem, hoc, quod Possidius ad illius intuitum indicem scriptorum Augustinianorum com-

posuerit; de quibus omnibus adeant, qui tanti putant, Engelberti Klupfelii disq., *an et quomodo Bibliotheca S. Augustini incolumis servata fuerit in excidio Hipp. 430*, insertam ejusd. *Vet. Bibl. Ecclesiasticæ*, vol. I, part. 1 (Friburgi Brig. 780, in-8°), p. 175, sqq (b) In *Bibl. Lat. T. II, l. IV, c. 5*, ed. Ven., p. 353

sent, hujus tamen libros non ex manibus monachorum excussos fuisse, non solum tot ex sæculo nono, decimo et sequentibus proximis reliqua mss. exemplaria loquuntur, sed documento sunt etiam varia illa *Collectanea* seu *Florilegia Sententiarum* et locorum insigniorum, quæ pu-illo studio ex operibus ejus decerpta et compacta sunt, quorum, quod felici omnia contigit, paucissima tamen typis sunt impressa, sed passim in bibliothecis justis tenebris premuntur (a). De Carolo Magno pervulgatum est Eginhardi testimonio, quanti libros *de Civitate Dei* fecerit. Sed quod paucis notum fuerit, Carolus V, rex Galliarum, virum inter doctos suæ ætatis longe eminentissimum Radolphum de Preulles stipendiis rege dignis adegit, ut idem opus in Gallicum sermonem transfunderet et commentariis eruditissimis illustraret (b). Ex quo vero sæculo decimo quinto mira illa librorum multiplicandi ars coæcepit, inter primos statim, qui typorum formulas flagitarent, Augustinus fuit, nec ullus Latinorum scriptorum crebrius eo prelo deinceps mandatus est. Primum autem, quod stanneis characteribus exscriptum est opus, fuit liber ejus *de Arte prædicandi* seu ultimus ex quatuor libris *de Doctrina Christiana*, circa annum 1485, *Argentorati* apud *Joannem Mentelinum*, quem eodem vel proximo statim anno repetiit *Joannes Fust Moguntiarum*. Jam vero a 1487 ex celebri illo *Sublacensi monasterio* prodit primarium ejus opus *de Civitate Dei*, et sequenti statim proximoque anno *Romæ* ab iisdem typographis repetitum, cito omnes pene Italiæ officinas pervolavit. Igitur excusum est eodem anno 1470 *Venetis*, ibidemque bis 1475 apud *Nic. Jenson* et *Gabr. Petr. de Tarvisio*; *Romæ* 1474, apud *Udatri Gallum*; *Neapoli* 1477; *Venetis* 1486, 1489; *Tholosæ* 1488. Nec minus in Germania circa idem opus in prela incubuerunt, quamquam serius aliquando, cum jam remissior factus esset in Italia primus ille librorum excudendorum ardor. Unum solum novimus antiquius exemplar excusum a 1475. *Moguntiarum* apud *Petr. Schoiffer*; deinde *Basileensibus* signum extulit *Mich. Wensler* a. 1479, quem decem annos post secuta sunt *Amerbachianæ* impressiones, *Friburgensis* 1499, *Langendorffii* 1515, *Lugdun.* 1520. Exstat quoque *Lovaniensis* 1488. Germanicis vero plerumque adjuncti conspici solent commentarii *Thomæ Valois* et *Nicolai Triveth*, quibus admodum

A gularis vetustatis indicia habet. Eodem vero anno, quem *Mediolanensis* profert, prelo dedit *Jo. Amerbach* iterumque 1490, quæ sequentem habuit *Friburgensom* a. 1494, *Basileensem Langendorffii* 1515, et *Lugdunensem* 1520. Ad hæc prima circa Augustini libros studia pertinet porro in Germania editio libri *de Consensu IV Evangelistarum*, *Lavingæ* 1475. Item libri *de Fide et Operibus*, *Coloniarum* eodem anno; variaque ibidem minori forma excusa opuscula, quæ omnia ad eundem annum redire videntur. Suppar iisdem fortasse, modo Germanica sit, *Confessionum* editio loci et anni indicio destituta, quarum vetusta admodum descriptio *Mediolani* facta est 1475, et mox s. l. 1482. *Sermones* etiam frequenter per hoc tempus prela exercuerunt, ex quibus antiquissimæ *B Homiliæ L. Augustæ* per *Anth. Sorg.* 1475 excusæ, quas exceperunt *Sermones ad Eremitas fratres*, *Mutinæ* a. 1477; *Mediolani* 1484; *Brixiarum* 1486; *Venetis* per *Pagan.* de *Paganinis* 1487; ibidem per *Vinc. de Benaliis* 1492; tandem *Amerbachiana Collectio*, inter quos recens farrago *Sermonum de Tempore* 1494 et 1495, repetita illa *Parisiis* apud *Jodoc. Badium* 1516, et *Hagenæ* 1521. *Epistolarum* porro impressiones præter antiquam loco et anno non insignitam factæ sunt ab eodem, qui toties nobis laudandus est, *Jo. Amerbachio* a. 1493 et 1494, itemque *Enarrationes in Psalmos* repetitis vicibus a. 1489, 1493 (cujus anni Veneta etiam editio laudari solet), 1494, 1497, ex sua officina exire passus est, cumque secutus *Lugdunensis* artifex a. 1519. His insuper adde ingentem numerum eorum librorum, qui propter indiciorum et notarum defectum certo anno affligi nequeunt, cujusmodi non una exstat editio librorum *de Doctrina Christiana*, *de Quantitate animæ*, *Soliloquiorum*, *Sermonum*, *de Trinitate*, *Confessionum*, *Epistolarum*, *de Consensu quatuor Evangelistarum*, *de Spiritu et Littera*, *de Civitate Dei*; in *Evangelium Joannis*, *Enchiridii ad Laurentium*, etc.; quos omnes suo loco diligenter notavimus et pro viribus descriptos dedimus.

Interea plurima etiam ejus opuscula colligi et in unum corpus condi cæpta sunt, licet in allegendis singulis non semper ratio quædam et consilium spectatum fuit, sed casui magis, qui varia invicem illius scripta sociasset, curatores obsecuti esse videntur. Primum in his locum sibi vindicant *Tractatus* a. 1484 *Venetis* per *Andream de Bonetis de Papia* in-4° junctim editi, nisi iidem forte jam ex priori *Veneta* per *Octavian. Scotum* 1483 sint derivati, quod certo confirmare non possum; et *Argentinenensis* editio per *Martin. Flach* a. 1489, et iterum ibidem excusa 1491. Posterior Veneta editione non parum auctior est, licet ultra dimidiam partem cum eadem egregie concordet, adeo ut difficile dictu sit, utrum vestigiis illius institerit, an incepto plane diverso sit adornata.

(a) Subjuximus infra quædam ex Oudino et M. Bibl. Eccl. Coloniensi de ejusmodi *Defloratoribus et Commentatoribus* iam antiquis, quam recentibus.

(b) De imperatore Carolo V, hujus nominis idem narrasse Gallum quemdam in *Ephemerid. Erudit. (Journal des Sav.)* 1666, 15. Mart., alicubi in *Bibl. Colon. Eccl.* legimus.

Utraque tamen talia complectitur opera, quæ non magna voluminis mole constant, certe non prolixiora libris *de Doctrina Christiana*, idque hoc imprimis respectu, quod illa vel seorsim jam prostarent, veluti *de Civitate Dei*, *de Trinitate*, *Enarrationum* in Psalmos libri, vel peculiarem sibi quæque postulerent operam, qualem contigisse etiam *Epistolis* et *Sermonibus* vidimus. Eadem fortasse Veneta editio rescripta est *ibidem* apud *Dionys. Bertholdum* 1491, a qua distant editiones, *Parmensis* per *Angelum Ugoletum* et Veneta per *Pelegrinum de Pasqualibus*, utraque a. 1491, quas opinor exemplum præbuisse editioni *Jodoci Badii Ascensii*, excusæ *Parisiis* 1520 apud *Jo. Parvum* et adhibitæ diligenter a Patribus Maurinis. Nec silentio prætereundum est singulare ejusdem *Jodoci Badii* et *Augustini de Ratispona* consilium in colligendis edendisque sua opera correctis diversis *Quæstionum Augustini libris*. Prodiit hoc opus a. 1497. *Lugduni* per *Jo. Trechsel. in-fol.* eximia industria et multo cum judicio instructum.

His tandem omnibus præparatis *Jo. Amerbachius* de omni re litteraria et imprimis ecclesiasticis scriptoribus Latinis meritissimus, non ut aliorum frueretur diligentia, nam sua ipsius huc potissimum adducta res erat, sed ne incrementis litterarum, quæ matura videbantur, deesset, consilium *universorum Augustini operum per partes edendorum* cepit. Confecit igitur XI volumina, quorum octo prioribus omnia ipsius scripta ordine chronologico ad fidem *Retractionum* ejus disposuit addiditque tribus insuper, ea, quæ in *Retractionibus* vel omissa erant, vel serius elaborata. Simul vero ne moles in immensum cresceret et quod exemplaria haud dubie seorsim ex sua officina protulerat, *Epistolasque, Sermones* et *Enarrationes in Psalmos* ab hac editione sejunxit. Prodiit hæc *Amerbachiana Basileæ* a. 1506, et magnis omnium, qui hasce litteras amabant, plausibus fuit accepta, recusa etiam *Parisiis* a. 1515. Videtur autem hæc editio plene omnibus desideriiis satisfecisse. Nam ad annum usque 1529, non solum nihil innovatum est in *Amerbachii* instituto, sed singulatim etiam pauci lidemque minores *Augustini libelli* hoc intervallo temporis, *Coloniæ* imprimis 1527, *de Doctrina Christiana*, *de Spiritu et Littera*; 1528, *de Fide et Operibus*, *de Natura et Gratia*, etc. Item *Augustæ Vindelicorum* 1523, *de Fide et Operibus* et *Enchiridion ad Laurentium*, et *Norimbergæ* denique, veluti a. 1524, *de Natura et Gratia*, evulgati sunt, quibus omnibus textus *Augustini* nihil incrementi cepit. Tanto benignior fortuna in libros *de Civitate Dei* omnia cumulavit, quæ per istam ætatem a doctorum hominum ingenio ac diligentia in exornando libro veteri expectari poterant, siquidem *Jo. Ludovicus Vives* litterarum elegantiorum in Hispania et Belgio stator et vindex, in editione *Basileensi* apud *Frobenium*, non modo textum ex codicibus mss. ad quorum usum magnam sermonis Latini et prisæ doctrinæ facultatem afferbat, dedit

A recognitum, sed commentario insuper illustravit, cui parem ubertate et elegantia in ullo prisco scriptore ne Itali quidem viderant; tantusque a cunctis ævi lætius litterarum amatoribus honos habitus fuit, ut *Erasmus* novo in hoc opere labore supersedere se posse judicaret totumque in editionem suam reciperet.

ERASMIANA autem illa recensio, quæ licet diversissima, pro more, experiretur judicia, studia tamen in hoc genere incredibile quantum accendit. Consilium soli *Frobenio* debetur, qui nullis hac in re sumptibus pepercit et hoc nomine tantum vitam sibi produci a summo numine optabat, ut hæc ad exitum perducta videret. Sed voti hujus compos non factus est, morte præreptus cum vix duo priores B tomii absoluti essent. Dederat autem *Frobenii* precibus *Erasmus*, ut opus, cujus nonnisi partem exigam in se recepisset, cum profigando nemo succedere vellet, totum tandem sustineret, eoque mortuo filiis ejus idem obsequium præstandum esse duxit. Tria igitur in hac editione generatus est hic scriptor perquam magna ad promovendum ipsius studium. Primum munditiem a characteribus et chartis et justem aliquod decus in toto habitu ac descriptione. In *Amerbachianis* enim impressis, ut nemini ignotum esse potest, liberalior cultus merito desideratur, dum partim litteræ ad aspectum ingratae sunt adhibitæ, partim charta adest crudior et omnia denique paginae spatia adeo sunt oppleta, ut sordidum pene in eo se præbuisse *Amerbachium* dixeris. C Deinde integra primum exhibet ipsius opera. Tertia denique dos fuit textus correctus a vitiiis innumeris ex grammatico potissimum genere, et iis, quæ ab ignorantia antiquitatis et doctrinæ veteris orti videri poterant, tum nova partitio et judicia de iis, quæ aut omnino non genuina essent, aut saltem viderentur dubia.

Sæpius autem iterata et identidem aucta est hæc editio. Sic non contemnendis *Sermonum* accessionibus locupletata est *Parisiis* apud *Chevallonium* 1531-32, et *ibidem* apud *Carolus Guillard* 1541, nec non in singulis *Basileensium* repetitionibus, nempe 1541-43, cui suppetias tulit *Martinus Lypsius*; 1556, curante *Joanne Costerio*; et 1569, quæ ultima *Frobeniana* fuit absolutissima et nitidissima omnium, in quam etiam *Sermones* illi, quos primum ex mss. codicibus eduxit et *Lovanii* a. 1564 publicavit *Joannes Vlimmerius*, migrarunt. Porro recusa est etiam *Lugduni* 1561-63 in-8° et *Parisiis* 1571 in-fol., et impuras etiam *Venetorum* bibliopolarum manus passa a. 1545, 1552, 1570 et 1584. Cæterum *Erasmianam* recensionem sequuntur, quotquot ab ejus editione diversis in locis seorsim excusi sunt *Augustiniani libelli*, quorum haud exiguus quidem numerus fuit, sed nihil ex iis *Augustini lectio* lucri fecit. Frequenter imprimis lectitatae esse debent *Confessiones*, quæ *Coloniæ* 1531 et 1569, *Lovanii* 1563 et 1571, *Antuerpiæ* 1567 et 1568 descriptæ sunt; item liber *de Spiritu et Littera* excusus *Parisiis*, 1538,

Witebergæ 1541, *Antuerpiæ* 1568; de *Fide et Operibus Parisiis* 1534, *Coloniæ* 1552, *Antuerpiæ* 1568; de *Consensu quatuor Evangelistarum Parisiis* 1538, et *Coloniæ* 1539; de *Cura pro mortuis gerenda Parisiis* 1543; de *Libero arbitrio, de Prædestinatione et Gratia Coloniæ* 1568; de *Natura et Gratia Antuerpiæ* 1568; de *Doctrina Christiana Venetiis* 1534; *Enchiridion ad Laurentium Coloniæ* 1532; item per *Lambertum Danæum Genevæ* 1575, cum *Commentario repetito ibidem* 1579, 1583, 1597. Idem *Danæus* anno post addidit librum de *Hæresibus*, qui pariter repetitus est a. 1578, 1593 et 1595. Denique iteratum quoque de *Civitate Dei* opus cum *Jo. Lud. Vivis* *commentario Parisiis* 1544 et 1555, *Basileæ* 1555 et 1570.

Sed nova repens Augustino lux oborta est per conjuncta *Theologorum Lovaniensium* studia in editione *Operum* ipsius *Antuerpiæ* apud *Christoph. Plantinum* a. 1577, XI tomis in-fol., publice proposita; in qua non solum critica apertior, sed præclarum etiam hoc, quod spuria dubiaque prorsus a reliquis separata, sua cuique tomo subjecta sint. Ut nihil de animadversionibus dicam aliisque commodis, quæ nulla non ætas in ea summopere probavit. Certatim ea expressa est et plerumque cum accessione aliqua: *Parisiis* 1586; *Genevæ* 1596; *Parisiis* 1603, 1604, 1613-14; *Coloniæ* 1616; *Parisiis* 1626, 1635, 1652. Subinde etiam extrinsecus augmenta quædam allata sunt, veluti a. 1614, cum primum librum de *Gestis Pelagii* ex codice ms. ex Italia sibi transmissis *Augustæ Vindellicorum* imprimi curasset *Marcus Velserus*. Similiter *Claudius Menardus* *Andegavensis Parisiis* a. 1617, primum publici juris fecit duos libros *priores contra secundam Juliani responsionem*, quos denuo recognitioni suæ subiecit *Mick. Paludanus Gandavensis Lovanii* 1642. Porro *Jacobus Sirmondus* XL *Sermones* novos edidit *Parisiis* 1631; et *Joannes Harus* *Sermones* sex cum fragmentis aliquot *Romæ* 1644. Sed sequiores illæ repetitiones, utut auctiores sensim, propter vitia crebra multo primis sunt deteriores. Quare cum non sine manifesto damno sumptus in eas impendi cognovisset *Hieronymus Vigneri*, *Congreg. Oratorii D. Jesu Paris. presbyter*, subvenire studuit edito anno 1654 et 1655, duobus tomis *Supplementum omnium Operum Augustini ante a. 1614 impressorum*, quo comparato quamvis antiquiorem, seu *Erasmii*, seu *Lovaniensium* editionem absque damno, immo fructu majori, retinere studiosi possent. Simul sex libros *contra secundam responsionem Juliani* operis ejusdem, cujus duos libros primum ediderat *Menardus*, variosque insuper *Sermones* et *Tractatus* usque dum ineditos addidit. Ad exemplar *Lovaniensæ* se composuerunt, quæ ab extremo sæculo xvi usque ad finem xvii seorsim singula aut plura invicem juxta argumenti affinitatem excusa sunt Augustini scripta. Cujusmodi sunt *Confessiones*, *Wirceburgi* 1581, et *Turonii* 1588; *De Civitate Dei Antuerpiæ* 1600; *Genevæ* et *Lugduni* 1610; *Parisiis* 1613, 1636; 1651; *Franco-*

Afurti 1624; *Hamburgi* 1661; de *Doctrina Christiana Antuerpiæ* 1601; *Witebergæ* 1604; *Helmeſtadii* 1629 et 1655, per *Ge. Calixtum*; de *Unitate Ecclesiæ Moguntinæ* 1602, cum notis *Justi Calvinii*, *Helmeſtadii* 1657, per *Ge. Calixtum*; item liber de *Utilitate credendi* per eundem, *ibidem eodemque anno*, et postea *Lovanii* 1680; de *Hæresibus*, *Helmeſtadii* 1621; *Oxoninæ* 1631; *Helmeſtadii* 1678, cum *Danavi comm.*; de *Fide et operibus Francofurti* 1652; *Enchiridion ad Laurentium Witebergæ* 1604; *Parisiis* 1665; *Epistolæ Francofurti* 1678, selectæ *Flexiæ* 1638, et *Lovanii* 1662. Novam quidem *Confessionum* recensionem juxta plures mss. jactitavit *Henricus Sommalus* *Soc. I.*, quæ dici non potest, quoties impressa sit et repetita *Lugduni*, *Coloniæ*, *Duaci*, *Dilingæ*, etc.; sed cui a criticis exiguum pretium statutum est. Nec vero momenti ullius sunt variæ illæ opusculorum contra *Pelagianos* collectiones, cujusmodi *Parisiis* 1644 et 1652, *Lovanii* 1647 et 48, *Romæ* 1652, *Bruzellis* 1654 et 1673, et *Lugduni* 1673, prodierunt. Sed quod miraberis, ex *Gallicis* aliquot *versionibus*, quæ frequenter intra hoc spatium provenerunt, præcipue *Arnaldinis*, fructus quidam ad textum hujus scriptoris confirmandum redundarunt.

Nova denique atque ultima series a *Benedictinorum* luculentissima opera orditur. *Conspectum* hujus editionis jam a. 1671 publice proposuit vir doctus *Congregationis Maurinæ*, qui curam illius in se receperat, sed paulo post a *Congregatione* pulsus, aliâ eam provinciam cedere coactus fuit *Franc. Delfau*. Tradita deinde est *Thomæ Blampino* et *Petro Constantio*, quibus per occasionem alii quidam sodales diligentiam suam commodarunt. Sed *Mabillonii* partes in hoc negotio nullæ fuerunt, præterquam quod epistolam nuncupatoriam ad regem *Ludovicum XIV.*, cujus auspiciis totum opus gestiebat, elaborasse dictus est. A copiis criticis et diligentia editorum est consummatissima. Imprimis autem nova singulorum scriptorum ad temporum rationem discussio et spuriorum a genuinis discriminatio ecclesiasticæ historię studiis perquam salutaris commendatur. Recudi eam fecit et uno volumine variarum ad maxime illustres Augustini controversias dissertationum suarumque haud vulgaris notæ observationum auxilium *Jo. Clericus Antuerpiæ* seu *Amstelodami* verius 1700-1703, quo factum est, ut ad plures saltem inter *Protestantes* usus hujus editionis pertinere potuerit. Italis non æque placuisse videtur. Nam *Parisiensem* *Benedictinorum*, *autographo undequaque similem*, jam anno 1706 iterum prelo committere parabat *Joannes Bapt. Clarellus*, typographus *Venetus*, publiceque id consilium significavit misso ad eruditos *Protreptico*, in quo *Antuerpiensis* editio male ipsi ob fidem et voluntatem Clerici audiebat; quod turpe tamen quæstuosi mangonis artificium non opus erat, ut *Oudini* bilem moveret et ad Clerici patrocinium suscipiendum eum, ipsi minime faventem, impelle-

ret (a). Cæterum ignoramus, an Clarelli istud consilium successum habuerit, sed procul dubio haud multum ab eo abludit ea, quam a. 1729 et sequentibus ibidem prædixit Joannes Baptista Albrizzi.

Reliqua, quæ separatim a Benedictinorum inde ætate in Augustinum collata sunt, haud capiunt magnificam commendationem. Duæ quidem *Epistolæ ad Optatum*, altera *de Natura et Origine Animæ*, altera *de pænis parvulorum, qui sine baptismo decedunt*, recens ex codice abbatiae Gottwicensis in Austria inferiori erutæ sunt, Viennæ 1732 et *Parisis iterum* 1734 impressæ. Memoratu etiam digna videtur Jo. Schilteri IC. editio libri *de Conjugiis adulterinis*, Jenæ 1698; a quibus cætera, veluti *Tricoassini* ed. librorum *de Gratia contra Pelagium et Cælestium*, Mogunt. 1687; *Liber de Hæresibus* Cantabrig. 1687 et Oxon. 1721; *Speculum Augustini* a Tommasi editum Romæ 1679; Confessiones cum prolixissimo *Franc. Archangeli de Præsentatione* commentario evulgatæ Florentiæ 1757, et libelli, quos nuper Teegius Thuringus ad Benedictinorum exemplum typographorum formulis exscribi fecit Lipsiæ 1767, 69 et 70 longo intervallo distant. In hoc tanto autem Augustini recentiori ætate neglectu optandum foret, ut, quod Parisinus quidam Ph. D. Pierres exorsus erat institutum, præclaro specimine in nitidissima *Confessionum* descriptione a. 1776 proposito, non deseruisset, aut alii in simili subsidiorum criticorum forma imitarentur.

Sed transeamus tandem ad *Annales editionum* Augustini, quos quidem ita descripsimus, ut I. *Scriptorum collectorum* a primis initiis. II. *Singulorum* juxta seriem consuetam a nobis proponerentur. Quibus omnibus absolutis paragrapho peculiari quædam non inutilia *de Epitomatoribus, Definatoribus et Commentatoribus Augustini*, tam antiquis, quam recentibus, subjiciantur. Ejusmodi autem scripta, quæ non tam explicandis aut commentandis certis Augustini libris inserviunt, quam de doctrina Augustini vel universa, vel de singulis illius capitibus sive lostruendi, seu convincendi, aut alienas opiniones redarguendi causa tractant, intra limites operis hujus haud apte cogi posse arbitrati sumus.

ARTICULUS PRIMUS

Collectiones Operum et Opusculorum Augustini.

SÆCULO XV.

1473. Coloniae, in-8° maj. Augustinus de Fide. Ab initio: *Incipit liber sancti Augustini ad Petrum Diaconum de fide*. In fine: *Liber iste S. Augustini de fide catholica ad Petrum Diaconum Coloniae impressus est. In vigilia sancti Johannis Baptiste. Anno domini M.CCCC. septuagesimo tercio.*

Character hujus voluminis est Gothicus antiquus luculentus, charta densa, paginæ lineis latis 26 im-

(a) Reperitur Clarelli epistola in *Actis Eruditorum Lips.* Febr. 1707, pagg. 94-96. Conf. Oudinus *Com-*

ment. tom. I, pagg. 985 sq.

A pressæ. Nullæ exstant paginarum foliorumve vel plagularum notæ. Distinctionibus, quas commata et puncta appellamus, inseruit lineola duplicata, qua alias grammatici in verbis bicompositis uti solent, quamquæ *ὄρεν* vocant. Tribuimus vero huic volumini locum inter opuscula propter sequentium cum eo similitudinem, quæ si non eodem anno, attamen ex eadem officina vere prodierunt, ut nunc quidem comparatione singulorum inter se inducti opinamur, et egregiam artis perfectionem in paucis plagulis ostendunt. Nempe tria, quæ sequuntur volumina, eodem caractere, sed nitidissimo et quo absolutius hoc in genere vix quidquam fugi possit, in charta longe optima et fulgenti, pagina lineas 27 complectente, impressa sunt. Cæterum characterum notæ nullæ prorsus cernuntur, nec loci, nec anni ullius indicium. Complectuntur autem:

1° Librum *de Agone Christiano* una cum ipsius de eodem judicio, *ex libris Retractionum*; librum *de Sermone Domini in monte habito*, cujus in fine ad calcem voluminis: *Explicit liber primus beati Aug. de Montana.*

2° Tractatum *de Fuga mulierum*; tr. *de Continentia*; librum *de Contemptu mundi*; *Epistolam beati Ieronimi ad Paulinum presbiterum*; *Sermones duos Augustini de communi vita clericorum*, qui incipiunt, *Propter quod volui, etc., et charitati vestræ, etc.*

3° *Omelias* B. Augustini, et primo *de eo, quod Psalmista ait: Quis est homo, qui vult vitam et cupit videre dies bonos*; — secundo *de eo, quod scriptum est: Esto consentiens adversario tuo, etc. Et qui odit fratrem suum, homicida est*; — tertio *de eo, quod Dominus ait: Diligite inimicos vestros*; — quarto *de eo, quod scriptum est in Ysaia: Clama, ne cesses*; — quinto *de eo quod Apostolus ait: Radix omnium malorum cupiditas*; — sexto *de eo, quod scriptum est: Beatus, qui post aurum non abiit*; — septimo *de eo, quod Apostolus ait: Redimentes tempus cum dies mali sunt.*

Opuscula n. 2° et 3° exhibita commemorat etiam *Catal. Crevennæ novissimus* T. I p. 106 et 107, additque:

4° Librum *de Disciplina Christiana* supra enumeratis plane conformem n. 470, et

5° *Sermonem super Orationem Dominicam*, nec non *Enchiridion ad Laurentium*; n. 469 posteriores tractatus, quos omnes per *Ulricum Zel de Hanau* circa 1470 excusos esse statuit editor, secutus in eo judicium *Deburii* in *Cat. Bibl. Ducis de la Val*. T. I, p. 172 sq., qui n. 478 posteriores hosce tractatus notavit, addens primum novem, alterum sex foliis constare. Ibidem n. 473, cum libris a nobis n. 2° commemoratis simul existunt et quidem ab initio.

6° *S. Augustini liber de Vita beata. Liber de Honestate mulierum. Libellus de Honestate vitæ.*

1483.

Venetis cura et impensis Octaviani Scoti civis Modestiensis, in-4°, B. Augustini opuscula Ascetica minora. Recenset G. Pray in rarioribus libris Bibl. Budens. T. I.

1484.

Venetis per Andream de Bonetis de Papia, in-4°. S. Augustini opuscula. In fine: *Explicit liber S. Augustini de vera religione, et de clericorum vita sancti Augustini, nec non cujusdam dignissimi tractatus de spiritu et anima. Que omnia in isto libro continentur: cum summa diligentia per M. Andream de bonetis de papia venetiis impressa fuerunt, inchoato principe Joanne mocenigo venetiarum duce. M. CCCC. LXXXIII. die XXII. Mensis Julii.*

Insunt eadem, quæ in editione sequenti Argentoratensi numeris 1-22. exhibentur. Hinc vero adjecta sunt: 23° *Enebii Corradi canonici regularis Lateranensis Epistola ad Sixtum IV, R. P., de auferendo ab Ecclesia errore scribentium*, S. Augustinum fuisse eremitam; 24° *Regula S. Augustini*; 25° *Vita S. Augustini scripta a S. Possidio, episcopo Calamensi*; 26° *Eusebii Corradi ad Sixtum IV et Cardinales Annotatio, seu potius tractatus brevis de errore scribentium, S. Augustinum fuisse eremitam*. 27° *Liber S. Augustini de Anima*. Diligenter hanc editionem jam ab aliis bibliographis obiter commemoratam recensuit Cl. Seemiller fasc. III, p. 7, quo duce nihil certius in lubrica hac semita deprehendimus. Ab eo igitur docemur, omnia hæc opuscula eodem caractere, Gothico nimirum minuto, duabus columnis, nitidæ ac firmæ simul chartæ impressa esse. Observat porro per priora viginii duo opuscula foliis superscriptos esse titulos, non item in reliquis. Litteras initiales, custodes et numeros paginarum delicere, easdem tamen esse signatas. In *Cat. Bibl. Reg. T. I*, p. 376, laudatur a primo *Meditationum* opusculo. Nec raro etiam fit, ut singuli ex hac collectione libri tamquam seorsim h. l. et a. excusi, vel incuria scriptorum, vel quod avulsi a reliquo corpore interdum obveniant, commemorentur.

1489.

Argentorati per Martin. Flach. in-fol. Aurelii Augustini opuscula plurima. Hæc sola tituli instar pagina prima habentur, caractere Gothico majori impressa. In fine: *B. Aurelii Augustini Hipponensis episcopi ac doctoris Ecclesiæ sanctissimi pariter et perspicacissimi: plurimorum opusculorum, nec non vitæ ejus a Possidonio conscriptæ: impensis et opera Martini Flach Argentinae accuratissime impressorum. Finis Anno a natiuitate Salvatoris M. CCCC. LXXXIX. X II. kalendas Apriles.*

Hos iuvat arguta scrutari indagine verum.

Illos Dulichio verba lepore tenent.

Ast aliis gratum est varios versare libellos.

Sunt quos scripta quibus non nisi sancta placent.

Quisquis es ex istis: paucis nummis eme multos

Aurelii libros: hancque levato sitim.

Nervosos cernes rationum viribus: atque

Ornatos: varios: de deitate simul.

A *Hos menda expertes tulit Argentina: premique Martinus docili simus ab arte dedit.*

Litteræ sunt Gothicae. Paginae columnis binis impressæ, folia, sex prioribus exceptis, numerata, singula capita numeris suis et argumentis sunt perquam commode distincta. Insunt sequentia: 1° *Meditationes*, 2° *Soliloquia*, 3° *Manuale de verbo Dei*, 4° *Enchiridion ad Laurentium*, 5° *Liber de triplici habitaculo*, 6° *Scalæ paradisi*, 7° *de duodecim Abusionum gradibus*, 8° *de Beata Vita*, 9° *de Assumptione beatæ Mariæ virginis*, 10° *de Divinatione Dæmonum contra Paganos*, 11° *de Honestate mulierum*, 12° *de Cura agenda pro mortuis ad Paulinum Nol. Ep.*, 13° *de Vera ac Falsa Pœnitentia*, 14° *de Contritione cordis*, 15° *de Contemptu mundi ad clericos*, 16° *de Convenientia X præceptorum et X plagarum Ægypti*, 17° *de Cognitione veræ vitæ*, 18° *Confessiones*, 19° *de Doctrina Christiana*, 20° *de Fide ad Petrum Diaconum*, 21° *Sermones duo de vita et moribus clericorum*, 22° *de Vera Religione ad Romanianum*, 23° *de Spiritu et Anima*, 24° *de Vita Christiana ad sororem suam viduam*, 25° *de Definitionibus orthodoxæ fidei et ecclesiasticis dogmatibus*, 26° *de disciplina Christiana*, 27° *Sermo de charitate*, 28° *de decem chordis*, 29° *Sermo de Ebrietate*, 30° *Tractatus de vanitate hujus sæculi*, 31° *de Obedientia et humilitate*, 32° *de Agone Christiano*, 33° *de Bono disciplinæ*, 34° *Regula de communi vita clericorum*, 35° *Possidonius de vita Augustini*. Præcedunt præter hunc ipsum omnium opusculorum indicem, peculiare aliquot quorundam librorum tabulæ. Miror Cl. Seemillerum, qui eandem editionem in commentarios fasc. III, p. 171, retulit, non contempsisse cum ed. Veneta 1484. Habet etiam Cl. Braun. l. I. T. II, p. 174.

1491.

Ibidem ap. eumd. in-folio. Eadem ex secunda editione. In fine: M. CCCC. XCI. die XI. mensis Augusti. Ejus exemplum mancum tamen notavit Gemeiner l. I. p. 203, integrum ut nostrum Cl. Braun. l. I. T. II, p. 213.

Parmæ per Angelum Ugoletum, in-fol. Augustini opuscula varia finita Pridie kalend. Aprilis. Cat. Bibl. Smith. p. 28, et Crevennæ noviss. T. I, p. 110. Ordiuntur seriem libri contra Academicos, unde Morrellus in Cat. Bibl. Pinell. hoc nomine ea refert.

Venetis per Dionysium Bertoldum, in-fol. Aur. Augustini opuscula plurima: quædam non plus impressa. Hæc in speciem tituli in prima primi folii pagina. Incipiunt a *Meditationibus*, quarum titulus minio impressus; ultimum est *Vita* ejus per Possidonium conscripta, ad cujus calcem: *Ejusdem videlicet Aur. Augustini Hipponensis episcopi ac doctoris Ecclesiæ sanctissimi pariter, nec non vitæ ejus a Possidonio conscripte: impensis et opera Dionysii Bertoldi de Bolo-nia Venetiæ accuratissime impressorum finis anno a natiuitate salvatoris nostris (sic) M. CCCC. XCI. die XXVI. Martii. Illis denique epigramma est subjec-*

tum. Textus occupat tolia cccxxxix. Accedunt autem A ab initio voluminis præter titulum octo folia tabulam materiarum exhibentia. Superest in fine folium cum chartarum registro symbolum typographi sistens. Litteræ sunt Gothicæ. Descriptio facta est per binas columnas, expressis foliorum numeris ac signaturis, ut tamen custodes desiderentur. Debemus hujus et sequentis editionis notitiam Cl. Braunio, *Notit. Lit. T. II, p. 229*. Utinam vero viro diligentissimo contenta ejusdem, vel enumerare, vel cum aliis saltem comparare placuisset.

Venetis per *Pelegrinum de Pasqualibus* In-fol. min. *Plurima opuscula S. Augustini*. Hæc pro titulo. Ad calcem : *Finiuntur opuscula S. Augustini hippo-* B *nensis anno a nativitate domini M. CCCC. LXXXI. die vero 10 novembris impressa fuerunt Venetiis per Pelegrinum de Pasqualibus de Bononia.*

Volumen est foliorum cxxx exscriptum typis Gothicis, columnis binis. Insunt numeri ac signaturæ, nec tamen custodes. Initium faciunt libri contra Academicos, cum hac epigraphe minio impressa : *Divi Aur. Augustini Hipponensis episcopi contra Academicos ; vel de Academicis, quem adhuc Catechumenus edidit*. Præmittitur epistola *Severini Chalci*, Canonorum regularium S. Crucis Montanensis Canonice Præpositi ad lectorem, cui operum iudex et epigramma aliquod subnexa sunt.

[1495.]

Basilicæ per *Joannem de Amerbach*. In-fol. VI vol. S. Augustini Opera. *Maett. T. I, part. II, p. 588* C *ex fide de la Caille, p. 82*. Sed frustra eam apud alios litteratos viros, et in optimarum bibliothecarum catalogis acquisivimus. Vercor ergo, ne per errorem, nescio quem, talis notitia inciderit, quod vel ex eo sit verisimile, quod formam chartarum duplicem, folii scilicet et quarti, prodidit. Meminit ejus quidem etiam *Viguerius* in *Præf. ad Supplem. Operum Augustini*. Sed non majori fide. Immo pene certus sum, varias singulorum Augustini scriptorum, veluti *Enarrationum in Psalmos, Epistolarum et Sermonum* editiones per annos 1493, 94, 95, 97, identidem ab *Amerbachio* excusas, hunc errorem peperisse.

1497.

Lugduni per *Jo. Trechsel*. In fol. *Opus questionum* D *divi Augustini, in quo hec omnia continentur.*

Heptateucon opus variarum questionum super septem libros biblie : comprehendens totidem, septem libros.

Questionum novi et veteris Testamenti lib. III.

De consensu Evangelistarum libri IV.

Questionum Evangeliorum libri III.

Questionum octoginta trium liber I.

Questionum LXV Orosii : ejusdem dialogus, qui est liber unus.

Questionum octo Dul. idii libellus unus.

Questionum Laurentii de fide, spe et charitate : enchiridion.

Inquisitionum Januarii et de consuetudinibus ecclesie II.

Questionum Honorati de Gratia N. T. liber unus.

Questionum quinque Hylarii libellus unus.

Questionum sex contra Paganos ad Deo gratias, libellus unus.

Item omnium istorum indices et retractationes in faciebus posite.

Hæc in fronte tituli, quibus subjecti sunt in commendationem ejus versiculi aliquot ad D. Augustinum. In fine (extremæ paginæ columna prima) : *Finis sex questionum divi aurelii augustini epi contra paganos ad deo gratias : et per consequens totius hujus operis. Deo gratias*. Columna altera deinde post Badii perorationem et subjectum eidem chartarum registrum : *Impressum est autem hoc opus Lugduni : opera et impensis M. Joannis Trechsel Alemanni : anno salutis nostre Millesimo quadringentesimo nonagesimo septimo. VII. Kalend. Maias*. Quibus in extrema pagina subjicitur symbolum typographi. Præfatus est *Jodocus Badius* ad Magistrum Petrum Gerardum, sacre theol. profess. et fratrem Eremitarum Augustini Parchiensem (sic) priorem. (d. Lugduni. VII kal. Mai. 1497.) Ex eo quidem discimus, opus hoc collectum esse atque castigatum ab *Augustino de Ratispona, S. Theol. Baccalaureo*, de scholasticorum aliquot doctorum scriptis, jam ante editis, bene merito. Neque vero ipsius etiam Badii studium operi defuit, siquidem et conquirendis quam pluribus, quos ille nancisci non potuerat, tractatibus et corrigendis iisdem non modicam sibi hujusmodi diligentiam particulam vindicare posse fatetur. *Nam primum, inquit, eum, quem in tergo conspicias ordinem, observatum voluimus : ut primo loco veteris dumtaxat Testamenti questiones ; secundo novi et veteris ; tertio evangeliorum, quæ novi dumtaxat sunt : et ultimo relique ponerentur. Ceterum si forte quispiam reprehenderit, quod de consensu evangelistarum et enchiridion inter questiones inseruimus : non recte animadverterit, quantum ea opera cum questionibus conveniant. Deinde retractationes ipsius Augustini, ubicumque fecerit, operi præposuimus : et in marginibus locorum, quos tractavit, ipsas consignavimus. Tum grecum suis characteribus conscripsimus et in margine iis, qui Grecos ignorant, latinis repetimus : adjecta nonnumquam significatione. Tum quoties in diversis codicibus duplicem, quarum neutra aspernanda esset, lectionem offendimus, utramque posuimus : sed alteram sub margine. Tum libros in fronte chartarum distinximus. Tum indices omnium, quæ in singulis operibus continerentur, ipsis præposuimus, et interdum etiam ante ipsa capita reposuimus. In primis tamen questionibus, quas in formam questionum redigimus, non opus repetito visum est : ne scilicet prænotatio ipsa narratione major nasceretur : loca tamen biblie, unde excepta sunt, diligentius cum ipsis questionibus annotavimus. Nec omittenda plane nobis videtur, quæ in extrema columna legitur ejusdem Badii de operis complemento ; et ut dicunt registro, ad magistratum*

nostrum Petrum Gerardi, priorem, etc., Peroratio, A quæ sic sonat: *Ilæc sunt magistratorum nostrorum optime: magister petre Gerardi: quo de questionibus divi patris augustini: multo quidem labore parata tandem tuo nomini dicata emittimus: precantes omnes ea perlectores in partem accipiant bonam: veniamque dent: si vel pauciores questiones, quam ipse sanctissimus doctor augustinus confecit: vel has minus cognitas omiserimus. Pauculas enim deesse remur atque eas tantum, que ad simplicianum mediolan. episcop. conscripte sunt: quas hactenus reperire non potuimus: — locum tamen, quo inseri possent, reliquimus trium quaternionum: Mn. Nn. Oo. quem si vocantem dereliquimus: vitio dandum nullus nisi inhumanus et calumniator censebit: cum vel singula opera plena sint: et seorsum emitti possint. — Que vero errata veremur: ejusmodi credimus, que sine recognitione aut admonitione nostra facile quivis deprehenderit et emendaverit. Ne quis autem chartarum convertendarum ignoret: et ob id deesse quidquam putet: hec series est: a-s, A-G, Aa-Ll, Pp. Quorum b, k, q, r, G et Ll, terne sunt pp. quine: relique autem quaterne, etc. Exscriptum est opus hocce caractere Gothico minuto binis columnis, lineis adeo scriptis ut 55 paginam capiant. Enimvero perquam commode adornatum est. Tamen enim foliorum paginarumve numeri, custodesque desint, habet tamen chartarum signaturas, continuam in summa pagina inscriptionem caractere majusculo expressam; litteræ item initiales parvis quidem indicatæ sunt, sed cujusvis capituli linea prima characterem majorem sortita est, gaudetque argumento numeroque præmissio, qui numerus litteris Romanis simul in margine repetitus est. Præcedit porro septem foliis quæstionum tabula cum sententia ipsius Augustini super Quæstionibus ex libris Retractationum, in qua unum hoc observanti dignum restat, quod singulari annotatione editor lectionem scripturarum sanctas contra alteram scripturas sanctas complurium codicum auctoritate excusat ac defendit. Meminit hujus ed. Cl. Braun. T. II, p. 295. Nec alia fortasse est ab ea, cujus sub titulo primi operum Augustini tomus meminit Maettarius T. I, p. 482, fide de la Caille subnixus, apud quem per errorem a. 1487 pro 1497 scriptus esse videtur (a).*

SÆCULO XVI.

1503.

Basilicæ apud Joannem Amerbachium. In fol. IX

(a) Nunc idem jam *Hambergerum* monuisse video tomo III, pag. 104.

(b) Nempæ in Catalogo Bibl. Bodleianæ, qui citat Augustini opera IX tomis per Amerbachium Bas. 1506, et Cat. bibl. princip. ecclesiæ et monasterii Ord. S. Benedicti ad S. Emmeranum Ratisbonæ part. 1 (1748, in-8°), in quo plenior titulus p. 40 seqq. ascriptus est, sed omissis partibus v, vi, vii et x, mancum illud exemplum esse proditur.

(c) Tom. II, part. 1, p. 216.

(d) Pertinet huc locus, quem etiam Colonienses adducunt, ex *Sweetii Athenis Belg.* p. 148, ubi de *Dodone* scribit: *Primus congressit et castigavit S. Au-*

gustini opera omnia, adjecit et argumenta in opera singula ac censuras, sed immaturam ejus operam pestis absumpsit, eo ipso anno, quo prelo subjiciendum opus erat, 1501, proditque post mortem ex officina Amerbachii 1503.

(e) Consentit *Oudinus* in *Comment. T. I, p. 954*, circa annum 1500 inceptum, anno vero 1506 completum esse opus dicens. Pro posteriori numero operarum vitio ibi exscriptum est 1586. *Oudinus* ferre totum exscriperunt Colonienses, nisi quod de suo addiderunt, omnia a. 1504, lucem aspexisse.

(f) In Epistola ad *Jacob. Kymolanum Carmelitam* data *Herbipoli* 16 Augusti 1507, apud *Maett. II.*

tomis. D. Augustini prima pars librorum, quos edidit *Catechumenus*. — Pars II. Libri, quos scripsit *Baptizatus*. — Pars III. Libri, quos edidit *Presbyter*. — Pars IV-VIII. Libri, quos edidit *Episcopus*. — Pars IX-XI. Libri, quos non recenset in libris *Retractationum*.

Primæ hujus operum Augustini editionis exempla adeo rara sunt, ut licet non paucos evolverim diversarum bibliothecarum catalogos, in duobus tantum hactenus reperire contigerit (b), qui ambo eundem quidem, quem in conspicuo posuimus annum, produnt, quemque *Maettarius* eruit (c). Datur nimirum in his discrepantia quædam, dum alii, velut auctores Colonienses, annum 1504, alii annum 1501 et 1503 præferunt (d), unde fortasse jure aliquo colligas, non uno anno totam hanc editionem esse absolutam, sed inceptam anno 1503, ad finem tandem a. 1506 perductam, eoque anno, qui terminus integri operis fuisset, singulos tomos esse signatos (e). Nec tomorum numerum eundem omnes tradunt, sed alii novem, alii undecim constare opus totum volunt, non sane scripturæ aliquo errore, sed disertis verbis numerum enuntiantes. Quid? quod *Trithemius* quindecim voluminibus impressum esse dicat (f).

Nunc tamen, ne diutius hisce experiendis operam impenderemus, effecit *Oudinus* qui, declarata totius partitione, satis significat ipsam editionem a se fuisse inspectam. Docet autem undecim partibus, novem vero tomis esse comprehensam, atque sic distinctam, ut octo priores eos Augustini libros, quos ipse in suis *Retractationibus* recenset, contineant, reliquæ cæteros, quorum nulla in hoc opere mentio injicitur, complectantur, quod ita se habere ex Catalogo bibl. *Emmeranæ* intelleximus, qui tres priores partes uno tomo seu volumine comprehensas ostendit. Simul monet, plurimos *Sermones*, plurimasque *Epistolas*, nec non *Enarrationes in Psalmos*, utpote quæ jam antea per annos 1489, 1494, 1495, 1497 excudi curaverat, undecim his partibus adjicere noluisse. Usus autem fuerat *Jo. Amerbachius* in paranda hac editione opera cujusdam Augustini *Dodonis, Frisii, Basileæ ad S. Leonardum canonici*, qui, illo sumptus præbente, Italiæ, Galliæ et Germaniæ bibliothecas perscrutatus erat, et ipse, si per fata licuisset, operibus undique comportatis, manum admoturus fuisset.

1515.

Parisiis.... *In-fol. IX tomis.* Divi Aurelii Augustini opera *juxta Amerbachianam descripta.* Deest hujus editionis memoria in Maettario. Commemorant eam Colonienses, notat Catalogus bibl. Bodleianæ. In Germania vix unum ejus exemplar inveniri putem, nec in Gallia quidem, nisi in bibliothecis obscurioribus lateant. Certe Cat. bibl. Reg. Paris. eam ignorat.

1517.

Sine loco. *In-fol.* Index Operum S. Augustini per eximium Joannem Theuschlein de Frickenhausen, ex Rottenburga Tuberenæ. Sic existat in Cat. Bibl. Emmeranzæ p. 41. Pertinere autem puto ad editionem Amerbachianam.

1520.

Parisiis apud Joannem Parvum. *In-4°. D. Aur.* Augustini libri tres contra Academicos, Soliloquia et alia opuscula: quatuor hæc jam primum impressa de Visitatione infirmorum; de Adulterinis conjugiiis, de bono Conjugali et bono Virginali. *Cat. Bibl. Reg. T. I, pag. 576.*

1528—29.

Basileæ ex officina Frobeniana. *In-fol. X tomis.* D. Aurelii Augustini, episcopi Hipponensis, Opera omnia ex emendatione Des. Erasmi.

Pleniorum titulum, unde hauriremus, non datum fuit. Opinamur autem, non procul eum abudere ab eo, quem editio a. 1543 præfert. Sed cum jam accesserimus ad eam editionem, quæ non modo integra ac plena prima dici potest, sed sequentium omnium, non excerpta novissimâ, fundamenta jecit et in iis quodammodo dominatur, necesse erit, ut ante omnia, quæ ipse Erasmus de instituti sui ratione in medium attulit, cum lectoribus communicemus. Et enim sequentium editionum curatores aut contenti fuerunt, Erasmanam operam accessionibus aliquot locupletatam prelo committere, aut ultra vestigiis ipsius institerunt et partim codicibus, partim judicio suo confisi emendatorem ac sinceriores efferre contenderunt, aut etiam ab illo longius recesserunt. Quorum omnium studia atque conamina non dicam æstimare, sed ne examinare quidem absque accurata Erasmanæ operæ cognitione licet. Nec vero universe atque paucis didicisse sufficit, Erasmum textum emendasse, genuina a supposititiis secrevisse et cuncta novo ordine esse dispartitum, quo sane nec ad auctoris, nec ad editoris ingenium cognoscendum magnopere juvamus. Sed cum primus ille explicare aggressus sit, quæ peculiaris Augustini ac maxime propria tam in sentiendo, quam eloquendo, virtus fuerit, eamque notionem deinde, qua solet in cæteris quoque ecclesiasticis scriptoribus solertia, ad explorandam tam universam scriptorum genuinitatem, quam singulorum locorum sanitatem traduxerit, omnique inde sæculo critices aliqua formula in Augustino restituendo præverit, non facile quemquam, qui hæcce studia curat, fore, arbitror, qui hæc Erasmi disputatione absque damno carere pos-

A sit. Accedit quod primus item Erasmus depravationum textus Augustiniani causas, variaque corruptorum genera indagaverit, quorum descriptio quodammodo eundem usum præstare potest, qui alias a codicum notitia bene explicata expectari solet. Atque hæc præfaminis loco, ne inserenda hac oratione bene longa negligenter aut parum verecundi aliquibus videremur. Jam ipsum audi. Sic enim in epistola (data Friburgi Brisgaviæ, 1529), qua totum opus Alfonso Fonsecæ, principi et archiepiscopo Tolatano totiusque Hispaniæ primati, nuncupat, ejusque dimidiam partem in laudes Augustini impendit, loquitur:

« Quo dilabor? Non enim institueram encomium Augustini, quod si suscepissem, hæc quota portio B laudum illius erat? Illud tantum volebam ostendere, quam dolendum fuerit, tantum ecclesiæ thesaurum tam sero per typographos prodiisse in publicum, quem maxime referebat in omnium versari manibus. Deterrebat nimirum illos impendiorum magnitudo. Primus hoc egregium facinus ausus est, vir singulari pietate JOANNES AMERBACHIUS, re sat bestus, sed animi dotibus longe beator, quem nec sumptus immensi, nec in conquirendis undecumque exemplaribus instantia, nec in conferendis tædium, nec operis difficultas, nec distractionis alea, nec ulla res alia deterruit, quominus totum Augustinum redderet omnibus communem. Non huc invitavit virum quæstus amor, sed sincera pietas, quam omnes illius præfationes spirant, ac revocandi priscos illos Ecclesiæ doctores studium, quos videbat ac dolebat propemodum antiquatos. Proinde non dubito, quin illius manibus bene præcentur omnes, qui per Augustini libros ad pietatem profecerunt. Idem in universas Hieronymi lucubrationes majori etiam studio molientem deus ad superiores evocavit. Eam tamen provinciam tribus filiis, Brunoni, Basilio, et Bonifacio, quos in hoc curarat trium peritia linguarum instituendos, moriens delegavit, per quos non minore studio, quam fide peractum est, quod optimus pater voluit. Sic enim illos et ad pietatem et ad eruditionem educarat, ut quodammodo se major ac melior in illis superesset, hodieque supersit. Nam natu maximus tantum in fata concessit. Tot sunt C examina monachorum in orbe, quorum otium magnis censibus alitur. Tot sunt abbates opimo reditu, nihil aliud quam ædificantes, vel alentes equos, vel epulantes. Hic erat illorum proprius labor, quem homo laicus sua sponte suscepit. Atque in Augustino quidem tantum adhibitum est ab illo curæ, studii, vigilantæ, quantum illa tum ferebat ætas, rudior adhuc et perpauca habens in hoc genere litterarum exercitatos. Illud potius mirandum, quod cum Augustini lucubrationes tot jam annis versentur inter manus eruditorum, nulla exstiterit de illo publica querimonia, quemadmodum de Hieronymo nemo non querebatur. Atqui ni multos haberem testes, qui operi excudendo vel præfuerunt, vel adfuerunt, nemo mihi crediturus sit, quantum men-

darum offenderim ac sustulerim, etiam illinc, ubi nihil esse depravatum putabatur. Habet enim Augustinus suum quoddam dicendi genus, argutum, et peritidis in longum productis multa convolvens, quod lectorem et familiarem, et acutum, et attentum, et bene memorem requirit, denique tædii laborisquentem, quales non ita multos reperias. Jam tametsi profanas litteras parcius ostentat, quam Hieronymus, tamen obiter ad eas frequenter alludit. His rebus factum est, ut lector, sudaculus magis quam argutus, mutarit quidquid offendebat. Verum quæ vel librariorum incuria, vel lectorum incertia commissa sunt, habent utemque colorem, quo culpam liceat, si non excusare, certe extenuare: quamquam hanc oportuit esse publicam principum, præsolum et abbatum curam, ut utilium, sed præcipue sacrorum voluminum exemplaria per eruditos viros quam diligentissime castigata servarentur in publicis bibliothecis. Illos vero, quos absolvat a sacrilegii crimine, qui nec errore, nec ulla necessitate, sed inepta libidine, studio mutarunt hujus viri scripta, vertentes que in et, et in que, sed in at, at in sed, dixit in ait, ait in dixit, verbum in participium, participium in verbum, aliaque innumera his consimilia, quasi inserint in opere alieno. Hoc flagitium cum alias, tum præcipue deprehendimus in libris de Trinitate. Deprehendimus autem ex collatione codicis, quem nobis præbuit *Flandriæ monasterium quoddam*, cujus nomen in præsentia non occurrit, sane bellum ac vetustum, dixisses bonæ fidei, magnæque autoritatis exemplar. Vix unquam occurrebant duo versus, quin esset, quod jugularet transversus calamus. Hic non erat error aut oscitantia, sed impius ludus hominis male feriat. Alibi nescio quis sententias expleverat, adjectis verbis aliquot non necessariis: velut quoties beatus Augustinus citabat e Scripturis canonicis, quantum ad id, quod agebatur, satis erat, ille Scripturæ testimonium altius repetitum ex eodem loco longius prosequeretur, cum nihil esset ad rem necesse. Id præcipue factum comperimus in Commentariis quos scripsit in Epistolam ad Romanos et ad Galatas. Risimus non paucis locis insignem scribarum delirationem, qui, quod lector ineptiens annotarat in marginesui codicis, retulerunt in contextum. Ex multis duo proponam exempla, quorum alterum est in epistola 58, ubi leguntur hæc Augustini verba: *Ilos autem prophetas, quos post apostolos posuit, non puto illos esse, qui ordine temporum ante apostolos fuerunt, sed istos, quibus jam sub apostolis per gratiam donabatur, aut interpretatio Scripturarum et inspectio mentium, aut prædictio temporis secuturi.* In priori editione participium *secuturi*, a suo nomine, temporis, prolixo verborum assumpto divulgum comperimus, idque non solum insigniter indoctum erat ac stultum, verum ne ad rem quidem tantillum faciens. Non enim illic ambigebatur, qui essent apostoli, et unde ducta vox, sed de quo prophetarum genere loqueretur illic Apostolus. Non repetam hic longum

nugamentum, ne sim tædio; decerpam modo pauca, unde facilis sit conjectura, quam cætera nihil habeant mentis. Hunc in modum orditur: *Si enim ego ipse ut de his, quid sentiam, habeas, dissentiam facturum me speraverim.* Agnoscis sermonis florem. Ac mox: *Ut enim ad vim termini proficiscar, Apostolos Græcum, dicitur ab apos, quod notat argumentum, vel præminentiam, et scolon, quod est missio, quasi præminenter missus, ad augmentationem scilicet fidei catholicæ, vel apostolus quasi postmissus, etc.* Quid hæc deliratione prodigiosius? *Apos* enim apud Græcos tantum significat, quantum *Kikildrivium* apud Latinos, et *scolon* Græcis sonat offendiculum. Deinde stultissime imaginatur in nomine *apostolus*, *apos* additum pro *postmodum* pro quo Barbari dicere solent *depost*. Atqui si Græca vox est *apostolus*, ut ipse docet, unde illic Latina præpositio *post*? Sequitur, *propheta autem a pro*, id est procul, et *for, faris, cum propheta* Græcis nihil aliud sonet, quam Latinis prædictor. Hæc proposuisse satis arbitror, ad totius nugamenti gustum quemdam, quod ita attestum est, quasi quis pro Augustino Paulinum doceat, de quo significarat se dubitare. Alter locus est in libro secundo de *Sermone Domini in monte habito*. Quoniam inter fructus spiritus Paulus commemorat gaudium, ne quis existimaret, illum de quovis gaudio loquæ, sic locum explanat Augustinus: *Sane sciendum est, hic gaudium proprie positum. Mali enim homines non gaudere, sed gestire dicuntur proprie, sicut superius diximus voluntatem proprie positam, quam non habent mali, etc.* Hæc Augustini verba cum nihil habeant obscuritatis, tamen aliquis conatus erat, dilucidius, scilicet, explicare sententiam hæc verbis: *Neque gaudium virtutis sit, sicut voluntus, et hæc potius ad sæculos pertinent: ad peccatores vero gestus magis et cupiditas deputanda sunt.* Et hoc tam insubum nugamentum e spatio marginis in contextum relatum aliquamdiu nos torsit. Cum hujusmodi portentis fuit nobis subinde luctandum. Alius ex undequaque decerptis frustulis, veluti novum opus, Augustini titulo construxerat; alius aliena cum Augustini scriptis miscuerat; alius ex questione fecerat epistolam, assutis initio paucis verbis. Ne singula persequar, vix in alterius tam impie, quam in hujus sacri detectoris voluminibus lussit otiosorum temeritas. Ut omittam interim pseudepigraphia, quædam non inerudita, quædam vix tolerabilia, quædam prorsus indocta. Verum in omnibus, quæ illi falso sunt inscripta, nihil insulsius aut impudentius sermonibus ad Eremitas, in quibus nec verba, nec sententiæ, nec pectus, nec omnino quidquam est Augustino dignum: et tamen quisquis hoc opus conflavit, homo suavis sibi promisit futurum, ut Augustinus crederetur, et sane repererunt similes labra lætæneas. Nihil tamen horum submovimus, nisi quod eo, quæ bis aut sæpius habebantur inter hujus viri læubrations, sat habuimus semel ponere, ne voluminum magnitudinem supervacua særcina onerarem: consuris tantum additis iudicavimus, quid notum esset,

quid ambiguum, quid commixtum. Hæc igitur in tam eximio scriptore committi sane dolendum est: sed æque mirum, super his nullam hactenus fuisse studiosorum querimoniam: unde conjectura capi potest, divum Augustinum antehac a plerisque theologis aut non legi solitum, aut indiligenter fuisse lectum. Ne mihi quidem umquam persuaderi potuisset, tantum in tam celebri scriptore latuisse mendarum. Equidem nihil minus habebam in animo, quam hanc capessere provinciam. Deterrebat immensa voluminum moles, et operis difficultas juvenile robur, ac prorsus adamantinum quemdam hominem exigebat: me vero jam et ætas et valetudo ab hoc genere laborum in totum dehortabatur. Sed felicitis memoriæ JOANNES FROBENIUS, vir ob singularem erga studia favorem omnium studiosorum amore perenni dignus, tandem illud a me precibus extorsit, ut in Epistolis unicum ternionem emendarem, quo posset operis specimen in proximis nundinis ostendere. Pollicitus sum, sed hac lege, ne quid speraret amplius. Annuit. Cæterum cum perspicerem, illi certum esse consilium, volumen Epistolarum absolvere, neque quemquam esse paratum, qui posset, aut certe vellet, emendandi partes obire: vixit animi destinationem, cum singularis amici pertinax voluntas, tum ipsa negotii pietas. Hoc volumen totum ad me recepi, sed unicum, etiam atque etiam testificans, ut si pergere vellet, alium inveniret castigatorem, nec me suo quoque dispendio, non modo studiorum, a melioribus curis avocaret. Quid multis? cum nullus existeret, qui vellet eam sarcinam in humeros tollere, et Joannes Frobenius asseveraret, stare sententiam, ut si non daretur aliud, totum Augustinum, qualis qualis erat, rursus excuderet: ego partim amici respectu, cui nihil pernegare valebam; sed multo magis inexpiabile piaculum esse reputans, si tam eximius Ecclesiæ doctor, tot mendis obditus, tantis impendiis denuo prodiret in orbis theatrum, hoc insigniore deformitate notabilis, quo magis elegantia formularum, ac majestate voluminum, oculos omnium ad se rapturus esset: periunde quasi purpuram eximiam ostendas scedis maculis deformatam, passus sum imponi mihi clitelas. Tandem ubi tantum pelagus ingressus ventis vela dedissem, longe plus, quam expectaram, comperi difficultatis, ut non semel animum desponderim, deque deserendis institutis cogitarim: ad quod ipsum evidens etiam valetudinis periculum invitabat, aut, ut rectius dicam, compellebat. Jam me terrebat et exemplum Joannis Frobenii, quem videbam huic immortuum negotio, virum alioqui cum firmo corpore, tum vita longissima dignum. Verum quod prima fronte deterrebat a negotio, hoc ipsum propius consideranti stimulos addebat. Non enim oportet honorum virorum amicitiam vitæ spatio terminari, præsertim cum hujus difficillimi negotii moles in filios illius Hieronymum et Joannem Erasmus, reliquosque liberos esset devoluta, quibus hoc minus oportebat deesse, quod tali patre

A essent orbat. Nam quidquid erat erga Frobenium affectus, in hos transtuli. Itaque obfirmato animo, sic ut operi tam sacro satius ducerem animam impendere, quam semel susceptum non absolvere, tædium omne devici: quoque sum altius ingressus, hoc labor assuetudine factus est levior, ipsæ, ut opinor, Augustino cæptis nostris prospera favoris aura cœlitus aspirante, donec tandem procul aperiret sese portus, in quem propitii numinis auxilio delati, lætum celeusma nunc canimus. In dirigendis porro voluminibus hunc ordinem secuti sumus. In Primum volumen contulimus ea, ex quibus tota Augustini vita, mores, ingenium, et affectus perspiciuntur, quod hoc pacto futurum arbitrarer, ut et rectius intelligeretur, et avidius legeretur. Amor enim doctioris et attentum reddit, et lubentem discipulum. Adjecimus ejusdem progymnasmata, quibus vel infans adhuc in Christo, vel novus tyro felicissime prælusit ad egregia facinora. Secundum volumen dedimus Epistolis, partim quod in his quoque per multa sunt quæ scripsit juvenis; partim quod ex his maxime deprehenditur, si quid in illius natura fuit peculiare. Tertium et Quartum dedimus his lucubrationibus, quas ad docendum paravit. Quintus habet Civitatem Dei, quod hoc opus simul et docens et confutans errores maxime paganorum, utrinque mixtum esset. In hac portione nihil est nostræ industriæ, quod hanc provinciam hortatu meo sibi proprie sumpsisset vir apprime doctus Joannes Ludovicus Vives. In Sextum et Septimum distribuimus pugnas adversus hæreses diversas. In Octavum et Nonum collecti sunt tractatus, sic enim appellat Augustinus Scripturarum enarrationes apud populum habitas, nisi quod in Nonum farraginem quamdam adjecimus libellorum, quos viri nescio qui spiritalis in hoc parasse videntur, ut affectum suum ad rerum cœlestium contemplationem inflammarent. Decimum volumen completitur homilias varii argumenti, in quibus per multa sunt aliena, quemadmodum et in Nono. In singulis, ne nullus esset ordo, vel sacrorum voluminum, quæ interpretatur, ordinem, vel hæreseon origines secuti sumus. Ipse Augustinus in libris Retractationum maluit ætatis suæ, et in Christianismo progressuum ordinem sequi, recensens, quæ scripserit catechumenus, quæ sacro lavacro renatus, quæ presbyter, quæ episcopus, nisi cum epistolis et tractatibus suum locum destinasse videtur, quam hujus curæ partem non absolvit, ut ex ipsius aliquot scriptis apparet. Siquidem hoc moliebatur jam extrema senecta, veluti præsciens extremum imminere diem, tantoque studiosius agens, ut quoniam vocis officio diutius Ecclesiæ prodesse non poterat, in libris illi superesset, quatenus licebat, et emendatus et integer, quod propemodum assecutus est. Vix enim ex alterius monumentis minus intercidit, a depravatoribus nihil omnium potuit umquam esse tutum. Nostram operam hic non exaggerabimus; conferat cui vacat, et agnoscat. Nec tamen ausim polliceri, nihil resedis, quod egeat emen-

datore. Alicubi nos destituerant vetusti codices, aliquando in opere tam prolixo somnus obrepsit, quem Flaccus putat esse condonandum humanæ naturæ. Jam si operarum incuria commissum est, a nobis præstari non potuit, qui cum officina nihil habemus commercii. Tantum illos admonere possumus, qui præsumunt officinæ: quod quidem a nobis factum est sedulo. Quidquid nostra mediocritas potuit, bona fide præstitit. »

Habes hic omnia, quibus nova editio se commendat. Nec supervacaneum, immo necessarium plane existimem, indicem singulorum, quæ in unoquoque tomo continentur, operum subiungere. Quamvis enim ab initio constitutum erat, in editionum recensu ordinem continuum librorum non attingere, et facile nos ejusmodi indice carituros esse mihi persuaseram, maxime cum supra in recensu omnium diligenter notatum sit, ubi quodvis tam in Erasmiis, quam Lovaniensibus et Benedictina reperitur; ipsa tamen re edocti sumus, certam de successu collatæ in auctorem operæ notitiam informari non posse, nisi in posterioribus editionibus librorum numerum et seriem intueri liceat. Hujus igitur Erasmiæ ordo hic est: in *tomo I* insunt: *Retractionum* lib. II, *cum censura*; *Confessionum* libri XIII, *cum censura*; *De Grammatica* liber unus; *Principia dialecticæ*; *Categoriæ* decem; *Principia rhetorices*; *De musica* lib. VI; *Contra Academicos* lib. III; *De ordine* lib. II; *De vita beata*; *Soliloquiorum* lib. II; *De magistro*; *De immortalitate animæ*; *De libero arbitrio* lib. III; *De vera religione*; *De moribus Ecclesiæ catholicæ*, et *de moribus Manichæorum* lib. II, *cum censura*; *De Genesi contra Manichæos* lib. II, *cum censura*; *Regulæ Augustini*, *cum censura*; *Posidonius de vita Augustini*.

In *tomo II*. — *Epistolarum* farrago. — *Epistolæ* sunt CCXLII, ducentæ quadraginta duæ, inter quas et spurix quædam ab Erasmo obelo transfixæ, nec tamen prorsus loco motæ. Pertinent huc *epistolæ* vulgo Augustini dictæ ad Bonifacium et hujus ad Augustinum, e quibus nonnisi unam vehementer prolixam et insigniter illiteratam, ut ipse inquit, removere sustinuit, prætereaque *coronidem sub titulis Cyrilli, subito Latine loquentis et Augustini Græco male Latine scribentis impudentissime confictam rese-cuit*. Atque his *epistolis*, tam singulis, ubi quidem ex re videbatur, *censuræ* aliquid addidit, quam universis etiam præfatus est in *epistola ad lectores*, scripta *Basileæ MDXXXVII*, docens partim, quod ad externum earum habitum spectet, eas, sicut, et populares orationes (homilias), numquam nec in *Retractionum* libris, nec postea, aliqua vel temporum, vel personarum, vel materiarum ratione fuisse digestas, indeque facilius postea admixtas esse, quæ nihil Augustino dignum haberent, vel confictas etiam, nec vero libros et *epistolas* semper invicem discretos esse, dum alibi librum appellat Augustinus, quem alio loco pro *epistola* venditat; partim autem ipsam eorum indolem et vim mirifice declarans.

Tomo III. — *De doctrina Christiana* lib. IV; *Locutionum* lib. VII; *De fide et symbolo* lib. I; *Enchiridion de fide, spe et charitate ad Laurentium* lib. I; *De ecclesiasticis dogmatibus* lib. I, *cum censura*; *De fide ad Petrum diaconum* lib. I, *cum censura*; *De Trinitate* lib. XV; *De Genesi ad litteram imperfectus* lib. I; *De Genesi ad litteram* lib. XII; *De mirabilibus sacræ Scripturæ* lib. III, *cum censura*; *De agone Christiano* lib. I; *De opere monachorum* lib. I; *De spiritu et littera ad Marcellinum* lib. I; *De divinatione dæmonum* lib. I; *De spiritu et anima* lib. I, *cum censura*; *Speculum* lib. I, *cum censura*; *Quæstionculæ de Trinitate*; *De benedictionibus Jacob patriarchæ*, *cum censura*; *Sententiæ ex Augustini et aliorum libris decerpitæ*.

Tomo IV. — *De mendacio ad Consentium* liber unus; *Contra mendacium ad eundem* lib. I; *De fide et operibus* lib. I; *Quæstionum in Vetus Instrumentum* lib. VII; *Quæstionum Evangelicarum* lib. II; *Quæstionum Evangelicarum secundum Matthæum* lib. I, *cum censura*; *De consensu Evangelistarum* lib. IV; *Octoginta trium quæstionum* lib. I, *cum censura*; *Viginti unius sententiarum* lib. I, *cum censura*; *De diversis quæstionibus ad Simplicianum* lib. II; *De octo Dulcitii quæstionibus* lib. I; *Quæstionum LXV dialogus*, *cum censura*; *Quæstionum veteris et novi Testamenti* lib. I, *cum censura*; *De cura pro mortuis gerenda ad Paulinum* lib. I; *De catechizandis rudibus* lib. I; *De incarnatione Verbi* lib. II, *cum censura*; *De trinitate et unitate Dei* lib. I, *cum censura*; *De essentia divinitatis* lib. I, *cum censura*; *De fide rerum invisibilium* lib. I, *cum censura*; *De substantia dilectionis* lib. I, *cum censura*; *De continentia* lib. I, *cum censura*; *De patientia* lib. I, *cum censura*; *De bono viduitatis* lib. I, *cum censura* (Illic quoque *tomo inserta est Censura libri de singularitate clericorum*, qui ipse tamen tamquam alienus fetus et inter aliorum etiam Patrum opera iterata vice vulgata, omissus est); *De vera et falsa poenitentia* lib. I, *cum censura*; *De salutaribus documentis* lib. I, *cum censura*; *De amicitia* lib. I, *cum censura*; *De sermone Domini in monte* lib. II; *Expositionis Epistolæ Pauli ad Romanos* lib. I; *Expositionis quarumdam propositionum ex Epistola ad Romanos* lib. I; *Expositionis Epistolæ Pauli ad Galatas* lib. I; *Annotationum in Job*, lib. I;

Tomo V. — *De civitate Dei* libri XXII, cum commentariis Ludovici Vivis.

Tomo VI. — *De hæresibus ad Quodvultdeum* lib. I; *De quinque hæresibus oratio*, *cum censura*; *Concio ad catechumenos contra Judæos, Paganos et Arianos*, *cum censura*; *Oratio adversus Judæos*; *De altercatione Ecclesiæ et Synagogæ dialogus*, *cum censura*; *De utilitate credendi ad Honoratum* lib. I; *Contra epistolam Manichæi, quam vocant Fundamenti* lib. I; *De duabus animabus contra Manichæos* lib. I; *Contra Fortunatum quemdam Manichæorum præbyterum*, *cum censura*; *Contra Adimantum, Manichæi discipulum*; *Contra Faustum Manichæum* lib. XXXIII; *De actis*

cum Felice Manichæo lib. II, *cum censura*; Contra Secundinum Manichæum lib. I; De natura boni contra Manichæos lib. I; De fide contra Manichæos lib. I; Contra adversarium Legis et Prophetarum lib. II; Contra Priscillianistas et Origenistas lib. I; Contra sermonem Arianorum lib. I; Contra Maximinum, Arianorum episcopum, lib. III, *cum censura*; Contra Felicianum Arianum de unitate Trinitatis, *cum censura*; De bono conjugali contra Jovinianum; De sancta virginitate; De adulterinis conjugis ad Pollentium lib. II; Tractatus de Epicureis et Stoicis, *cum censura*; Tractatus de eo, quod dictum est a Deo ad Moysen, Ego sum, qui sum, incerti auctoris.

Tomo VII. — Contra partem Donati, psalmus; Contra epist. Parmeniani lib. III; Contra litteras Petilianæ, Cirtensis episcopi Donatistæ lib. III; Contra Cresconium Donatistam grammaticum lib. IV; Contra Gaudentii, Donatistarum episcopi, epist. lib. III, quorum postremus nunc primum est excusus; De baptismo contra Donatistas lib. VII, *cum censura*; De unico baptismo contra Petilianum lib. I; De unitate Ecclesiæ contra Petilianæ epistolam lib. I; Opus Breviculi collationum cum Donatistis; Post collationem contra Donatistas lib. I; Super gestis cum Emerito, Donatistarum episcopo, lib. I; Contra Fulgentium Donatistam lib. I, *cum censura*; De peccatorum meritis et remissione, ac de baptismo parvulorum, ad Marcellinum lib. III; De natura et gratia contra Pelagianos lib. I; De gratia Christi et peccato originali, contra Pelagium et Cœlestium lib. II; De nuptiis et concupiscentia ad Valerium comitem lib. II; Contra duas epistolas Pelagianorum ad Bonifacium lib. IV; Contra Julianum Pelagianum lib. VI; De anima et ejus origine lib. IV; De prædestinatione et gratia lib. I; Prosperæ epistola ad Augustinum de reliquiis Pelagianæ hæresos; Hilarii epist. ad eundem de eadem materia; De prædestinatione sanctorum lib. I, *cum censura*; De bono perseverantiæ lib. I; De prædestinatione Dei lib. I, *cum censura*; De gratia et libero arbitrio ad Valentinum lib. I; Ad eundem de correptione et gratia lib. I; Ad articulos sibi falso impositos, Augustini responsio; Contra Pelagianos, Hypagnosticon. lib. VI, *cum censura præcedente*; De perfectione justitiæ contra Cœlestium lib. VI, *cum censura*.

Tomo VIII. — Enarrationes in Psalmos.

Tomo IX. Cujus libri fere omnes censuras habent annexas. — In Evangelium Joannis expositio; In Epistolam Joannis expositio; In Apocalypsim Joannis expositio; Meditationum lib. I; De diligendo Deo liber alius, qui et Meditationum inscribitur; Soliloquiorum animæ ad Deum lib. I; Manuale lib. unus; De triplici habitaculo lib. I; Scelæ paradisi liber; De duodecim abusionum gradibus; De contritione cordis liber unus; De cognitione veræ vitæ lib. I; De assumptione beatæ Mariæ virginis; De disciplina Christiana; De decem chordis; De cantico novo lib. I; De contemptu mundi lib. I; De vanitate speculi lib. I; De obedientia et humilitate sermo; De

bono disciplinæ sermo; De visitatione infirmorum lib. II; De consolatione mortuorum sermones II; De quarta feria, sive cultura agri dominici, sermo; De cataclysmo sermo; De tempore Barbarico sermo; De sobrietate et virginitate sermo; Speculum peccatoris tractatus; De utilitate pœnitentiæ tractatus; De conflictu vitiorum et virtutum lib. I; De quatuor virtutibus charitatis tractatus; De laudibus claritatis tractatus; De honestate mulierum lib. I; De pastoribus lib. I; De ovibus liber sive homilia; De symbolo fidei ad catechumenos lib. IV; De convenientia decem præceptorum et decem plagarum Ægypti, liber unus; De rectitudine catholicæ conversationis tractatus; De utilitate jejunii tractatus; De Urbis excidio tractatus; De creatione primi hominis tractatus; De arbore scientiæ boni et mali tractatus; De pugna animæ tractatus; De antichristo tractatus; Psalterium, quod matri suæ composuit; Super Magnificat expositio.

Tomo X. — De verbis Domini; De verbis Apostoli; II. militæ L; Homiliæ de tempore, *cum censura*; Homiliæ de sanctis; Ad fratres in eremo, *cum censura*.

Quam late autem harum censurarum usus pateat non solum ex eo, quod specificis loco de præfatione in Epistolas produximus, sed multo etiam magis ex iis, quas longe instructiores monachi Benedictini dederunt, constare potest. Contentorum index duplex, unus juxta tomorum seriem, alter ordine alphabetico concinnatus, nec non ordo editionis Amerbachianæ insigni cum lectoris commodo post præfationem additi sunt. Non est vero hujus editionis contentorum index, quem Oudinus venditat, sed novissimæ Erasmiæ, utpote qui Posidonii indiculum scriptorum Augustini una cum Vita hic editum mentitur, qui primum a. 1564 in lucem editus est.

1528—30.

Colonix apud Jo. Gymnicum: in 8° Ex hac officina prodierunt non uno nomine, sed perbrevis temporis spatio, varia Augustini opuscula (uno non raro volumine comprehensa), quæ suis quæque titulis discreta sic se habent: 1° *Divi Aur. Augustini, Hipp. episcopi, De opere monachorum liber unus ad Aurelium, episcopum Carthaginensem. Anno M.D. XXIX. mense Augusto.* 2° *Divi Aur. Augustini Hipp. episc. Enchiridion ad Laurentium II. Anno M.D. XXVIII.* 3° *D. Aur. Augustini, Hipp. ep. De gratia et libero arbitrio ad Valentinum et cum illo monachis, liber unus. Ejusdem De correptione et gratia ad eundem et cum illo monachis, liber unus. Quibus præmittuntur epistolæ duæ Divi Augustini ad Valentinum contra eoz, qui negant liberum arbitrium. Anno M.D. XXX.* 4° *Divi Aur. Augustini De immortalitate animæ. Liber unus. Ejusdem De agone Christiano, liber unus, absque anni et loci nota.*

1551—52.

Parisiis, ex officina Claudii Chevallonii; in-fol. X

Tomis. D. Aur. Augustini, quæ exstant ex emendatione Des. Erasmi.

Laudat hanc Erasmianæ repetitionem *Oudinus in Comm. p. 939 seqq.*, eique accessisse ait *Jacobi Hemeri Studgardiensis* epistolam nuncupatoriam ad Galium Milnerum, Ecclesiæ Tubingensis theologum, quæ totam editionis hujus rationem fusius exponat. Idem monet in hac editione primum editos esse *Sermones XVII: sex de tempore, septimus de verbis Apostoli, et decem de Sanctis. Catalogus Bibl. Musei Brit.* (Lond. 1789, in-fol.) In hujus editionis mentione annum 1532 profert, quocirca utrumque præfixere placuit.

1537.

Augustæ Vindelicorum excudebat Henricus Steyner; in-fol. Divi Aurelii Augustini episcopi Opuscula, nempe: — In libros Moysi, Jonæ et Judicum libri VII; Quæstiones veteris et novi Testamenti; Quæstionum evangelicarum secundum Matthæum; Quæstiones ad Orosium liber unus; Quæstionum Hilarii liber unus; De octo Duleitii quæstionibus liber unus; De diversis quæstionibus, ad sanctum Simplicianum libri II; Quæstionum evangelicarum libri II; Octoginta trium quæstionum liber unus; De sex quæstionibus contra Paganos liber unus; Ad inquisitiones Januarii libri duo; De inquisitione Trinitatis liber unus; De Epicureis et Stoicis liber unus; De Hæresibus ad Quodvultdeum liber unus; De quinque Hæresibus liber I; Contra Judæos, Paganos et Arianos liber unus; Contra Judæos liber unus; Retractationum libri duo;

Hæc series librorum integrorum efficit *Tomum tertium Epitomes Operum Augustini* a Jo. Piscatorio concinnatæ. Expressi sunt ex ed. Lugdunensi a. 1497 et Amerbachiana, ut ipse editor in præfatione professus est.

1541.

Parisiis apud Carolum Guillard; in fol. X tomis. D. Aurelii Augustini opera omnia ex Des. Erasmi emendatione; editio auctior et locupletior cum indice locupletissimo, cura et studio Florentii Bourgoini. Cat. Bibl. Regiæ Paris.

1543.

Basileæ in officina Frobeniana per Hieronymum Frobenium et Nicolaum episcopum; in-fol. XI tomis. Omnium operum D. Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi, primus tomus, ad fidem veterum exemplarium, post omnium in hunc usque diem editiones denuo summa vigilantia repurgatorum a mendis innumeris, ut optimo jure tantus Ecclesiæ doctor renatus videri possit. Inspice, lector, et fateberis hanc non vanam esse pollicitationem: quod si gratus etiam esse voles, non patieris tantum laboris, tantumque impensarum frustra sumptum esse. Sub finem annexi sunt indices duo, alter materialium, alter interpretatorum Scripturæ locorum: quibus lectorem haud leviter adjutum iri confidimus.

(Hic primi voluminis atque operis universi titulus annum 1543 impressum habet, sed ad calcem tomo-

rum singulorum annus, quo unusquisque absolutus fuerit, exstat.)

Secundus tomus Op. D. A. Aug. H. E. complectens illius Epistolas, non mediocri cura emendatas per Des. Erasmum Roterodam. Anno M.D.XLI.

Tertius tomus, — complectens τὰ διδακτικά, hoc est, quæ proprie ad docendum pertinent. Anno M.D.XLI.

Quartus tomus, — complectens reliqua τῶν διδακτικῶν. Anno M.D.XLI.

Quintus tomus, — XXII libros de civitate Dei, diligenter recognitos per eruditiss. virum Joan. Ludovicum Vivem, ac ejusdem Commentariis, denuo ab auctore revisis, illustratos, continens. Anno M.D.XLII.

Sextus tomus, — continens τὰ πολεμικά, hoc est, decertationes adversus hæreses, præcipue Judæorum, Manichæorum, Priscillianistarum, Origenistarum, Arianorum et Joviniani. Anno M.D.XLII.

Septimus tomus, — continens reliquam partem τῶν πολεμικῶν, id est, pugnas adversus hæreses Donatistarum et Pelagianorum. Anno M.D.XLII.

Octavus tomus, — continens enarrationes in Psalmos mysticos. Anno M.D.XLII.

Nonus tomus, — continens illius tractatus, hoc est: expositiones ad populum factas in novum Testamentum, cum aliis varii generis opusculis, quorum indicem habet alterum hujus paginæ latus. Anno M.D.XLII.

Decimus tomus, — continens reliqua tractata apud populum, quorum summam indicabit hæc pagina versa. Anno M.D.XLII.

In omnia D. A. Augustini Scripta indices duo, eo conscripti modo, ut nihil annotatu dignum possis desiderare, neque quidquam velut supervacaneum rejicere: quorum prior materiam in ipsis passim operibus tractatas, indicat: posterior sacræ Scripturæ locorum interpretationes juxta Bibliorum ordinem observatorum ostendit. Anno M.D.XLII. *In fine: Mense Septembri.*

Quid novi in hac altera Frobeniana editione operibus Augustini eveneri, per quos illa et quibus subsidiis sustentata fuerit, præfatione, versa tituli primi pagina impressa, bibliopola exponunt. Orsi enim ab Amerbachii meritis, gratiam, quam Erasmus opera sua apud omnes iniverit, cumulatorem cum initurum fuisse monent, si soli tam ingentem provinciam obire vacasset, et non bonam ejus partem, aliis negotiis ex transversa se ingerentibus, in amicos partiri compulsus esset.

Deinde pergunt: « Sed quod ille posteriore editione sartum tectum præstaturus sperabatur, interim alii occupaverunt. Succedente enim Lutetiana editione, celeberrimæ scholæ aliquot alumni in hoc incubuerunt, ut si quid Erasmus socios vesubter fugisset, sarcirent sua cura, haud poenitenda per Musas, et minime supervacua. Tandem urgente jam fato extremam castigationis manum, et ut credi par est, ipsius Augustini sancta anima tot præclaris successi-

bus favente, exstitit vir omnium bonorum benevolentia dignissimus, et ad hanc functionem a natura factus sculptusque, olim eo potissimum nomine Erasmo cum primis charus, illique in hoc negotio (ut sic dicam) succenturiatus, *Martinus Lypsius*: cui viro et temporis spatium, et otium, et exemplarium copia, et in labore sociorum delectus, et litteratura idonea, huicque par industria, et in tanto negotio non tam diligentia, quam religio, ad hoc doctorum hominum favoradhortationesque atque insuper præmiorum allectamenta, denique quidquid præsidiorum opus esset, abunde suppeteret. Namque is a teneris unguiculis Augustini admirator, atque etiam ex professo ejus instituti sectator pro suo peculiari erga sanctiss. virum affectu, annos plus viginti hoc pene solum egit, ne quod mendum in scriptis ejus subsideret: utpote qui etiam prima nostra editioe Erasmo plura loca, quam alius quisquam amicorum suppeditavit. Deinde præter domesticam symmystarum bibliothecam, corrogatis ex circumquaque vicinis monasteriis vetustis et incorruptis exemplaribus, optimo quoque in hunc usum promptissime communicante, adscitis ex suo sodalitiis impigris aliquot, qui adjutarent, nihil vel aliis, vel sibi ipsi ad summam conferendi diligentiam reliquum fecit, magna, mediocria, minuta, pari lance appendens, et annotans. Vix credas, mi lector, hæc citra exaggerationem dici, ni margines exemplaris ab illo missi videas, hominis indefessum studium testantes: dum certis notis terna quaternave, aut etiam plura exemplaria profert, tum quatenus evarient, indicat: nam cum sit non minore modestia, quam eruditione, maluit aliis judicandi munus cedere, aliquando tamen suum præjudicium addens, quod quidem semper libenter amplexus sumus. Cætera viris doctis, et qui Augustinianæ phraseos salivam diu multumque regustatam jam probe callerent, judicanda commissæ sunt: id quod non cuivis proclive fuerit.... Illud dissimulandum non est, in parte quadam decimi tomi, non magna sane, si germana tantum spectes, nos Lypsii subsidio destitutos, grassantibus sub id tempus Geldris in Lovanium et viciniam, ubi tum Lypsius agebat: quod kleolectorem monitum oportebat, ne forte ex paucis illis de reliquis conjecturam faciat; in cæteris potius quisque suis oculis inoffense (modo stylo Augustini assueti sint) omnia percurrentibus, quam nostro testimonio credat; comperiet universa pariter accurata, ne pseudepigraphis quidem exceptis. Cæterum in tanta indagine et pervestigatione unicum opusculum, dumtaxat e germanis, nunc primum repertam est et editum, videlicet *Contra Gaudentium liber tertius*: unde liquet, vix hic aliud quidquam, quod extet, desiderari, nam sermones De tempore (ut vocant) et sanctis, a quibusdam copix magis, quam delectui servientibus, mira licentia passim interfartati, nihil ad præsens negotium attingent: cum cuivis erudito appareat, quosdam etiam excusos toto stylo Augustinum parentem inficiari, nonnullos Græcum magis, quam Latinum auctorem præse ferre. Æquum

A igitur est, ut, quod Romanæ eloquentiæ candidati in Cicerone, Livio, Seneca, Plinio, aliisque non paucis, in quibus posterior eruditorum cura ad priorem semper aliquid adjunxit, magno applausu obviisque ulnis exceperunt, idem sanctioris litteraturæ studiosi in Augustini scriptis non fastidiant, si pectora, qualia decet, ad eorum lectionem afferre volunt.

Totum opus exscriptum est binis columnis solito Frobenianæ officinæ caractere, sed minori et non admodum nitido, præterquam in præfatione, quæ typis paulo majoribus est exarata.

1545.

Venetis ex officina Erasmiana apud Vincentium Valgrisium; in-8º, tomi III De Aurelii Augustini, Ecclesiæ doctoris eximii, Opusculorum tomi primus, quo omnia, quæ ad fidem et opera spectant; — tomi secundus, quo omnia, quæ ad gratiam et liberum arbitrium spectant; — tomi tertius, quo omnia, quæ ad electionem, vocationem, glorificationemque spectant, declarantur: ex libris ejusdem a M. Augustino Fregoso Sosteneo excerptus et scholiis, argumentis et indice locupletatus.

Liber rarissimus, cujus nuspium mentionem factam esse memini. Ne quis vero a titulo sibi imponi patiatur, quasi locorum diversorum undecumque excerptorum et avulsorum, nunc vero juxta varias argumenti sedes compositorum farrago sit, libros integros ad unum argumentum facientes, collectos esse sciat hac serie:

Tomo primo: — De doctrina Christiana libri IV; De disciplina Christiana liber; Enchiridion ad Laurentium liber; De ecclesiasticis dogmatibus liber; De hæresibus liber; De V hæresibus oratio; De Utilitate credendi liber; De fide et symbolo liber; De fide ad Petrum diaconum liber; De agone Christiano liber; De fide et operibus liber; In psalmum xxx enarratio; In psalmum xxxi; In psalmum xxxi.

Tomo secundo: — Liber expositionis inchoatæ Epist. divi Pauli ad Rom.; Liber expositionis quarundam propositionum, ex Epist. ad Rom.; Liber expositionis Epist. ad Gal.; Epist. Hilarii ad Augustinum; Rescriptum Augustini ad Hilarium; Epist. Patrum Carthaginensis concilii ad Innocentium papam; Rescriptum Innocentii papæ ad Patres Carthaginensis concilii; Epist. Patrum Milevitani concilii ad Innocentium papam; Rescriptum Innocentii papæ ad Patres Milevitani concilii; Epist. Augustini ad Hilarium; Epist. quinque episcoporum ad Innocentium papam; Rescriptum Innocentii papæ ad quinque episcopos; Libri tres de libero arbitrio; Epist. prima divi Augustini ad Valentinum, et cum illo fratribus; Epist. 2 Augustini ad Valentinum, et cum illo fratribus; Epist. prima divi Augustini ad Sixtum presbyterum; Epist. secunda divi August. ad Sixtum presb.; Epist. Alipii et Augustini ad Paulinum episcopum; Liber de gratia, et libero arbitrio, ad Valentinum, et cum illo monachis; Liber de natura et gratia, ad Timasium et Jacobum, contra Pelagianos; Epist. sancti Prosperi Aquitani de gratia et

libero arbitrio ad Rufinum; Liber de gratia et libero arbitrio sancti Prosperi Aquitani, prodefensione divi Aurelii Augustini contra Cassiani presbyteri librum; Epist. sancti Aurelii episcopi de damnatione Pelagii atque Cœlestii. Epist. decerpta ex gestis synodalibus contra Pelagium hæreticum, quæ in Palæstina synodo, sibi objecta damnare compulsus est; Canones tredecim, epist. Cœlestini papæ pro Prospero et Hilario de gratia Dei adversus quosdam Galliarum presbyteros, Pelagii sectatores.

Tomo Tertio: — Retractationum lib. II; Hypognosticon contra Pelagianos et Cœlestianos lib. VI; Contra duas Pelagianorum epistolas ad Bonifacium lib. IV; De spiritu et littera ad Marcellinum liber, De prædestinatione et gratia, qui intitulatur de voluntate Dei, liber; Prosperi Aquitani de reliquiis Pelagianæ hæreseos ad Augustinum epistola; Hilarii Arelatensis de eadem materia ad Augustinum epistola; De prædestinatione sanctorum liber primus; De bono perseverantiæ liber secundus; Prosperi responsiones ad excerpta, quæ de Januensi civitate missi sunt; de prædestinatione Dei liber.

Singulis tomis præmissa est tabula, argumenta librorum et capitum singulorum declarans, quam inscripsit: *Argumenta per M. Augustinum Sosteneum Fregosum compendiose in unum redacta; et index alphabeticus materiæ insignium*. Nuncupavit editor opus suum M. Hieronymo Suripaudo totius Augustinianæ Religionis Generali. Descriptio est elegans typis rotundis nitidis, charta alba et tenera, marginibus amplissimis, quippe qui ultra lemmata et loca biblica in ipsis notata late protenduntur.

1552.

Venetis ad signum spei; in-4°. X Tomis. Divi Aur. Augustini, Hipp. episcopi, Omnium Operum primus tomus, ad fidem veterum exemplarium summa vigilantia repurgatorum a mendis innumeris notata in contextu et margine suis signis veterum exemplarium lectione, ut optimo jure tantus Ecclesiæ doctor renatus videri possit. Inspice, lector, et fateberis hanc non vanam esse pollicitationem: quod, si gratus etiam esse voles, non patieris tantum laboris, tantumque impensarum frustra sumptum esse. Cui accesserunt libri, epistolæ, sermones et fragmenta aliquot, hactenus numquam impressa. Additus est et index, multo quam Basileensis fuerat, copiosior. **D** M.D.LII. (1552.)

Secundus tomus Operum rel. (ut in Basileensi a. 1543), nunc postremo accuratiori quam antea diligentia excusus. M.D.LII.

Tertius tomus, ut in Basileensi. M.D.LII.

Quartus tomus, complectens reliqua τῶν διδακτικῶν. Pleraque, quæ erant plane convulsa et luxata, ea ad fidem exemplarium veterum Victorinorum restituta sunt. M.D.LI. (1551.)

(a) T. I, p. 70. Sic: *Venet. 4. X tomis. D. Aur. A. op. per Fl. Bourgoinum.*

(b) *Les éditions de Bâle, de Paris et de Venise, qui l'ont précédée, sont le fond sur lequel on a travaillé.*

Quintus tomus, continens XXII libros de Civitate Dei. Cui accesserunt Commentarii Jo. Ludov. Vivis ab auctore recogniti. M.D.LI.

Sextus tomus, ut in Basileensi. M.D.LI.

Septimus, octavus, nonus et decimus tomus similiter. M.D.L. (1550).

Index omnium, quæ insigniter a D. Aurelio Augustino dicta sunt, nunc recens supra præcedentes editiones, per F. Florentium Bourgoinum Parisiensem, Franciscanum, longe quam antea auctior ac locupletior redditus. Insurper multa, quæ erant manca, mutila et solum inchoata, tam in indice auctoritatum sacræ Scripturæ, id est, veteris ac novi instrumenti, quam in locis aliquot sacrarum Scripturarum pugnantibus conciliatis in Augustino, reformata, B aucta et repurgata sunt. Perlege et judica. MDLII. (1552.)

Editio extra Italiam paucissimis visa. Notatam deprehendimus in Catalogo bibliothecæ Tigurinae (a). Illius exemplar erat quondam Hannoveræ in ditissima præstantium librorum supellectile Duviana, quod feliciter in manus Davidis Clementi incidit, et ab eo curiosius est descriptum in *Bibliotheca Historica Critica* T. II, p. 269 seqq. Duo vero simul præstitit insignia litteratoribus beneficia: alterum, quod librum rarissimum nec per se accuratiori cognitione indignum primus patefecit, alterum majus etiam, quod diligenti ejus collatione, cum sequenti Veneta editione, omne hujus artificium et constructionem luculenter declaravit, atque id, de quo inter Clericum et Rich. Simonium litigabatur, facili negotio expedivit. Scilicet non meram præcedentium alicujus repetitionem putare oportet, sed ad plures et fere superiores omnes (b) conformatam. Siquidem non omnes, sed complures tamen Erasmi censuras retinuit, variantes lectiones in margine offert, et sicubi in textum aliquid receptum sit, ibidem indicat, ex qua editione proficiatur. Recusa autem non solum, tomo I Erasmi præfatio ad Alphonsum Fonsecaam, sed in secundo etiam Jacobi Haemeri, quem editionis Parisiensis a. 1533 curam gessisse supra vidimus, ad lectorem admonitio. Ceterum nescio, quam verum sit, quod de augmentis in titulo promissum est. Clementius enim alteri quidem editioni Venetæ, quæ eandem formulam hinc petiit et limine suo suspendit, vanitatem et fraudulentiam exprubat, attamen in hac eandem sollicitare neglexit. Nec minus equidem optassem, ut Victorinos codices, quos ad quarti tomi emendationem præsto fuisse dicunt, circumspexisset.

1556.

Basileæ apud Hieronymum Frobenium et Nic. Episcopium; in-fol. X tomis. D. Aur. Aug. Opera, emendata per Erasmum Roterod.

In hac editione, teste Oudino, additi sunt Sermo-

Venetam editionem Operum omnium hac ipsa anti-
quorem ignoro, et nisi incuriosius ab eo scriptum
sit, ad eam attendere bibliographiæ amatores jubeo

nes quinque antea nondum excusi, videlicet, *De Jacob et Esau ad populum sermo*, col. 1487; *Sermo in caput xiii Proverbiorum Salomonis*, col. 1505; *In parabolam seminantis sermo*, col. 1517; *In illud Matthæi xvi: Qui vult venire post me*, etc. col. 1519; *Tractatus in Orationem Dominicam*, col. 1523. Suspiciamur autem hujus editionis curam gessisse Joannem Costerium. Occurrit in *Cat. Bibl. Bernensis et Thottianæ*.

1561-63.

Lugduni apud Sebastianum Honoratum (ad calcem tomi II) excudebat *Jacobus Faure in-8°*. Tomis X. D. Aur. Augustini, Hipp. episcopi omnium Operum *tomus primus*: Quo Retractationum libri duo, variaeque illius opuscula, quæ versæ pagella indicabit, continentur. Omnia vetustorum codicum collatione ab innumeris mendis repurgata, ac summa fide prisino suo nitore restituta, nunc demum in lucem redeunt. Accessit et index rerum selectiorum copiosissimus. M.D.LXI.

D. Aur. Augustini *Epistolæ*, majori studio, fide ac religione, quam hactenus umquam excusæ, atque a vitis, quibus multiplici olim impressione contaminatæ fuerant, vindicatæ. *Tomus secundus*. Cum duplici indice uno nominum eorum, ad quos hæc Augustini Epistolæ missæ fuere; altero rerum omnium in unaquaque Epistola contentarum locupletissimo. M.D.LXI.

D. Aur. Augustini *de Trinitate*, una cum reliquis illius libris, quibus τὰ διδασκικά continentur. *Tomus tertius*. Cum indice rerum et sententiarum locupletissimo. M.D.LXII.

D. Aur. Augustini *Quæstiones in octus novumque Testamentum*, una cum reliquis illius voluminibus, quæ τὰ διδασκικά appellantur. *Tomi quarti pars prima*. Cum indice, etc. M.D.LXI. *Pars secunda* similiter.

D. Aur. Augustini *de Civitate Dei* l. XXII, etc., quorum XII hoc omnium illius Operum septimo tomo continentur (sic vitiose pro *tomi quinti parte prima*, ut mox etiam *tomus octavus*, quo reliqui X continentur, pro *tomi quinti parte secunda*.) M.D.LXII.

D. Aur. Augustini τῶν πολεμικῶν pars prima. *Tomus sextus*. M.D.LXII. — Pars secunda et tertia. *Tomi septimi pars prior et posterior*. M.D.LXII.

D. Aur. Augustini *Enarrationes in Psalmos mysticos*. *Tomi octavi pars prima et secunda*. M.D.LXIII. D

D. Aur. Augustini *Enarrationes in Joannis Evangelium et Apocalypsin*, una cum variis illius voluminibus, etc. *Tomus nonus* M.D.LXII.

D. Aur. Augustini *Sermones*. Quorum seriem et numerum sic habeto: De verbis Domini; De verbis Apostoli; Homiliæ L; Homiliæ de tempore; Homiliæ de Sanctis ad fratres in eremo; Decem et septem Sermones nonnullique alii. *Tomus decimus*. M.D.LXIII.

Editio rarissime obvia, sed perquam comode instituta, ut vel ex copiosis rerum memorabilium

A indicibus, singulis tomis, quin singulis etiam tomorum partibus subjunctis, constare potest. Typi sunt Romani, satis venusti, sed minutiores paulo; in marginibus loca biblica, rarius lemmata, nec sæpe etiam lectiones aberrantes caractere Italico notantur.

1569.

Basilicæ per Ambrosium et Aurelium Fræbenios, fratres; in-fol. XI tomis. — Primus toms: Eximii Patris, inter summa Latine Ecclesiæ ornamenta ac lumina principis, D. Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi, cujus præstantissima in omni genere monumenta, quæ quidem inveniri possunt, universa, denuo ad optimorum et fidelissimorum exemplarium examen revocata, nova eruditissimorum virosum recognitione, multo sunt quam unquam antehac emendatiora, ab innumeris vindicata erroribus, ac demum novis quibusdam censuris plurimisque minime aspernandis accessionibus locupletata. Cum indice tripartito, ad calcem adjecto, omnibus, qui exstant, uberiore, et theologiæ studiosis commodiore. Totum novæ hujus editionis institutum et ratio ex Carmine sequenti liquidius patebunt.

Reliqui tomi ut in ed. a. 1543 inscribuntur, nisi quod in tomo III, qui τὰ διδασκικά continet, additum sit, *ad veterum codicum collationem post Martinum Lipsium, nunc multis in locis summo studio emendatus*. X toms vero sic habet: *Tomus X Operum D. Aur. Augustini*, continens Sermones ad populum et clericos, vetustissimorum exemplarium collatione nunc denuo plurimis in locis emendatus: cui Sermones de Diversis et fragmenta quædam antehac nunquam excusa, opera et studio doctissimorum virorum, *Martini Lipsii, Joannis Vlimmerii*, et aliorum e tenebris eruta ad calcem adjectimus: quorum catalogum sequens pagina indicabit.

Index juxta superiore editionem descriptus est.

Hujus editionis accuratam notitiam dedit olim *Sigism. Jac. Baumgartenius (a)*. Quidquid in ipsam collatum est industriæ, ad toms IX et X unice redit, quorum illum nova codicum collatione donaverunt, decimum vero totum immutasse atque relaxasse se profitentur. En verba, quæ ex præfatione raro instituto versibus conscripta hæc spectant:

Multa *tomi* novi, prisca ut consona libris
Essent, contulimus: collata hæc quisque probabit.
Parte sed in decima mendis quæ tota scatebat
Innumeris semper, vel luctu judice constat,
Quantum mutavit nostra hanc industria *partem*.
Hæc in purganda multum quoque præstitit olim
Lipsius, huncque pari vir sedulitate secutus
Costerius: magna est horum, non gloria parva.
Nos tamen optantes meliorem imponere *linam*,
Majus onus sumus aggressi, majoraque cepta:
Nosque suo hic multum studio *Vlimmerius* æcri
Juvit: qui vigili cura vigilique labore
Ante alios unus longe est præstantior omnes.
Ille imperfectum nil linquens, mutila multa
Integra restituit, priscaque in sede locavit.
Adde, quod e libris aliquot tractata vetustis,
Sermonesque sacros toti nunc protulit orbi,
A nullo excusos prisca, atque a nemine vitios:

(a) In *Nachrichten von merkwürd. Büchern* St. LIII. (T. IX) Halle 1756, p. 400 seqq.

Hos in ca. ce nupus partis tibi, candide lector,
Linquimus, ut videas, sit quanta accessio facta.
His prius excusos iunctos quoque, lector, habebis
Non paucos: verum magna quia parte fuerunt
Corrupti, et vitis scaturerunt pluribus illi:
Ut si supplendi quavis ex parte fuissent,
Pagina mutasset pariter numerumque locumque
Pristina, et utilitas parva hinc, labor improbus esset.
Indicis hic fuerat ratio, pie lector, habenda:
Mutatis numeris cum mutaretur et ille.
Ne tamen inde aliqua frustratus spe videaris:
Omnia in adjunctis fuerant quae digna notata,
Haec inserta tenet vetus, at multo auctior, *index*.

Optato a multis, at multis ante negato
Indice Possidii, Divi qui Auctoris alumnus
Discipulusque fuit, nos Vlimmerius idem
Participes facit, et praestanti munere donat.
Atque is conveniens nostrae ut foret editioni,
Hanc operam exigua suscepimus atque laborem,
Ne quicquam in nobis lector desideret aequus.
Diversis si quae sententia pendula dictis
Nobis visa fuit, hanc signis quisque notatam
Cernet, et ex illa sibi sensus eliget aptos
Quin etiam aliis sunt aucta volumina multis,
Quae non laude sua, lector studiose, carebunt.

Nempe Joannes Vlimmerius Lovaniensis, prior canonicor. regular. ad S. Martinum, in patria plurimum Patrum scriptis editis clarus (a), anno 1564 Lovanii ediderat Augustini *Sermones de Diversis* XLIII et fragmenta *Sermonum* XXVII, ex Thesaurio Eugippii abbatis et Commentariis Bedae seu Flori, Lugdunensis Ecclesiae diaconi decerpta, una cum Possidii *indiculo scriptorum Augustini* recens a se in bibliotheca abbatiae Villariensis reperto et per ipsum marginalibus scholiis illustrato. Inscripterat edita illa Jacobo Pamelio, sacrarum litterarum tunc licentiate ac Brugis canonico, epistola, data Lovanii e suo Martino coenobio ix kalend. Aprilis anno M.D.LXIV. Jam ut *sermones* isti recens ab illo editi ad calcem tomi X subijuncti sunt, ita Possidii libellus una cum epistola Vlimmerii primum tomum aperit. Quae epistola induxit Baumgartenium, ut anno 1564 inceptam esse hanc editionem opinaretur, quod ignoraret, haud dubie, peculiari illam editioni antea inseruisse. Praeterea vero totius decimi tomi recognitionem Vlimmerius sustinuit, ut ex hac epistola patet.

Ceterum impressio facta est, ut in superiore, binis columnis, sed charta litterisque aliquanto elegantioribus. Titulus primus figuris ligneis formis impressis exornatus est.

1570.

Basileae per Ambrosium et Aurelium Frobenios fratres; in-fol. XI tomis. D. Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi Opera.

Mirum forte alicui videri possit, idque mihi ipsi accidisse fateor, quod cum plenam atque absolutam editionem Operum Augustini proximo anno iidem Frobenii fratres dedissent, eandem denuo jam sub incudem revocaverint. Atque paucis et fortasse nemipi cognitam esse integram certo intellexi, ut justam dubitandi causam habere duxerim, si a quovis alio magis, quam ab ipso editore testimonium accepissem. Is vero fuit Hieremias Mylius Pieropedianus, corrector, ut arguo, aut administrator typographiae fratrum Frobeniorum, qui praefatus est ad li-

A bros de Civitate Dei epistola ad nobilem ac generosum juvenem D. Stanislaum Starzechovium, Polonum, Joannis Starzechovii Palatini, Podoliensis, filium (d. Basileae. M.D.LXX. decimo sexto Februarii), in qua de se et opera sua haec proficitur: « Ambrosius et Aurelius Frobenii cum ob defectum exemplarium quarto Augustinum prelo subjicere constituissent, me ut operam in eo denuo conferendo, repurgando ac illustrando praestarem, obsecrarunt, tandemque communis utilitatis respectu et sacrorum doctorum precibus victum ad hunc laborem sane difficillimum, ac molestia plenum pertraxerunt, motum praesertim tot magnorum virorum exemplo, ac rerum theologiarum ac hujus auctoris praestantia. Hanc provinciam inter alia negotia typographica, quibus obruebar, tandem jam tertio exacto anno, post tot lucubrationes, sudores, intricatissimas revolutiones, distinctiones et abruptas variasque cogitationes indefesso labore etiam cum valetudinis jactura exhaustas, ita megesse spero, ut oleum et operam non perdidisse videri possim, et apud theologiae studiosos et aequos censors gratiam me non contemnendam iniisse putem. Sed omissis his, ad ipsam rem, quae in novae editionis praefatione praecipua esse debet, accedam, et quid praestiterim, recensebo. Primo (praeter ornamenta typographica et indicem, multis modis auctum, aliasque utiles accessiones) Augustini opera, collatis emendatissimis exemplaribus, ita distinxi, ut posthac in intelligendo lector multo quam antea expeditior sit futurus. Secundo ex eadem colligione hactenus omissa inserui, depravata correxi, luxata restitui. Tertio testimonia sacrae Scripturae et aliorum auctorum, quae in his libris citantur, in margine annotavi: magnum sane adjumentum his qui memoria non adeo valent. Quarto marginales summas, ut facilius quaerentibus materiae occurrant, non levi cum totius operis lumine adjuncti: posteriora tamen duo maxime in quinto et decimo tomo, in quibus fere sesquiannum consumpsi, sunt adjecta: in decimo praesertim non contemnendum Tractatum atque Sermonum numerum ex Vlimmerii, viri venerandae antiquitatis studiosissimi, editione addidi. Quinto haec omnia non solum ita disposui, ut multi alii solent, sed etiam ut in actum diligentissime producerentur, ad prela frequenter astans operam dedi. Hic autem pergit, fortasse mihi occurrent Zoili invidi et calumniosiores (quibus, cum ipsi quidem nihil aut non meliora faciant, aliorum honesti conatus semper displicent) me irrisuri qui post tantos viros in tanto opere actum quasi agam, et arrogantiae me insimulaturi. His breviter ita responsum volo, Erasmo, Germaniae phoenici, et Ludovico Vivi, viro eruditissimo, me quidem non comparandum, sed tamen cum per exemplaria illi potius quam proprium iudicium, repurgationem suam perfererint, et non omnia simul fieri possint, me die diem docente, pluribus illos imitantibus et exemplarium copiam augentibus, nec leviora, ne dum notabilia errata tollere potuisse. Accedit quod

(a) Cf. *Foppens Bibl. Bel. T. II, p. 747.*

operarum negligentia, cum ipsi prelis non affuerint, multa etiam recte constituta corrumpantur aut omitantur : quod et præsentī mihi vel satis intento sæpissime contigit. Sed quid multis ? *ipsa editionum collatio, quid præstitum sit*, abunde diligenti lectori testabitur. Quod vero *hic tomus* reliquis sit *vendibilior* et in eruditorum hominum manibus frequentior, *hic potissimum* de meis in hoc eximio patre laboribus præfari libuit. Tantum ex verbosa Mylii epistola excerpere visum fuit, ut ipsi lectores oculis suis haurirent, quod ex intuitu quidem tituli ejus voluminis, cui illa adhæsit, minime arguent, integram operum Augustini editionem denuo hoc anno peractam dici. Nam, ut antea diximus, volumen apud nos est, libros de Civitate Dei complectens, cujus titulum ab illo ed. a. 1569 plane diversum infra, ubi ad illorum librorum singulares editiones accesserimus, dabimus. Quod ad ipsam vero epistolam attinet, quam vane et temerarie multa jactitata sint, nemo non videt ; attamen quorsum hæc omnia disputata sint, non facile intelliges. Etenim ut unum tantum proferam, per tres annos editor hunc lapidem voluisse videri vult, ut correctior et melior Augustinus prodiret : intereaque ab iisdem, qui ei istam injunxerant provinciam, totum Augustinum absque ulla illius viri impensa opera excudi potuisse putabimus ? An vero tot ac tam cupidos editiones illas et postremam maxime emptores invenisse credibile est, ut pluribus eodem tempore viris doctis expurgationem operum committere non dubitarent Frobenii, semper imprimere parati, ut placula prelo matura esset. Expeditior quidem res videtur, si tibi persuadeas, bibliopolas emptoribus fucum facere voluisse, ut pro nova editione venderent, cui nil nisi titulus novus et præfaminis aliquid additum fuerat ; tametsi ne sic quidem artificium epistolæ illius satis intelligo.

1570.

Venetis apud Vincentium Valgrisium, item Juntas et Dominic. Nicolinum ; in-4°. XI tomis. D. Aurelij Augustini, Hipponensis episcopi, Operum tomus primus. Cui accesserunt libri, epistolæ, sermones et fragmenta aliquot, hactenus numquam impressa. In quo, præter locorum multorum restitutionem, secundum collationem vetustiorum exemplarium, curavimus removeri ea omnia, quæ fidelium mentes hæretica pravitate possent inficere, aut a catholica et orthodoxa via deviare. Additus est index cæteris omnibus et locupletior et copiosior. Nunc recens impressus, recognitus et emendatus. Venetis M.D.LXX. (1570).

Tomus secundus, complectens illius epistolas ad amicos transmissas : cum nonnullis responsis eorum ad ipsum. In quo, etc., quod postea in singulorum titulis reperitur. Nomenclaturam eorum, ad quos Augustinus litteras dedit, ad calcem hujus tomi facile reperies. Nunc, etc.

(a) Bibl. curieuse, historique et critique T. II, p. 265 seqq.

(b) Editio Berol. 1715, in-8, p. 783.

A Tomus III- X inscribuntur ut Basileensis a. 1543, additis ubique verbis, quæ modo produximus. Attamen in quinti tomi titulo commentarii Jo. Lud. Vivis mentio est ommissa.

Index exanalem, quæ insigniter a D. Aurelio Augustino dicta sunt, longe quam antea auctior ac locupletior redditus. Insuper multa, quæ erant manca, mutila et solum inchoata, tam in indice auctoritatum sacræ Scripturæ, id est, veteris ac novi Instrumenti, quam in locis aliquot sacrarum Scripturarum pugnantibus conciliatis in Augustino, reformata, aucta et repurgata sunt. Venetis M.D.LXX.

Recenset hæc editionem, sed titulo contracto, Audiffredus in Catal. Bibl. Casanat. T. I, p. 341, docens, primum tomum apud Valgrisium, reliquos ad Octavum usque cum indice ibidem eodemque anno apud Juntas, nonum et decimum apud Nicolinum prodidisse. His tam deserto testimonio contradicit Davidus Clement. in Bibl. Hist. Crit., ubi accuratam ejus mentionem fecisse supra jam significavimus (a). Ab eo sane titulum pleniorum mutui sumus, quem ipse primum ex Catalogo Bibl. Magerianæ (b) excerpserat, mox vero, cum ipsam editionem nactus esset, ex propria inspectione approbavit. Reprehendit autem Clementius Fabricium, quod Valgrisium excudisse eam dixerit. En igitur par virorum et doctorum et curiositate ac sedulitate in suo genere nemini cedentium, in re levi et quæ errorem inter testes oculares vix ferre possit, sibi repugnans. Optimum quidem aliquis duxerit, missos eos facere, et fidem tertii al-

C cujus, cui videre eandem contigerit, exspectare. Non abnuo, nec tamen mihi tempero, quo minus suspensiones meas addam. Audiffredum virum supra, quam dici potest, in iis omnibus, quæ ad descriptionem libri alicujus ab eo inspecti pertinent, sedulum, in his tam distinctis verbis ab eo conceptis errasse, ægre mihi persuadeo. Jam in titulis certe nullam existat typographi indicium. Igitur in calce tomi cujusque nomina subscripserint, necesse est. Atqui titulos aliunde jam in suam Bibliothecam transcripserat Clementius, cum hujus editionis exemplar ipse in manus incideret. Tunc vero quid illum egisse putas ad Fabricii fidem explorandam ? Evolvit scilicet singula volumina et circumspexit typographos. Minime vero unice tunc curabat, ut de integritate editionis, quam in dubium alii vocaverant, et defenderant alii, certior fieret. Incidit tamen in oculos, dum in hoc negotio occupatus erat, Dominici Nicolini epistola dedicatoria, fortasse etiam tomi noni et decimi subscriptio, et cum præterea duos a Fabricio in illius commemoratione errores admissos animadvertisset, de tertio, puto, non amplius dubitandum sibi existimavit. Forte his, a me disputatis, facilius credetur, si ipsa, quibus Fabricium taxat, verba adduxero, quam ob rem hic subijcienda curavimus (c).

(c) M. Fabricius s'est trompé, quand il a dit dans sa Bibliothèque latine, T. III, p. 514 : Augustini opera decem tomis, in-quarto comprehensa, Valgrisius excu-

Jam his remotis progredimur ad id, quod meliorem aut potius famosam hanc editionem reddidit. Nimirum curam illius gessit, seu quod credere malim, vel aliis bibliopoli in societatem assumptis parare eam instituit, vel ab aliis inceptam redemit Dominicus Nicolinus bibliopola, et typographus Venetus, cujus aperta in ipsa fronte operis confessio, quod ea omnia removeri curaverat, quæ fidelium mentes hæretica pravitate possent inficere, aut a catholica et orthodoxa fide deviare, haud benigna inter heterodoxos est experta judicia. Perstiterunt eam hoc nomine *Caveus* in *Prolegom. ad Hist. litt. Script. Eccles. sect. vii*, et *Jo. Clericus* in *Præfatione Artis Criticæ sect. iii*, § 9 (a); atque ante eos vehementissime in hoc ausum invehit *Franc. Turretinus* in disputationibus *de necessaria secessione nostra ab Ecclesia Romana, et impossibili cum ea Syncretismo* (b). Neuter tamen eam vidit, sed sua ipsius confessione satis malignitatis convictam esse statuerunt. Sed hoc iniquius aut saltem præcipitatus judicasse visi sunt, *Caveus* quidem et *Clericus*, *Rich. Simonio*, qui mutationes istas non in ipso textu, sed in censuris tantum et scholiis factas esse contendit (c). Quocum plane conveniunt, quæ ex inedita dissertatione *P. de Vitry* in *Memoriis Trevolinis* excitantur (d). Sed reposuit *Clericus*, non esse, cur sui se iudicii posuisset. *Simonium* textum hujusce editionis cum alia vix contendisse, *Italerum* autem correctorum, qui tam vaga oratione operam suam declarassent, religioni non multum esse tribuendum (e). Ac ita quidem diu lis sub iudice pendit, donec *Clementius* tandem arbitrium illius susciperet. Nam cum rara in his literis felicitate ipsi contigisset, editiones Venetas anni 1552 et 1570 inter se conferre, vidit primum, quod plane usque dem ignoratum fuit, priorem huic quodammodo profundamento fuisse, nec tamen per omnia esse descriptam, sed ut quæstui convenientissimum visum esset, et consilio, quod professus est bibliopola, aptum, aliis demptis, et mutatis aliis. Sic accessiones, quæ in titulo jactantur, jam iisdem verbis in superiore promitti, atque iudicem, titulo tantum immutato et delete imprimis auctoris nomine, plane ab eadem desumptum esse, ostendit. Contra vero in multis etiam recedere ab illa animadvertit, omisissis et illatis tam singulis vocibus, quam libellis integris, quorum exempla sat multa ab eo sunt co-

pendendas allatam esse novimus, quin potius omnia sibi permisisse, nec textui ullo modo pepercisse, in epistola sua, cujus initium ex *Clementio* hic apponimus, aperte fassus est: « Cum divi Augustini Opera, inquit, non sine magno catholicæ fidei detrimento circumferri viderem, hæreticorum versutia multis in locis depravata, operæ pretium me facturum existimavi, si ea, integritati suæ restituta, hoc tempore imprimerem. Id quod, ut facilius assequerem, curavi imprimis, ut a sacræ theologiæ professoribus recognoscerentur, utque cum veterioribus codicibus collata, ad genuinam eorum lectionem redigerentur. Curavi præterea, ut inter imprimendum accederet cura ac labor excellentissimi viri *Borgarutii a Borgarutiis*, typorum accuratissimi ac diligentissimi castigatoris. Qui quantum in hujusmodi operum castigatione præstitit, ex collatione cum his, cæterorum exemplarium, facile patebit. »

1571.

Lugduni apud Morellium, et Parisiis apud Nivelium. Basileensis editionis factas esse iterationes a *Fabricio* proditur; quam vere, protinus non affirmare ausim. Sed memini me *Lugdunensem* hujus anni editionem octonis factam apud *Seb. Honoratum* deprehendere in *Hendrichii Pand. Brandeb.*, ubi *Enarrationes* in *Psalms* voluminibus II in-8° laudat, quæ sine dubio ad integram operum editionem pertinent.

1577.

Antuerpiæ ex officina Christophori Plantini; in-fol. XI tomis. Opera divi Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi et doctoris præcipui, tomis decem comprehensa, per theologos Lovanienses ex manuscriptis codicibus multo labore emendata, et ab innumeris erroribus vindicata; illustrata præterea eruditis censuris et locupletata multis homiliis et aliquot epistolis ejusdem Beati Augustini, antea non editis. Cum indice tripartito.

Cum singulis tomis peculiare additæ sint, ab *Erasmianis* fere desumptæ inscriptiones, hic tamen generalis titulus præfigitur volumini, quod ultimum recte dicerem, nisi, ut hoc ipso patet, reliquis omnibus præponi deberet, indices cum *Possidii Vita* et indiculo scriptorum Augustini, nec non præfationem, quæ de ratione totius instituti exponit, complexum.

Susceperat nimirum hanc novæ et emendationis Augustini operum editionis provinciam primum *Thomas Gozæus Bellemontanus Hanno*, theologiæ in Lovaniensi studio professor, apostolicus et re-

dit, A. C. 1571. Il y a là trois fautes. 1° Cette édition a onze volumes, et non dix; 2° elle est de l'année 1570, et non 1571; 3° elle ne vient pas de *Valgrisius*, mais de *Dominicus Nicolinus*, qui l'a enrichie d'une dédicace, adressée *Joanni Antonio Fachineto a Nuce, Neocastris episcopo, et apud sereniss. Venetorum reipublicam oratori Pontificio*. Elle est datée de Venise, le 15 d'octobre 1570.

(a) Edit. noviss. *Lugduni Bat.* 1778, T. I, p. 16.

(b) Disp. V, § 26, p. 130 Prodierunt primum *Genevæ apud Sam. de Tournes*, 1687, in-4°.

(c) Seulement dans les sommaires et les scholies. V. in *Bibliothèque critique de Sainjore*. T. I, p. 261 (Paris et Amst. 1708, in-8°), et *Lettres choisies de M. Simon* (Amst. 1730, in-12, T. IV, p. 12).

(d) *Mémoires de Trévoux*. 1729. Sept. p. 1618.

(e) V. *Bibliothèque choisie* T. XVIII, p. 169.

gus librorum per Belgium censor. Susceperat autem sic, ut summa quidem ac arbitrium totius opere penes se esset (a), laborem vero cum pluribus viris doctis et studiorum similitudine conjunctis et affectu in S. Augustinum quasi invicem æmulantibus communicaret, et pensa quasi singulis distribueret, conquisitis et divisis inter suos plus quam ducentis mss. exemplaribus. Postquam vero apoplexia correptus vitam cum morte improvisa a. 1571 die 8 Martii commutaverat, successor ejus in munere censorio Joannes Molanus etiam hoc onus a Plantino sibi injungi passus est, et remotis aliquot suffectisque aliis in eorum locum lectoribus (b) suis veluti auspiciis profligari ac perfici tandem opus vidit.

Nec vero singulis modo tomis dati sunt administratores, sed in singulis plures pro ratione codicum elaboraverunt. Præfuerunt autem operibus, teste Molano, in primo tomo corrigendo *Martinus Baccius*, Tiletanus, postea Aloflensis pastor; in epistolis *Jacobus Baius*, Melunensis, collegii Sabaudia Lovanii præses. Accessit autem additamentum earum ab *Joanne Gravio* ex Societate Jesu Bruxellis transmissum. In tertio tomo desudavit *Henricus Cuykius*, Culenburgensis, ethices tunc professor, post episcopus Ruræmundensis. Quartum emendavit *Embertus Everaerds*, Arendoncanus, pastor ecclesiæ D. Jacobi. Libros de *Civitate Dei*, qui tomum quintum faciunt, *Petrus Coretus*, Athensis, pastor et professor Crispiniensis correxit. In sexto tomo *Christophorus Broide*, ad Ariensis ecclesiæ decanatum evocatus, elaboravit. *Septimus tomus*, quem mendis scatuisset dicunt, ab *Henrico Gravio*, Lovaniensi, theologiæ doctore et professore regio, et alias celebri, recognitus est. *Psalmis* præfuit *Claudius Porta*, Bapalmensis, theologiæ baccalaureus, post Binduæ pastor et canonicus. In tomi noni correctione *Guilielmus Estius*, Gorconius, operam suam studiumque navavit. Atque hi omnes, præter Henricum Gravium et Claudium Portam, theologiæ licentiati dignitatem assecuti erant. *Decimus* denique tomus *Regularibus Martinianis* datus erat, quippe in quem jam pridem apud eos *Martinus Lipsius*, Bruxellensis, ejusque discipuli *Joannes Costerius* et *Joannes Vlimmerius*, Lovaniensis, magni laboris impensam egerant. *Joannes* vero *Vlimmerius* in hanc quoque editionem contulit varios Augustini sermones a se repertos, et multos antea non editos ex Cambronæ codicibus studiose transcripsit. De se autem Molanus affirmat, sibi reservatum fuisse, ut

(a) *Difficultates tantum, ac ea, quæ dubitationem haberent, ad se referri eum voluisse*, scribit Molanus.

(b) Sic vocat Molanus eos, qui conferendis cum mss. exemplaribus et corrigendis Augustini libris atque repurgandis Erasmi maxime censuris et Vivis commentariis ex Gozæi dispositione vacarent: *Examinatis lectorum operis, in multis quidem, inquit, acre judicium cum summa diligentia conjunctum probavi: in aliis autem, etsi non tantum diligentia deprehenderem, tamen id studii, quod habebant, excusandum potius, quam improbandum putavi. Pauci*

A singulis Augustini libris, ut in manuscriptis fieri observatum erat, retractationem ipsius, aut si ea deesset, brevem censuram multorum theologorum sententia confirmatam præmitteret. Quæ manifeste deprehensa constaret Augustini non esse, ea præmissis censuris, in appendice tomi sui reponenda censuit. *In his censuris autem, inquit, Erasmus aliquoties, sæpius autem indiculus Possidii, citationes Bedæ, censura manuscripta doctissimi theologi Joannis Hesselii in novem tomos et reverendi patris Martini Lipsii in tomum decimum magno nobis adjumento fuerunt. Nihil autem adhibui, quin a duobus collegii nostri professoribus, Henrico Gravio et Laurentio Westerhovia, quos in hac parte socios et adjutores habui certe strenuos, approbatum sit. Ac hoc quidem privati hominis quasi de sua ipsius opera est judicium atque professio. Sed fortasse juvabit etiam censuram, quam auctoritate muneris publici emisit, quæque versa statim tituli pagina impressa legitur, cognoscere. Ecce vero.*

Opera beatissimi Augustini, per theologos Lovanienses castigata, tribus potissimum de causis, omnibus prioribus editionibus sunt præferenda. Primum, quia ex vetustissimis manuscriptis exemplaribus innumeri fœdique errores per singulos tomos sint emendati, apposita etiam ad cujusque tomi calcem sua castigatione. Secundo, quia quæcumque in his tomis erant indoctæ, aut censuræ, aut annotationes (ut nihil amplius dicatur), eæ in hac editione absunt. Tertio, quia singulis libris retractatio ipsius sancti Augustini est præmissa, aut ubi ea deest, brevis censura, multorum theologorum judicio confirmata. Quæ autem certo Augustini non esse sunt deprehensa, ea in sui tomi appendicem sunt reposita, præfixis censuris, quæ per theologos aliquot Lovanienses sunt discussæ et approbatæ (c).

Ad quæ pauca jamjam nobis sunt observanda. Ac præmonere quidem lubet, partitionem per singulos tomos ex Erasiana esse servatam, sed mutatum passim librorum ordinem, maxime per eos, qui in appendices rejecti sunt. Non immerito autem hoc sibi tribuerunt, quod textus a multis gravibusque mendis in mss. exemplarium, quorum immensa ipsis suppetebat copia, sit emendatus. Probant illud castigationes seu recognitiones ad finem cujusque tomi, præter decimum, adjectæ, in quibus diligenter, sed paucis verbis lectio superior cum lectione codicum collatorum seu recens recepta comparatur, indiculo codicum adhibitorum ubique præmissis. Harum vero emendationum vel locorum emendandorum largis-

fuere, quorum in locum quod minus idonei viderentur, alios eruditione judicioque præstantes viros suffeci, qui ex nostro præscripto, tum superiora, tum ea, quæ restarent, accurate corrigerent, et difficultates ac dubia loca tantum ad nos referrent.

(c) Signata est Lovanii anno M.D.LXXI kalendis Septembris. Joannes Molanus Lovaniensis, apostolicus et regius librorum visiator, meo nomine, et imprimis mandato et auctoritate venerandæ facultatis nostræ theologicæ, sic subscripsi.

sima succrevit seges in tomum septimum, qui controversias cum Donatistis atque Pelagianis continet. Multa quoque adeo intricata aut in utramque partem explicabilia, ut parum sibi laborem successurum sentiret, qui hujus tomi vindex constitutus erat, Henricus Gravius, nisi ab instituta in reliquis brevitate recederet. Vincebat enim « non tam infinita erratorum turba, quæ hunc tomum turpissime defœdabant, quam, quod necesse frequenter esset, mutatae lectionis rationem reddere, mendosam convincere, vitiatæ causam et occasiones aperire : interdum autem varios expendere, ac collatione aliorum inter se locorum dijudicare, nonnumquam et contra fidem ms. vulgatam asserere: aliquando vero divinationem quoque proponere, quomodo hiulca impleri, luxata curari, depravata restitui posse viderentur. » « Postremo, inquit, annotanda etiam loca suspecta, et quibus medelam sine ms. præsidio afferre non possemus; ut nimirum occasio studiosis præberetur, veteres aliarum regionum bibliothecas excutiendi, nuncubi forte, vel antiquiora, vel fideliora exemplaria lateant, unde corrigi, vel emendari ea possent. » Quin ubi semel ab instituto recessisset, ausus est aliquanto etiam longius procedere. « Ac primum, inquit, historiam, quæ plurima his et ignota frequenter occurrit, breviter aperuimus; dehinc obscura illustravimus; ad hæc suspecta et periculosa explicavimus; tum ab aliis arrosa defendimus; præterea non recte a quibusdam intellecta, quo sensu accipienda forent, ostendimus; denique si quid contra hodiernas hæreses faceret, aut alioqui observatione dignum occurreret, paucis annotavimus. Sed nec id visum fuit prætereundum, ut, quoniam Germanicum exemplar corrigendum nobis datum erat, multi autem *Gallicana* uterentur *editione*, quæ alios frequenter ac alios a *Frobeniana* errores haberet, eos quoque indicaremus. Id quod in locis aliquot non indiligenter fecimus, sed temporum angustiis exclusi perficere non potuimus. » Singulare itaque volumen, et quod peculiari titulo ab ipso tomo septimo discretum est, hæc Gravius discussiones efficiunt, inscriptæ, *Annotationes in tomum VII B. Augustini, Hipp. episc., quibus castigationum ratio varietasque lectionum indicatur, res memoratu dignæ observantur, obscuriora difficilioraque loca explicantur et illustrantur. Antwerpæ M.D.LXXVII.* Jam quod alterum attinet, quod in virtutibus hujus editionis publica censura reponit, nihil attinet dicere quid in Erasmi censuris et in Vivis commentario, hisce theologis displicuerit. Plus valet tertium, spuria a genuinis prorsus secreta et in appendicem rejecta, quod sanè laboris momentum multo eruditius, quam Erasmus, persecuti sunt, qui plerumque, quæ sibi suspecta essent, in censuris tantum notare contentus fuit, paucula sejunxit, quædam plane ejecit. In sermonibus tamen, ubi difficile fuisset, de singulis in particulari censere, Martini Lipsii exemplum se secutos esse professi sunt, ut iis, qui certo Augustini esse viderentur, nomen ejus casiberent, et ex Beda, aut aliunde, prout occurre-

ret, probationem adjicerent; qui vero certo Augustini non esse deprehensi essent, eos in appendicem rejicerent, reliquos aut non satis discussos, aut ex judicio quorundam cruditorum dubiæ auctoritatis inter Augustinianos relinquerent, non addito tamen ejus nomine. Atque hæc hactenus de Lovaniensium studiis. Quod typographi partes attinet, impressa sunt opera quidem caractere rotundo, satis nitido, binis columnis, censuræ eodem, sed minori, argumenta autem sicut et in marginibus notata, Italico. Omnes autem tomi, præter eum qui indices complectitur, et universi operis titulum præfert, itemque annotationes in tomum VII, annum *M.D.LXXVI* in fronte gerunt; nec tamen omnes hoc anno absolutos esse, ex subscriptione patet, quæ in aliis annum *B septuagesimum sextum*, in aliis septuagesimum septimum ostendit. Denique adjecimus, Plantinum nuncupasse editionem *Christophoro et Ludovico Madrucci* cardinalibus.

1584.

Venetis, per Joannem Baptistam Sessam, sub signo Felicis; in-4º. XI tomis. D. Aur. Augustini, Hipp. episcopi, opera omnia impressa, recognita et emendata. *Cat. Bibl. Reg. Paris.*

Iteratio est Venetæ prioris. Saltem Turretinus verba, quibus tantopere offensum esse novimus, quæque supra sunt excitata, ex hac laudat, idque Colonienses confirmant, qui *Ancillonium* corrigunt, in *Miscell. Crit.* T. I, p. 243, perperam numerum a. 1548 efferentem. *Oudinus* tamen T. I, p. 952, Plantinianæ descriptionem esse tradit, meque ipsum ancipitem reddidit Turretinus eo, quod apud *Juntas* expressam vult, quod de priori ex parte quidem verum, de hac mihi non liquet. Facile autem fieri potuit, ut editionem, quam intenderet, a typographo recte significaret, anni numerum tamen cum alterius Venetæ anno confunderet. Sed in superiore sententia confirmat nos Clementius, qui laudatis auctoribus alia testimonia addidit in *Bibl. Hist. Crit.* T. II, p. 268.

1586.

Parisiis, cum insigni Magnæ Navis; in-fol. XI tomis. D. Aur. Augustini opera, etc., ut in *Antuerpiensi*. Additis nonnullis aliis homiliis Lutetæ nunc primum editis, quas pagina secunda tomi X indicabit: cum indice tripartito.

Homiliæ, quas de novo adjecerunt, sunt XIII ex ms. codice bibliothecæ Carthusianæ-Majoris deumptæ. 1º *In natali Martyrum*; 2º *De Susanna*; 3º *In illud Evangelii Joannis*, usque nunc nihil petiistis in nomine meo; 4º *In natali S. Casti et Emilii Martyrum*; 5º *Tractatus in vigiliis Pentecostes*; 6º *De lectione Exodi, de Rubo, in quo flamma erat, et rubus non comburebatur*; 7º *De verbo et voce, et de jejunare et esurire*; 8º *In illud Joannis: Ego non ascendo ad diem festum istum*; 9º *De arbore, cui maledixit Dominus, et aruit, quia fructum in ea non invenit*; 10º *De Apostolico, Nihil in hunc mundum intulimus, verum nec auferre aliquid possumus*; 11

In illud Pauli, Qui gloriatur, in Domino gloriatur; A
 12° *In Pervigilio, in illud Exodi, Quando in Ægypto*
agnus immolatus est; 13° In psalmum XLI, ad Neo-
phytos. Augustini nomen ms. præferre notant, nec
quemquam fore, sibi persuadent, quin illius esse
agnoscat. Præter homilias vero addita sunt insuper
hæc incertorum auctorum ex eodem fonte haud dubie
petita: Commonitorium ad universam Ecclesiam (a);
Forma epistolæ de quodam episcopo Manichæorum
sectæ; Collatio Trinitatis B. Augustini a se ipso ad
semetipsum; Miscellanæ sententiæ a quopiam col-
lectæ; Tractatus de XII lapidibus, de quibus in Apo-
calypsi. Cæterum quoad typorum et chartæ nitorem
hæc editio Plantinianam antecellit.

1596.

Genevæ excudebat Jacobus Stoer; in-8° XI Tomis. B
 D. Aur. Augustini Opera per theologos Lovanienses
 emendata. Laudant *Colonienses* et *Ceillierius*.

Mihi noñnisi quintum hujus editionis tomum vide-
 re contigit, libros de Civitate Dei complectentem,
 hoc titulo: *D. Aurelii Augustini, Hipp. ep. de Civitate*
Dei libri XXII. Veterum exemplarium collatione
nunc demum castigatissimi facti, eruditissimisque Lu-
DOVICI VIVIS commentariis illustrati. Quorum XII
priores hac omnium illius Operum TOMI QUINTI PARTE
PRIMA continentur. Cum INDICE hac postrema editione
castigatissimo ditissimoque facto.— Alterum vero vo-
lumen inscribitur:

D. A. A. Operum TOMI QUINTI PARS SECUNDA, qua
reliqui X libri d. C. D. continentur, etc.— Nimirum
 non raro hujus et Lugdunensium simili forma edi-
 tionum tomi separatim obveniunt, et proclivius qui-
 dem erat, ut distraherentur, per modicam volumi-
 num molem et usum commodiorem et proinde cre-
 briorem.

SÆCULUM XVII.

1603.

Parisiis, in-fol., XI tomis. D. Aur. Augustini Ope-
 ra ejusdem recensiois. *Oudinus* et ex eo *Colonienses*.
 1609.

Parisiis . . . in-10., XI tomis. D. Aur. Augustini
 Opera juxta theolog. Lovaniensium recensioem ex-
 pressa. Citat eam *Vignertus* in Præf. ad Supplem.,
 et hinc alii.

1613-14.

Parisiis, sub signo Magnæ Navis; in-fol., X (XI) D
 tomis. D. Aur. Augustini Opera ex secunda editione
 theologor. Lovaniensium emendata et locupletata,
 una cum *Leonardi Coquæi* commentariis in libros de
 Civitate Dei. *Cat. Bibl. Reg. Paris.*; cui adde *Oudinum*.

Vignerius. in præfatione ad Suppl. hanc juxta
 quam præcedentem non pœnitendis additionibus lo-
 cupletatam esse tradidit; sed quibus, nescio. Nec
 satis intelligo, quæ fuerit *secunda* theologorum Lo-
 vaniensium editio, quam secutos se in titulo profi-
 tentur curatores.

(a) Huic ascriptum: *Videtur mihi potius Cælestini, aut Leonis, aut alterius papæ, qui sua vi deos exter-*
minent.

1616.

Coloniæ Agrippinæ [sumptibus Antonii Hierat.];
in-fol., XI tomis. D. Aur. Augustini Opera ex theo-
logorum Lovaniensium editione, jam longe auctiora.

Vignerius pronuntiat, hanc editionem præceden-
 tibus editionibus auctiorem esse, sed charta, ad
 oleum et pipër releganda, impressam. Quapropter
 nullus equidem dubito, quin a bibliopola, dubitante
 a nobis significato, profecta sit.

1626.

Parisiis, in-fol., XI tomis. D. Aur. Augustini Ope-
 ra juxta theologorum Lovaniensium editionem. *Vi-*
gner.

1635.

Parisiis, in-fol., XI tomis. Eadem. Vigner.

1644.

Parisiis, apud Anton. Vitray; in-8°, II voll. Augus-
 tini Opera contra Pelagianos. *Cat. Bibl. Reg. Paris.*
 T. I, p. 377, n. 679.

1647-48.

Lovani, apud Bernardin. Masium; in-4°, III voll.
 B. Augustini, Hipp. episcopi, et veterum ejusdem
 discipulorum opuscula insigniora adversus Pelagia-
 nos et eorum reliquias; juxta editionem Plantinia-
 nam. *Cat. Bibl. Reg. Paris.*

1651.

Parisiis . . . ; in-fol., XI tomis. S. Aur. Augustini
 Opera ex Lov. theol. recensione. Testatur *Cl. Rosler*
 hanc descriptionem sibi in Bibliotheca suæ tomæ V
 usum præstitisse. Nisi fortasse una editio sit hæc et
 insequentis anni mox laudanda, adeo ut priores tomi,
 in quibus *Retractationes* et *Epistolæ* a. 1651, reliqui
 a. 1652 excusi sint.

1652.

Romæ, per Ignat. de Lazaris; in-4. S. Augustini,
 Hipp. episc., aliqua opera insigniora adversus Pela-
 gianos et eorum reliquias. *Cat. Bibl. Reg.*

Parisiis, in-fol., XI tomis. S. Aur. Augustini
 Opera ex Lovaniensium theologorum recensione. Has
 omnes autem editiones auctiores quidem sed in-
 mendatiores esse, *Vignerius* prodidit.

1654.

Bruzellis, in-12. S. Augustini opuscula quædam
 selecta. Insunt: *De gratia et libero arbitrio, De con-*
ceptione et gratia, De prædestinatione sanctorum, et De
dono perseverantiæ; cum tribus Augustini epistolis:
 I, ad *Paulinum*, episc. Nolanum; II, ad *Sixtum*, Ec-
 clesiæ Rom. presbyterum (postea pontificem); III,
 ad *Vitalem* Carthaginiensem (inter Augustinianas
 olim 105, 106, 107, nunc 154, 186, 217), præmissis
 duabus *Hilarii* et *Prosperi* ad Augustinum epistolis.
Cf. M. Bibl. Eccl. Col. p. 745 et 746. Num vero ti-
tulus juxta ipsa verba ibi declaratus sit, ignoro.

1654-55.

Parisiis, sumptibus Simeonis Piget, in via Jacobæo.

ad insigne Prudentiæ; in-fol., II tomis. Sancti Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi, Operum omnium ante annum M.DC.XIV, tam Basileæ, quam Lutetiæ, Antuerpiæ, Lugduni et Venetiis editorum supplementum; una cum sex libris secundæ responsionis ejusdem S. Augustini contra Julianum hæreticum Pelagianum, variisque sermonibus et tractatibus hætenus ineditis. *Hieronymus Vignierus*, Congregationis Oratorii D. Jesu presbyter, ex optimæ fidei et bonæ antiquitatis codicibus mss. eruit. — T. I, editio secunda 1655. (In fine: 1654, ex typographia Francisci Le Coqntes); T. II, 1655.

Animadvertor Vignierus non solum in novissimis, quæ tam erant Augustini Operum editionibus, plurima deesse opuscula proxima ante annis recens ac seorsim evulgata, sed quod moleste potissimum hie accidebat, qui aliquam editionem comparaturi erant, recentiores omnes utal auctiores singulæ, nec integræ tamen, longe antiquioribus, quoad textus puritatem et emendationem, erant inferiores. In animum igitur induxit, supplementum operam sancti hujus doctoris parare, non tam ut recentioribus id commendationis afferret, ut hæc sua opera assumpta integræ omnino, dici possent, sed potius ut his, qui antiquas et castigatores mallet retinere, gratificaretur. Complectitur itaque I tomus: 1° *Sermones novos XL*, a Sirmondo a. 1631 Parisiis editos et in sequiores inde editiones receptos cum appendice *Sermonem V*, et notis ejusdem; 2° *Sermones de Diversis CXXVII*, duabus partibus distincti ac primum a Lovaniensibus a. 1576 editi. 3° *Homiliæ undecim*, ex codice manuscripto bibliothecæ Carthusianæ-Majoris desumptæ. 4° *Sermones VI*, a Joanne Baptista Mero Romæ editi. Sed nescio, quo casu factum sit, ut hi cum præcedentibus in unum egerentur, ita quidem, ut non undecim, ut titulus pollicetur, sed *XII Sermones* ex codice Bibl. Carthusianæ-Majoris exhibiti sint, iidem, qui primum a. 1586 a Parisiensibus exusti erant, sed uno auctiores, qui hic desideratur, ejusque in locam alius, brevem *Symboli explicationem* sistens, successit, quem, ut sequentes tres *In Calendas Januarias, de Calendis Januaries et ante altare ad infantes de sacramento* etiam in novissima tunc temporis Parisiana editione deesse notat. 5° *Tractatus de septem vitis et septem donis Spiritus Sancti*, editos olim a Guil. D. Camerario, Theologo Scoto, a novissima editione (a. 1662) pariter exsulans. 6° *De gestis Pelagii liber*. 7° *Epistolæ*, quæ in antiquioribus editionibus, Basileensi, Parisiensibus et Lugdunensibus omisæ erant. 8° *Speculum S. Augustini in Scripturam sacram*, hætenus ineditum; de quo infra nobis sermo erit. Sed longe insignior Supplementorum horum pars, libri usque dum inediti expanduntur in *tomo secundo*. Quare ipse ait, quod Gallia ob hanc supplementi editionem applaudat universus orbis Christianus potiorem ex altera parte, quam ex prima nasci rationem. Primo nempe loco in lucem prodeunt ex tenebris, quibus sepulti hætenus extinctique peñe jacuerunt, Sex

A libri Augustini contra Julianum, a Fulgentio Beda, Servato Lupo aliisque seculoribus scriptoribus passim commemorati, sed exigua tantum parte sua Claudii Menardi beneficio cogniti, adeo ut ex octo libris amplius duobus superesse nemo jam sperare audeat, cum ecce hic Vignierio fortuna obtigit, ut sex integros libros bibliothecæ Clarævallensis codice deprehenderet. Qua de felicitate ipse quidem sic exultat, ut non injuria fortasse dici possit, affectum aliquid detraxisse iudicio, animumque a tranquilla pensatione præcipitasse, dum non sex modo, sed ipsos, quotquot ab Augustino scripti esse dicuntur, octo libros reperisse videri voluit. Sed de his infra in singulorum opusculorum editionibus n. 98. Sequuntur tamquam altera quædam secundi hujus tomi pars: 1° S. Augustini epistola unica ad Macrobius; 2° *Sermones inediti XL*, et 3° *Tractatus duo*, alter de *Oratione* ex codice Divionensi, alter inscriptus de *Oratione et Eleemosyna* ex codice Regio; denique 4° *Sententiæ adversus Pelagianum hæreticum*. Adjecti sunt in utroque tomo indices necessarii. Inscriptis autem Vignierus tomum secundum *Claudio Largentier*, Abbati Clarævallensi; primum *Gondo* cardinali de *Retz*.

1675.

Lugduni, in-12. S. Augustini opuscula quædam selecta; ejusdem collectionis, quæ a. 1654 Bruxellis prodit.

Bruxellis, in-12. Eadem ex quinta repetitione. *C Colonenses*. l. 1.

1679-1700.

Parisiis, apud Franciscum Muguet; in-fol., XI Tomis. S. Aur. Augustini, Hipponens. Episcopi, Opera, post Lovaniensium theologorum recensionem, castigata denuo ad manuscriptos codices Gallicanos, Vaticanos, Anglicanos, Belgicos, etc., nec non ad editiones antiquiores et castigatores. Opera et studio monachorum ordinis Sancti Benedicti e congregatione Sancti Mauri. Tomus I, II, 1679; III, 1680; IV, 1685; V, 1684; VI et VII, 1685; VIII et IX, 1688; X, 1690; XI, 1700. Tomus I et II recusi ibidem 1689.

Tria sibi in nova hac editione paranda cordi fuisse, fatentur Patres Maurini (in præf. gen. tomo XI præmissa): videlicet ut accurata esset, commoda et vite illustrata. His quartum adjunxerunt, quod per se non tam commendationem meretur in editore, quod iustum est, quam reprehensionem pati debet, sicubi præter expectationem desit, hic tamen ob causas omnibus notas et gravius multo et longe difficillimum, scilicet, ut nullis partium studiis esset adiecta.

Ac primum quidem, ut quam maxime accurata esset, tribus ipsis constare visum est conditionibus: nempe ut contextus genuina integritas ad veteres et sinceriores codices restitueretur; ut certa ac germana opera secernerentur a dubiis et spuris; et ut editio ipsa a typographicis mendis repurgata prodiret. Ut vero perquam commoda redderetur, quatuor

æ se curata esse monent; nimirum *operum ordinem*, A in quo instituendo et temporum, quo deinceps singula elaborata sunt, et argumentorum ratio habita est, adeo ut quæ unius generis essent, veluti exegetica, moralia, etc., junctim quidem exhiberentur, sed eadem juxta annorum seriem disposita; *sectiones*, quibus capitula in plures et minores particulas magno legentium usu divisa sunt; *summaria*, vel libris omnibus et perlisque capitulis præmissa, quæ argumentum demonstrarent, vel marginalia et partim ex ipsis contextus verbis expressa, partim a Lovaniensibus desumpta; *indices* denique non solum in singulos tomos, sed generales etiam et universales, utrosque vero uberrimos. Ad *illustrationem* spectant partim præfationes singulis tomis præmissæ, in quibus potius res historicæ, quam dogmaticæ explicantur; partim admonitiones, ad explicandum singulorum opusculorum argumentum additæ; denique in margine inferiori notulæ, quibus vel variantes lectiones indicantur, vel obscura loca, maxime comparatione aliorum locorum explanantur. Quod attinet ad quartum, alte sibi animo infixum fuisse affirmant, et a præpositis suis inculcatum, ut partium studia in explicanda Augustini doctrina sedulo caverent, idque causæ fuisse, ut a prolixioribus commentariis et observationibus abstinuerint, ut ne cuiquam vel minimum offendiculi præberent, ullive theologorum sententiæ præjudicarent. Nihilominus constat, quantæ in ipsos coortæ sint turbæ, quanta adhibita stratagemata atque insidiæ, ut vel interciperetur successus, vel perfectum in invidiam adduceretur. Ipsi Benedictini dum in undecimo tomo generalem operis præfationem conscribunt et curam suam ac providentiam palam facere student, fatentur, difficile fuisse cavere, ne quid in tam vasto opere incauti ipsis subreperet, vel, ne quid secus, quam ipsi intendissent, in sequiorem partem non acciperent homines male erga ipsorum studia affecti. Sed non cum scrupulosis forte, æquis cæteroquin adversariis sibi rem esse, sed a calumniatoribus et hostibus nullum insidiarum genus, quamvis turpe, spernentibus jus petitis sese conqueruntur. Et quoniam regis jussu utrique parti silentium esset impositum, haud quidquam aliud prædicto loco in tutamen suum attulerunt, quam ut a gravissimis, quæ ipsis impactæ fuerant, criminationibus in virorum D piorum ac benevolorum, quorum forte animis scrupuli quidam exinde insedissent, gratiam sese purgarent. Sed harum litium artiumque frivolarum historiam non attingimus. Nec enim ad nostrum vel minimum facit, et suppetunt, quibus vel negotii, vel animi causa curare illa contigerit, ampli satis com-

plurium virorum doctorum de iisdem commentarii (a). Pergimus potius ad opuscula, quæ singulis tomis comprehensa sint, accurate recensenda, eaque, quæ insigniter hic a doctissimis Patribus præstita sunt, declaranda, ubi simul Lovaniensium ordinem et discrimen notabimus. Sunt autem *contenta* in unoquoque volumine hæc:

Tomo primo: — Opuscula, quæ adhuc catechumenus, aut nondum presbyter edidit cum Retractionibus et Confessionibus; hoc ordine: Retractionum lib. II; Confessionum lib. XIII; Contra Academicos lib. III; De Vita Beata lib. I; De Ordine lib. II; Soliloquiorum lib. II; De immortalitate animæ lib. I; De quantitate animæ lib. I; De musica lib. VI; De magistro lib. I; De libero arbitrio lib. III; De Genesi contra Manichæos lib. II; De moribus Ecclesiæ catholicæ et moribus Manichæorum lib. II; De vera religione lib. I; De regula ad servos Dei. — *In appendice*: De grammatica liber; Principia dialecticæ; Categoriæ decem; Principia rhetorices; Regulæ clericis traditæ fragmentum; Regula secunda; De vita eremitica ad sororem. — Complectitur hic tomos ea omnia, quæ ab Erasmo et Lovaniensibus in eo fuerunt comprehensa. Illud tantum interest discriminis, quod Benedictini in appendicem rejecerunt nonnulla, quæ ab illis pro genuinis Augustini scriptis habita erant, scilicet libellos de *Grammatica*, *Categorias*, *Principia Dialecticæ* et *Principia Rhetoricæ*, et quod alia quædam cum aliis locum mutare jusserunt, ut *seriem ordinemque temporis, quo unumquodque opus ab Auctore prodiit, quoad ejus fieri posset, servarent.*

Tomo secundo: — Epistolæ *ducentæ septuaginta* secundum temporum ordinem dispositæ, et quatuor in classes digestæ. — *In appendice*: Augustini nomine ad Bonifacium et contra, epistolæ breviores sexdecim; Ad Demetriadem Pelagii epistola; Augustini nomine ad Cyrillum et contra, de Laudibus Hieronymi; Altercatio Augustini cum Pascentio.

Longe nobilissima pars operæ eruditissimorum monachorum in hoc tomo concluditur, vere talis, in qua Constantii sagacitatem et solidam doctrinam agnoscas. Licet enim totidem plane genuinas epistolas Lovanienses recenseant, nec plura, nec pauciora ab iis in appendicem hujus tomi rejecta sint, non ausi tamen sunt longius progredi et quam omnes Augustini lectores ardentissimis votis exoptabant, molestam scilicet et multarum virium curam suis sibi humeris imponere, qua intactam adhuc seriem et nexum tot diversi generis et ætatis epistolarum discriminassent, ac prorsus tandem expediissent. Ferebant omnes hoc desiderium eo impatientius, quod, cum reliqua opuscula pene omnia per ipsius Augustini in

(a) Præter Dupinium *Bibl. nouv. des Aut. Eccl.*, T. XVIII, sub articulo: *Nouvelle édition des œuvres de S. Augustin*, et Bælium in *Dict. Crit.*: e recentioribus, Auctores *Bibl. Coloniensis Ecclesiastica* pag. 464; Ceillier T. XII, pag. 680 seq., et Auctores de *l'Histoire littéraire de la Congrég. de S. Maur* (à Bruxelles 1770, in-4°). V. Blampin. pag. 287 seqq. Quid? quod peculiari adeo volumine scripta existat

hujus editionis historia auctore Antonio Vincentio Thuillier, ejusdem congregationis quondam sodali, h. t., *Histoire de la nouvelle édition de S. Augustin, donnée par les PP. Bénédicte de la congrégation de S. Maur. En France* (Paris), 1756, in-4°, mihi non visa, sed cujus ipsius varia fata in eadem Historia congregationis pag. 528 seq. enarrantur.

Retractionibus institutum juxta temporum et occasionum, quibus enata essent, ordinem, cognoscere ipsumque in sacris studiis et gestis suis animo vel comitari liceret, solæ epistolæ, ex quibus plenissima fere casuum et gestorum temporis istius memoria depromenda erat, hoc beneficio carerent.

Sed Benedictini quoque hunc laborem declinassent non magis difficultatum metu, quas licet innumeras vel eis solis spernere licebat, quam quod vererentur, ne novo inducto ordine lectionem Augustini apud eos, qui veteri semel assuevissent, retardarent. Sed vicit tandem Augustini amor et aliorum maximeque sodalium suorum in aliis scriptoribus ecclesiasticis exemplum, jamque ex ipsis, quo negotium hoc aggressi sunt animo, audiamus.

In superioribus editionibus, inquit, adeo perturbatus erat Augustinianarum epistolarum ordo, ut, quod temporis historiam spectat, non facile quisquam seriem rerum omnium assequi potuisset absque longa et sæpe repetita lectione ac meditatione. Nam ejusdem temporis et argumenti epistolæ per totum Collectionis corpus hinc inde dispersæ erant, tum priores posterioribus postpositæ et in fidem rejectæ ac demum (quæ intoleranda confusio erat) Augustini rescripta quam longissime ab interrogatis et consultis nonnumquam aberant; immo rescripta consultis longe præferebantur: adeo ut Evodii, v. g., consulenti epistolæ post multas interjacentes epistolas Augustini responsum consequerentur. Quapropter optandum erat, ut Augustini epistolæ in rectum ordinem pro temporum ratione digererentur. Quod procul dubio curaturus fuisset Augustinus ipse, si eorum recensionem, quam susceperat, ei absolvere licuisset. Quippe in Retractionum suarum præmio optare se testatur, ut opera sua eo, quo scripta sunt ordine, perlegantur, eique rei daturum se operam, quo demum intelligant lectores, quomodo scribendo profecerit. At quo minus id tentaremus, intercedebant diversæ res, nempe usus superiorum temporum, receptus ordo ab annis circiter centum septuaginta, citationes usitatæ, quas violare, aut demum pervertere, nefas esse videbatur, ne mutatio hæc plurimum negotii studiosis faceretur. Ad hæc non leves difficultates in constituendo epistolarum ordine, qui omnibus probetur, cum de nonnullarum ætate disputent eruditi. Atque hæc potissimum nos ratio morabatur, quippe qui præcipue in animum induximus, hoc in labore nostro neutrorum sententiæ temere adversari aut favere. Hæc ergo momenta a mutando epistolarum ordine nos deterrebant, nec facile id a nobis contra superiores editiones suscipiendum videbatur. Ex adverso tamen aliud suadebant, non tantum varia eruditorum exempla in epistolis S. Cypriani, S. Leonis, etc., sed etiam virorum non minus sententia, quam dignitate, præstantium auctoritas, qui posteritati hac nova editione consultum volebant. His omnino exemplis et auctoritatibus adducti, tandem consensimus, ut Augustini epistolas ad annorum seriem (quoad fieri posset) accuratam revocaremus. Et

ne levi fundamento hanc seriem designasse videamur non modo nostris, sed etiam alienis eam studiis et consiliis investigare satagemus Ordine epistolarum chronologico constituto, eas in quatuor classes distinximus, quarum primæ illas exhibet, quas Augustinus nondum episcopus scripsit. Qua in re Augustinum ipsum secuti auctorem sumus, qui in Retractionum priore libro ea dumtaxat recensuit opuscula, quæ antequam fieret episcopus in lucem protulerat. In secunda classe repræsentantur epistolæ, quas ab inito episcopatu ad collationem cum Donatistis Carthagine habitam et Pelagianæ hæreseos in Africam invectionem edidit. In his enim duobus sive relegendis, seu expurgandis, erroribus versantur ut plurimum hæ litteræ, quæ eorum initia, progressus atque damnationem accurate describunt. Tertia epistolarum classis eas complectitur, quas ab eo tempore S. Doctor ad vitæ finem exaravit; quibus scilicet certa epocha potest assignari. In quartam demum classem reliquas Augustini litteras redegit, quas quidem scripsit episcopus, nulla tamen alia præfixa temporum aut circumstantiarum nota, quæ certum tempus præ se ferat. Ex hac quadruplici classis distinctione id commodi eveniet, quod antea observabamus, ut studiosus lector ea, quæ ad hæreses Donatarum et Pelagianorum pertinent, uno fere conspectu ac tenore percipiat.

Monent præterea, nonnullos tractatus, qui antea in epistolarum ordinem relati essent, loco motos a se non esse, tametsi id non levis momenti rationes suasissent. Sed *Altercationem cum Pascentio*, quæ CLXXVIII numerabatur inter Augustini epistolas, ut jam pridem Lovanienses fecerant, in appendicem relegarunt.

Revocasse se deinde testantur epistolas quasdam, non solum quas Augustinus nomine suo misit ad alios, sed ex illis etiam, quæ ad ipsum a multis fuerunt directæ. Veluti *Timasii* et *Jacobi*, item *Honorii* et *Theodosii, imperatorum*, *Quodvultdei*, *Prosperi*, ad *Pelagium*, ad *Simplicianum* de opere ipsi dicato, ad *Aurelium*, ad *Valerium*, ad *Claudium*, ad *Quodvultdeum* super libris eorum nomine nuncupatis, quæ antea in epistolarum recensu desiderabantur. Eas omnes ergo suo loco inserendas curarunt: uti et catholicorum episcoporum rescripta ad *Marcellinum* tribunum occasione collationis Carthaginensis, nec non epistolam ad *Procutum* et *Cylinnum*, Gallicanos antistites, Leporii causa transmissam: quæ scripta, inquit, non minus pro veris ac genuinis Augustini fetibus habenda sunt, quam epistolæ illæ Carthaginensis ac Milevitaneæ synodi nomine ad *Innocentium* directæ, quas uti a S. Doctore dictatas cum aliis ejus epistolis omnes recipiunt. In aliquibus tamen usu jam pridem recepto obsecutos se esse fatentur. Revocandum enim fuisse juxta institutum suum etiam tractatum de *Bono Viduitatis*, quippe qui vera sit Augustini epistola, eoque nomine nulla ejus in Retractionum libro mentio habeatur. Sed libri titulum, ex longinquo ipsi inhærentem, detrahere volebant.

Ejusdem conditionis fuit epistola, quam Augustinus *fidelibus ad suæ salionis curam pertinentibus* scripsit contra Peitlianium, quæque jam inde ab Augustini tempore, sicuti in libro II Retractionum cap. 25 testatur, prioris adversus ejusdem hæretici litteras libri locum obtinuit. Nec *Secundini* Manichæi ad Augustinum epistolam huc retrahere sustinuerunt, sed in sexto operum tomo reliquerunt, scilicet ob id solum legendum, ut ea plenius intelligantur, quæ illic adversus Secundini errores disputat Augustinus.

Denique nec solum editas epistolas reddidisse videri voluit, sed novas aliquot primi in lucem protulerunt; cujusmodi sunt Augustini adhuc presbyteri ad *Alypium, episcopum Tagastensem, epistola* n. 29, duæ Augustini, item Augustini et *Alypii ad Paulinum Nolensem epistolæ*, quibus numerus earum epistolarum in Possidii indice annotatus completur, num. 42 et 45, Augustini epistola ad *Mercatorem*, ex tertia parte olim exhibita in libro ad Dulcitium, nunc autem primum ex integro data, num. 195. Attamen miratio subit, qui factum sit, ut licet *quatuor* epistolæ de novo, *septemdecim* (a) autem ex aliis superiorum editionum tomis huc relatæ fuerint, par tamen numerus in Lovaniensi et Benedictina compareat; nec ejectas esse aliquot ab illis, præter *Altercationem cum Passentio*, ullo indicio preditum sit. Jam quod rationes attinet, quibus in constituenda epistolarum ætate atque loco ducti fuerint, de singulis sigillatim exposuerunt, et in commentarium juxta classes, divisam retulerunt inscriptam: *Epistolarum Ordo Chronologicus argumentis demonstratus*. Nec indices, quoscumque usus requirere videbatur, desiderari passi sunt, in quibus maxime insignis is est, in quo epistolæ secundum præcipua eorum argumenta digestæ sunt, et epistolæ *theologicæ, polemicæ, exegeticæ, ecclesiasticæ, morales, philosophicæ, historicæ* et variæ denique recitantur.

Tomo tertio: — Opuscula exegetica, per tomum III, IV et IX, in Lovaniensi distracta, secundum Scripturarum ordinem disposita et in duas partes, veteris et novi Testamenti, sunt divisa, præmissis in fronte libris de *Doctrina Christiana, veluti clavem atque artem quandam rectæ interpretandi rationis, quam adhibuerit Augustinus et post eum catholici commentatores*. — In prima parte:

De *Doctrina Christiana* lib. IV; De *Genesi* ad litteram imperfectus liber; De *Genesi* ad litteram lib. XII. Locutionum lib. VII. (Lovan. T. III.) *Questionum* in Heptateuchum lib. VII; *Annotatiuum* in Job. lib. I. (Lovan. T. IV.) *Speculum*. (Lovan. T. III.) — In secunda parte: De *consensu Evangelistarum* lib. IV; De *Sermone Domini in monte* lib. II; *Questionum Evangelicarum* lib. II; *Questionum* secun-

(a) Sunt illæ 1° ad *Simplicianum*, n. 37; 2° *Silvani*, etc. *catholicorum episcoporum collatio ad Marcellinum*, n. 128; 3° *Eorundem ad Marcellinum*, n. 129; 4° ad *Pelagium*, n. 146; 5° *Timasii et Jacobi*, n. 168; 6° ad *Aurelium*, n. 174; 7° ad *Valerium Comitem*, n. 200; 8° *Honorii et Theodosii*, n. 201; 9°

ad *Matthæum* lib. I. (Lovan. T. IV.) In *Joannis Evangelium* tractatus CXXIV; In *epist. Joannis ad Parthos* Tractatus X. (Lovan. T. IX.) *Expositio* quarundam propositionum ex *Epistola ad Rom.* lib. I; *Epistolæ ad Romanos* inchoata *expositio* lib. I; *Expositio Epistolæ ad Galatas*. (Lovan. T. IV.) — In *Appendice: De Mirabilibus sacræ Scripturæ lib. III; De Benedictionibus Jacob patriarchæ; Questiones veteris et novi Testamenti* post *vulgatæ*. (Lovan. app. T. III.) In *B. Joannis Apocalypsin Expositio*. (Lovan. App. T. IX.)

Præcipiant in præfatione de *eximilis Augustini* dotibus in exponendis *Scripturis*, multa quidem, nec inepta tamen ipsius laude. *Vitia* ejus non defendere, sed excusare studeat. De *versione*, qua in exponendo veteri Testamento usus fuerit, monent, cum ipsum *Græcum* contextum v. LXX ab eo receptum esse, quem reconstruit *Nobilis*; hujusque pleræque variantes ex *Augustino* lectiones ex *aditionum* vitis ortas esse, quæ veterum *codicum* subsidio in sua *editione* sustulerunt. In *libris* autem *Locutionum* et *Questionum* in *Heptateuchum*, quæ jam senex composuit, itemque in *Speculo*, quod sub *finem vitæ* suæ exaravit, *versionem* eum *consultasse* docent, ex *Hebræis* fontibus *proxime* derivatam, *vulgari* nostræ convenientem, et forsitan *Hieronymianam*; indeque factam esse colligunt, ut eadem in *manus* populi ab *Augustino* per *librum* hunc, ex *variis* *Scripturæ* *centonibus* collectum, *tradita*, *vulgaris* evaserit ac *receptissima*. Quod ad *suam* *operam*, *erant* *imprimis*, ne *quis* *negligentiam* aut *temeritatem* *sua* *tribuat*, si in *nonnullis* *Scripturæ* *testimoniis* *varietatem* apud *Augustinum* *deprenderit*, atque *nam* *eandemque* *sententiam* *non* *constanter* in *integrum* *ubique*, sed *certis* *quibusdam* in *locis* *restitutam*, sed *potius* *religioni* et *sincere* *fidei*, qua *codicum* *semper* *optimerum* *vestigia* *seculi* *fuerint*.

Tomo quarto: — *Enarrationes in Psalmos* continentur, quas octavus Lovaniensium tomus completitur.

In præfatione exponunt de *diversa* *enarrationum* *harum* *methodo* ac *indole*, pro *variis*, a quibus *prognoscantur*, *occasionibus*; item de *regulis*, quas in *interpretando* *servavit* *Augustinus*, quæ quidem, ut ex *libro* de *Doctrina Christiana* *discimus*, ad *duplicem* de *littera*, et de *sensu* *spirituali* *curam* *reducunt*. Ad *utrumque* *igitur* *argumentum* *plurima* *utilia* *observant*, in quibus, ut *facile* *intelligitur*, ea *sunt* *potiora*, quam de *studio* *Augustini*, ut *textum* *verum* et *integrum* *consequeretur*, *componendo* *partim* *Latina*, *partim* *Græca* *exemplaria*, atque *colligendis* *examinandisque* *variantibus* *lectionibus*.

ad *Claudium*, n. 207; 10° *Aur. Aug.*, etc., ad *Proculum et Cytimum*, n. 219; 11° *Quodvultdei*, n. 221; 12° ad *Quodvultdeum*, n. 222; 13° *Quodvultdei*, n. 223; 14° ad *Quodvultdeum*, n. 224; 15° *Prosperi*, n. 225; 16° *Hilarii Galli*, n. 226; 17° *Anonymi*, n. 270

disserunt. Omnino autem, quæ in commendationem hujus operis ab iis afferantur, dicta esse volunt, ut generatim Augustini methodum defendant; non vero, ut extorqueant ab omnibus, ut vel levissimas ejusdem allusiones eadem, qua ipsi, veneratione prosequantur. Satis esse, scribunt, si non indignas materia, quæ tractatur, æqui rerum æstimatores judicarent. Quo plurimum conducere existimant, si reputarent, Augustinum temporis ingenio servire ac plebis captui sese accommodare, ad exemplum ab ipso numine in sacris litteris propositum, debuisse. Insuper de commentariorum horumce merito non esse pronuntiandum comparate ad Hebræum textum hodiernum, neque etiam ad Hieronymianum; siquidem Augustinus LXX interpretes, qui forte Hebræum exemplar æque vel etiam magis emendatum habuissent, sequendos sibi proposuerit. Ac hoc loco sequitur jam ad finem usque præfationis pertingens digressio de variis Psalterii versionibus ex LXX Interpretatione deductis, quæ Augustini ac Hieronymi ætate usurpatæ fuerint. Inter hanc autem disputationem subnata est illis cogitatio, permultis sane et eorum etiam, qui minus Augustinum curant, grata futura, ut dispicerent, quem locum inter alia Psalteria Augustinianum sibi vindicaret; an variæ illæ lectiones, in quibus a Vulgata nostra dissidet, aliorum suffragio innitantur; et utrum tandem cum Græco LXX Interpretum, quod nostra hac memoria exstat, plus minusve consentiat. Quod ut bene ipsis cederet, exemplaria diversa, tum prelo, tum calamo edita contulerant, varietatesque, quas deprehenderent maxime insignes, juxta cum Augustinianis in quadam veluti tabula proxime post præfationem repræsentarunt, addito mss. et editorum exemplarium indiculo.

Tomo Quinto:—Duabus ille partibus complectitur Sermones ad populum in quatuor classes divisos, nempe (*parte prima*): 1º Sermones de scripturis veteris et novi Testamenti; 2º Sermones de tempore; (*parte secunda*): 3º Sermones de Sanctis; 4º Sermones de diversis; quibus 5º succedunt Sermones dubii; in appendicæ vero Sermones supposititi, quaternis similiter classibus comprehensi.

Scilicet ex decimo tomo, ubi apud Lovanienses legebantur Augustiniani sermones, in quintum transtulerunt, ut, cum plerique in Scripturam sacram habiti essent, propius a tractatibus tertii et quarti tomi, quibus eadem illa exponitur, quosque maximam partem concionum formam præ se ferre dicunt, abessent. Novo præterea ac diverso a superiore, quem in generali recensu scriptorum Augustini n. 116 dedimus, ordine eos astrinxerunt, quo et secundum genuinam suam seriem disponerentur, et ab adulterinis et supposititiis omnibus sejungerentur. Erat sane in his tanto plus arbitrii, quod neque ab

A ipso Augustino, neque in Possidii catalogo vel minima de iis ordinandis exstaret præceptio, nec denique, ullius distinctæ collectionis tractatum Augustini vivente eo, aut post ex certis codicibus, factæ memoria ad nos perlata sit. Tres enim antiquiores, quæ supersunt collectiones, de verbis Domini, de verbis Apostoli, et Homiliarum quinquaginta, licet in codicibus octingentorum annorum et amplius reperiantur, nequamquam tamen, ut aliqui persuadere sunt conati, ipsius Augustini ætatem attingunt, ut Benedictini Patres tum ex silentio Possidii, tum vero etiam, quod supposititiis non carent, demonstrarunt (a). Ac primam quidem classem de verbis Domini, observant Benedictini, non eodem ordine sermones ubique in vetustis exemplaribus ostendere. Plurima quidem cum editionibus consentire, sed non omnia. Conjectasse hoc ipsum ex locis a Beda seu Floro excerptis theologos Lovanienses, se vero certum plane deprehendisse in codice bibliothecæ Colbertinæ annorum fere octingentorum n. 2821: unde non paucos deprompsisse se fatentur sermones antea non editos. Germanam quoque hujus classis inscriptionem, cum Flori, tum mss. benedictorum testimonio comprobata, movent, non de verbis Domini, sed de verbis Evangelii sonasse: quod Augustini commentationes in omne genus locorum e quatuor Evangelii petitorum completeretur.

Secundam classem de verbis Apostoli, eorundem est observatio, nusquam nisi cum illis conjunctam reperiri, quamvis dentur exemplaria, in quibus Sermones de verbis Domini, sine illis de verbis Apostoli occurrant. Unde colligunt, duas hæc classes nihil aliud esse, quam unam sermonum in Scripturam novi Testamenti collectionem.

Tertiam porro classem, aiunt, semper quidem ab aliis separatam inveniri, at non raro numerosiorem, quam in excusis. Modo enim duos, modo quatuor, aut etiam plures supra quinquaginta Sermones in mss. nonnullis exhiberi: tametsi propemodum in omnibus sermones integri ex iis, qui numerum quinquagenarium in vulgatis libris conficiunt, desiderentur. Omnino autem de his judicant, collectionem Cæsarii temporibus non posse dici antiquiorem propterea, quod eidem tot homiliæ ab ipso scriptæ inserantur et plerisque aliorum recapitulationes ab ejusdem stylo non abhorrentes assutæ fuerint. Truncatos porro esse ut plurimum in ea Augustini sermones, ac brevibus quibusdam exordiis atque epilogis omni auditorum generi accommodatis interpolatos hæc fere de tribus antiquioribus sermonum Augustini collectionibus Benedictini censent. Jam insequentes, exceptis sermonibus ad fratres in eremo, quos sequens tomus habet, tempore in-

(a) Ex lectionariis eas fuisse digestas, aliosque deinceps sermones ex aliis lectionariis descriptos, Augustinianis adjectos in editionibus, quæ subinde apparuerunt, docent Batteredini in *Præf. ad Sermones S. Leonis*. T. I Opp. part. 1, § 64. Addunt ibidem, non

desse alios, qui adhuc ex iisdem fontibus derivari queant ejusdem S. Doctoris sermones, et sese ipsos viginti amplius genuinos ejus sermones in *Anecdota Miscellanea* aliquando edituros esse.

ventæ jam typographiæ exortæ multo minus accuratioribus sunt, quippe e codicibus longe pluribus et magis invicem diversis erutæ; quique dehinc passim in editionibus variis additi fuerunt sermones, eos nulli certo generi ascriptos esse constat. Harum ergo classium cum maxime arbitraria fuisset descriptio, eademque tantum confusionis ac turbarum secum ferret (a), penitus eam abolitam et cum accuratioribus et concinnioribus permutatam esse nemo non, qui luhenter hocce S. Doctoris pabulo fruitur, debita cum laude editorum agnoscat.

Alterum, quod in Sermonum editione præstare sunt conmissi, est spuriorum a genuinis separatio. In quo negotio hæc potissimum ad iudicium regendum valuisse sibi momenta fatentur: 1º Stylus, seu color, aut propria quodammodo orationis facies in Augustini æque ac in aliorum insignium scriptorum meditationibus facile conspicua, ea cautione, ut eundem pro ætatis ratione, et rerum, quas juvenis et maturiore deinde ætate tractavit, diversitate, itaque commentandi methodo, dum alios accurate et cum meditatione elucubratos, alios ex tempore fusos esse constet, variare aliquantum debuissent cogitare. Ad huiusmodi ergo, inquit, consuram recte obeundam, præterquam quod stylus operis dubii ad singula indubitata opera exigendus est, nequaquam vis illa, sive spiritus, quo stylus quasi animatur, posthaberi debet. Ubique enim agnoscitur Augustinus proprio quodam eloquentiæ gravis ac seriæ genere, quod sibi lectorum animos subjicit, non tempore comptæ atque affectatæ elocutionis, sed efflicacia quadam iudicii, prudentiæ, pietatis, honestatis, modestiæ, comitatis, aliorumque virtutum, quæ passim in ejus oratione adeo fulgent atque emicant, ut ipius stylum nemo imitatione assequatur. Hic est præcipue Lydius lapis, quo sermones vere Augustiniani probantur; et ad quem appendicem si quis adhibeat, in eam prope universam cognoscet cadere illud posse, quod de Hypognostico pronuntiatum est: *Et sensus ab illius sensu inferior habetur, et modestia atque humilitas morum et sermonum ejus non ibi servatur.* 2º Versio, qua singuli in testimoniis scripturæ veteris Testamenti utantur. Cum enim Augustinus sequi solet translationem antiquam, novam autem, id est Hieronymianam ex Hebræo concinnatam, jam inde a sæculo quinto Salvianum Massiliensem, Eucherium Lugdunensem, Leonem Romanum aliosque amplexos esse constet, facile intelligitur, quam late hujus iudicii usus atque applicatio pateat. Hoc loco notamus, Benedictinos addidisse nova quædam partim ad supplenda, partim etiam defendenda a quorundam objectionibus ea, quæ in

(a) Animadvertet aliquis, inquit Maurini Patres, sermones, qui commodius in quatuor classes revocantur, in duodecim, quarum aliæ debita aliis argumenta continebant, fuisse distractos. Agnoscat libros, quos vocant *de verbis Domini et de verbis Apostoli*, tantummodo partem complecti sermonum eorum, qui ad hosce titulos pertinebant; intelliget sermones de Festis, cum eos in classes *de Tempore*

A præfatione tomi quarti de Translatione Vulgata Psalterii disseruerunt. 3º Doctrina, ut scilicet in unaquaque examinarent, utrum cum Augustiniana sive in fidei ac morum dogmatis, sive in Scripturæ expositione ac usu congrueret, non prætermisissent iis, in quibus aut sententiam, aut loquendi rationem cum mutasse compertum erat. 4º Observatio temporum, locorum, personarum, negotiorum, factorum, errorum, aliorumque similium, de quibus in sermonibus disputatur, unde plurima ad statuendam criticen argumenta sibi deprompta esse affirmant. 5º Indiculus Possidii, non quod sermones omnes, quorum inscriptiones ibi leguntur, Augustino putaverint ascribendos, quasi non potuissent a multis concionatoribus eadem materia tractari; sed ut ei non ita facile sermones illic minime designatos ascriberent. Huic indiculo priscum Carthaginensis Ecclesiæ Calendarium, in III tomo Analectorum Mabillonii recens tunc vulgatum, adjunctentes, censoria nota confixerunt conciones quasdam ad solemnitates, veluti *Marianarum seu Rogationum, Conversionis S. Pauli, Cathedræ S. Petri, Annuntiationis Dominicæ, Assumptionis B. Mariæ, etc.*, quarum in neutro mentio reperiebatur. 6º Bedæ ac Flori collectiones in Paulum. Hic quidem tenendum est, Bedæ collectionem eos appellare ineditam aliquam, quæ sine controversia illius sit et nomine ejus in mss. exemplaribus inscribatur; eam vero, quæ inter vulgata ejus opera ipsi adjudicari solet, Floro, diacono Lugdunensi, tribuunt eandemque sententiam suam pluribus astruxerunt in III Analector. Mabillonianor. tomo. 7º Mss. codices, quorum immensam copiam recensere non sustinuerunt. Horum autem subsidio partim locos quosdam, quibus permoti nonnulli criticorum Augustinum de possessione sermonum aliquot vere Augustinianorum exegerant, in excusis compte legi deprehendisse se asseverant, partim aliorum quorundam, qui ipsius esse ferebantur, auctores detexisse. Ad hæc aliorum Patrum opera diligenter sibi lecta et comparata fuisse profitentur, ut scilicet ex stylo et argumentis, quæ tractant, dignoscere, quinam sermones ipsis tribuendi essent, et laciniis inveigarent, ex quibus adulterini tractatus consarcinati essent. Esse autem inter eos, qui ex Origene, Cypriano, Ambrosio, Maximo, Fausto, Gregorio Magno, Alcuino, Ivone Carnutensi atque aliis desumpti fuerint, hæc opera experti sunt. Magnam autem partem eorum, qui Augustinum auctorem mentiri deprehenderunt, Cæsarium Arelatensem agnoscere demonstrant, de quibus adeo pluribus nobis in tomo tertio nostræ Bibliothecæ dicitur.

Postremo monent eorum, qui a se rejecti fuerint,

et de Sanctis coactos oportuisset, in alias septem aut octo dissipatos, et ex sermonibus amplius triginta, qui de festis Paschalibus, ut hoc exemplo utamur, inscribuntur, non nisi decem in serie de *Tempore* inveniri, alios vero, si quis omnes evolvere in animo haberet, inter L. homilias, a Parisiensibus additas, in utraque classi de *Diversis*, ac in posterioribus classibus pervestigandos.

longe plurimos ex illis esse, quos non satis discussos, **A** aut dubiæ auctoritatis vocaverint Lovanienses theologi. Consultas sibi etiam esse aliorum in Augustinianos sermones censuras, inter quas duas præcipuas, unam *Simonis Verlini*, editam a. 1618, alteram *Bernardi Vindingii*, a. 1622; et cum his quoque viris, utut sagacissimis interdum hallucinari licuerit, idem sibi, si nonnumquam iudicio fallerentur, concessum iri sperant. Severissimos denique se in sermonibus nondum editis, qui Augustino in manuscriptis codicibus ascriberentur, præbuisse se affirmant, ex quorum numero longe maximo octodecim tantum cum fragmentis aliquot adjiciendos curarunt, utpote in quibus illius character, ingenium ac doctrina lucidissime emicaret.

Tomo sexto opera moralia cum aliquot questionum libris comprehenduntur, hoc ordine: De diversis questionibus LXXXIII lib. I; De diversis questionibus ad Simplicianum lib. I; De octo Dulcitiæ questionibus, lib. I. (*Lovan. T. IV.*) De fide rerum, quæ non videntur, lib. I. (*Lovan. T. III. App.*) De fide et Symbolo lib. I. (*Lovan. T. IV.*) De fide et operibus lib. I. (*Lovan. T. IV.*) Enchiridion de fide, spe ac charitate lib. I; De agone Christiano lib. I. (*Lovan. T. III.*) De catechizandis rudibus lib. I; De continentia lib. I. (*Lovan. T. IV.*) De bono conjugali lib. I; De sancta virginitate lib. I. (*Lovan. VI.*) De bono viduitatis lib. I. (*Lovan. IV.*) De conjugii adulterinis lib. II. (*Lovan. VI.*) De mendacio lib. I; Contra mendacium lib. I. (*Lovan. IV.*) De opere monachorum lib. I; De divinatione dæmonum lib. I. (*Lovan. III.*) De cura pro mortuis gerenda lib. I; De patientia lib. I. (*Lovan. IV.*) De symbolo ad catechumenos tractatus IV; De disciplina Christiana tr. I; De cantico novo tr. I; De quarta feria tr. I; De cataclysmo tr. I; De tempore barbarico tr. I; De utilitate jejunii tr. I; De urbis excidio tr. I. (*Lovan. IX.*) — **In Appendice**: Liber XXI sententiarum; Dialogus LXV questionum. (*Lovan. T. IV App.*) Liber de fide ad Petrum; De spiritu et anima. (*Lovan. T. III App.*) De amicitia; De substantia dilectionis. (*Lovan. T. IV App.*) De diligendo Deo; Soliloquia; Meditationes; De contritione cordis; Manuale; Speculum; Speculum aliud quod dicitur peccatoris; De triplici habitaculo; De scala paradisi; De cognitione veræ vitæ; De vita Christiana. (*Lovan. T. IX App.*) De salutaribus documentis. (*Lovan. IV App.*) De duodecim abusionum gradibus. (*Lovan. T. IX App.*) De septem vitiis et septem donis Spiritus sancti. (*Ex supplemento Vignerii.*) De conflictu vitiorum et virtutum; De Sobrietate et castitate. (*Lovan. T. IX App.*) De vera et falsa poenitentia. (*Lovan. T. IV App.*) De Antichristo; Psalterium, quod Augustinus matri suæ composuisse fertur; Expositio cantici Magnificat; Tractatus de Assumptione B. Mariæ; De visitatione infirmorum lib. II; De rectitudine catholicæ conversationis. (*Lovan. T. IX App.*) De Symbolo. (*Lovan. T. X App.*) De esu Agni Sermones ad Neophytos. (*Ed. Par. X App. A Jac. Sirmondo editi.*) De creatione primi hominis;

De vanitate sæculi; De contemptu mundi; De bono disciplinæ; De obedientia et humilitate. (*Lovan. T. IX App.*) Sermones alii ad populum. (*Ex App. T. X Edit. Par. aut ex Vignerio aut Sirmondo.*) Sermones ad fratres in Eremito. (*Lovan. T. X App.*) — Hæc quoque opuscula, ut ex appositis numerorum notis patet, in diversos a Lovaniensibus tomos distracta erant, et partim inter exegeticos, partim inter polemicos libros, nonnulla vero post tractatus in Joannem legebantur. Fundamentum ordinis novi est generis atque argumenti similitudo, qua effectum iri sperabant, ut continenter ac ordinate perfecta et melius intelligerentur, et altius infingerentur studiosorum animis. Quod critica partes atinet, recesserunt subinde ab aliorum iudiciis et nonnulla genuinis asseruerunt a Lovaniensibus rejecta, et eliminarunt contra, quæ pro sinceris venditari antea solebant. Appendicis præcipuam curam habuerunt, imprimis eruendis et declarandis veris librorum Augustino subditorum auctoribus.

Tomo septimo: — De Civitate Dei contra Paganos lib. XXII; — **In Appendice** exhibentur scriptiones aliquot de Stephani martyris detectione, translatione et miraculis, scilicet Aviti ad Palchonium epistola de reliquiis S. Stephani, et de Luciani epistola a se e Græco in Latinum versa; Luciani epistola ad universam Ecclesiam de revelatione corporis Stephani martyris; Anastasii ad Lauduleum epistola de subsequente scriptura; Scriptura de alia detectione ac translatione S. Stephani in urbem Byzantium, quam **C** Anastasius Latinitate donavit; Severi Epistola ad omnem Ecclesiam de virtutibus in Minoricensi insula factis per reliquias sancti Stephani; De miraculis sancti Stephani lib. II, ad Evodium. (*Lovan. T. X App.*) — Insignem plane manuscriptorum exemplarium copiam, quam hoc opus propter multifariam historiam et reconditiorem doctrinam postularet, a se collatam fuisse testantur Benedictini. Repetierunt quoque *Capitulorum cum argumentis suis distinctionem*, tamquam ipsius Augustini opera aut jussu concinnatam operique absoluto adjectam, quod codicum ante annos nongentos exaratorum testimonio comprobari dicunt. Ex virorum dictorum commentariis, quæ in hos libros exstant uberioribus, non improbando, ut nobis quidem videtur, consilio, perpauca admodum excerpta sunt, et criticis notulis interspersa.

Tomo octavo opera polemica adversus Judæos, Manichæos, Priscillianistas et Arianos, cum præfixo in capite libro de hæresibus et adjunctis in calce libris de Trinitate, exhibentur: — De hæresibus, ad Quoldvultdeum lib. I; Tractatus adversus Judæos; De utilitate credendi; ad Honoratum lib. I; De duabus animabus contra Manichæos lib. I; Acta seu Disputatio contra Fortunatum Manichæum lib. I; Contra Adimantum Manichæi discipulum lib. I; Contra epistolam Manichæi, quam vocant Fundamentum lib. I; Contra Faustum Manichæum lib. XXXIII; De Actis cum Felice Manichæo lib. II; De natura boni

contra Manichæos lib. I; Contra Secundinum Manichæum lib. I; Contra adversarium Legis et Prophetarum lib. II; Ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas lib. I; Sermo Arianorum; Contra Sermonem Arianorum lib. I; Collatio cum Maximino, Arianorum episcopo; Contra eundem Maximinum Arianum lib. II. (*Lovan. T. VI.*) De Trinitate lib. XV. (*Lovan. T. III.*) — *In Appendice*: Tractatus contra quinque hæreses; Sermo contra Judæos, Paganos et Arianos. (*Lovan. T. VI.*) Dialogus de altercatione Ecclesiæ et Synagogæ. (*Lovan. T. VI App.*) De fide contra Manichæos liber Evodio tributus. (*Lovan. T. VI.*) Commonitorium (vulgo Augustini) de recipiendis Manichæis, qui convertuntur. (*Ed. Par. T. X App.*) Contra Felicianum Arianum de fide Trinitatis liber Vigilio Tapsitano episcopo restitutus. (*Lovan. T. VI App.*) Quæstiones de Trinitate et de Genesi, ex Alcuino descriptæ. (*Lovan. T. III App.*) De Incarnatione Verbi ad Januarium libri duo ex Origine collecti. (*Lovan. T. IV App.*) Lib. de Trinitate et unitate Dei. (*Lovan. T. IV App.*) De essentia divinitatis. (*Lovan. T. IV.*) Dialogus de unitate sanctæ Trinitatis. (*Ed. Par. T. X App.*) Liber de ecclesiasticis dogmatibus. (*Lovan. T. III App.*)

Tomo nono, opera polemica contra Donatistas: — Psalmus contra Partem Donati; Contra Parmenianum lib. III; De baptismo contra Donatistas lib. VII; Contra litteras Petilianæ lib. III; Epistola ad Catholicos contra Donatistas, vulgo de unitate Ecclesiæ lib. I; Contra Cresconium grammaticum Donatistam libri IV; De unico baptismo contra Petilianum; Breviculus Collationis cum Donatistis; Post Collationem ad Donatistas lib. I; Sermo ad Cæsarensis Ecclesiæ plebem Emerito præsentate dictus; De gestis cum Emerito; Contra Gaudentium Donatistam episcopum. lib. II. (*Lovan. T. VII.*) Sermo de Rusticiano subdiacono, a Donatistis rebaptizato et in diaconum ordinato. (*Ex supplemento Vignerii.*) — *In Appendice*: Contra Fulgentium Donatistam, incerti auctoris liber; Excerpta et scripta vetera ad Donatistarum historiam pertinentia. (*Lovan. T. VII App.*)

Tomo decimo, opera polemica contra Pelagianos: — De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum, ad Marcellinum, lib. III; De spiritu et littera ad eundem lib. I; De natura et gratia contra Pelagium, ad Timasium et Jacobum lib. I; De perfectione justitiæ hominis epistola, seu liber ad Eutropium et Paulum; De gestis Pelagii ad Aurelium lib. I; De gratia Christi et de peccato originali contra Pelagium, ad Albinam, Pinianum et Melaniam lib. II; De nuptiis et concupiscentia ad Valerium lib. II; De anima et ejus origine contra Vincentii Victorem lib. IV; Contra duas epistolas Pelagianorum. lib. ad Bonifacium. I. VI; Contra Julianum hæresis Pelagianæ defensorem lib. IV; De gratia et libero arbitrio ad Valentinum et cum illo monachos Adrumetinos lib. I; De correptione et gratia ad eosdem lib. I; De prædestinatione sancto-

rum ad Prosperum et Hilarium I. I; De dono perseverantiæ ad eosdem lib. I. (*Lovan. T. VII.*) Contra secundam Juliani responsionem imperfectum opus, sex libros complectens. (*Ex Vignerii Supplem.*) — *In Appendice, Prima parte*: Hypomnesticou contra Pelagianos et Cælestinos, vulgo libri Hypognosticon; Liber suspecti auctoris de prædestinatione et gratia; Libellus incerti auctoris de prædestinatione Dei. (*Lovan. T. VII App.*) *Secunda parte*: Varia scripta et monumenta ad Pelagianam historiam pertinentia. *Tertia parte*: Prosperi Aquitani pro Augustino contra iniquos doctrinæ ipsius de gratia et prædestinatione reprehensores apologetica opuscula scilicet; Epistola ad Rufinum de gratia et libero arbitrio; Liber contra Collatorem; Responsiones ad capitula calumniantium Gallorum; Responsiones ad capitula objectionum Vincentianarum. (*Lovan. T. VII App.*) Responsiones ad excerpta, quæ de Genuensi civitate sunt missa. (*Lovan. T. V App.*) Ejusdem liber sententiarum ex Augustino: (*Lovan. T. V App.*) Augustini Vita, auctore Possidio; Indiculus librorum, tractatum et epistolaram Augustini, cura Possidii editus. (*Lovan. T. I.*)

Cum trium posteriorum voluminum series fere tota cum Lovaniensium ordine consentiat, minor in his labor exantlandus fuit. Quapropter in ipsas rerum tractatarum origines et causas acrius incubuerunt, ac Donatistarum et Pelagianarum istam historiam in introitu cujusvis tomæ accurate enucleandi studuerunt. Cui industriæ debetur etiam, quod in Appendice ultimi tomæ quædam aliena incerta sint, quo plenior scilicet rerum istarum memoria ex junctis monumentis hauriri posset.

Tomo undecimo insunt, primo loco, præfationes generales duæ, una in opus universum, quæ de consilio, occasione, auxiliis, laborum distributione, successu, offendiculis, patronis ejus exponit, altera brevior in Appendices singulis tomis adjunctas, et ipsa denique hujus undecimi voluminis contenta. Ad hanc posteriorem proximè spectat indiculus scriptorum, quibus tamquam veris auctoribus varia opuscula Augustino perperam tributa denuo asseruerunt. Hæc excipit *Vita S. Augustini* ex Tillemontii schedis, quas adhuc tum ineditas auctor ipsis communicaverat, fere traducta. Hanc pone sequuntur indices librorum, nempe unus, qui seriem librorum tomæ cujusque novæ editionis; secundus, qui Lovaniensis ordinem ostendit; tertius alphabeticus singulorum opusculorum. Proximi sunt indices rerum: primus universalis in omnia decem tomorum contenta copiosissimus et mole sua amplissimus; alter generalis Scripturarum sacrarum; tertius denique omnium spuriorum opusculorum, quæ per decem voluminum appendices dispersa sunt.

Superest, ut de iis adhuc verba faciamus, quæ ex mss. exemplaribus jam primum excusis incrementa atque ornamenta duxerit Maurina editio. Non levem sane Lovanienses theologi congesserant copiam codicum manu exaratorum et tamen omnes fere unum

suppeditaverat Belgium, si Anglicanos nonnullos, A sed qui serius ad manum pervenerant, excipias. Longe igitur uberior variantium lectionum messis ex Gallicanis, monasteriorum imprimis, Bibliothecis expectari poterat, quarum colligendarum industria magis etiam accendebatur beneficio tam insigni, quam imperato. Nimirum centum ipsi jam expleti erant anni, cum sub auspiciis Sixti, dein Clementis VIII, novam Augustini operum editionem Vaticanis codicibus superstruendam aggressi erant Petrus Morinus, Vaticanæ typographiæ præfectus, Adrianus abbas, Orléans, doctor Parisiensis, aliique docti viri, confecti et numero exemplarium manuscriptorum et bonitati, quippe quæ plurima adeo continere affirmarent, quæ in Lovaniensi editione quantumvis accurata desiderarentur. Collati itaque sunt Lovanienses libri cum Vaticanis codicibus perquam accuratissime et ad marginem appositæ variantes lectiones ad adornandam editionem, cui cardinalis Veronæ sacri collegii princeps præfectus fuit. Verum cum res effectu caruisset, omnes illæ variationes jussu Clementis X per cardinalem Bonam cum Benedictinis sunt communicatæ, ut iis in nova editione sua uterentur. Tum vero undequaque tum ex suis, tum alienis per Galliam bibliothecis conquirere cœperunt subsidia, et non solum in sancti Germani Parisiensi, sed et in aliis aliarum provinciarum congregationis suæ monasteriis sodales ad conferendos codices atrinxerunt. Ac horum quidem omnium immensa plane fuit copia, ex quibus textus quam plurimis in locis vere emendatus est, in aliis tamen locis potiores tantum lectiones variantes subnotatæ sunt. Emendationum autem, juxta quam varietatum commemoratio partim, ut in Lovaniensi, fit indiculo post ipsos genuinos libros exhibitio, in quo etiam exemplaria, quæ in singulis comparata sunt, nominatim demonstrantur; partim vero sub ipso statim textu, cujus distractionis causas nec ab editoribus proditas invenimus, nec ipsi assequi potuimus. Qui vero in appendices rejecti sunt libri, etsi non omnino expertes fuerunt hujus curæ, simili tamen annotatione non gaudent.

(a) Oudin. Comment. T. I, p. 954 sqq.; M. Bibl. Eccl. Colon. p. 761; Hist. litt. de la Congrégation de S.-Maur. p. 292.

(b) Exstant de hac editione multæ tam justæ descriptiones, quam relationes breviores, quarum nonnullas haud gravate commemorabimus. Ac primo loco nominanda sunt diaria erudita, quæ, simul ac singuli tomi prodierant, eos indicarunt. Quo pertinent Diarium Erud. Gall. (*Journal des Sav.*) Parisiense (40), ad tomum I, April. 1679, p. 96; ad tomum II, ibid., p. 114; ad tomum III, ibid., Aug. 1680, p. 272; ad tomum IV, ibid., Novemb. 1683, p. 325; ad tomum V, ibid., Febr. 1684, p. 46; ad tomum VI, ibid., Dec. 1685, p. 545; ad tomum VII, ibid., Jan. 1686, p. 18; ad tomum VIII, ibid., Septemb. 1688, p. 415; ad tomum IX, ibid., eodem mense et anno, p. 422; — Acta Erud. Lips. tom. II 1683, in Jan., p. 1-5; tom. VII, 1688, Novemb. p. 1618-23. Frequentior etiam in commentariis litterariis occurrit ejus memoria, veluti apud Caveum in list. lit. tom I ed. prior. Lond. p. 242, ed. Oxon. a

Denique nefas videbitur, si eorum, qui præcipuas tanti laboris partes sustinuerant, nomina sileamus. Initio igitur cura hujus editionis commissa fuit a præpositis congregationis istius P. Franciaco Delfau, qui prospectum ejus publicasse traditur a. 1671. Cum autem edito a. 1675 libro, cujus tit., *l'Abbé Comendataire*, exsilii pœnam iste mernisset, concedita est relicta ab eo provincia P. Thomæ Blampino, quem in diversis partibus diversi sodales juvarunt. Ac Petro quidem Constantio debentur censura et indices omnium tractatum suppositiorum ac præterea sermonum recensio. Vitam Augustini composuerunt, seu ex Tillemontii commentariis, paucis mutatis, traduxerant Hugo Vaillantius et Jacobus de Frische (Ambrosii editor). Tabulam generalem atque indices confecit Claudius Guesnié. Nicolaus denique Goyssot impressioni præfuit ac corrigendarum de prelo plugarum curam molestissimam in se recepit et præclare administravit. Nihil autem a celeberrimo Joanne Mabillonio huic editioni accessit, quam epistola dedicatoria ad Ludovicum XIV, unde recte quidem, sed nimia fere contentione, Oudinus reprehendit Caveum, qui in Historia sua litteraria hanc editionem duce et *ἑρπυδιώτα* Mabillonio esse perfectam scripserat (a). De ornatu ac splendore operis, digno et hoc nomine quod regi offerretur, dicere supersedemus, hoc unum adjicientes, Augustini effigiem æri impressam simul cum tomo XI exhiberi (b). Gravem autem hæc Benedictinorum Patrum opera reprehensionem passa est ab Richardo Simonio in *Bibl. Crit.* T. III, p. 101-116, iterumque in *Censura Bibl. Eccl. Dupinii* T. I p. 147. Et primum quidem universe succenset iis, qui novissemper omnium operum scriptorum ecclesiasticorum iterationibus medendum esse existiment superiorum vitis aut defectibus, quod multo aptius et commodius, minori item sumptu fieri posset, si libri singulares minimæ molis, sed a judicio auctorum suorum tanto ditiores ederentur, in quibus vel integra recensio vel supplementa et variarum lectionum delectus prostarent, cujusmodi exempla producit, Arcudii *Collationes Isidorianas* et *Combesii Basilium*

1740 p. 292-298; Jo. Fabricium in *Hist. bibliothecæ propriæ* T. I (1717), p. 203-29; † Oudin. in *Comment. de SS. Eccl.* T. I., pag. 954-85; † in *Bibl. Magna Eccles. Colon.* T. I (a. 1734), p. 764-65; in *Bibl. Crit. Sacra et Prof. Michael a S. Josepho*, T. I (a. 1741), pag. 419-23; in *Bibl. Casan. Cat.* T. I (1761), pag. 338-40; in *Bibl. Augustiniana Jo. Fel. Ossingeri* (a. 1768), p. 1-8. Quorum potiores et accuratiores appositio signo crucis distinguitur. Possent etiam hic commemorare Dupinium T. III p. 160 seqq. et Ceillierium in *Hist. gén. des aut. eccl.* T. XI p. 41, T. XII p. 255 (a. 1744). Sed hi non tam editionis curam habuerunt, quam indicem Augustini scriptorum juxta eandem contexerunt, argumento uniuscujusque et occasione ubique fusius declarato. Jam qui unum forte aut alterum ex hisce libris, aut omnes juxta ad manum habent, comparent, si lubet, nostra cum iisdem et cognoscent, spero, nobiscum liberit aliorum industria frui, an ipsi excusserimus singula.

integro recensitum, et in ipso Augustino simile laudavimus supra *supplementum Vignerii*. Quam viri docti æque ac sagacis sententiam nobis etiam haud displicere fatemur, tametsi veram omnino et justam non censeamus. Etenim in re litteraria, quemadmodum in vita communi dandum est aliquid temporis et delicatiorum aut nummatorum hominum oblectamentis. Rarescunt porro ipso temporis lapsu et usu antiquiorum editionum exemplaria, et si in plures regiones perferenda sunt, quamvis sæpe repetita, haud facile obveniunt. Quod in Lovaniensi editione manifestum, cujus Antuerpiensis descriptionis exempla per Germaniam sunt rarissima, ex Gallicanis nonnisi pauca et unius fere impressionis, primæ scilicet a. 1586 ostendi solent. Ut nihil dicam de *Vignerii Supplemento*, quod per multas B puto bibliothecas frustra quæseris, sine quo tamen omnia Lovaniensis hujus recensioneis apographa manca esse constat. Illud autem omnino præter veritatem contendit Simonius, novam Augustini editionem post Lovaniensem locum non habuisse et iniquius statuit, Lovaniensem Benedictinæ multis ex causis esse præferendam, idemque dicemus, si iudicium hocce suum ad reliquas Benedictinorum Patrum Latinorum vel Græcorum editiones extendere velit, e quibus vix ullus est, Hilarius ipse excipit, quin recentem tunc ab ingeniis eruditorum et preli munditie cultum desiderasset. Ut vero ad ea tandem accedamus, quæ in ipsa hac Patrum Maurinorum opera vel perperam, vel imperite facta esse queritur, reprehendit primum, omissas esse notas Lovaniensium theologorum Ecclesiæ catholicæ causæ tam utiles (nam id sibi vult *si importantes à la religion*). Nec vero eam excusationem admittendam censet, qua ab omnibus omnino theologicis notis sese abstinuisse affirmant. Quippe quod partim ab iis factum esse negat, partim damnat, quod criticis observationibus æque in theologia ac in Grammatica, quam solam exercuerint, locus fuerit. At majus his omnibus opprobrium est, et quod non parum hujus editionis pretium elevaret, si satis ille probasset, defuisse monachis eis omnes, quas critices munus sibi postulet, facultates, doctrinam, iudicium et acumen. Præbet exempla aliquot, in quibus non neget, non admodum scite eos esse versatos, sed pleraque omnia versionem locorum veteris aut novi Testamenti concernunt, in quibus si timidius aut etiam non docte satis aliquid elocuti sint, quis tanto stomacho ferat? Præterea pauca sunt, et licet de multis ea speciminis quasi loco exhibere se significat, et in altera quidem harum censurarum ad librum justæ magnitudinis conficiendum materiam de prætermissis et perperam dictis sibi suppetere scripserit; tamen quoniam hunc talem librum non scripsit, nec exemplorum numerum usquam auxit, illud viri hujus iudicium non temere quisquam suscipiat. Illam vero critices partem, quæ ad genuitatem et integritatem librorum tendit, de qua semper hujus congregationis monachi præclare meruisse exi-

A stimati sunt, quæque in Augustino sane non postremi laboris fuit, quam tamen Simonius ne verbo quidem attingit, quis æquus iudex, ubi ad sententiam de toto opere ferendam conseriderit, prætermittere ausit?

1700-1703.

Antuerpiæ sumptibus Societatis; in-fol., XII tomis. Sancti Augustini, episcopi Hipponensis Operam T. I-XI. Post Lovaniensium theologorum recensioneis castigatus denuo, etc., ut in *præcedenti*. Editio nova a multis mendis purgata. *Prodierunt T. I-V a. 1700, T. VI 1701, T. VII-X 1700, T. XI 1702; tandem 1705, Antuerpiæ apud Petrum Mortier: Appendix Augustiniana, in qua sunt S. Prosperi carmen de Ingratis, cum notis Lovaniensis theologi; Joannis Garnerii, Societatis Jesu presbyteri, Dissertationes pertinentes ad Historiam Pelagianam; Pelagii Britanni Commentarii in Epistolas S. Pauli; ac denique Des. Erasmi, Jo. Lud. Vivis, Jacobi Sirmondi, Henrici Norisii, Joannis Phereponi et aliorum præfationes, censuræ, notæ et animadversiones in omnia S. Augustini opera. T. XII, qui huic editioni peculiaris, undecim prioribus ex sola editione Parisiensi sine mutatione expressis.*

Constat hanc editionem non Antuerpiæ, sed Amstelodami per Petrum Mortier, bibliopolam Amstelodamensem, qui non solum nomen suum in Appendicis seu tomi XII titulo professus est, sed ad calcem XI tomi quoque ascripsit, esse perfectam, qua fraude in consecuturos sese sperabant curatores, ut in terris pontificis formulam colentibus vendibilior esset, si ex urbe pontificiæ doctrinæ addicta exire videretur, quam si nomen urbis heterodoxæ præferret. Nec minus pervulgatum est, editorem fuisse celebrem illum, sed apud catholicos male imprimis audientem Joannem Clericum, qui sub Joannis Phereponi larva latere voluit.

Sunt autem duo genera scriptorum in hanc appendicem a Clerico conjecta, libri scilicet tum veterum aliquot auctorum, tum recentiorum scriptorum dissertationes Augustiniana scripta illustrantes, quibus et præfationes et censuræ superiorum editorum accenseri merentur, et ipsius notæ recens in singulos tomos operum conscriptæ. Ad prius spectant *Prosperi Carmen* et *Pelagii Commentarii*, de quibus justior, ubi ad ipsos hosce auctores pervenerimus, nobis dicendi locus erit; *Garnerii dissertationes*, quæ inter Prosperi et Pelagii opuscula locum obtinent, quæque similiter ad *Marium Mercatorem* a nobis commemorabuntur. Ad eas autem pertinent *Henrici Norisii cardinalis episcopi epistolæ, quibus Garnerii errores in Geographia sacra Africae, dum episcopis synodum Africanæ et Numidicæ sedis assignaverat, perstringuntur et emendantur, animadversionibus in tomum II subjectæ. Ad Pelagium observat editor, additurum se fuisse seorsim omnes ejus reliquias, nisi quæ præter epistolam ad Demetriadem exstarent in ipsis Garnerianis dissertationibus jam collectæ fuissent, illa vero in tomo II Antuerpienæ hujus editionis inter Augustinianas epistolas locum obtinisset.*

Quod præfationes attinet, prima est *Erasmii dedicatio* A ad *Alfonsum Fonseca*, archiepiscopum Toletanum, dein præfatio *Joannis Vlimmerii*, sermonibus a se a. 1564 editis præmissa et in sequenti Basileensi repetita, tum ipsa hæc Basileensis a. 1569 præfatio verbis concepta ac denique *Erasmii* in libros *Retractionum* et *Confessionum* censura. Postremam hanc, cur seorsim a reliquis censuris *Erasmianis*, quas suis animadversionibus interposuit, hic exscribendam dederit, nullam video causam. Nec magis intelligo, cur unam *Vlimmerii* præfationem ad *Pamelium*, quæ proprie tantum *Possidii* indiculum una cum *Sermonibus* evulgatum attinet, huc reposuerit, alteram ad *Martinum Rihociam*, primum *Ypreusem* episcopum, una cum *Sirmondi* præfatione *Sermonibus* XL *Parisiis* a. 1631 publicatis adjecta, ante animadversiones in T. V recuendendam tradiderit. Certe in his festinationem quamdam cognoscere mihi videor, cujusmodi non raro *Clericum*, si typis aliquid parandum esset, urgebat (a). Sed ut ipsius tandem *Animadversiones* attingamus, de iisdem universe pronuntiavit, se non aggressum esse *Commentarium* aut *notas* perpetuis in *S. Augustinum* scribere, sed tantum sparsim quædam in varia ejus opera annotare, quorum, si quæ aliis debuerit, auctorum nomina se diligenter ubique apposuisse, ut unicuique laus sua constaret; alia intacta, aut quæ, an alii attingissent, nesciverit, suo nomine protulisse. Esse autem tum grammatici aut critici generis, tum multa philosophica ac theologica permistim a se exhibita, quod non tantum interpretem *Augustini* agere, sed C ratiocinationes ejus expendere stituisset. « Non volumus, inquit, dumtaxat obacura quædam explicare, aut alia illustrare; sed et vere ac recte dicta subinde meritis laudibus afficere; eaque, in quibus hallucinatus esse videbatur, notare; ne alios incautos, vel viri auctoritate territos, fallerent. Noveramus non legi hosce libros, ut ex iis eruditio critica colligatur, sed potius ratiocinationum ac dogmatum causa; ideoque hæc potissimum expendi a nobis oportere credidimus, ut essent *Animadversiones* nostræ veluti introductione quædam in eorum usum, qui multum tempus hisce legendis impendere nequeunt; judiciumque magis, quam memoriam, *Veterum* lectione excollere atque acuere se debere merito existimant. Verum audire mihi videor homines nonnullos clamitantes, quæ a me dicta sunt variis in locis, ea apta esse ad corrumpeudum potius, quam excolendum judicium. Quibus respondeo, me, si in illorum sententia fuisssem, ea omisurum fuisse; sed cum aliter senserim, non potuisse committere, ut ea, quæ mihi optima dicta videbantur, prætermitterem. Ita se et ipsi gerunt; neque enim ea scribere solent, quæ putant mihi aut aliis probatum iri, sed quæ ipsi vera

esse censent. Necesse est profecto unumquemque id facere, quod optimum factu ei videtur. Sed erit postea omnium *Judex* supremus, qui aliquando tandem, quinam rectius senserint, certo docebit. Quin et nostra ætas, ne posteros dicam, judicium hac de re ferro poterit; nec, si rationibus meis assentire nequeat, auctoritate mea, quæ nulla plane est, transversa saltem agi poterit. Erat, cur timerem, ne auctoritate *S. Augustini* obruerer, quamvis rationibus essem superior; at nihil simile a me possunt vereri, qui nisi firmissimis argumentis verum esse evicero quod defendo, sine dubio damnabor. »

Generatim diximus, censuras et admonitiones *Erasmii* insertas esse animadversionibus, sed accessit etiam ad tomum II ejus præfatio epistolis præmissa, quas ideo tantopere ab eo laudatas esse scribit *Clericus*, ne in consuetudinem peccaret. Varia porro his animadversionibus insunt ad versionem LXX interpretum, vexationem *Donatistarum*, aliorum hæreticorum et damnationem *Pelagianam* spectantia, quæ lectorem præjudiciorum vacuum expendere jubet. *Animadversiones* ad T. III, qui libros de interpretatione *Scripturæ S.* complectitur, frequentes *Augustini* propter *Græcæ* et *Hebraicæ* linguæ imperitiam in interpretando lapsas ostendant, quo *Castigationum* genere et *Hieronymo* gravem se præbuisse *Clericum* novimus. De quarto tomo, qui sermones *Augustini* in *Psalms* habet, ipsius *Clerici* verba proferre non pigeat, verissimum, sed novum tunc et inauditum judicium complexa. « *Sermones Augustini in Psalms*, inquit, valde laudat *Erasmus*; et ad eorum exemplum etiam ipse varios *Psalms* interpretatus est tomo V *Operum*. Verum jam exolevit, et quidem merito, ea ratio interpretandi *Scripturam*, ubicumque linguæ præsertim *Hebraicæ* studia floruerunt a ducentis propemodum annis. Igitur præfatuncula *Erasmii* ad examen hic a nobis revocatur, ostendimusque eadem opera, quis possit esse usus horum *S. Augustini* sermonum; quamvis ad intelligendos accurate *Psalms* nihil aut parum conferre queant. Qui eos legere possunt *Hebraice*, nec criticæ sacræ sunt prorsus imperiti, ex sola lectione horum aliquot sermonum intelligent, nihil esse verius. Quod et alii animadvertent, si veritatis studio ducti expendant examen interpretationis *Augustinianæ trium primorum psalmorum*; nam plures excutere non vacabat, nec vero opus erat. » *Animadversionibus* in *quinum* tomum *Sirmondi* notas, quarum nonnullas tantum *Benedictini* ediderant, integras interspersit, sed nomine addito a suis secrevit. Ad tomum VI animadversiones pleræque quæstionibus et objectionibus constant. Continet enim hic tomus theologica, quibus varia apposit *Clericus*, quæ ex principiis in illis libris positis vix solvi posse videbantur. Imprimis in iis, quæ

(a) Eam ipse fatetur in admonitione animadversionibus in T. X præmissa. Sed major etiam conturbatio per eandem illata est. Quippe præfationes *Lovaniensium*, quas hoc loco insertas esse in præfatione hujus appendicis dicit, exciderunt, dum per

incuriam *Vlimmerii* epistolam ad *Pamelium*, quæ infra inter animadversiones ad tomum X, pag. 621 seqq., iterum, sed hic loco exscripta est, turpitudinem designasset.

ad Enchiridion ad Laurentium notavit, demonstrare studuit, Augustini de libero arbitrio sententiam interdum non facile intelligi, quia vocibus *libertatis* et *liberi arbitrii* aliud intelligat, quam quod iis solet significari. Animadversiones in libros de Civitate Dei, qui *tomum VII* constituunt, reliquis copiosiores sunt, sed eadem diversi generis. Præmittitur Jo. Lud. Vivis præfatio. Additurus erat etiam Coquæi notas, sed prolixitas earum et belli tunc per totam Europam ingruentis, librarii commercii rationes juxta conturbantis calamitas, deterruit bibliopolas. Quæ animadversionum ad *tomum VIII* et *IX* indoles sit, ab ipso iterum Clerico discite. « *Tomus VIII* totus est contra hæreticos, et præsertim contra Manichæos et Arianos. Eos quidem nulla ratione defensos cupimus, nec ab eorum deliriis quemquam longius abesse, quam nos putamus; sed optassemus sæpe alia via, aliisve armis oppugnatos, ut intelligere licebit præsertim ex iis, quæ habemus ad librum de *Utilitate Credendi* atque ad libros de *Trinitate*. Alioqui cum bene eos aggressus esse S. Augustinum existimavimus, laudes in eum pleno modo, ut alibi, effudimus, et ambabus ulnis rationes ejus amplexi sumus, sicut ad lib. XXXIII contra *Faustum* Manichæum. *Tomus nonus*, in quo cum Donatistis pugnat S. Augustinus, nos non valde exercitos habuit, quia eadem ferme ibi repetit, cum Donatistæ easdem objectiones, eosdemve paralogramos adversariis ad fastidium usque oggerent. Mirum tamen est S. Augustino tædium aut somnum non obrepisse, idem toties dicenti. In libros contra *Epistolam* Parmeniani nos quoque iterum egimus de persecutione hæreticorum, de qua sat multis in animadversionibus ad tom. II dixeramus; neque synodorum auctoritate in libros de Baptismo, ubi tamen summam dumtaxat rem attigimus. » In *tomum* decimum minus studium collatum est. Nam exhibentur non nisi hæc: *Præfatio ed. libri de Gestis Pelagii* anno 1611, *Augustæ Vindelicorum* evulgatæ; *Henr. Norisii*, historiæ ecclesiasticæ in Academia Pisana professoris, post cardinalis, *Adventoria* ad Franciscum Macedonem in Patavina Acad. ethices interpretem, in qua de inscriptione libri S. Augustini de *Gratia Christi, Albine, Pintiane et Melaniae* disseritur. *Animadversiones paucæ* in librum de *Correptione et Gratia*; *Claudii Menardi Præfatio* in ed. librorum *II Operis imperfecti contra Julianum*; *Animadversiones* in eundem librum, *Vlimmerii præfatio* ad editum a se primum *Possidii indiculum*, altera vice hic excusa; *Animadversio* in *Vitam Augustini*. Plura quominus addiderit tria obstatisse monet, videlicet typographorum festinationem, ipsorum librorum Augustini contra Pelagianos indolem, in quibus innumeras repetitiones, ut quæ tribus verbis absolvi potuissent, millenis dicta sint, multaque præterea aliena infarta; tædium denique omnium harum rixarum,

(a) Integer libri titulus est: *Defensio S. Augustini adversus Joannis Phereponi in ejus Opera animadversiones*. Cantabrigiæ, typis Academicis, impensis *Richardi Thurlbourne*. Bibliop. Cantabr. Prostant

A quod tantopere se cepisse affirmat, ut eas vix, aut ne vix quidem ferre posset. Cui vero etiam *nauseam* non moveant, exclamat, *tot et tam longæ, ut voce æquioris ævi utar, rhetoricationes, aut ad declinandum adversarii ictum, aut ad eum insectandum, aut denique ad invidiam vel movendam, vel fugendam? Mihi certe tantum creantur inter legendum fastidium, ut plane recreatione gratiorum et utiliorum studiorum indigeam*. Sic Clericus coacta in octava juxta lance satura lectoribus apponens. Facendum enim, eum, quæ sic affectus scriberet, non semper satis meditatam fuisse, linguamque impotentiorum non raro præcurrisse mentem. Id quod graves ei, nec omnino injustas reprehensiones conciliavit. Nam peculiarem contra has ejus animadversiones censuram emisit Anglus quidam *Robertus Jenkins*, Cantabrigiæ 1707 (a), et *Ludov. Ant. Muratorius* in libro in operis de *ingeniorum Moderatione in religionis negotio*, sub *Lanindi Pritanii* persona a. 1714 editi, Augustini patrocinium contra eundem suscepit. Inania utem sunt et insula plane, quæ in *Jo. Clericum* in hujus editionis et præcipue appendicis commemoratione conjecta convicia *Casimirus Oudinus T. I Commentar.* p. 936 seqq. Coronat opus *index* admodum scite confectus et bibliopolæ monitum, quo seorsim quoque hunc XII *tomum*, cum in minori, tum etiam majori charta, ut posset cum Parisiensi editione conjungi, venditurum se promisit. Recensent appendicem Augustinianam *Acta Eruditorum Lips.* 1705, m. Jul. pagg. 289-92.

C 1729-32.
Venetis excudebat Jo. Bapt. Albraxi Hieron. fl.; in-*fol.* Sancti Augustini, Hipp. episcopi Operum *tomus I-V* post Lovaniensium theologorum recensio-nem castigatus denuo ad manuscriptos codices Gallicanos, Vaticanos, etc., etc. Opera et studio monachorum ordinis Sancti Benedicti e congreg. S. Mauri.

Nuda descriptio editionis Parisiensis. Sic enim ab initio professus erat typographus. Cf. *Nov. della Rep. delle Lettere* Martii 1729, pag. 94. Ibidemque m. Junio pag. 199 innuitur *tomum primum* prodidisse. Tertius pleno titulo indicatur ibidem a. 1730 m. Jan. pag. 495. Quintus ibidem 1731, m. August., pag. 257. Reliqui tomi an prodierint, nec ne, ignorare me fateor.

1754.

Romæ apud Fratres Palearinos; in-8°, tomi II. S. Aur. Augustini, Hipponensis episcopi, de *Gratia Dei* et libero Arbitrio hominis et Prædestinatione sanctorum opera selecta. Editionem emendatissimam, et variis lectionibus undique collectis, præcipue vero ex codd. inss. Vaticanis adornatam curavit P. F. F. (Petrus Franciscus Foggini.)

Duo hæc volumina, quæ seorsim veneunt, uti tivenales apud Rob. Knaplock, ad Angelum in cœmeterio D. Pauli, Londin. 1707, in-8°. Augustinum interdum bene tuetur, non æque secundo successu reliquos Clerici sententias impugnans.

tulus exterior (*S. Augustini opera selecta*) prodit, A
 aeriem etiam faciunt cum tribus aliis *Prosperi*,
Aquitani et *Fulgentii*, potissima ejusdem argumenti
 exhibentibus, quæ junctim sub una formula *SS. Pa-*
trum opera selecta de Gratia Dei et Prædest. SS.
 comprehenduntur. Editio est nitidissima et usui
 forma descriptioneque aptissima. Ex Augustinianis
 super hoc argumento libris non nisi ii huc repositi
 sunt, quos jam episcopus post exortam Pelagianam
 hæresin exaravit, ex quo tempore scilicet ipse fate-
 tur, se diligentius hæc esse rimatum (a). Itaque pri-
 mus tomus habet librum *de Gratia Christi contra Pe-*
lagium et Cælestium, Epistolam ad Sixtum, Episto-
las duas ad Valentinum abbatem et cum illo monachos
Adrumetinos, Epistolam Valentini abbatis ad S. Au-
gustinum, Librum de Correctione et Gratia ad abba-
tem Valentinum et cum illo monachos Adrumetinos,
Epistolam ad Vitalem; Tomus secundus autem *Pro-*
speri epistolam ad S. Augustinum, Hilarii epistolam
ad eundem, Librum S. Augustini ad Prosperum et
Hilarium de Prædestinatione sanctorum, ejusdem ad
eosdem de Dono perseverantiæ, denique Enchiridion
sive librum de Fide, Sp: et Charitate ad Laurentium.
 Nuncupata sunt duo hæc volumina *Benedicto XIV*,
 sedem apostolicam tunc obtineati. Additus est in se-
 cundo index locuplet utriusque communis.

APPENDIX AD ARTICULUM PRIMUM.

I. VERSIONES.

Plura Augustini opuscula certo respectu collecta
 et in aliam linguam junctim conversa, præterquam
 in Germanicam, nec ipsum me deprehendere me-
 mini, nec ab alio novimus commemorata. Quapro-
 pter tanto jucundior nobis accidit Germanicæ hujus
 versionis mentio. Constat illa duobus voluminibus
 sic inscriptis:

Augustini des heyligen Bischofs IIII Bücher von
Christlicher leer. I Buch vom Geist und Buchsta-
ben. I Buch vom glauben und wercken. Durch Do-
ctor CASPAR HEDION vertolmetscht. Alles vorhin in
Teütscher sprach me gelesen, nützlich aber ydem
Christen der zum heil begert gelert zu werden.
 Strasburg. Im Jar MDXXXII.

Augustini des heyligen Bischofs Bücher, 1. Von wa-
rem gottsdienst. 2. Enchiridion, das ist Handlū-
chlein, von Glauben, Hoffnung und Liebe. 3. Von
warer Vnschuld. 4. Von natur und gnad. 5. Von
Fürscheidung der heiligen 6. Wie ein gutt ding sey
umb beharrligkeit. Alles durch D. CASPAR HEDION,
warhey und frid in unsern tagen zu fürdern, neu-
wlich verteüschet. Strasburg. Anno MDXXXIII.

In priori volumine præter ea, quæ titulus pollice-
 tur, additur n. IX (b), *Ambrosii vom mitteleiden gegen*
armen, vnnnd wann die Kirchenschaetz anzugreifen.
 Præmittuntur autem libris conversis n. I, *Vorred*
D. C. Hed. an den Erwürdigen und wolgebornen

(a) *De Prædestin. SS. cap. 3 et 4.*

(b) Prius volumen divisum est in novem numeros
 vel partes. Quinque numeri I, II, III, IV, V, ut mox
 dicitur, continent, in modum prolegomenorum,

Herrn, Herren Wilhelmen Craven zu Eysenberg, etc.;
 n. II, *Erklärung etlicher schwerer wörter auff die*
verteüschten Bücher A. Augustini; n. III, Entwurf-
fung kurtz und ohne alle gear, das lebens Augustini;
 n. III, *Zeügniss sanct Hieronymi von Augustino;*
 n. V, *Erleüterung aus den büchern Retractationum,*
auff die bücher von christlicher leer, Geist und Bu-
chstaben, Glauben und Wercken.

Alteri insertæ sunt post librum de Natura et Gra-
 tia, *Brieff Prosperi an Augustinum et Brieff Hilarii au*
Augustinum. Præcedunt autem, n. I, *An den Hochge-*
bornen Fürsten und Herren Herrn Georgen Craven zu
Württemberg, etc. Vorred D. Caspar Hedions, darynnen
cins fryen Christlichen Concilii gedacht, vnd was Chri-
stlicher und Teütscher Nation hierauff zu beradtschla-
 gen, etc.; n. II, *An den Leser kurtzer bericht von schw-*
ren sentenzen und worten in Augustino.

II. CODICES.

In recensendis libris mss. qui ad Patrum Latino-
 rum, quotquot ad consilium nostrum pertinent, scripta
 ab editoribus excussi sunt, non unam hactenus ubi
 que ingressi sumus viam. Pierumque ipsos quidem
 editores in hoc secuti sumus, ut, si diligenter ab
 iisdem tractati essent, nobis non minus incumbere
 existimarem accuratam enumerationem. Plurimum
 enim prodest hæc industria non solum ad ipsius tex-
 tus singulorum historiam, quod proximum; sed etiam
 ad cognoscendam immensam illam scriptorum co-
 piam, quæ quoniam abdita latet in scriniis et cancel-
 lis circumsepta, fugere propemodum solet bibliogra-
 phorum imperium. Quam ob rem deinceps etiam
 ubicumque datum fuerit, non lassus erimus in hac
 parte operis nostri, historix literariæ amplificandæ
 causa. Aliter se res habuit, quando strictim tantum
 vel universe, vel ad singulos libros unius auctoris
 libri, qui consulti fuerint, indicarentur. Tum gene-
 ratim fere nominum elencho contentos esse oportuit,
 quem ex dispersis etiam ad singulos libros notitiis
 non sine molestia concinnavimus, modo ne eosdem
 sexcenties repetere per scriptorum enumerationem
 cogeremur. Exempla sunt Hilarius, Ambrosius et
 Hieronymus. Idem quoque in Augustino nunc evenit,
 sed labore longe majori nobis constitit, quamquam
 non deerant, quæ alteram rationem, quæ minus certe
 molestiæ habebat, amplecti suaderent causæ. Nam
 cum mss. librorum Augustini in omnibus fere bi-
 bliothecis ingens sit copia, tum iisdem mirum inter
 se differant pro numero scriptorum contentorum;
 vel ipsi editori difficillimum omnes seligere et ad
 classes quasdam revocare, et re ipsa nec Lovanienses,
 nec Benedictini tale quidquam sustinuerunt (Erasmus
 autem, ut aliquoties monitum, solemne fuit, parvi
 æstimare librorum mss. declarationem): sed ad cal-
 cem tomi cujusvis cum in-igniore lectionis varietate
 longam nominum pompam codicum, ad quos singuli

opera titulo non memorata Numeri sequentes, VI,
 VII, VIII, corpus efficiunt, tumloque respondent.
 Postremo, sicut appendix, habetur numerus IX.
 Ed r

recogniti fuerint, adduxerunt. Tantum vero abest, A ut descriptionis aliquid sit additum, ut potius illa ipsa nomina non singulos codices, vel ætatis aliqua nota aut bibliothecarum numeris aliisve signis distinctos, sed classes plurium unius loci librorum denotent, et si quis indagare vellet, quæ Augustini scripta ad unumquemque pertineant, frustra ætulum laboris esset consumpturus. Fortassis itaque non inepte ea ipsa nomina per singula S. Doctoris scripta enumeratio a nobis exhibitâ fuisset, qua id saltem consecuturos nos sperandum erat, ut qui in bibliothecarum mss. abundantium catalogos inciderent, dum omnes fere paginas Augustiniani scriptis repletas viderent, aut si ipsas bibliothecas accessissent, et eundem omnes pene ferulos ecclesiasticis scriptoribus destinatos obsedissee cognoscerent, parcius has gæzas admirarentur, moniti, jam satis optimorum librorum cum hoc vel illo scripto comparatum esse. Sed facile etiam videbamus, tot nomina introductionem vanam ac inanem fore, nisi discretior explicatione accessisset, quæ domicilia singulorum, unde illæ appellationes petitiæ essent, demonstraret. Tandem hæc expeditior via visa est, licet ingrata operæ multum in ea subeundum esset, ut omnibus illorum nomina indicem alphabeticum concinnaremus, et ad unumquodque velut ad classem quamdam et ordinem, quantum fieri poterat, notaremus, quot, aut qui, aut quales in singulis adhibiti essent, quo factum est, ut, si non singuli codices, quod vix unquam in Augustino sperandum, nec optandum valde videtur, certe bibliothecæ, in quibus repositi fuerint, noscantur. Pertinet autem hæc opera sola ad Benedictinam editionem: de Lovaniensi enim sufficere putavimus, si generatim nomina bibliothecarum, ad quas pertinebant, et numerus, quemadmodum ab ipsis proditum est, recitarentur. Cæterum Benedictini Belgicos aut Lovanienses codices ad singulos etiam libros denuo a se excussos diligenter laudarunt. Sequitur jam index.

A) Codices a LOVANIENSIBUS Theologis excussi.

ALNENSIS, i. e. codices bibliothecæ Alnensis abbatiæ Cisterciensis in diocesi Leodiensi. Aderant viginti. Hujus bibliothecæ codices et inter eos etiam Augustinianos recenset strictim Antonius Sanderus in Bibliotheca Belgica Manuscripta, parte II, pagg. 234 (241-43).

S. AMANDI, i. e. cœnobii Elnonensis, vulgo S. Amandi in Pabula, codices triginta duo transmissi erant a Max. Morillonio, provinciæ Medelinensis Vicario generali. In *Bibl. Belg. MS.* p. I, p. 32 seqq., Augustinianos hujus monasterii codices invenies.

CAMBRONENSIS, i. e. biblioth. cœnobii Cambronensis Ord. Cisterciensis in Hannonia haud procul ab urbe Montensi. Præsto fuerunt triginta. Cf. *Bibl. Belg. MS.* p. I, p. 346 seqq.

(a) Sunt tamen inter eos et Belgici quidam, quos ipsi consuluerunt et Corbeienses, sed hos sejungere dubitavimus, partim quod ipsi eos Gallicanorum nomina comprehenderent, partim quod Corbeiensis

FLOREFFIACENSIS, cœnobii nescio cujus *Floriffiæ. Octo.*

GEMBLACENSIS, i. e. abbatiæ Gemblacensis. Triginta, omnes ex membrana.

LOVANIENSIS. Horum alios acceperant e collegio Theologorum, alios e collegio Societatis Jesu, alios a Carthusianis, Martinianis Præmonstratensibus in Parcensi monasterio et Bethlehemitis. Numerum singulorum tamen non indicarunt. Ex his in *Bibl. Belgica MS.* recensentur codices collegii Societatis Jesu, parte I pag. 326; Abbatiæ Parcensis, p. II, p. 166, et *Bibl. Canon. Regul. S. Augustini in Valle S. Martini*, p. II p. 210 seqq.

TORNACENSIS, i. e. monasterii S. Martini Tornaci, unde triginta et unus allati erant. De his vide *Bibl. Belg. MS.* part. I, p. 93 seqq.

B) Codices, qui BENEDICTINORUM usibus concessi fuerunt.

a) Gallican (a).

ALBINENSIS apud Andegavos, i. e. Abbatiæ Andegavensis S. Albini codices. Unum fere citant in plurimis primitomi libris, inter quos *Retractiones* et *Confessiones*; item tomo sexto et decimo, nec non ad libros de *Civitate Dei* tomo septimo, et libros de *Trinitate* tomo octavo. Ad librum de *Symbolo ad Catechumenos* tomo sexto, monent, in Albinensi 800 annorum codice primum ex quatuor, quibus constat sermonibus, reperiri.

C ANTISSIODORENSIS, i. e. abbatiæ Præmonstratensium S. Mariani Antissiodori codices. Unum ex quatuor, quibus instructi fuerunt codicibus mss. librorum contra secundam Juliani responsionem suppeditavit.

Monasterii S. ARNULFI Metensis codex. Unum fuisse conjicio, si quidem Arnulfensem ubique nunquam plurali numero laudant. Frequens potissimum in tribus prioribus tomis ejus sit mentio. Lectiones scilicet habebant, non ipsam ms., ut ad *Retract.* libros monent.

Abbatiæ S. AUDOENI Rothomagensis codices. Ex his *Opus de Civitate, Sermones* et plurima alia Augustini scripta emendata sunt. Præcipue in tomo primo frequenter *Audoenenses* appellantur, in sequentibus parcius. Nescimus, an omnes unius ætatis fuerint, sed in opere *Enarrationum in Psalmos*, 700 annos iis tribuunt.

PP. AUGUSTINIANORUM majoris conventus Parisiensis codices. Quatuor ad *Confessionum libros* suppeditabant; unus sæpius sit mentio.

BECCENSIS abbatiæ codices plures annorum 700 laudantur ad *Opus Psalmorum*, unus ad libros *Retract.*, de *Civ. Dei*, *Epistolas*, librum de *Hæresibus*, de *Trinitate* et ad *Donatistas* (tomo VIII et IX), et sæpius in tomo decimo; duo ad libros de *Consensu Evangelistarum* et de *Sermone in Monte*, plures in *Sermonibus*.

monasterii codices adeo omni tempore Maurinorum Patrum studiis paruerunt, ut veluti domestici apud eos facti esse videantur.

BECHERONENSE exemplar citant in Tractatibus in *A* Evangelium Joannis tomo tertio et in libro de *Hæresibus* tomo octavo.

BELLOVACENSIS Ecclesiæ exemplar antiquissimum ad Tractatus in Joannis Epistolam, cui ad calcem ascriptum fuerit : anno regis Clotharii duodecimo; aliud item ad posteriores *L. Psalmos* tomo tertio et quarto præsto fuit.

Ab hoc differt codex BELLOVACENSIS abbatiæ S. QUINTINI adhibitus iisdem Tractatibus in Epistolam Joannis.

BENIGNIANI, i. e. bibliothecæ S. BENIGNI Divionensis codices. In Retractationum et Confessionum libris unquam 700 annis antiquiorem notant. Nescio an idem sit, qui in Epistolis quoque et Tractatibus in Joannem, libro de diversis Quæstionibus contra Mendacium, de Cura pro mortuis gerenda, de Trinitate, etc., præsto fuit. Codicem, quo in libro de Symbolo usi sunt, 800 annorum ætatem præferre tradunt. Tres aut plures habuerunt ad Sermones castigandos.

BERNARDINORUM collegii Parisiensis codex ms. unus et alter. Profuit in libris de Opere monachorum tomo sexto, item Expositionum Epistolæ ad Romanos, et Galatas tomo tertio, nec non libris VII de baptismo et libris IV contra Cresconium tomo nono. Alterum appellant ad libros contra Maximinum et collationem cum eodem. Diversum ab hoc pato librum PP. Fuliensium cænobii S. Bernardi Parisiis, quod exemplar Fulienæ appellare solent.

BERNARDINORUM de misericordia Dei liber ms. unus laudatur in libro de Opere monachorum.

S. BERTINI in Belgio codex perantiquus, unde eruta est Epistola Augustini ad Mercatorem, quæ in Benedictina primum prodijt num. 103.

BICOTIANUS seu codex ms. ex bibliotheca EMERICI BICOT Rothomagensis. Ex eo sunt recognita, epistolæ, aliquot libri tomi sexti, de Civitate Dei tomo septimo, libri de Natura boni, de Trinitate XV, tomo octavo, et libri sex contra Julianum tomo decimo.

CARCASSONENSIS Ecclesiæ liber ms. laudatur ad Sermones tomo quinto et ad Tractatus CXXIV in Joannis Evangelium tomo tertio.

CARNOTENSIS, i. e. abbatiæ S. Petri in valle Carnotensi codex. Unius mentio sit ad librum contra Mendacium tomo sexto, libros contra Faustum tomo octavo et librum contra Secundinum, qui in Belgicis D codicibus frustra quæsitus ex eo unico ab innumeris mendis repurgatus esse dicitur, item librum de Natura et Gratia, et de Perfectione hominis tomo decimo.

Ab his diversus est liber ECCLESIAE CARNUTENSIS, qui laudatur in Sermonibus.

CASALENSIS seu CASALINUS, i. e. codex ms. cænobii Ca-

(a) Inter hos etiam erat unus, qui Epitomen Commentariorum Augustini in Psalmos continebat, cui codici prophyteum, camere forma ad Davidis complectendam imaginem appictum, conspiciebatur et inscriptum his ad fornicem verbis: *Lunulfus orans hunc libellum feri jussit, pro quo funde preces carmina qui legis, etc.* Ad imaginis vero pedes: *Orate pro Annona, hoc supplicio.* Versus subjecti con-

stant *Benedicti*. Ex eo (nam singulari numero semper laudarunt) Epistolæ, item plures tomi primi et aliquot tomi octavi, noni et decimi libri castigati sunt.

CISTERCIENSIS abbatiæ, haud dubie Parisinæ, codices. Ex Cisterciensi, si modo unus fuit, singuli pene tomi primi, tertii, sexti et octavi libri, tum secundo tomo Epistolæ emendantur. Cisterciensis porro crebro appellatur in Sermonibus. Duos Cistercienses laudant in libris de Consensu Evangelistarum tomo tertio, de Civitate Dei, tomo septimo, libro de diversis Quæstionibus tomo sexto, et de Gratia et libero Arbitrio tomo decimo.

PP. CISTERCIENSIS S. Crucis in Jerusalem in Urbe codex vetus. Ex eo edita est primum Epistola 29, ad Alypium. Plures in Sermonibus laudant, ex iisque Sermonum aliquot occasionem didicisse se dicunt, itemque quo loco ens Augustinus dixerit.

CLARAVALLENSIS abbatiæ exemplar librorum sex contra secundam Juliani responsionem. Hoc ipsum est, ex quo primus eos depromperat Viguierius, ex eoque denuo discrepantes a Viguieriana editione lectiones in usum Benedictinorum excerptæ sunt.

COLBERTINÆ bibliothecæ codices complures suppetias tulerunt. Erat enim hæc bibliotheca libris vetustis instructissima, qui omnes deinde in Regiam migrarunt. In tomo primo nulli adfuerunt, sed Epistolæ juxta eosdem excussæ sunt. Laudantur etiam modo unus, modo duo in tomo tertio et sexto; item tomo quarto in Enarrationibus in Psalmos Colbertini codices optimæ notæ (a); tres ad opus de Civitate Dei.

C Passim etiam in tomo octavo eorum sit mentio, et quidem ad librum de Hæresibus, quatuor memorantur; in decimo vero ad singulos fere libros citantur. Inter plures, ex quibus Sermones tomo quinto castigati sunt, unum præcipue commemorant, qui 821 notatus fuerit, Sermones de verbis Evangelii veteri ordine, secundum quem in Bedæ seu Flori collectione plerunquo laudantur, digestos complexum, iisque insertos quosdam, quorum vel nihil prorsus in ante editis, vel fragmenta solum exstabant. In libro de Mendacio tomo sexto Colbertinus 800 annorum et ibidem in libro de Opere monachorum alius 900 fere annorum appellatur. Ex Colbertina itidem bibliotheca nacti sunt codicem Operis imperfecti contra secundam Juliani responsionem mutilum tertia parte, illum ipsum nempe, ex quo Claudius Menardus a. 1617 primum priores duos libros publicaverat.

In Colbertinam bibliothecam jam tum, nescio ab omnes, transierant Thuansi mss., unde Thuanci codices interdum censendi sunt ex Colbertina, e. g. in libro de Agone Christiano, et Bono conjugali tomo sexto.

COMPENDIENSES, vide CORNELIENSES.

stant XIV distichis, incipiunt :

Cantica Davidico Christum modulantiæ plectro,
Explicata tenet floridus iste liber.

Finiunt :

Atque duos inter Cherubinos voce tremenda
Intonat, et rapidi fulguris igne micat.

CORBEIENSIS. Antiquissimi et numerosissimi. Vix enim ullus liber est, quin ad eodem castigatus fuerit. Nam ab initio statim, ad *Retractationum* libros, librum de *Ordine et Regulam ad Servos Dei* præsto fuit codex 900 ferme annos præse: eas; ad *Confessiones Corbeiensis* ante annos 700 scriptus laudatur, et sic ad omnes pene tomi primi libros, Corbeiensium optimæ notæ sit mentio.

Qui ad *Epistolas* tomo secundo adhibiti sunt, plerique ante annos 800 aut 900 scripti dicuntur.

Tomi tertii libri, excepto uno, omnes ad Corbeienses excussi sunt, quorum unus ad *Questionum Evang.* libros, 900, item alter ad libros de *Consensu Evangelistarum*, 900 aut 1000 annos habere et optima manu descriptus dicitur.

Ad libros *Enarrationum in Psalmos* tomo quarto adhibiti sunt per totum opus, duo, in eodem tractatus interdum plures, plerique ante annos 800 scripti.

Pariter in *Sermonibus* tomo quinto Corbeienses optimæ notæ et vetustissimi notantur, et in singulis pene tomi sexti libri codices 800 et 900 annorum et ad libros de *diversis Questionibus ad Simplicianum* unus peregre ante annos mille descriptus. In libris de *Civitate Dei* tomo septimo præsto fuerant duo. Nec parcius in tribus posterioribus tomis Corbeiensis abbatiæ librorum antiquissimorum et elegantissimorum sit mentio, et in ultimo quidem ad libros de *Gratia et libero Arbitrio*, nec non de *Corruptione et Gratia* unum vetustissimum ante mille annos scriptum censuerunt.

Aderat quoque ex eadem bibliotheca *Excerptorum Egyptii codex* et liber ms. ante annos circiter 500 scriptus, qui *Flori* seu *Beda* vulgati collectionem in *Epistolas Apostoli* complectebatur.

CORNELIENSIS, i. e. libri mss. abbatiæ S. *Cornelii Compertensis*. Unus pervetustus memoratur ad librum de *Immortalitate animæ* tomo primo. Plures ad *Sermones* tomo quarto.

Abbatiæ de *CULTURA apud Genomanos* codices. Laudatur ad *Epistolas*, item ad *Tractatus in Evang. Joannis* tomo tertio; nec non tomo quarto in *Enarrationibus ad Psalmos* perantiquus, qui priores *L. psalmos* complectebatur. Citatur quoque ad librum de *Anima et ejus origine* tomo decimo.

DOMINICANORUM majoris conventus Parisiensis via Jacobæ libri mss. adhibiti sunt ad libros *Confessionum* et de *libero Arbitrio* tomo primo, ad libros de *Trinitate* tomo octavo, librum de *Unico baptismo* tomo nono, libros tres de *Peccatorum meritis et remissione* tomo decimo.

EBRULPHENSIS, i. e. S. *Ebrulphi Uticensis* codices. Laudatur ad librum de *Immortalitate animæ* et de *Quantitate animæ* tomo primo, ad librum de *Agone Christianæ* et de *Cura pro mortuis gerenda*, aliosque libros tomo sexto.

Codex ms. D. Antonii FAURE, doctoris theol. Paris. præbuit librum de *Fide, Spe et Charitate*; et libros de *Civitate Dei*.

FERRARIENSIS abbatiæ codex viginti sex psalmos ex opere *Enarrationum*, nempe LXIII-XCVIII, complectebatur.

FISCARIENSIS liber ms. Notatur ad librum de *Magistro* tomo primo, ad librum de *Consensu Evangelistarum* tomo tertio, ad librum de *Catechizandis rudibus* tomo sexto, *Contra adversarium legis et prophetarum* tomo octavo.

FLORIACENSIS. Bibliotheca Floriacensis mss. frequentissime laudantur non solum ad integros tomos, veluti secundum, *Epistolas*; quartum, *Enarrationes in Psalmos*; quintum, *Sermones* complectentem: quorum illis, qui ad totum quartum memorantur, anni tribuuntur 700; sed etiam ad singulos libros per diversa volumina, veluti ad *Retractationes* et librum de *Quantitate animæ*, primo; ad omnes pene tomi tertii; ad librum de *Octo Dulcissimi questionibus*, de *Agone Christiano*, et hic quidem duo; de *catechizandis rudibus*, de *Opere monachorum* et de *Patientia* tomo sexto; ad libros de *Hæresibus*, *Contra Faustum*, de *Trinitate* tomo octavo; ad libros VII de *Baptismo*, *Contra Pelliciani litteras*, de *Unitate Ecclesiæ* et de *Uno baptismo* tomo nono; denique ad libros sex *contra Julianum* tomo decimo.

FOSSATENSIS S. Mauri abbatiæ nescio unus an plures; sed verosimilius posterius. Adhibiti sunt ad *Confessionum* libros tomo primo, *Epistolas*, tomo secundo; ad libros de *Consensu Evangelistarum* tomo tertio. Perantiquus laudatur ad *Psalmos Graduales* in *Enarrationum* opere tomo quarto. *Sermones* etiam ex iisdem castigati sunt; item tomo sexto liber de *diversis Questionibus XXXVIII*, et de *Cura pro mortuis gerenda*; tomo octavo *Colatio cum Maximino* et libri *contra ipsum* duo. Ad *Tractatus in Evangelium Joannis* laudatur *Fossatense* exemplar jussu *Ingilberti* abbatis circiter annos 840 scriptum.

PP. FRANCISCANORUM Parisiensem codex. Hi unum librum ms. præbuerunt emendando libro de *Moribus Manichæorum* tomo primo.

PP. FOLIENSIS cœnobii S. Bernardi Parisii codices mss. duo adhibiti sunt ad castigandum *Opus Enarrationum in Psalmos*. Alter psalmos sexdecim a XXXV ad L, alter octodecim a CI ad CXVIII complexus erat. *Sermones* quoque ad ejusdem bibliothecæ codices excussi sunt; item liber de *Continetia*, de *Symbolo ad Catechumenos sermones quatuor*, et *Sermones de Cantico novo*, de quarta feria, de *Cataclysmo* et de *Tempore Barbarico* tomo sexto.

FUXENSIS collegii apud Tolosates exemplar ad *Epistolas* præsto fuit. Laudatur etiam ad librum de *Agone Christiano* tomo sexto.

Ecclesiæ S. GATIANI Thronensis codex optimæ notæ laudatur ad *Enarrationes in Psalmos*, complexus centum priores; item ad libros de *Trinitate* tomo octavo.

Libri mss. abbatiæ **GEMMETICENSIS** creberrime laudantur. Ex iis castigantur *Epistolæ*, *Sermones*, *Enarrationes in Psalmos*, et ex uno eorum opus de *Civitate Dei*. Porro in primo tomo libri de *libero Arbitrio*, de *Genesi contra Manichæos*, de *Moribus Ecclesiæ catho-*

l'œ, de *Moribus Manichæorum* et de *vera Religione*; in *tertio*, libri de *Consensu Evangelistarum*, de *Sermone Domini in monte* et *Tractatus in Evangelium Joannis*; in *sexto*, de *Symbolo ad Catechumenos sermones quatuor*, et qui ibidem proxime sequuntur *Sermones de Disciplina Christiana*, de *Tempore Barbarico*, *Cantico novo*, etc.

GENOVEFÆUS, i. e. liber ms. bibliothecæ abbatæ S. Genovefæ Parisiis laudatur in libro de *beata Vita* tomo *primo*; in libris de *Consensu Evangelistarum* tomo *tertio*; in libro de *diversis Quæstionibus octoginta tribus* et de *Quæstionibus ad Simplicianum* tomo *sexto*; in libro de *Natura et Gratia* tomo *decimo*.

GEORGIANUS, i. e. codex Domini de S. Georges, canonici comitii Lugdunensis, post episcopi Claræmontani, et, cum ad finem opus Maurinorum properaret, archiepiscopi Tronensis a rege designati. Adhibitus est ad libros de *Consensu Evangelistarum* tomo *tertio*; ad librum de *diversis Quæstionibus octoginta tribus* tomo *sexto*; ad libros de *Baptismo contra Cresconium* et de *Unico baptismo* tomo *nono*; ad libros de *Peccatorum meritis et remissione* et de *Spiritu e: Littera* tomo *decimo*.

S. GERMANI a Pratis in suburbio Parisiensi codices permulti vetusti et elegantes collati sunt ad integros tomos *Epistolarum*, *Sermonum*, *Enarrationum in Psalmos*; duo ad opus de *Civitate Dei*, ad *tractatus in Evangelium*, itemque in *Epistolas Joannis* tomo *tertio*; unus alterve in plerisque tomi *primi*, *tertii*, *sexti*, *octavi* libris opem tulit, ex quibus is, qui ad librum de *Mendacio* collatus est annorum 800, et ad librum de *Bono Viduitatis* mille, aut amplius æstimatur. Exemplar *Germanense* valde insigne, quod recens tunc eidem bibliothecæ donaverat dux *Noaliensis*, usum præstitit libro de *Agone Christiano* tomo *sexto*.

Collegii GERVASIANI apud Parisios codex amplus et elegans laudatur in *Epistolis*.

JOLYENSE exemplar pertinebat ad dominum Joly. Ex eo emendatæ dicuntur *Epistolæ*. Citatur etiam in *Expositionibus in Epistolas ad Romanos et Galatas* tomo *tertio*. *Jolyensis* codex annorum 800 laudatur ad *Retractiones*.

LAUDUNENSIS Ecclesiæ codices citantur ad *Epistolas* et *Sermones*. Priori loco antiquissimi audiunt. Frequenter imprimis adfuerunt castigandis quamplurimis tomi *sexti* libris, ad quos identidem Ecclesiæ *Laudunensis* libri memorantur. Non diversos puto ab his, quoad domicilium, qui tomo *sexto* ad librum de *Bono viduitatis*, *Laudunensis Ecclesiæ Majoris* dicuntur (a). Ac posteriori titulo imprimis frequenter citatur liber ms. tomo *octavo*, semel *nono*.

LAUDUNENSIS Abbatæ S. Vincentii codex libris de *Civitate Dei* tomo *septimo* et de *Trinitate* tomo *octavo* usui fuit.

LYRENSIS abbatæ codices collati sunt ad tommum *quartum*, *Expositiones in Psalmos*, et *quintum Ser-*

mones comprehendentem. Unus adfuit libris de *Civitate Dei*, item ad *Confessionum* libros tomo *primo*; libros de *Sermone in monte* tomo *tertio*; de *Agone Christiano* tomo *sexto*; de *Trinitate* tomo *octavo*; libros *sex contra Julianum* tomo *decimo*.

Exemplar Nicolai MANESSIER, doctoris theologi Parisiensis et socii Sorbonici, juxta quod liber de *Gratia et libero Arbitrio*, nec non de *Correptione et Gratia ad Prosperum* et *Hilarium* libri duo, i. e. libri de *Prædestinatione sanctorum* et *Dono perscverantiæ*, tomo *decimo* emendati sunt.

Liber domini MARAN, archidiaconi Ecclesiæ Tolosensis. Adhibitus est emendandi *Epistolæ*; item libro de *Utilitate credendi, contra Sermonem Arianorum*, et libris *Collationis cum Maximino et contra eum* tomo *octavo*.

MARTINENSIS liber citatur ad libros de *Genesi contra Manichæos* tomo *primo*. Fortasse idem est, qui frequentius nomine *Sagiensis* venit.

MEDARDENSIS liber laudatur ad *Regulam ad Servos Dei* tomo *primo*.

METENSIS vide ARNULPHENSIS.

MICHAELINI, i. e. monasterii et abbatæ S. Michaelis de monte in periculo maris codices frequentissime per omnia *decem* volumina citantur, quod plures fuisse liquidum est testimonium, licet ubique fere unus tantum appellari solet, semel duo ad libros de *Nuptiis et Concupiscentia* memorantur. Castigata sunt ex eis *Epistolæ*, *Sermones*, *Enarrationes in Psalmos*, libri de *Civitate Dei*, tum plerique, et tantum non omnes tomi *primi*, *sexti*, *octavi*, *noni* et *decimi*; pauci tamen *tertii*.

NAVARRICI collegii seu gymnasii, Parisiis, codices. Hujus exemplar amplissimum laudant ad *Epistolas*. In *Sermonum* quoque et librorum de *Civitate Dei* recognitione uno ejusdem bibliothecæ usi sunt. Porro *Navarricus* laudatur ad *Symbolicorum libros*, ad librum de *Moribus Ecclesiæ catholicæ*, de *Moribus Manichæorum*, et de *Vera Religione* tomo *primo*; *Navarrici duo* ad librum de *beata Vita*, librum de *Magistro*, *ibidem*; ad unum eorum recogniti sunt libri de *Consensu Evangelistarum* tomo *tertio*; ad duos itidem liber de *diversis Quæstionibus octoginta tribus*; ad unum rursus liber de *Fide et Symbolo*, liber de *Agone Christiano* et de *Divinatione dæmonum* tomo *sexto*.

NOALIENSE exemplar, vide sub GERMANENSIBUS.

NOVIOMENSIS ecclesiæ mss. annorum ad minus 600 ad *Enarrationes in Psalmos* emendandas adhibiti sunt.

Illustris familiæ PRIMARCONENSIS codex corticeus, quem olim *Narbonensis* Ecclesiæ fuisse *Benedictini* suspicantur, in sermonibus usum præstitit. Ex eodem *Epistolæ duæ*, 42 et 45, perbreves, ad Paulinum, antehac ineditæ erutæ sunt.

Carthusia PORTARUM Bugiensis provinciæ in Gallie præbuerat exemplar ms. librorum *contra secundam Juliani responsionem*.

PRATELLENSIS, i. e. abbatæ S. Petri de Prateellis co-

(a) Sed codex ad libros *Retractionum* commemoratus ex *Archiva Laudina* ad Anglicanos pertinet.

dices mss. ante annos 600 exarati laudantur in opere **A** *Enarrationum in Psalmos*; ad eosdem recensiti sunt *Sermones*, et singuli libri ex mediis tomis, e. g., *Retractationes, de Libero arbitrio et de Genesi contra Manichæos*, tomo primo; *de Consensu Evangelistarum, de Sermones in monte*, et *Tractatus in Evang. Joannis* tomo tertio; liber *de Catechizandis rudibus, de sancta Virginitate, de Conjugiis adulterinis, de Mendacio, de Patientia*; et ad duos liber *de Cura pro Mortuis gerenda*, tomo sexto. Nec parcius laudantur tomo octavo, ubi libri *contra Faustum, contra Adversarium legis ac prophetarum, contra Sermonem Arianorum, et de Trinitate*; et nono ad libros *contra Epistolam Parmeniani, de Baptismo, contra litteras Petiliani*; denique decimo ad libros *de Peccatorum meritis et remissione, de Natura et Gratia, de Nuptiis et Concupiscentia, de Anima et ejus origine*, ad libros quatuor *ad Bonifacium contra duas Epistolas Pelagianorum*, ad libros porro sex *contra Julianum de Gratia et libero Arbitrio, de Correptione et Gratia*, ad libros denique *de Prædestinatione sanctorum et Dono perseverantiæ*.

PUGNENSIS codex laudatur ad librum *de Continentia*, additusque, jam in *Colbertinis* eum reperiri.

REMENSIS. Hoc nomine quidem duo generis manuscripti intelliguntur, *ecclesiæ cathedralis Remensis* scilicet et *abbatiæ S. Remigii Remis*; plerumque tamen nuda illa appellatio libros *Ecclesiæ cathedralis* significat, quorum unus profuit libro *de Magistro* tomo primo; *Epistolis*, libris *de Fide et Operibus, de Bono conjugali, de sancta Virginitate, de Cura pro mortuis gerenda*, tomo sexto; libris *de Civitate Dei*, tomo septimo; libris *contra Sermonem Arianorum et de Trinitate*, tomo octavo; denique libris *de Natura et Gratia, de Perfectione justitiæ hominis, de Gratia et libero Arbitrio, de Correptione et Gratia* tomo decimo.

REMIENSIS, I. e. *abbatiæ S. Remigii Remensis* libri. Unus adhibitus fuit libro *de Quantitate animæ*, tomo primo; libris *de Consensu Evangelistarum, Tractatibus in Evang. Joannis*, tomo tertio.

Pariter tomo quarto plurimum in eisdem *Psalmos* copia fuit, quorum alii ante annos 500, alii ante 800 descripti erant. Plures item consulerunt in *Sermonibus*. Tomo sexto vero profuerunt in libris *de Fide et Symbolo, de Agone Christiano, de Opere monachorum et de Divinatione dæmonum*. Remigianus unus laudatur quoque ad libros *de Civitate Dei*, et tomo octavo ad libros *contra Maximinum et Collationem cum ipso*, duo vero ibidem in libris *de Trinitate*.

(a) De hoc *Collectorio* ipsi Benedictini in Præf. ad tomum quintum huc referunt: « *Robertus de Bardis*, Parisiensis Cancellarius, aliam pulchriorem ac magis ingeniosam (quam vulgatam, quam ante recensuerant) instituerat *Sermonum* distributionem in *Collectorio*, ut vocat, *Sermonum Augustini*, nunquam vulgato, quod trecentis annis abhinc retro elapsis excogitavit, in quibusdam Sermonibus in quinque partes discretis. In prima parte collecti sunt *Sermones de quibusdam gestis et sanctis veteris Testamenti. In secunda parte de solemnitatibus et sanctis novi Testamenti. In tertia de verbis et scripturis veteris Testamenti. In quarta de verbis et scripturis novi Testamenti. In quinta*

Denique ex uno emendati sunt tomo nono, libri *de Baptismo; decimo, libri de Peccatorum meritis et remissione, de Spiritu et littera, et de Anima et ejus origine*.

Libri REGII. Regia bibliotheca Parisiensis jam tantis magnam librorum mss. Augustini complexa erat copiam, nunc verò, migratis in eandem *Colbertinis* et *Thuaneis* singulas fere catalogi eorum paginas Augustinus occupat. Tanto magis juvat scire, qui in usum conversi sint, quo rectius de universis judicari queat. Igitur ad *Regios* codices singuli fere, duobus tribusve exceptis, tomi primi libri castigati sunt. Idem ad *Evistolas* præsto fuerunt, non item in *tertio* et *nono* tomo.

Sed in *Enarrationibus in Psalmos* adjuti sunt **B** *dicæ Regio*, quem sic descriperunt: « Est Liber miræ magnitudinis et in duos nunc tomos divisus, qui in prima pagella vacua præfert: *Hoc immensum opus donavit mihi vir egregius, Dominus Joannes Bocaccio, poeta nostri temporis, quod de Florentia Mediolanum ad me pervenit 1355 April. 10. Quod Francisci Petrarchæ manu inscriptum intelliges ex data ab ipso ad Bocaccium epistola, quæ Variarum in Veneta est 21, in Basileensi 22, incipiens, Beati me munere magnifico, etc., ubi Augustini in Psalmos opus immensum totum uno volumine comprehensum, Bocaccii beneficio sibi transmissum testatur, scribens Mediolani v idus Maii.* » Hanc Petrarchæ epistolam Benedictini hoc ipso tomo post indices præfationibus subjunctos recudendam curarunt.

C Porro ad *Sermones*, tomo quinto, præter alia exemplaria ex bibliotheca Regia, adfuit unum volumen singulare, a *Jacobo Sirmondo* occasione *Sermonum* a se editorum laudatum, complectens duas priores partes *collectorii Sermonum Augustinianorum Roberto de Bardis*, Cancellario Parisiensi, auctore, adornati (a).

Nec pauci, immo singuli pene libri tomi sexti ex iisdem castigati sunt, ex quibus unus ad librum *contra Mendacium* censetur annorum 900.

Ad libros *de Civitate Dei* recensendos duo suppetebant. Duo itidem ad librum *de Hæresibus ad Quodvultdeum*, tomo septimo.

Unus denique adhibitus est tomo decimo libris *de Gratia et libero Arbitrio*, nec non *de Correptione et Gratia*, item *de Prædestinatione sanctorum et Dono perseverantiæ*.

Libri REGIOMONTENSIS. Ad hunc, paucis exceptis,

de ornamentis et impedimentis Ecclesiæ sive fidelium ac de retributionibus ultimis bonorum et malorum Servatur in bibliotheca Regia manuscriptorum unus quo primæ duæ istius collectionis partes continentur; et in *Colbertina* duo, in quibus index *Sermonum* illarum quinque partium repræsentatur. Cæterum, *judicant*, licet *Sirmondus* in præf. suorum XL *Sermonum* affirmet, in *recensendis approbandisque Augustini operibus... minime contemnendum esse Roberti suffragium*: tamen adulterinos *Sermones* prope innumeros admisit, ut qui in prima *Collectorii* parte solos legitimos relinqueret, istam pene ad nihilum reduceret, etc.

omnes tomi primi libri excussi sunt. Laudatur præ- A
terea in sexto ad librum de Mendacio.

Liber ms. abbatiæ SACIENSIS S. Martini. Juxta eum recensiti sunt libri de Sermonibus in monte tomo tertio; liber contra Mendacium et de Opere Monachorum tomo sexto; libri contra Faustum et contra Sermonem Arianorum, tomo octavo; libri de Anima et ejus origine, tomo decimo.

SERGIENSIS, i. e. S. Sergii Andegavensis liber laudatur tomo primo ad libros de Quantitate Animæ et de libero Arbitrio; ad Expositionem inchoatam Epistolæ ad Galatas; ad librum de Agone Christiano.

Codex SIGIRANNENSIS, i. e. abbatiæ S. Cygiranni seu CYGIRANNENSIS. Notatur in libris de Bono viduitatis et contra Mendacium tomo sexto; ad libros de Civitate Dei, tomo septimo; ad librum ad Orosium contra Priscillianistas, tomo octavo; ad libros contra litteras Petiliani, contra Cresconium et de Unico baptismo, tomo nono; idemque ad libros de Peccatorum meritis et remissione, ad librum de Natura et gratia, de Perfectione justitiæ hominis, item ad librum de Gratia Christi et de Peccato originali, de Nuptiis et Concupiscentia et de Anima et ejus Origine, tomo decimo.

Codex SILVÆ MAJORENSIS. Ejus fit mentio ad libros de Consensu Evangelistarum tomo tertio.

SILVANECTENSIS Ecclesiæ exemplar suppeditavit Epistolas et libros de Civitate Dei.

SORBONICI. Modo unus, modo duo, immo tres identidem adhibiti sunt ad singulos fere, quos tomi primus compleretur libros. Ad eosdem excusæ sunt C
Epistolæ, secunda tomo; libri Quæstionum Evangeliorum tomo tertio; Sermones, quinto; et in sexto vix tres aut quatuor numerabis, qui ex iisdem non fuerint castigati. Tomo octavo laudatur codex Sorbonicus ad librum contra Adimantum, contra Epistolam Manichæi, de Natura boni, contra Adversarium legis et prophetarum, ad Orosium contra Priscillianistas, contra Sermonem Arianorum, contra Maximinum. Libri vero de Trinitate ad quinque Sorbonicos recensiti sunt. Tandem in tomo decimo vix quatuor sunt ex omnibus, qui non ex uno saltem Sorbonico emendati fuerint.

SUSSIONENSIS abbatiæ B. Mariæ liber unus libris de Civitate Dei recognoscendis profuit.

TELLERIANÆ bibliothecæ codices. Duo fere laudantur in recensione Epistolarum frequentissime.

Libri THEODORICENSIS, i. e. abbatiæ S. Theodorici prope Remos. Unum Theodoricensem, qui olim Ilincmari Remensis fuerit, laudant ad Retractationes. Nescio an idem sit, cujus etiam ad libros contra Academicos, de Ordine, de Genesi contra Manichæum, et de Moribus Ecclesiæ catholicæ tomo primo fit mentio. Passim dicitur optimæ notæ et ad libros de Ordine, nongentorum fere annorum, quæ temporis nota in statum Ilincmari convenit. Ad eosdem emendatæ sunt Epistolæ. Vetusissimus et optimæ notæ ms. citatur ad Tractatus in Epistolam Joannis tomo tertio; in Enarrationibus in Psalmos tamen usi sunt libris

hujus bibliothecæ ætatis aliquanto recentioris. Theodoricensis ad Sermones quoque præsto fuerunt; in tomo octavo vero non nisi libri de Trinitate opem hinc experti sunt.

Libri Bibliothecæ THUANÆ. Ex Thuanco nonorum 700 vel 800 recogniti sunt Confessionum libri. Idem fortasse est, quocum collati sunt in eodem tomo libri de Beata Vita, Soliloquiorum, de libero Arbitrio, de vera Religione et Regula ad servos Dei. Libri de Ordine duobus gavisii sunt, Tomo tertio citatur Thuanus ad Expositionem quarundam propositionum ex Epistola ad Romanos, nec non in Expositione inchoata Epistolæ ad Galatas.

VALIENSIS liber memoratur ad Confessiones.

VEDASTINI, i. e. libri abbatiæ S. Vedasti Atrabantis. Laudatur Vedastinus codex tomo primo ad libros Retractationum, Confessionum, de Beata Vita, de Ordine, Soliloquiorum, de Immortalitate animæ et de Genesi contra Manichæos; item ad Epistolas tomo secundo.

VICTORINI, seu codices abbatiæ S. Victoris Parisiensis. Tres suppetebant ad castigandos libros Retractationum et Confessionum, de Ordine, de Magistro, de Quantitate animæ, de Moribus Manichæorum; duo in libris contra Academicos, de Immortalitate animæ, de Genesi contra Manichæos et moribus Ecclesiæ catholicæ; unus in reliquis primæ tomi panis exceptis. Profuerunt, porro emendandis Epistolis et Sermonibus, tomo secundo et quinto; nec non libris Quæstionum Evangeliorum, Quæstionum XVII in Matthæum, tomo tertio; item libris de Diversis quæstionibus ad Simplicianum, de Octo Dulcitii quæstionibus, de Fide et Symbolo, de Agone Christiano, de Catechizandis rudibus, de Bono viduitatis, de Mendacio, contra Mendacium, de Opere monachorum, de Cura pro mortuis gerenda et de Patientia. Similiter libri tomi octavi, de Hæresibus, adversus Judæos, de Utilitate credendi, de duobus Animabus, contra Fortunatum, contra Adimantum, contra Epistolam Manichæi, contra Faustum, Acta cum Felice, liber de Natura boni, liber ad Orosium contra Priscillianistas ad unum vel duos Victorinos excussi sunt; nec non liber de unico Baptismo, tomo nono; liber de Gratia Christi et liber de Peccato originali, libri de Nuptiis et Concupiscentia et libri sex contra Julianum tomo decimo.

VINDOCINENSIS abbatiæ libri. Libri Soliloquiorum, de Immortalitate animæ, de Quantitate animæ, tomi primi ex uno castigati sunt; item Epistolæ tomo secundo, Enarrationes in Psalmos, quarto, et Sermones tomo quinto. Unus quoque adhibitus est ad libros de Civitate Dei, tomo septimo. In tomo tertio collati sunt cum uno libri de Consensu Evangelistarum, de Sermone in monte, Tractatus in Epistolam Joannis, cum duobus, Tractatus in Evangelium Joannis; tomo sexto libri de Agone Christiano et de Patientia; tomo octavo libri contra Faustum et de Trinitate.

UTICENSIS, vid. EBRULPHENSIS.

b) Itali.

VATICANI, quorum scilicet variantes lectiones,

collectæ olim per selectos viros, qui post Lovanien-
sem editionem denuo castigandis S. Augustini ope-
ribus auctoritate Clementis VIII incumbabant, cum
Benedictinis communicatæ fuerant.

Generatim ad plures eorum recognitæ sunt *Epi-
stolæ*; quinque adhibiti sunt in libris *de Civitate Dei*,
unus in *Enarrationibus in Psalmos ad priores qua-
draginta novem Psalmos*. Deinde, uno excepto, om-
nes tomî primi libri cum Vaticano aliquo codice,
Regula ad servos Dei etiam cum duobus, collati sunt.
Similiter in tertio tomo vix tres reperiantur, qui ad
hosce codices non fuerint emendati; libri *de Ser-
mone in monte ad duos*; libri *de Consensu Evangeli-
starum ad quatuor*. In sexto itidem modo duo, ple-
rumque tres, vel etiam quatuor, immo quinque præsto
fuerunt. Similiter in tomo octavo duo tantummodo
libri sunt, quibus non auxilii aliquid ex iis accesserit,
cum a iis duo, aliis quatuor, quinque, sex, ut li-
bris *contra Faustum*; quin libris *de Trinitatē, unde-
cim* adeo exemplaria adhibita esse notatum relique-
runt. Parcius profuerunt tomo nono: quippe duo
tantum juvarunt libros *contra Epistolam Parmeniani*
et *libros VII de Baptismo*, unus collatus est cum li-
bro *de Unico Baptismo*. Sed in decimo, si duo dem-
pseris, singuli ad libros Vaticanos non raro quatuor
aut quinque sunt recogniti.

CHRISTIANÆANI, quos vocant *codices*, i. e. mss.
Christinæ reginæ Suecorum, fortasse Vaticanis accen-
sendi sunt. Nam si tum nondum ad Vaticanam bi-
bliothecam pertinebant, certe postmodum illati sunt.
Sed hoc præterea interest inter eos et reliquos dis-
criminis, quod Vaticani, quos appellant Maurini
Patres centum et quod excurrit annos collati essent,
hi nunc demum et, ut mihi quidem videtur, ab ipsis
I.P. oculis usurpati sunt. Laudant autem unum tomo
primo ad librum *de Moribus Manichæorum*, quem
fortasse una cum parte *Enarrationum in Psalmos*
complectebatur. Nam ad hoc opus præsto fuerunt
duo, unus, qui septemdecim ex prioribus psalmis,
nempe XXXIV-L: alter, qui posteriores triginta
duos exhibebat, a CXIX ad CL.

ROMANUS codex libri Augustini *de Gestis Pelagii*,
cujus variantes lectiones ad oram libri sui annota-
verat Marcus Velserus.

FLORENTINI, i. e. tres mss. in bibliotheca Ducali
Florentinæ existentes, quorum in eodem *de Pelagii*
gestis libro variantibus usi sunt.

c) Anglicani.

Absoluta jam tota editione transmissæ sunt ex
Anglia lectiones variantes octo fere codicum per E.
Bernardum, astronomiæ in Oxoniensi Academia pro-
fessorem, ex quibus in secunda demum tomî primi,
ad quem unice spectant, editione correctiones ali-
quot translatae sunt. Erant autem tres ex bibliotheca
Bodleiana, ex collegio *Merionensi* duo, unus ex Ar-
chiva *Laudina*, duo *Cantuarienses* (a). Priores sex
adhibiti sunt ad *Retractionum* libros; quatuor ad

Confessiones, scilicet unus *Bodlei.* et *Laud.* et *Mert.*
duo; quinque ad libros *Soliloquiorum*, nempe unus
Bodl., duo *Mert.* et *totidem Cant.*

Hæc de codicibus ex iis indicibus, quos singulo-
rum librorum lectionibus discrepantibus ad calcem
genuinorum scriptorum cujusque tomî Benedictini
PP. adjecerunt. Alios paucos, quos interdum in ipsis
notulis textui subjunctis aut in farragine variantium
laudant, inde excerpere non vacat. Operæ vero sit
impressos etiam codices antiquiores fere, quos in si-
ngulis libris castigandis adhibuerint, consignare, si
quidem hi ipsi mss. iustar censendi sunt, quos illor-
um temporum incuria, modo semel imprimendo
operi vacassent, parvi ducebat et nulla memoria
dignos.

B Igitur in primo tomo ad libros *Retractionum* sub-
sidio fuerunt editio Amerbachiana (a. 1505) et
prima Erasmi; ad *Confessiones* præter eandem Ba-
diana, quo nomine illa opuscula appellant, quæ Jo-
docus Badius a. 1520 per Joannem Parvum excudi
curavit, et Arnaldina (versio), quæ a. 1649 ad duo-
decim mss. codices recognita prodit. Ad superiores
tres porro recogniti sunt libri *contra Academicos, de
beata Vita, de Ordine, de Immortalitate animæ, de
Magistro*; ad solas Bad. et Erasmi. libri *Soliloquio-
rum, de Quantitate animæ, de libero Arbitrio*: ad
Bad., Erasmi. et Arnald. recentiorum, libri *de Mo-
ribus Ecclesiæ catholicæ, de Moribus Manichæorum,
de vera Religione*; ad Amerb. et Erasmi. libri *de Mu-
sica, de Genesi contra Manichæos, et Regula ad servos
C Dei.*

In tomo secundo Epistolarum editiones laudantur
sequentes: Amerbachiana a. 1493, in-fol.; Badiana,
Parisiis, 1515, et Erasmi Bas. ep. Frob. 1528.

In tertio tomo notarunt ad libros *de Consensu Evan-
gelistarum* editionem ejusdem Jodoci Badii, quam ex
recensione Augustini *Ratisponensis* excudi curavit
Lugduni 1497, et Erasmi Bas. a. 1528; ad libros *de
Sermone Domini in Monte* præter Erasmi Bas. et
Amerbachianam (a. 1506) editionem Jacobi Mares-
challi, Lugdun. 1520; ad libros *Quæstionum Evan-
geliorum et Quæst. XVII in Matthæum* eandem Ba-
dianam, nec non Erasmi. et Amerbach., ad *Tractatus
in Jo. Evangelium*, Bad. et Erasmi., ad *Tractatus in
Epist. Jo.* Amerb., Bad. et Erasmi., ad *Expositionem
quarundam Propositionum in Epp. ad Romanos et
Galatas*, nec non *Expositionem inchoatam Epistolæ
ad Rom.* (quæ in Gallicis mss. non reperta, emen-
data est unius Vaticani ope) Amerbach. et Erasmi.

In tomo quarto ad *Enarrationes in Psalmos* præsto
fuerunt lib. Bas. per Jo. Amerbach. 1489 excusus, et
Erasmi Bas. 1529.

Sermonibus in quinto tomo castigandis adhibiti
sunt editiones, Amerbachiana a. 1494 et 1495,
Erasmi Bas. a. 1571, Sirmondiana 1631, et Supple-
menti Vigneriani ed. altera 1635.

(a) Sic enim interpretor compendium illud vocis *Cant.*

In tomo sexto ad librum de *Diversis quæstionibus octoginta tribus* consultæ sunt Lugdunensis, quæ Augustini Ratisponensis cura apud Joannem Trechsel a. 1497 excusa est, et Erasmiana a. 1528; ad libros de *Diversis quæstionibus et de Catechizandis rudibus*, et *De fide et Operibus* Amerbach. et Erasm., ad librum de *VIII Dulciti quæstionibus et de Fide et Symbolo*, eadem et Lugdunensis ante laudata; ad *Enchiridion de fide, spe et charitate* præter Amerb. et Erasm. editiones Lanberti Dauri et Ant. Arnaldi; tandem ad librum de *Agone Christiano* præter Amerb. et Erasmianam, ed. Joh. Parvi a. 1515.

Libri de *Civitate Dei* tomo septimo recogniti sunt ad ed. Venetam Vindelini 1470, Amerb. a. 1490, et Erasm. 1528.

Denique Amerbachiana et Erasmiana editiones etiam per totum tomm octavum, nonum et decimum adhibitæ fuerunt.

Ex quo indiculo librorum impressorum etiam hoc patet, Romanas et Venetas aliasque insigniores singulorum operum Augustini editiones, quibus si uti voluissent, carere non poterant, præter unam de *Civit. Dei* a Benedictinis Patribus esse neglectas.

ARTICULUS SECUNDUS

Annales editionum singulorum Augustini librorum.

§ I. Genuinorum librorum.

I. — (1*) *Contra Academicos.*

Seorsim hi libri numquam prodierunt. Attamen in compluribus antiquis opusculorum Augustini collectionibus primum fere locum occupant, de quibus infra fiet mentio. Gallice conversi sunt juxta Benedictinorum editionem a *Villefortio*.

1703. *Paris, chez Elie Jossot; in-12* « Les livres de St. Augustin contre les philosophes académiciens, avec le Traité de la grâce et de la liberté, traduits en Français sur l'édition des PP. Bénédicteins, par M. Villeford ou Villefort. » *Cat. Bibl. Reg. Cf. Journal des Savans*, 1703, p. 221.

II. — (3) *De Ordine libri duo.*

Latine numquam seorsim excusi sunt, sed Gallice eos convertit *Villefortius* una cum libris de *libero Arbitrio* et de *Doctrina Christiana*, de quibus suis locis.

III. — (4) *Soliloquiorum libri duo.*

Horum unam tantummodo eamque vetustissimam editionem Latinam reperire potuimus. Nam pleraque hujus nominis edita ad spuria pertinent et infra a nobis commemorabuntur. Hanc vero accipe.

Sine anno, loco et typogr.; in-fol. S. Augustini *Soliloquiorum libri duo*.

Volumen est foliorum 23, lineis latis 35 per paginam impressum. Exorditur verbis: *Aurelii Augustini episcopi Ipponensis incipit Soliloquium liber primus feliciter*. Similiaque habes in fronte libri secundi folio 11. In uno primi: *Aurelii, etc., explicit*. Ast in

fine secundi, qui contingit in prima pagina folii 23, nulla prorsus formæ exstat. Litteræ sunt Gothicæ, breves et pingues, quæ, licet multæ verborum abbreviaturæ ac litterarum notæ sint inspersæ, oculis tamen nequaquam ingratis accidunt. Ad *Gintheum Zainer*, typographum Augustanum, qui ab anno inde 1468 decem fere per annos ibidem libris imprimendis operam navavit, referri solet. Certe inter plura cum Augustini, tum aliorum opuscula hisce libris plane conformia, nec raro uno volumine cum iisdem comprehensa, quæ quidem manifesto se unius ejusdemque familiæ esse profitentur, una occurrit *Thomæ a Kempis de Imitatione Christi* editio cum subscriptione: *per Gintheum (sic) zainer ex reuliygen pgenitum litteris impressi ahenis*, unde de cæteris conjecturam haud improbabilem viri in his litteris exercitissimam capiunt. Vide, quos laudavimus occasione similibus quorundam Hieronymi opusculorum tom. I, p. 488. Nuper etiam cl. *Braunius* in *Not. II. Lit.* (1788), p. 38, hanc editionem retractavit.

IV. — (7) *De Moribus Ecclesiæ catholicæ.*

Hujus duæ exstant versiones Gallicæ iisdem auctoribus, qui librum de *vera Religione* transtulerunt, quem videsis.

V. — (9) *De Quantitate animæ.*

Sine anno, loco et typogr.; in-fol. S. Augustini liber de *Quantitate animæ*. « De charactero omnique hujus voluminis de criptione plura disseremus ad libros *Soliloquiorum* ex eadem officina exissos. In præsentem notabimus tantummodo, constare illud foliis 29, ac plerumque cum uno vel pluribus ejusdem generis impressis compactum inveniri, in quibus inæqualis pariter foliorum numerus deprehenditur. Ex quo sequitur, manifeste fuisse ea omnia continuo ac una serie excusa. » Sic apud *Braunium* in *Notit. Hist. Lit.* p. 38; adhæret illi *Speculum peccatoris*, in nostro exemplari compacta sunt *Soliloquiorum libri duo, Speculum peccatoris, de Quantitate animæ* et *Soliloquium de Arra animæ*. Exorditur in summa pagina titulo: *Aurelii Augustini Ipponensis episcopi liber de aë quantitate incipit feliciter*. Desinit in extrema folii ultimi: *Explicit liber Aurelii Augustini de animæ quantitate*.

Augustiniani hujus libri artificium omnemque indolem late explicavit et commentarium quasi in eundem contextit sub extremum sæculi præteriti homo doctus Siculus in opere sequenti: *Animæ humanæ natura ab Augustino detecta in libris de animæ Quantitate, decimo de Trinitate et de animæ Immortalitate, exponente Michaelè Angelo Fardella, Drepanensi, S. Th. D. et in Patavino Lyceo astronomiæ et meteorum professore, eminentissimo Henrico de Noris, S. R. E. cardinali consecrata. Venetiis, sumptibus Hieronymi Albricci 1698; in-fol.* Cujus argumentum expositum est in *Actis Erudit. Suppl.* III, p. 302. 307. Contractus habetur in *M. Bibl. Eccles. Cola-*

* Numerus uncinis inclusus, qui præmittitur huic titulo sequentibusque, respondet numero ordinali

quem adeptus est quisque liber in catalogo supra habito col. 24 et seqq. Eor

niensi, p. 729 sq. Ipse auctor denuo ideam operis sui delineavit epistola inserta Diario Italico, *Giornale di Minerva* T. III part. 1, p. 29, Venetiis apud Albricium 1700, in-fol., hoc titulo: *Lettera al Illust. e Eruditissimo Sig. Antonio Magliabacchi, Bibliotecario del Serenissimo Gran Duca di Toscana, in cui si contiene l'argomento, e l'idea della sua opera già ultimamente stampata col titolo, Animæ humanæ natura ab Augustino detecta, etc.*, testante Antonio Mengi-jero in *Bibl. Sicula* T. II, p. 71 (a).

VI. — (10) De libero Arbitrio lib. tres.

1524. *Basileæ*, in-8° D. Augustini de libero Arbitrio I. III. Ad fidem *Cat. Bibl. Traject.* p. II, p. 59, laudant Colonienses.

1568. *Coloniæ*, in-12. Idem libri in Enchiridii formam redacti. Eiusdem de Prædestinatione et Gratia liber unus. Laudant *Posselinus App.* p. 154, *Heinreich Pand. Brandb.* p. 341. Cf. lib. *de Gratia*.

Gallicæ reddidit Villefortius cum libris de Doctrina Christiana.

VII. — (13) De vera Religione.

Singularem hujus libri editionem Venetiis, 1474, in 4° procuram laudant Colonienses; sed perperam. Nam quam illi viderint, ea nihil amplius fuit, quam particula et quidem extrema, *Opusculorum* ibidem editorum; unde ex subscriptione ad calcem proposita licebat hariolari.

Versiones.

Das illius versiones Gallicas jam supra obiter commemoravimus. Prodiere autem

1647. *Paris, chez Anton. Vitré*; in 8° «Le livre de S. Augustin, De la véritable religion, traduit en françois, avec le latin ensuite, revu exactement; par Antoine Arnauld, docteur de Sorbonne.» Repetita est *Bruzellis* 1675. Theologorum Lovaniensium errores a se observatos antiquiorum editionum et aliquot mss. codicum ope emendasse in prælatione professus est. Vid. *Magna Bibl. Colon.* et *Ant. Arnauldus*. Iterata vice prodit a. 1652 et 1657. Nescio vero, qui liber prior sit in volumine, quive posterior. Utroque enim modo profertur a bibliographis.

1690. *Paris, chez veuve Jean-Bapt. Coignard*; in 8°. «Les deux livres de St. Augustin, De la véritable religion et des mœurs de l'Eglise catholique, traduits en françois sur l'édition latine des PP. Bénédictins, avec des notes et des nouveaux sommaires des chapitres; par Philippe Goibaud du Bois.»

VIII. — (14) De Utilitate credendi.

1602. *Moguntie...* S. Augustini liber de Utilitate credendi ad Honoratum. Argumentis, notis atque analysi illustratus a Justo Calvino. Exstat in eiusdem sub e mentito nomine Justi Baronii *Præscriptio-num adv. Heret. Tract.* a p. 423. In *Cat. Bibl. Bodl.* eundem librum laudatum invenio a. 1605.

1680. *Lovani, per Hieron. Nempem*; in-12. D. Augustini liber unus ad Honoratum, de Utilitate cre-

(a) Auctorem *Bibl. Sicula* non satis curiose inspicxit auctor hujus articuli in *Bibl. Eccl. Coloniensi*, dum duplicem hujus epistolæ editionem, alteram

dendi; ejusdem libellus de Catechizandis rudibus. *Cat. Bibl. Reg. Paris.*

IX. — (19) De Sermone Christi in monte.

1683. *Paris, chez André Pralard*; in-12. «Les Commentaires de S. Augustin sur le Sermon de N. S. sur la montagne, qui contiennent toutes les règles de la morale chrétienne, traduites en françois par Pierre Lombert.» Capita singula argumentis sunt instructa. Cf. *Journal des Savans* 1683, n. XXIII, p. 275.

1767. *Mantova, in-8°* «I due libri di S. Agostino, per ispiegare il Ragionamento del Redentore a Discipoli sul Monte, etc., trad. in Ital., con note del P. Agostino Nicolo Bianchi.» *Cat. Bibl. Firm.*

Plura de his libris disputare *Rich. Simonium* in *Hist. Crit. Commentat. N. T.* cap. 17 movent Colonienses; non item *Bælii* sunt in librum observata; quæ iidem laudant ex *Dictionario* ejus v. *Septimius Acindynos*; sed ibi simpliciter exponitur historiolo, quam Constantii temporibus Antiochiæ sub Acindyno præfecto accidisse Augustinus narrat cap. 50 lib. I.

X. — (23, 24, 25) Augustinus in Epistolas Pauli.

1490. *Parisiis, per Udalr. Hering et Berth. Rembolt.* «Divi Augustini in sacras Pauli Epistolas nova et hactenus abscondita interpretatio: per venerabilem *Bedam* ex innumeris illius codicibus mira industria summoque labore collecta, ubi quid primum ammirari debeas, non facile judicabis: divinumve interpretis ingenium: aut singularem *Bedæ* in excerpto pariter et expingendo sollertiam. Utrumque sit: Abissalem ibi comperies eruditionem. Porro interpretationi præfata septem aureas Chrysostomi omelias sapientes addere curaverunt impressores: quibus clarissimas Pauli laudes, doctæ et præconia parvo labore, sed non mediocri fructu facile deprehendet lector studiosus.» Hæc titulus; cui insuper insigne Remboltianum et epigramma in operis commendationem impressa. In fine Commentariorum in Ep. ad Hebræos, post epilogum, operis summam itorum verbis complectentem: *Impressum est autem præsens opus ad omnipotentis Dei gloriam et fidelium salutarem eruditionem opera et impensa Udalrici Hering et magistri Bertholdi Rembolt socio-rum. Parrhisiis in Sole Auro vici Sorbonici. Anno Incarnationis Dominicæ MCCCXCIX. Die vero XXVIII Novembris.* Præcedunt cum indice alphabetico rerum ac verborum admodum copioso, qui aversa statim tituli pagina incipit, præfationes *Gaufridi Boussardi theologorum minimi, ad Petrum Securabilem (sacrarum litterarum interpretem archidiacon. Rothomag.) adque omnes viros studiosos et litt. amantes in sequens Bedæ et Augustini opus, et sancti Hieronymi in omnes Epistolas Pauli.*

Vetustam hanc *Flori* Lugdunensis *Excerptorum* editionem commemorare visum est, non solum quia seorsim a. 1700 *Ven. in-fol.*, alteram in laudato *Diario* fingit, cum potius hoc ipso anno et loco eaque forma tertium volumen *Diarii* illius editum sit.

paucis innotuisse cam cognovimus, sed maxime A etiam propterea, quod mss. ejus collectionis codices haud raro cum fructu a PP. Maurinis consulti sunt.

Ad Epistolam ad Romanos spectat opus a Coloniensibus laudatum: *Augustinus, Pauli ad Romanos interpret apostolico - romano - catholicus, seu Via Veritatis et Vitæ, in unitate fidei salvificæ, per genuinam interpretationem S. Augustini super Epistolam ad Romanos, perque varias deductiones Theologico - polemicas, contra Atheos, Paganos, Judæos, Mahometanos, Hæreticos et Infideles quoscumque, norissime ac perspicue demonstrata per BARTHOL. FIBUS Soc. Jesu, S. theol. doctoris. Colonia: Agripp. 1696, in-fol.*

XI. — (27) *De Continentia.*

Versionem hujus libri Gallicam v. infra n. XVII.

XII. — (29) *De diversis Questionibus VII libri duo.*

Editi sunt in collectione *Quæstionum Augustini*, Lugduni 1497, in-fol., quam vide inter *Opuscula ejusdem.*

XIII. — (32) *De Doctrina Christiana.*

SÆC. XV. — *Sine anno et loco, in-fol. S. Augustini ep. de Doctrina Christiana libri IV. Profert Ge. Pray in Indice libr. rar. Bibl. Budensis* typum vetustissimum dicens, quod ex defectu numeri paginarum, item custodis et aliorum signorum recte conjectaverat. Addit ibi sententias singulas uno puncto esse discretas, litteram t ubique caudatam apparere, etc. præterea litteras initiales exemplaris illius picturatas esse. Adeo autem obtusus est voluminis hujus character, ut vir laudatus litteras magis ad ligneas, quam ex ære fusas accedere prodiderit. Insuper, quod longe etiam memoratu dignissimum est, insignem hujus voluminis a reliquis, quæ vulgo præstant, illius libri editionibus discrepantiam notavit ejusdemque specimina aliquot ab initio et fine librorum desumpta proposuit, quæ nec nos omittebat duximus. Itaque initium libri I sic se habet: *Hoc opus nostrum, quod inscribitur de Doctrina Christiana, in duo quedam fueram prima distributione partitus. Nam post prohemium quo respondi eis qui hoc fuerant reprehensuri. due sunt res inquam quibus nititur omnis tractatio scripturarum. modus inveniendi que intelligenda sunt. et modus proferendi que intellecta sunt. De inveniendi prius de proferendo postea disseremus. quia ergo de inveniendi multa jam diximus. et tria de hac parte volumina abstrimus. adjuvante domino de proferendo pauca dicemus, ut si fieri potuerit uno libro cuncta clamamus (claudamus): totumque hoc opus quatuor voluminibus terminetur. Finis libri IV autem: Longius evasit liber hic quam volebam. quamque putaveram.... Ego tamen domino nostro ihesu christo gratias ago. quod in his quatuor libris. non qualis ego essem cui multa desunt. sed qualis esse debeat qui in doctrina sana. non solum sibi sed et aliis etiam laborare studet. quantulumcumque potui facultate disserui. Explicat quartus de doctrina Christiana beati Augustini episcopi.*

Sine anno et loco, in-8º maj. B. Augustini.... libri de Doctrina Christiana divisus in quatuor partes. Incipit statim a prologo libri primi. In fine: Finit opus egregium aurelii augustini typonensis epi de doctrina christiana in quatuor libros distinctum valens omnimode pro intellectu scripturarum et serie proferendi easdem qualis (sic) doctorem decet catholicum.... Deo gratus.

Impressum est volumen charactero Gothico luto in charta pura et densa. In superiori margine libri, in inferiori vero plagula numerus notatur, sed custodes et foliorum numeri desunt.

Sine anno et loco [Argentorati apud Jo. Mentelinum]; in fol. Augustini liber de Arte prædicandi (qui quartus est ejusdem de Doctrina Christiana). Editor anonymus cum valde utilem prædicantibus hunc

B librum fore existimaret et propter totius operis magnitudinem vix paucis innotescere cum videret, bene mereri de aliorum studiis hoc voluit, quod a reliquo corpore segregatum typis multiplicandum daret. Nec levem etiam, si fides ipsi habenda est, operam in corrigendo et emendando ex pluribus exemplaribus posuit, qua de re ipsa ejus verba non indigna judicamus, quæ memoriæ serventur, quæ sic sonant: *Feci ergo. deo teste magnam per ejus correctionem diligenciam. ita. quod omnia exemplaria. quæ in studio heidelbergensi nec non in spira et in wormacia. atque tandem etiam in Argentina in ullis librariis reperire potui. diligenter proinde respei. Et. cum inter hec. experimento discerem. quod idem liber augustini. raro invenitur etiam in magnis et preciosis librariis. Et adhuc varius. de ullo ex eisdem librariis ad rescribendam potui. haberi. Atque etiam quod pejus est. rarissime correctus sive emendatus inibi queat reperiri. Idcirco permotus sui. ad hoc studiose laborare, ut secundum exemplar meum. tanto nunc studio et labore quantum saltem potui correctum. dictus libellus taliter in brevi tempore multiplicari possit. ut ad plurimorum usum et ad omnem profectum ecclesiasticum. facile et cito perveniret. Quapropter. cum nullo alio modo sive medio. id expedire fieri posse judicarem. discreto viro Johanni mentelino incole argentinensi impressorie artis magistro. modis omnibus persuasi. quatenus ipse assumere designaretur. onus et laborem multiplicandi hunc libellum. per viam impressionis. exemplari meo ante oculos habito, etc. Inscripta est hæc præfatio: Canon præ recommendatione hujus famosi operis sive libelli sequentis. de arte prædicandi S. aug. Volumen impressum est foliis 21 charactero Gothico minuto, obtusæ et oculis ingrato lineis latis, quarum 39 paginam faciunt. Absunt vero omnes cujuscumque generis chartarum et paginarum notæ. Prima atque ultima pagina nudæ sunt relictæ atque seorsim adjicitur duabus plagulis rerum notabilium index bene instructus. Dirigitur nimirum juxta litteras, quibus omnis textus, continuus ceteroquin, in plurimas sectiones juxta alphabeti ordinem (A-LL.) est descriptus, ita quidem, ut mediis lineis ab initio porticulae cujusvis ex sint insertæ. Quocirca ipse editor in*

præfatione: *Internixtae sunt, inquit, operi litteræ unajunculae tam simplices quam duplicatae, deseruiunt pro ejusdem libelli tabula alphabetica, in fine ejus posita, quæ tabula ad easdem litteras remittit per singula puncta. Et quisque cui placuerit, poterit eas facilius manu sua per pennam, etiam in marginibus nigro vel rubrico colore signare, correspondetur ad istas intra litteram positas, quod non parum utile erit, quia citius in margine posita occurrent quærenti. Et sic, per remisiones tabulæ ad ipsas easdem litteras, unumquodque ex hoc libello contentorum, ad vota cum placuerit, cito poterit reperiri. Cæterum experta est hæc editio diligentiam bibliographorum doctissimorum: in cl. Morelli in *Bibl. Pinell. T. I. p. 87, sqq.*, et *Placidi Braun in Notitia Hist. Litt. libr. ab artis typogr. inventione ad a. 1479 impress. in Bibl. Monast. ad S. Udalr. et Afram Aug. Vind. p. 3.**

— [*Moguntia per Jo. Fust.*] in-fol. Idem liber ex præcedenti editione fideliter expressus, adeo ut in præmonitione impressoris tantum nomen mutatum sit atque hic legatur: *Discreto viro Johanni Fust incolæ maguntinensi impressorio artis mgro, modis omnibus persuasi, etc.* Cæterum constat hoc volumen foliis 22, quorum duo priora occupat præfatio, dehinc textus protenditur ad medium folium 17, tandem tabula materiarum sequitur, postremo denique foliis duobus, altero aversa, altero adversa pagina impressis tractatuli duo: *De tribus precipuis operibus predicatoris, et De tribus generibus dicendi, quibus uti debet predicator* claudunt. Plura vide apud *Deburium* in *Cat. Bibl. Duc. de la Val. T. I, p. 174.* Obiter eundem commemorat *Cat. Bibl. Bunav. Cf. Mémoires de Trévoux 1765, Juin p. 1454, et cl. Steigenberger l. I. p. 47.* Quod ætatem hujus et superioris editionis attinet, *Deburio* jam animadversum est, *Fustinam* vel ipso anno 1466, vel ante eum expressam esse debuisse, quoniam compertum est, *Jo. Fustum* post hunc annum artem suam exercere desiisse. Ultra vero antiquior sit, hæc, an Argentoratensis, de eo dubitat *Morellus*, minus ambigit *Gerh. Steigenberger*, Argentinensi primum locum assignare inductus, primum, argumento duorum opusculorum, quibus *Moguntina Argentinensi* est locupletior, quæ quidem de novo potius illi accessisse, quam in hæc fuisse onissa censet; deinde etiam, quod præfatio *Moguntinæ* quatuor lineis, quæ nova est ejus observatio, sit prolixior. Quibus addimus tertium, quod litteræ, quibus textus in sectiones distinguitur, in *Moguntina* non jam mediis lineis inspersæ, sed in margine interiori collocatæ conspiciantur, quo artificii aliquem progressum agnoscere mihi videor. Jam vero optaverim, ut vir doctus aliquis, cui *Fustinæ* editionis sit copia, præfationem excutiat, animumque intendat ad hoc, num iisdem verbis sibi legantur, quæ in *Argentinensi* de litteris illis calamo in margine privato studio pingendis erant monita. Quod si nihilominus factum cognoscet, negligentia in istius temporis editionibus non adeo rara accidisse oportet.

— *Ibidem, per eundem; in-fol.* Idem liber ejus-

dem editionis, priori valde, nec tamen per omnia similis. — Testatur se vidisse apud amicum quemdam *Morellus* l. 1, p. 9, atque in bibliotheca Canon Regular. Rottenbuchii deprehendit *Cl. Gerhoh. Steigenberger* in tr. *üb die zwo allerælteste gedr. deutsche Bibeln. (Münch. 1787, in-4°)*, p. 48.

SÆC. XVI. — 1527. *Coloniæ, apud Heronem Alopecium (impensis Godefr. Hittorpii), mense Julio; in-8°.* D. Aur. Aug. de *Doctrina Christiana* libri quatuor, omnibus sacram scripturam vel recte intelligere, vel fructuose populo proponere volentibus, perquam et utiles et necessarij.

1534. *Venetis, per Joa. Patavinum et Veturinum de Ruffuellis; in-8°.* D. Aur. Aug. de *Doctrina Christiana* libri IV, etc., ut in præcedenti.

Sine anno. *Coloniæ, in-8°.* S. Augustinus de *Doctrina Christiana. Cat. Bibl. S. Aug. ad Nidum Neopoli.*

SÆC. XVII. — 1601. *Antwerpæ, in-8°.* Laudant *Colonienses.*

1604. *Wittembergæ, typis Cratonianis; in-8°.* S. Aur. Augustini de *Doctrina Christiana* l. IV. Cf. præf. *Sal. Casneri. Cf. M. Bibl. Eccles. Colon. Cat. Bibl. Thott.*

1629. *Helmsstadii; in academia Julia, typographeo autem Calixtino, excudit Henningus Mullerus; in-8°.* Sancti Patris et Doctoris Aurelii Augustini, ep. Hipp. de *Doctrina Christiana* libri IV, de Fido et Symbolo liber unus: *Vincentii Lerinensis* commonitorium. *Georgius Calixtus* recensuit et edidit. — Laudatissimus ille theologus cum forte occasione, quam recusare ægre poterat, sibi oblata typos Græcos et Latinos una cum prelo et reliquis ad artis typographiæ exercitium necessariis armis emisset, justam domi officinam instruxerat, ex qua et propriæ delectationis et a senioribus studiis relaxationis causa et in studiosorum, quibus angusta domi res esset, gratiam, annuente principe Brunoviensi, complures ab hoc inde anno utiles libellos inque iis prima hæc Augustini et Vincentii volumina foras dedit. Ipse iustituti hujus rationem in epistola his præmissa ad Petrum Tuckermannum (Theol. Doct. Aulae et Ditionis Brunsvicensis protoeclesiasticæ et abb. Riddagesbusanum) uberius explicavit. Quod librorum vero horum edendorum concernit consilium, de eo ita in subjecto ad lectorem præcæpio præcepit, ut simul universam eorum indolem et descriptionem patefaceret et laudaret. Nec vero cavere sibi potuit, quin apud multos tunc temporis religiosæ opinionis homines ob Vincentii de Ecclesiæ traditione dogmatis commendationem male traduceretur. Cum reliquis aliquot in calce libri superfuturas cerneret plagellas *Paciani Ep. ad Sympronianum fratrem epistolam tertiam* iis inscribere placuit.

1643. *In Venezia, in-4°.* S. Augustinus de *Rhetorica ecclesiastica* (qui est liber IV de *Doctrina Christiana*). Exst. in *Autori del ben parlare*, vol. XII, part. ult., p. 57.

1655. *Helmsstadii, ex typogr. Calixtino, opera Henningi Mulleri, in-4°.* Aur. Aug. de *Doctrina Christiana* libri IV, etc. Ge. Calixtus recensuit et edidit. Editio

prima prodit anno c150CXXIX; nunc succedit altera A anno c150CLV. Accessit in hac altera editione titulo *Admoniti ad lectorem* disputatio Calixti de *Symbolis et Confessionibus veterum Christianorum*, cui temporum injuria in-ighe aliquod momentum concillabat.

SÆC. XVIII. — 1769. *Lipsiæ*, sumptu Jo. Frid. Langenhemii; in-8°. Aur. Augustini, Hipp. ep. de Doctrina Christiana libri IV, e recensione Benedictinorum et congregatione S. Mauri. Variedade lectionum animadversionibusque brevibus illustravit, atque cum præfatione S. R. Joh. Frider. Burscheri, Th. D. et P. P. O., etc. edidit Joh. Christ. Beniam. Teegius, Schol. Sangerhus. Colleg. III. — Ad elegantiam hujus descriptionis accedit insignis a munditie charitæ ac typorum commendatio, quæ optare facit, ut plura optimorum Patrum Græcæ ac Latine B Ecclesiæ scriptorum exemplaria pari cura instructa et æque luculenter excusa venalia redderentur. Theologus Lipsiensis interpretem suscepti ab editore negotii agens, ipsum a præfandi necessitate liberavit. Secutus vero est Teegius textum Benedictinorum ex Antuerpiana Clerici iteratione descriptum et varietate Amerbachianæ et Erasmanæ anni 1669, nec non utriusque Helmstadiensis mactatum. Commodò etiam harum et Benedictinæ simul recensione partitiones diversis numeris sunt expressæ, additusque est index non contemnendus.

Versiones.

Duæ Gallicæ: Colletii altera, altera a Villefortio, utraque Germanica Hédionis de qua supra in *Collectionibus* egimus.

1636. Paris, chez Jean Camusat, in-12. « La Doctrine Chrestienne de S. Augustin, divisée en IV livres, avec le manuel adressé à Laurentius, le tout traduit en François par Guillaume Colletet. »

1701. Paris, chez Jean-Bapt. Coignard, in-8°, II voll. « Les livres de la Doctrine Chrétienne de S. Augustin et les livres de l'Ordre et du Libre Arbitre, du même. Traduits en François sur la nouvelle édition latine des PP. Bénédicins de la Congrégation de S. Maur. » Auctor est Dn. de Villefort, qui plures Augustini libros insigni cum laude in linguam Gallicam transtulit. De præsentis enim traductione auctores *Diarii Eruditorum Paris*. 1702, p. 195, sic testantur: « Les matières que S. Augustin traite dans ces trois ouvrages, et particulièrement dans le livre de l'Ordre, étant abstraites, ils étoient très-difficiles à traduire d'une manière intelligible et agréable. C'est cependant ce que M. de Villefort a fait, ayant trouvé le moyen, en rendant exactement le sens de son auteur et s'attachant à la pureté des termes, d'égaliser la beauté et la liberté de l'Original. » Præterea tenendum est, utrumque hujus versionis totum etiam separatim haberi, adeo, ut de Doctrina Christiana libri IV, itemque reliqua peculiari volumine constent. Cf. *Cat. Bibl. Reg. Paris*. T. I, p. 379 sq., n. 724 et 727. Nescio vero, quid sit, cur ibidem versio hæc nomen *Philippi Colibaud du Bois* ferat. Fuerat in Academiæ Parisiensis socius anno 1674 vita functus

haud inceleber. Nec me fugit nomen ejus eminentiam esse versionem aliam, nempe libri spurii *Soliloquiorum*, ut suspensio hoc signo merx esset vendibilior. Sed hujus auctor nec latuit, nec latere voluit, immo maximo opere fainæ traducendis pluribus Augustini libris studuit. Quocirca eundem de errore confect oris Regii Catalogi jam vix dubito.

Compendium Doctrinæ Christianæ ex Augustini libris excerptum addit Theod. Bibliander episcopo-cellensis, Theol. Prof. Tigurinus. Basil. 1560, in-8° Lipen. et ex eo *Colonienses*. Juxta eundem quartum hujus operis librum, qui de eloquentia sacra potissimum traciat, diligenter excussit, ejusque sententiam non alia esse eloquentiæ Christianæ præcepta, quam Civilis, pluribus astruxit Balth. Gibert, rhetorices quondam in collegio Mazariniano professor, in *Jugemens des Savans sur les Auteurs qui ont traité de la Rhétorique*. T. II, p. 115-135. Paris. 1716, quem librum indicarunt *Acta Erudit. Lips*. 1721, p. 237.

XIV. — (35) Augustini Confessionum libri tredecim.

SÆC. XV. — 1475. *Mediolani*, in-4°. S. Aurelii Augustini Confessionum libri XI. Foliis ultimi pagina adversa impressi versiculi cum subscriptione:

Quam lætum augustina ferat confessio fetum
Præsens fratre refert pagina pressa suo.
Theutonics delatus enim bonus vere Joannes
Hoc mediolani fertile pressit opus.
ANNO INCARNATIONIS DOMINI M^o CCC^o LXXV° :
XII° KALENDAS AUGUSTI :

C Character rotundus est, elegans, lineæ per paginam latæ 26 Desunt numeri, signature, custodes. Saxius tribuit Joanni Wurster de Campidonia. Cf. *Cat. Bibl. Crevennæ noviss*. Duo exempla illius servavit *Bibl. Pinelliana*.

1482. S. l. in-8° min. Confessionum libri XIII. Eadem voluminis descriptio est idemque character, quem in libris de *Doctrina Christiana* simili forma sine l. et a. excusis notavimus, solo libri numero in superiori margine deficiente. Incipit a locorum quorundam obscurorum in his Augustini libris annotatione, quæ alteram folii primi paginam replet, prima vacua relicta. In fine: *Explicit confessionu beati augustini liber XIII. Anno dñi MCCCCLXXXII. in pfesto lauretij.*

D *Editio Veneta*, a. 1484, in-4°, quam *Colonienses* laudant, non est unius hujus libri, sed opusculorum plurium, quam suo loco latius descripsimus.

Sine anno et loco, in-fol. min. B. Augustini episc. libri Confessionum. Volumen est foliorum impressorum 152, quibus in aliis exemplaribus, ut in eo, quod cl. Braus manu versavit, præcedit unum non impressum, in nostro deperditum. Incipit a particula *Ex libro Retractionum sancti augustini episcopi*. Formula finalis desideratur, miniatori ascribenda relicta, id quod in nostro exemplari tam in fine totius, quam singulorum librorum, factum est. Nec initia librorum magnis spatiis a fine præcedentium, sed una tantum linea, *Sancti Augustini liber....*

Incipit, discreta comparent. Character e-t gothicus medius obtusior (a), paginae lineas latus 32 complectuntur amplis marginibus circumdatas. Distinctionis signa punctum, colon et interrogationis nota. Absunt omnino custodes, signaturæ, numeri et tituli paginarum. Meminero hujus rarissimi libri *Debarius in Cat. Bibl. Duc. de la Val. T. I. p. 168.* Cl. *Morellus in Bibl. Pin. T. I. p. 90 sq.*, ac nuper iterum descripsit *Plac. Braun in Notitia Hist. Lit. (1788) p. II.* Ac hic quidem ad insignem ejus vetustatem confirmandam observat, in exemplari *Tegernseensi* a calligrafo ascriptum esse annum 1470.

Aliam horum librorum editionem, quaternis, nulla apposita loci, anni et *typographi*, aut editoris nota, quam tamen Romanam putat, sæculi xv certe, notavit *Audiffredus in Cat. Bibl. Casanat. Adde Cat. Bibl. Pinell.*

Sæc. XVI. — 1531. *Coloniæ, in-8°.* Augustini Confessionum libri tredecim. *Cat. Bibl. Bernens. T. I. p. 15.*

1563. *Lovanii, in-12.* S. Augustini Confessionum libri XIII. *Cat. Bibl. S. Augustini ad Nidum Neapoli.*

1567. *Antuerpiæ, in-8°* lidem libri. *Possevinus in App. T. I. p. 154*, ex eoque *Hendreich* in *Pand. Brandenburgicis, Lipentis et M. Bibl. Eccles. Col.*

1568. *Ibidem, in-16.* lidem libri. *Possevinus* et ex eo *Colonienses.*

1569. *Coloniæ, in-12.* Idem libri. *Hendreich.* Sed nescio, an idem sit liber, quem o *Possevino* laudant *Colonienses, Confessionum S. Augustini libri XIII. in Epitomen redacti a Jo. Schwaigero in-fol. Schwaigero, collegii ad B. Virginem Francofurti Scholastico, Coloniæ apud Cholinum.*

1575. *Lovanii, in-8°.* S. Augustini Confessionum libri XIII. *Hendreich.*

1578. *Basileæ, in-8°.* S. Hilarii et Augustini Confessiones. *Colonienses.*

1581. *Wirceburgi, in-12.* S. Augustini Confessionum libri XIII. *Hendreich.*

1588. *Turonis, apud Claudium Michaelum (...), lidem libri. Possevinus in App. T. I. p. 154.*

Sæc. XVII. — 1604. *Coloniæ, Agrippinæ in officina Birkmannica, in-12.* D. Aur. Augustini libri XIII Confessionum: ejusdem confessio theologica et expositio succincta missæ Romanæ: omnia ex ms. cod. emendata, opera et studio theologorum Lovaniensium. *Cat. Bibl. Reg. Paris.*

1606. *Lugduni, in-12.* S. Augustini libri XIII Confessionum juxta Lovaniensium correctionem. *Hendreich.*

1607. *Duaci, in-8.* S. Augustini Confessionum libri XIII, editi per H. Sommalium. *Cat. Bibl. Bodl.*

1608. *Lugduni, in-12.* lidem libri ex reconstituta Lovaniensium. *Hendreich.*

1610. *Ibidem, in-12.* lidem libri. *Hendreich.*

1619. *Coloniæ Agrippinæ, in-12.* D. Augustini

(a) Folem, inquit *Braunius*, quo impressa fuerit Epistolarum S. hujus Doctoris absque anni locique

A Confessionum libri. XIII, per H. Sommalium. *Cat. Bibl. Mus. Britt.*

1628. *Duaci. 16.* lidem libri ex ejusdem recensione. *Lipen. et Colon.*

1629. *Coloniæ Agrippinæ, ap. Corn. ab Egmond., in-24 (vulgo in-12).* D. Aur. Augustini libri XIII Confessionum ad tria mss. exemplaria emendati opera et studio Henrici Sommalii. S. J.

1630. *Ibidem, in-24.* lidem libri. *Hendreich.*

— *Dillingæ, in-8°.* S. Augustini Confessionum libri X priores cum notis et summariis Henr. Wagnereck Soc. J. *Colonienses ex Alegambii Bibl. SS. S. J.*

1631. *Coloniæ Agripp., in-8°.* S. Augustini Confessionum L. XIII, per Henr. Sommalium.

1632. *Ibidem, in-16.* S. Augustini Confessionum libri X priores, per Henr. Wagnereck. Occurrit ejusdem a. et l. editio apud *Hendreichium.* Nos addidimus titulum libri, cum certum sit, non nisi X libros a Wagnereckio esse in lucem editos.

1637. *Coloniæ Agr., sumpt. Corn. ab Egmond. et soc. in-12.* D. A. Augustini libri XIII Confessionum. Editio Sommalii.

1638. *Ibidem, in-12.* lidem libri. *Hendreich.*

1640. *Ibidem, in-8°.* lidem libri. *Hendreich.*

1645. *Lugduni ap. Sim. Rigaud. in 16 (vulga in 12).* Eadem Sommaliana recensio.

1646. *Coloniæ, apud Jodoc. Kalcovium et socios, in-12.* D. A. Aug. Conf. libri X, cum notis R. P. Henrici Wagnereck Soc. Jesu. Præter notas unicuique capiti usus suus subjectus est. Ad hanc editionem quodammodo pertinet et cum exemplari quidem, quod manu terimus, compactus est liber hoc titulo munitus: *Rei Pœnitentis Simplex et Humilis Confessio, cum Sermone de S. Augustino.* *Ibid. apud eund.*

1647. *Ibidem.* lidem libri X, per eundem. *Hendreich.*

1649. *Coloniæ Agr., sumpt. Egmond. in-16 vel in-24.* D. A. Aug. Confess. l. XIII, opera Sommalii.

1650. *Antuerpiæ, ex off. Plant. Balthazaris Moreti, in-8°.* D. Aur. Aug. libri XIII Confessionum. *Hendreichius* editionem Antuerpiensem tanquam repetitionem editionis Wagnereckianam profert. Sed perperam, nisi forte plane diversam viderit. Argumento sint ea, quæ ex diligentiori ejus inspectione referuntur *Colonienses.* Typographus monet se, cum audiret præ cæteris laudari exemplar a R. P. Sommalio recensitum, varias ejus editiones conquisivisse, earumque facta comparatione, multos errores typographicos emendasse, ac postea exemplar contulisse cum editione Operum S. Augustini a *Christophoro Plantino* excusa, idque in multis discrepare animadvertisse, at tamen in quibusdam P. Sommalii recensitionem, in aliis *Plantinianam* editionem præferendam consuevit.

Quod ne temere fecisse culparis, adhibui codicem ms. antiquissimum, qui ante plura sæcula conscriptus cum professione edito, ut adeo ex eadem officina utraque prodierit.

aliis multis mss. codicibus in hoc Plantiniano typographio asservatur. Hunc codicem fidelissimum expertus, ex ejus auctoritate emendavit exemplar a Sommalio recensitum, idque gaudet, quod viri docti, quibus correctiones suas ostenderit, non improba-verint. »

1652. *Duaci*, in-12. Idem libri ex ed. Sommalii. *Cat. Bibl. Thuancæ.*

1661. *Coloniæ*, in-12. Idem libri. *Hendreich.*

1665. *Lugduni*, in-24. Idem libri. *Cat. Bibl. Nic. Rossii.*

1675. *Lugd. Bat.*, ap. *Elsevir*, in-12. S. Augustini Confessionum libri. Profert *Debure* in *Bibliogr. instr.* T. I, p. 249. Adde *Cat. Ducis de la Valière.*

1679. *Bruxellis*, in-8°. Idem libri per eundem Sommallum recensiti.

1685. *Augustæ Vindelicorum*..... S. Augustini Confessionum liber octavus ex Sommalii recensione. Exst. in Pio Litterati hominis secessu *Theoph. Spizelii* a pag. 42.

1687. *Parisiis*, ap. *Jo. Bapt. Coignard*, in-12. S. Aur. Augustini libri XIII Confessionum emendatissimi et notis illustrati, cum novis in singula capita argumentis.

1699. *Antuerpiæ*, vel *Coloniæ Agr. apud Corn. ab Egmond*, in-24. Idem libri. Ita plane proferunt *Colonienses.*

SÆC. XVIII. — 1740. *Antuerpiæ*, apud *Gotthard. Joan. Püttnerum*, in-8°. D. A. Aug. Confess. I. XIII, studie Sommalii. Binis columnis paginæ impressæ sunt.

1745. *Antuerpiæ*..... in-fol. S. Augustini Acta priora sive prima vitæ pars S. Doctoris ab infantia usque ad 53 æt. annos excerpta ex IX prioribus libris Confessionum. Exst. in Actis SS. Augustini tomo VI, p. 387 sqq.

1757. *Florentiæ*, ex typographio *Petri Cajetani Viviani*, ad insignia *Jani*. S. Aur. Augustini, Hipp. ep. Confessionum libri tredecim vario Commentariorum genere illustrati, ab æmulorum obrectatorum vel datis, vel dandis, seu conviciis, seu censuris, seu etiam cavillationibus vindicati et expediti opera et studio *Fr. Archangeli a Præsentatione*, sacerdot. professi *Carmelitæ Excalceati Theol.* et S. S. lectoris.

1776. *Parisiis*, typis *Philippi-Dionysii Pierres*, via *San-Jacobæ*, in-16. *Diri Aurelii Augustini*, Hippo-nensis episcopi, Confessionum libri tredecim. Ad calcem additæ sunt varix lectiones. Editio nitidissima, accuratissima atque emendatissima, in qua nihil omissum, quod ad partes typographicas et emendationem pertinet. Quippe non solum ad impressa melioris notæ exacta fuit, sed collata est etiam cum codicibus manuscriptis bibliothecarum, Regiæ ac *San-Génovefanæ*, quorum omnium variantes copiosissimæ diligentia insuperabili viri ejusdem docti *L. St. Rondet*, cujus eximias in hoc genere virtutes in præfamine debita laude prosequitur typographus, excerptæ ad calcem exstant. Interspersæ etiam sunt notulæ quædam; addita librorum et capitum summaria

summa cura confecta, ut et ab initio *Augustiniana Annales*, sive *Compendiosa D. Augustini Vita cum suis annorum notis*. Idem typographus pollicitus erat, se, si lectores huic ejus suscepto et specimini faverent, ad alia Patrum Latinorum scripta minora simili nitore ac castigatione foras danda perrecturum: quod ejus promissum successum habuerit, necne, ignoro. Codicum vero, qui hoc loco usum præstiterunt, elenchum infra dabimus.

Versiones

Exstant *Italica, Hispanica, Lusitanica, Gallica, Anglicæ, Germanicæ*. Nec vero mirabitur quispiam viri tam eximie, ne dicam tanta adoratione culti vitam ab ipso tam insigni arte ingenioque superante perscriptam a multis cum voluptate esse lectitatam. Immo summis etiam per proxima abhinc tempora viris adeo placuit sancti doctoris institutum, ut imitari non indignum ducerent, id quod *Petrarcha*, *Huetius*, et nuperrime, qui nomen etiam traduxit, *Russavius*, quisque pro ingenio suo, modo pressius, modo ex longinquo Augustinum secuti, effecerunt. Singulas ergo ordine indicato enumerabimus.

Italica. — 1564. In *Venetia*, presso *Bolognino Zaltieri*, in-4°. « Le devote Confessioni del Divino Padre S. Agostino tradote (sic) per l'eccezionale medico M. Vincenzo Buondi. » Cf. *Cat. Bibl. Crevennæ noviss.*

1595. *Roma*, nella tipografia *Medicea*, appresso *Giacomo Luna*, in-4°. « Confessione di S. Agostino tradotti di Latino in Italiano per il S. Giulio Mazzini nobile Bresciano. Ed con alcune annotazioni dal medesimo illustrati così nelle margini, come nel fine de' Capitoli, etc. » *Cat. Bibl. Casanat. et Crevennæ noviss.*

1620. *Milano*, per *Gio. Batt. Bidelli*, in-4°. « I tredici libri, etc., » ejusdem versionis. Cf. *Bibl. degli Aut. voly.* sæpius a nobis laudata.

1760. In *Venezia*, appresso *Marzellino Piotto*, in-4°. « Delle Confessioni di Sant' Aur. Agostino Vesc. di Bona, libri tredici da copiosi Commentarj illustrati e dalle censure degli avversari difesi: e volgarizzati del P. *Giangiuseppe da S. Anna*, Carmelitano scaltro della provincia di Venezia. » Immensa notarum ex omni Commentatorum populo colluvies. Imprimis *Coloniensem* interpretem *Heur. Wagnereck* studiosè excerptis.

Philippus Alegambius ex S. I. in *Bibl. SS. Soc. Jesu* novissime Romæ 1676, a *Nathanaele Solvello*, edita p. 830, in recensu librorum tacitis auctorum nominibus a commilitonibus S. I. editis notat etiam *Confessiones Augustini Italice redditas*, auctore *Jacobo Fuligato*, idque transcripserunt *Hendreichius* in *Pandectas Brandeb.* et *Colonienses* in *M. Bibliothecam Ecclesiasticam*; sed neuter illam vidit, neque ego quidem ejusmodi versionem, quæ intra annos 1624-1653 prodire debuisset, uspiam memoratam inveni.

Hispanicam versionem Confessionum Meditationum,

Soliloquiorum et Manualis D. Augustini curavit Petrus Ribadeneira Toletanus ex S. I. Matrili 1598, II tomis, quæ repetita est in *Operibus ejusdem Matrili* 1604 in-fol. editis, part. III, p. 633 sqq. Hendreich in *Pand. Brandeb.* Hispanicam commemorat *Bruxellis* 1674, in-24. Sed illius auctoritatem parvi pendendam esse crebro usu edoctus sum.

Lusitanice convertit *Sebast. Toscano* sive *Tuscanus* eremita Augustinianus Portuensis, cujus versionis duas editiones *Antuerpiæ* 1555, et *Coloniæ* 1556, prodidit *Nic. Anton.* in *Bibl. Hisp.* T. II, p. 186. Hendreich l. l. perperam tamquam Hispanicam citat.

Gallicæ. — *Primam* laudant *Colonienses Parisiensem* 1609, in-8°, cum Annotat. *Hernequini.* Hanc subsequuta est versio *Renati Cerisieri (René de Cerisiers)* ex S. I. quam *Lugduni* 1649, in-12, et 1650, in-24, prodidisse iidem referunt. Nos recentiore deinde ostendimus. Successerunt *Arnaldus Andilliensis* eodem a. 1549, et novissimus *Duboisius*, qui absque codicum mss. subsidio sola ingenii sagacitate et eruditione accurataque sententiarum Augustini cognitione fretus, plurima feliciter correxisse dicitur. Utriusque opera frequentissime typis est descripta, ex quibus ea, quæ nobis disquirentibus se obtulerunt, jam enumerabimus.

1649. *Paris, chez veuve Jean Camusat, in-12.* « Les Confessions de S. Augustin, traduites en françois par *Robert Arnauld d'Andilly.* » Eadem repetitæ apud eosdem bibliopolas a. 1651.

1659. *Paris, chez Pierre le Petit, in-8°.* « Les Confessions de S. Augustin, traduites en françois par *Robert Arnaud d'Andilly,* septième édition avec le latin à côté, reveu et corrigé sur douze anciens mss., et des notes à la fin, où l'on rend raison des principales corrections par *Antoine Arnauld,* docteur de Sorbonne. » Eadem ab eodem typographo a. 1656, in-12. excusam laudat *Cat. Bibl. Casanat. Hendreichius* quoque repetitiones annorum 1653, 1660 et 1665, notat.

1675. *A Paris, chez Pierre le Petit, in-8°.* « Les Confessions de S. Augustin traduites en françois par *Arnaud d'Andilly,* nouv. éd. » *Hendreichius* in *Pand. Brandeb.* commemorat versionem factam par *les Messieurs de Port-Royal,* et impressam hoc anno *Bruxellis* in-12. Editiones item a. 1671 *Parisiis* in-12, nec non *Bruxellis* 1691 in-8°, factas se vidisse testantur *Colonienses,* p. 754, n. 68.

1688. *Paris, chez Jean Bapt. Coignard, in-4°.* « Les Confessions de S. Augustin, traduction nouvelle sur l'édition latine des PP. Bénédictins, avec des notes et des nouveaux sommaires des chapitres par *Philippe Goibaud du Bois.* » Prima lucem vidit a. 1688. Eadem vero apud eosdem bibliopolas repetita a. 1700 et 1716

1690. *Bruxelles, chez François Foppens, in-8°.* « La Conversion de S. Augustin décrite par lui-même » (liber VIII et IX Confessionum).

1703. *Paris, chez Chart. Robustel, in-12.* « Les Confessions de S. Augustin abrégées, où l'on n'a mis

A que ce qui est le plus touchant et le plus à la portée de tout le monde, traduction nouvelle par *Simon Michel Treuvé.* »

1709. *Paris, chez Nic. le Gras, in-12.* « Les Confessions de S. Augustin, traduites en françois par le P. *René de Cerisiers.* »

1719. *Paris, chez Phil. Nic. Lottin, in-12.* « Les Confessions de S. Augustin abrégées, etc. » Vid. ad a. 1703. Sed nomen interpretis abest. *Journal des Sçav., mai 1719, Bibl. Colon.*

1722. *Paris, chez Jean Bapt. Coignard, in-12.* Repetitio superioris quartæ editionis versionis *Duboisianæ.*

1740. *Paris, in-8°.* Iidem libri per *Arn. d'Andilly.*

B 1743. *Paris, chez P. G. le Mercier, in-8°.* « Les Confessions de S. Augustin traduites en françois sur l'édition latine des PP. Bénédictins de la Congrégation de Saint-Maur, avec des notes et des nouveaux sommaires des chapitres par M. *Du Bois, de l'Acad. Franç. Nouv. éd.* »

Anglica. — 1650. *London, in-12.* « Saint Augustines confessions translated and with some marginal notes illustrated: by *William Wats:* ou *Confessions de S. Augustin, traduites en anglois, avec des notes par Guil. Wats.* » *Cat. Bibl. Reg.* — Eadem versionem jam a. 1631 *Londini* octonis editam prodidit. *Cat. Bibl. Bold.*

Germanica. — 1675. *Cölln, b. Willh. Friessen, in-12.* « Des heyligen und Hoherleuchten Vatters Augustini Bischoffs zu Hippon und furtrefflichen Kirchenlehrers Dreyzehn Bucher der Bekandtnüssen. » Titulum justo verbosiorum, quantum licuit, contraximus.

Codices, qui in novissima eaque elegantissima Parisiensi horum librorum descriptione sunt adhibiti.

Codices Regii: I, num. 1807, *Colbertinus.* Libros XIII integros complectitur, sed ultimus cæteros præcedit. Tribuitur sæc. XIII. — II, num. 1911. Libri XIII integri. Tribuitur sæc. IX. — III, num. 1912. Libri XIII integri. Tribuitur sæc. IX. — IV, num. 1913, *Colbertinus,* complectens libros XIII, sed deficientibus foliis a libro VII, cap. 6. n. 4, ad librum VIII, cap. 5; n. 5. Tribuitur sæc. IX. — V, num. 1913 A, *Colbertinus.* Libri XIII integri. Tribuitur sæc. IX. — VI, num. 1914, *Colbertinus.* Libri XIII integri. Tribuitur sæc. XI. Hunc integrum legisse se testatur *Rondetius.* — VII, num. 1915. *Colbertinus.* Libri XIII; sed deficiunt folia priora usque ad Libri I, cap. 16, n. 3. Tribuitur sæc. XII. — VIII, num. 1916, *Colbertinus.* Libri XIII integri. Tribuitur sæc. XIII. — IX, num. 1917. Libri XIII, sed deficientibus foliis aliquot libri IX, a cap. 4. n. 2, ad cap. 9, n. 4. Tribuitur sæc. XIII. — X, num. 1918, *Tellerianus.* Libri XIII integri. Tribuitur sæc. XIII. — XI, num. 1919, *Colbertinus.* Sub titulo *Confessionum* aliud opus est majorem habens affinitatem cum libro *Meditationum;* sed ab utroque pariter diversum. — Sed cum inserta quædam Confessionum fragmenta in eo re-

perirentur, ex illis singularia quædam haurire licuit. Tribuitur sæc. xiv. — XII. num. 1948. Libri tredecim in fine mutili, in cap. 36 libri ultimi. Tribuitur sæc. xiv. — XIII, num. 2375. Libri XIII integri. Tribuitur sæc. xiv. — XIV, num. 2694. Libri XIII, sed ab initio et in fine truncati. Tribuitur sæc. xiii. XV. num. 2296, *Colbertinus*. Fragmentum libri ab initio usque ad cap. 11, n. 4. Videtur tribuendum sæc. ix.

Codex Genoveanus: — XVI, num. 54. Libri tredecim, sed lacunis quibusdam libro x, xi, xii, xv, et ultimo, affecti. Tribuendus sæc. xiv. Etiam hunc totum legisse affirmat *Rondet*.

S. Augustini Confessionum Flosculi resectis rerum difficilium spinis et in sex areolas distributi. Lugduni 1618, in-24, et Coloniae 1620, in-12. *Coloniens. B* et *Heindreich*.

XV. — (38) *De Natura boni liber*.

Gallice versus juxta Benedictinorum editionem insertus est in libro, cui titulus: *La Distinction et la nature du bien et du mal*, etc. Paris, 1704, in-12. Vide *Colonienses*, qui de eodem libro lectores ad sequentem bibliothecæ suæ, sed qui nunquam prodiit, tomum remittunt.

XVI. — (44) *Quæstionum Evangelicarum XCVIII, libri duo*.

Insunt in opere *Quæstionum D. Augustini edito Lugduni a. 1497*, de quo supra. A *Coloniensibus* asfertur hoc loco *Augustinus in Novum Testamentum*, Paris 1619, nec non Gallica ejusdem versio in *Explication de St. Augustin et des autres Pères Latins sur la Nouveau Testament*. Paris 1675, in-8° nec non alia, modo recte mentem eorum ceperim, versio gallica edita *Lugduni apud Plaignard 1694*, in-8. IV voll.

XVII. — (45) *De Catechizandis rudibus*.

1678. Paris, chez *André Pralard*, in-12. « Les livres de S. Augustin, de la manière d'enseigner les principes de la religion chrétienne à ceux qui n'en sont pas encore instruits; de la vertu de continence et de tempérance; de la patience et contre le mensonge: traduits en français. »

XVIII. — (44) *De Trinitate libri quindecim*.

1489. *Mediolani*, per *Leon Pachel*, in-fol. S. Augustini libri XV de SS. Trinitate. In fine: *Mediolani impressus per magistrum Leonardum Pachel. Anno a nativitate domini nostri Jesu Christi millesimo quadringentesimo octuagesimo nono septimo Kalendas junii*.

Excusi sunt hi libri una cum Hilario de Trinitate unoque plerumque volumine inclusi occurrunt. Cf. T. 1, p. 279. Aversa nempe ultimi ejus voluminis, quod Hilarium complectitur, pagina registrum chartarum utriusque operis præbet. Impressa vero sunt caractere Gothico minuscule duabus columnis in charta nitida ac firma. Initiales litteræ parvæ. Pagine foliorumve notæ desunt. Describit *Braunius* l. 1. T. II, p. 487.

1489. *Basil.*, per *Jo. Amerbach.*, in-fol. Augustinus de Trinitate. In fine libri XV: *Aurelii Augustini de Trinitate liber explicitus est. Anno domini MCCCC*

LXXXIX. Sequitur proxime *tabula* in libros præcedentes, in cujus calce decem disticha, quorum initium:

Æquora si penetrat Cyclops, etc.

Postremum ita sonat:

Numine sancte tuo pater o tueare Joannem
De Amerbach; presens qui tibi pressit opus.

Character Gothico binis columnis impressum est, ut pleraque Amerbachii. Plerumque una cum libris de Civitate Dei per eundem h. a. impressis compactum cernitur.

1490. *Basil.*, per *Jo. Amerbach.*, in-fol. Augustinus de Trinitate. Concordant omnia cum præcedente accuratissime. Character luculentior et æqualior. Commemorant eandem *Denis Garell. Bibl.* p. 135, et *Gemeiner Regensb. Stadtbibl.* p. 197, *Gesner Lübeck. Stadtbibl.*, p. 51. Uberius descripsit *Masch Beytrr. z. Gesch. merkwo. Bb. St. II*, p. 73 sq.

1494. S. loco, in-fol. Augustinus de Trinitate. Editionem Amerbachianam refert, sed versus in fine tabulæ desunt. Nisi me fallit iudicium *Friburgi*, hi libri excusi sunt per eodem typographos, qui hoc anno quoque opus de *Civitate Dei* dederunt.

Sine anno, et loco, in-fol. « Augustinus de Trinitate. » Incipit statim a *Sententia B. Augustini de libro Retractionum*. In fine: *Aur. Augustini episcopi liber de Trinitate finit feliciter*. Volumen caractere gothico magno admodum elegantis ac nitido, lineis late, æqualiter tamen distantibus impressum est. Charta candida ac densa, folia maximi moduli sunt, columnæ binæ, margines lati. Absunt omnes signaturæ ac numeri.

Sine anno, loco et typographo, in-fol. max. B. Augustini de Trinitate liber (libri XV). In fine: *Aurelii Augustini episcopi liber de Trinitate finit feliciter*. Vetustissimi hujus juxta quam rarissimi libri descriptionibus, quas primus omnium *Denisius in Bibl. Garell.* p. 37, et post eum *Seemillerus in Incunabb. typ. Ingolst.* Fasc. I, p. 34, harum deliciarum amatoribus obtulerunt, adeo satisfactum cognoscendi eorum studio vidimus, ut quid a nobis addi ultra posset, quantumvis curiosa comparatione vix inveniremus. Constat autem volumen hoc foliis 405 maximi moduli, impressum paginis sectis, lineis 47 quas margines amplissimi et lata interstitia condecorant. Chartæ densæ sunt, sed paulo crudiores. nec candidæ satis. Character Gothicus grandis et aliquanto pinguior. Desunt numeri, signaturæ, custodes, item litteræ initiales librorum et capitum, quas quidem nostrum exemplar minio habet appictas. Capita tamen unius aut duarum linearum spatiis inter se distant, eorumque argumenta ante libri cujusque initium summatis indicantur. Incipit totum a *Sententia beati augustini de libro retractionum* (sic), quam *Epistola augustini aurelii yponensis episcopi ad aurelium episcopum cartaginensis ecclesie, mox, capitulis præmissis, ipsius libri primi initium sequitur*. Exemplo, quod celeb. *Denisius* describit, coarctati cujusdam manus apposuerat annum 1471: illud vero, quod *See-*

millerus manibus versavit anno 1478. Doctor Georgius Fingel. prof. theol. Ingolst. octo florenis comparaverat. Cæterum plures lectiones ab editione Benedictina et Antuerpiensi discrepantes hanc editionem exhibere Denisius significavit et exemplis quibusdam additis comprobavit, nec non præcæmiorum ratione et distributione capitum differre utramque observavit, quod, quoniam omnes hactenus bibliographos fugerit, non negligendum est. Cf. Braun. *Not. H. Lit.* p. 82.

Sine anno. Venetiis, per Paganinum de Paganinis, in-4°. S. Augustini de Trinitate libri XV, adjectis ejusdem argumenti libris Hilarii. Cf. T. I, p. 280.

Sæc. XVI. — 1515. Basil., per Jo. Ad. de Langendorff; in-fol. e D. Aug. Hipp. ep. de summa Trinitate que deus (sic): Ad Aurelium, Carthaginensium episcopum: Libri quindecim: opus prorsus divinum: et cui laus omnis inferior, ubi perversa hæreticorum dogmata: disputationibus doctissimis confutans profunda mysteria inattingibilis divinitatis mira ingenii claritate aperuit. Cui Theologicæ veritates illuminati doctoris Francisci Maronis aptissime connectuntur. Juxta insigne typographi: Anno M.D.XV. Infra Directorium. Vide ed. librorum de Civitate Dei per eundem typographum, ubi quæ dicta sunt, de hac etiam dicta putes. In subscriptione notatus annus M.D.XIII. Calendæ Junie. In aversa tituli pagina brevis Jo. Amerbachii ad lectorem præfatio exstat, sed quæ solas librorum Augustini laudes tractat.

1520. Lugdun., ære et impen. Jo. Koburger; arte tamen ac cura Jac. Saccon; in-fol. S. Augustini de Trinitate libri XV, quibus theologicæ veritates illuminati doctoris Francisci Maronis connectuntur. Una cum libris Augustini de Civitate Dei plerumque circumferri solent. *Cat. Bibl. Casanat.* T. I, pag. 342.

Versiones.

Græce convertisse dicitur hos libros Maximus Planudes, cujus capita nonnulla, quæ probant Sp. S. etiam ex Filio procedere, exstant inter *Opuscula Aurea theologica quorundam (sequiorum) Græcorum de Process. Sp. S. collecta a P. Arcudio*, edita Romæ typis S. C. de propag. fide, in-4°, a pag. 187. Eadem jam a. 1630 ibidem edita esse, quin etiam multo prius 1578 Basileæ in-8° Gr. lat. per Jo. Leunclavium fuisse publicata ex Whartoni ad Caveum Supplementis, monent Colonienses. Sed Leunclavii opus dubito an huc trahi possit, quod aliunde memoria teneo ibidem capita aliquot de Trinitate ex libro de æræ vitæ cognitione exstare, quæ ab Arcudio pariter in opus laudatum p. 672 relata sunt.

De Gallica versione, cujus Crucius Cenomanensis meminit, recte statuunt Colonienses, libros de Trinitate cum libris de Civitate Dei, ad quos versio ista spectat, ab eo esse confusos.

XIX. — (45) De Consensu quatuor Evangelistarum libri quatuor.

Sine anno, loco et typogr., in-fol. De Consensu quatuor Evangelistarum. Volumen caractere Gotthico admodum luculento et æquali, in charta candida

A et densa, binis columnis amplo spatio secretis impressum, quod in duplo servat bibliotheca Regia Academia nostræ, haud dubie Italiam patriam agnoscit. Incipit ab ipsius Augustini super hoc opere in libris Retractationum testimonio, quod statim libri primi initium subsequitur. Secundo autem, tertio et quarto libro præmittantur capitula, id est summaria cujusvis capituli. In fine: *Explicit feliciter liber quatuor Aurelii Augustini yponiensis episcopi De consensu sanctorum quatuor Evangelistarum. Deo gratias.* Plagulas quaternas numerat a-1. Aliæ notæ desunt. Litteris initialibus spatium plene vacuum est relictum.

1473. Lavingæ absque typogr. indicio, in-fol. Liber beati yponensis episcopi Augustini de Consensu Evangelistarum in quatuor libros incipit feliciter. Sic in ipsa libri fronte legitur. In fine: *Liber. Beati. Augustini. Yponensis episcopi de Consensu Evangelistarum. explicit feliciter. In civitate. Laugingen. Impressus. Anno a partu Virginis salutifero. Millesimo. quadringentesimo septuagesimo tercio. Pridie. Idus. Aprilis.* Constat hæc editio foliis 105 litteris rotundis ac utridis impressum, absque custodibus, numeris, signaturis, litteris initialibus ac titulis. Descripsit el. Braun in *Not. H. Lit.* (1788), p. 454. Rarissimam esse complures testati sunt bibliographi, quos etiam Braunius laudat.

1558. Paris, in-12. D. Aur. Augustinus de Consensu Evangelistarum. *Mus. Britt.*

1559. Colonia, ex off. Heron. Atopecti, in-8°. D. Aur. Aug. de Consensu Evangelistarum libri quatuor: *Catal. Bunav.*

Versio.

Gallicam hujus operis versionem Lugd. 1526, in-8°. memorat Jac. le Long in *Bibl. Sacr.* p. 619. Colon.

XX. — (52) De S. Virginitate

1562. Romæ, ap. Paul. Manutium . . . S. Augustini liber de S. Virginitate. Exst. inter *Opuscula SS. DD. Ambrosii, Hieronymi et Augustini de Virginitate.*

Versiones.

1638. Paris, chez Jean Camusat, in-8°. « De la sainte virginité, discours traduit de S. Augustin, avec des remarques pour la clarté de la doctrine par Claude Seguenot » (cujus sub nomine latuisse ferunt Joannem du Vergier de Hauranne, abbatem Sancti Cyranum). Pertinet ad hunc librum: *Censura S. Facultatis theologicæ Parisiensis, lata in librum, qui inscribitur: De la sainte virginité, etc. Paris, apud Adrian. Tapinort, 1638, in-4° Cf. Bibl. Jansen. p. 198, a. 1722.*

Huc etiam referas:

1680. Paris, chez Helie Josset; in-12°. « Traitez de morale de S. Augustin, pour tous les états, qui composent le corps de l'Eglise, sçavoir, 1° de la S. virginité, pour les vierges; 2° du bien de la viduité, 3° de la manière dont on doit prier Dieu pour les veuves; 4° du bien de mariage; 5° du mariage et de la concupisence: traduits en françois par M. Jean Namon. »

XXI. — (55) *De Unitate Ecclesiae.*

1602. *Moguntiae* . . . S. Augustini liber seu Epistola de Unitate Ecclesiae contra Petiliani Donat. Epistolam, argumentis, notis atque analysi illustrata, studio *Jusii Calvini*. Exstat in ejusdem *Præscriptionum adversus Hæret.* Tract. a pag. 249. In *Cat. Bibl. Bodl.* idem liber præfixo a. 1605 laudatur, ut semel jam a nobis monitum.

1657. *Helmsstadii ex typogr. Calixt.* in-8°. SS. Cypriani et Augustini de unitate Ecclesiae tractatus. Accedit *Georgii Calixti*, S. theol. doct. et in Acad. Julia prof. primarii, in eorumdem librorum lectionem *Introductionis* fragmentum, edente *Frid. Ulrico Calisto, Georgii filio.*

1690. *Ultrajecti apud viduam Guil. Clerck, in-4°.* *Aurelii Augustini*, episcopi Hipponensis, liber de Unitate Ecclesiae contra Donatistas. Exst. cum Commentariis uberrimis et utilissimis in *Melchioris Leydeckeri Historia illustrata Ecclesiae Africanæ*, cujus totum pene totum secundum constituit inscriptum: *Tomus secundus ad Librum Augustini de Unitate Ecclesiae contra Donatistas, de Principiis Ecclesiae Africanæ, illiusque fide in Articulis de Copite Christo et Ecclesia, de Unitate et Schismate, plurimisque Religionis Christianæ capitibus agit.*

Versio.

Gallice vertit notulasque ad difficiliorum locorum intelligentiam aspersit *Jac. Tigeon*, Andegavensis, theol. doctor et canonicus Ecclesiae cathedralis Metensis, quæ illius versio prodiiit *Rhemis* 1567, in-8°, sub tit.: *Epistre ou le Livre de S. Augustin de l'Unité de l'Eglise, contre Petilien, évesque Donatiste, avec certaines observations pour entendre les lieux plus difficiles; imprimé à Reims par Jean de Foigny.* Cf. *Duverdier* ed. de *Juigny*. T. IV, p. 314.

XXII. — (67) *De Spiritu et Littera* liber.

SÆC. XV. — *Sine anno, loco et typogr., in-4°.* S. Augustini liber de Spiritu et Littera. Adjectus est *Tractatus* anonymi de *periculis, quæ contingunt circa Sacramentum Eucharistiæ, cui annexa est resolutio quæstionis: utrum suffragia facta pro multis æqualiter prosint singulis?* Exhibet cl. *Seemiller* fasc. I, p. 191. Totum volumen foliis 38 conficitur, exscriptum caractere Gothico, quem alius comparatione ibidem propius declaravit. Lineæ 28 paginam faciunt. Numeri, signaturæ, custodes, initiales litteræ et tituli desunt, nisi quod ab initio legitur: *Incipit prologus beati Augustini episcopi in libro (sic) de Spiritu et Littera*: et in fine libri, qui in primam paginam folii 35 incidit: *Explicit liber Beati Augustini episcopi de spiritu et littera.*

SÆC. XVI. — 1524. *Norimbergæ* . . . D. Aur. Augustini de Spiritu et Littera liber unus. Laudant *Colonienses*.

1527. *Coloniæ, apud Heronem Alopecium; in-8°.* D. Aur. Augustini de Spiritu et Littera liber unus. Eandem editionem sub anno 1528 profert *Ossinger* in *Bibl. Augustin.*

1538. *Parisiis, apud Joan. Roigny; in 16.* Idem liber. *Ossinger.*

A — *Parisiis, apud Anton. Augarellum, sub interignio D. Jacobi, via ad S. Jacobum.* . . . S. Aur. Augustini de Spiritu et Littera liber unus una cum epistola ad Sixtum presbyterum adversus Pelagianorum argumenta.

1542. *Parisiis.* . . in-8°. Idem liber. Vidiisse se testatur auctor *Coloniensis*.

1545. *Wittembergæ, impressit Josephus Klug, in 8°.* Augustini, *Hipponensis (sic)* episcopi, liber de Spiritu et Littera. Cum præfatione et præmonitione lectoris. Nescio an fallitur *Hendreichius* in *Pand. Brandeb.* p. 341, editionem *Vitebergensem* a. 1548 laudans.

1568. *Antuerpiæ, in-16.* S. Aur. Aug. de Spiritu et Littera ad Marcellinum liber unus. Ejusdem de natura et gratia. Item de fide et operibus. *Colonienses* ex *Lipenio* et *Becmanni Cat. Bibl. Francof.* p. 35, quibus adde *Hendreichium l. l.*

SÆC. XVIII. — 1767. *Lipsiæ, apud Jo. Frid. Witsleben; in-8°.* Aur. Augustini, Hip. ep. de Spiritu et Littera ad Marcellinum liber unus e recensione *Benedictinorum* e *Congreg. S. Mauri*, varietate lectionum animadversionibusque brevibus illustratus ab *Jo. Christ. Beniam. Teegio.* S. S. Theol. Cult. — In præfatione pauca de occasione libelli hujus itemque de editionibus ac recensionibus ejus monentur, ubi etiam ad aliorum librorum singulatim editorum mentionem decurrit. Inscrispit *Erdm. Rudolpho Fischero*, theologo *Coburgensi*.

1770. *Lipsiæ, apud Joh. Frid. Langenhemium; in 8°.* Aur. Aug. . . de Sp. et Litteris ad M. liber unus. . . Iterum edidit rel. *Jo. Christ. Beniam. Teegius.* Scholæ *Sangerh.* Col. III. Correctionem sese profitetur altera editio, aucta insuper indice rerum memorabilium.

Versiones.

Italica. — 1545. *Venexia, per Comin da Trino; in-8°.* « Opera utilissima del B. Agostino V. I. de Spiritu et Littera chiamato, al B. Marcellino, novamente di latino in volgare tradotta. »

Gallicæ. — 1547. *Lyon, par Jean Pitier, in-16.* « Le livre de l'Esprit et de la Lettre de S. Augustin, traduit par Jacques Le Conte. » Cf. *Duverdier* ed. nova, T. IV, p. 274.

1551. *Paris, de l'Imprimerie de Mich. Voscan; in-4°.* « Opuscule de S. Augustin, évêque de Hyppone en Afrique, de l'Esprit et de la Lettre, traduit par *Valentin du Caunoy.* » *Maitt.* part. II, T. III, p. 598: *Duverdier* ed. nova, T. IV, p. 459.

1700. *Paris, chez Jean-Bapt. Coignard; in-12.* « Le Livre de S. Augustin de l'Esprit et de la Lettre, traduit en François sur l'édition des PP. Bénédictins, par *Philippe Goibaud du Bois.* »

XXIII. — (68) *De Fide et Operibus, liber unus.*

1475. *Coloniæ.* . . in-4°. B. Augustini liber de Fide et Operibus. *Cat. Bibl. Boldei.*

1525. *Argentorati, ex officina litteraria ingeniosi viri Jo. Grieninger, in-4°.* Divi Augustini libellus aureus de Fide et Operibus. Exstat cum *Ysidoro de sectis et nominibus hæreticorum.* item *Hieronymi libro de*

Pæp. Virg. Mariæ et Epistolæ ejus contra Vigilantium A Ypponenensis de Civitate Dei liber vicessimussecundus explicit contra paganos. Sub anno a natiuitate Domini M.CCCCLXVII. Pontificatu PAULI papæ secundi anno

ejus tertio. Tertio regnante Romanorum imperatore FRIDERICO. Indictione XV, die vero duodecima mensis Junii. Deo gratias. GOD AL.— Impresserunt Conradus Sw. et Arnoldus Pannartz iuvante haud dubie viro aliquo solerti, cujus nomen in litteris GOD AL. insidere tam facile sibi omnes persuadent, quam operam in explicandis eorum mysteriis perdunt (a). Paginæ in duas columnas linearum 44 impressæ sunt, quas ampli margines ambiunt. Præcedunt XII rubricarum folia. Cf. *Audiffr.* p. 6. Recensent etiam *Debure Bibliogr. instr.* T. I, p. 243. Exstabat in *Bibl. Ducis de la Valière.*

1528. *Coloniæ. Excudebat Eucharius Cervicornius; in-8°.* D. Aur. Augustini de Fide et Operibus liber unus. » Occurrit subinde compactus cum libro ejusdem de *Natura et Gratia* ex eadem officina.

1534. *Paris, apud Joannem Roigny, in-16.* D. Aug. liber de Fide et Operibus. *Matt.* T. II, p. II, p. 799, ed. 2.

1539. *Lipsiæ, in-8°.* B. Aur. Aug. liber de Fide et Operibus cum præfatione Georgii Wicelii. Cf. *Becmanni Cat. Bibl. Francof.* p. 33. Unde jam laudarunt *Hendreichius et Colonienses.*

1552. *Coloniæ, apud Petrum Horst; in-8°.* Idem liber cum *Enchiridiot* ejusdem vide suo loco.

1568. *Antuerpiæ, in-8°.* Idem liber laudantibus *Coloniensibus* l. 1.

1652. *Francof. ad M. et Rintelii, in-8°.* S. Aur. Augustini... liber de Fide et Operibus. Edente *Joan. Hennichio.* Cum dissertatione ejusdem argumenti eodem auctore. *Hendreich. in Pand. Brandeb.,* p. 342. *Versiones.*

1545. *Venezia, per Comin da Trino, in-8°.* « Il libro del B. Agostino V. I. della Fede e dell'opere, di latino in volgare novamente tradotto. »

XXIV. — (72) De Natura et Gratia.

1524. *Norimbergæ, in-8°.* D. Aur. Augustini de Natura et Gratia liber unus. Notatur a *Coloniensibus.*

1528. *Eucharius Cervicornius excudebat.* In fine: *Apud S. Coloniæ impensa M. Godefridi Hyttorpii, civis Agrippinensis celeberrimi, in-8°.* D. Aur. Aug. de Natura et Gratia liber unus. Præfatus est paucis verbis *Jo. Petreius.*

1568. *Antuerpiæ, ap. Gymnicum, in-8°.* « D. Aur. Aug. liber de Natura et Gratia. » *M. Bibl. Eccl. Col.* p. 737, quæ si vera prodidit, accenseri debet hæc editio rarissimis, paucis nimirum libris iis, quos Antuerpiæ Joannis Gymnicis celebri quondam typographi Coloniensis impensis impressi sunt. Sic enim statuere malim, quam cum Maettario Gymnicum ipsum Antuerpia Coloniæ migrantem facere, cum ex Annalibus etiam constet, eum jam anno 1535 Coloniæ prelum exercuisse, adeoque non post annum 1540, demum, cujus anni editionem Antuerpiensem Maettarius commemorat, domicilium ibi figere potuit.

Versio.

1545. *Venezia per Comin da Trino, in-8°.* « Il libro del B. Agostino vescovo Ippon., di Natura e Grazia, contra Pelag; di latino in volg. novamente tradotto. »

XXV. — (74) De Civitate Dei Libri XXII.

SEC. XV. — 1467. *E Monasterio Sublacensi f. max.* S. Aur. Augustini de Civitate Dei libri XXII. In calce: AURELII AUGUSTINI. *Doctoris egregii atque episcopi*

(a) *Lairius Gratias Omnipotenti Deo a Laudembachio interpretatur.* Sed huic omnino obstare videntur verba *Deo gratias*, ut recte etiam *Audifredus*

*Ypponenensis de Civitate Dei liber vicessimussecundus explicit contra paganos. Sub anno a natiuitate Domini M.CCCCLXVII. Pontificatu PAULI papæ secundi anno ejus tertio. Tertio regnante Romanorum imperatore FRIDERICO. Indictione XV, die vero duodecima mensis Junii. Deo gratias. GOD AL.— Impresserunt Conradus Sw. et Arnoldus Pannartz iuvante haud dubie viro aliquo solerti, cujus nomen in litteris GOD AL. insidere tam facile sibi omnes persuadent, quam operam in explicandis eorum mysteriis perdunt (a). Paginæ in duas columnas linearum 44 impressæ sunt, quas ampli margines ambiunt. Præcedunt XII rubricarum folia. Cf. *Audiffr.* p. 6. Recensent etiam *Debure Bibliogr. instr.* T. I, p. 243. Exstabat in *Bibl. Ducis de la Valière.**

B 1468. *Romæ in domo Petri de Max.; in-fol. max.* S. Augustini de Civ. Dei libri XXII. In calce: *Hoc Conradus opus, etc. In domo Petri de Maximo. M.CCCC.LXVIII.* « Hujus editionis character, mea quidem sententia, nitidior est, quam in *Lactantio* ejusdem anni. Sed textus inquinatior est et mendis scætat sædissimis. Præcedunt XIV folia rubricarum. » Cf. *Debure Bibl. instr., Cat. Bibl. Smithianæ* (Venet. 1755. in-4°), p. 27, et *Bibl. Pinell.* T. I, p. 86.

1470. *Romæ, apud eosdem; in-fol. max.* S. Augustini de Civ. D. libri XXII. In calce: *Aspicis illustris, etc. Audifredus diligenti trium editionum Romanarum inter se comparatione citra omnem dubitationem posuit, diversas invicem esse atque singulatim iteratas. Atque hæc, tertia etiam præcedente, emendatior est et pleraque vitia ejus abstersit. Exstabat in *Bibl. Pinell.**

— *Venetis, per Jo. de Spira et Vindelinum fratrem; in-fol.* Augustini libri XXII de Civitate Dei. In fine:

Qui docuit Venetos exerceri posse Joannes,
Mense fere trino centena volumina Plini,
Et totidem magni Ciceronis Spira libellos
Ceperat Aureli, subita sed morte peremptus,
Non potuit ceptum Venetis finire volumen,
Vindelinus adest ejusdem Frater et arte
Non minor Hadriacæ morabitur urbe.
M.CCCC.LXX.

Præcedit rubricorum tabula XIV foliis. « *Debure Bibliogr. instr. Biblioth. Smithiana, Cat. Bibl. Bunav.* Laudant eandem *Cat. Bibl. Reg. et Bibl. Pinell.* »

1475. *Moguntia, per Petr. Schoeffer de Gernsheim; in-fol. II vol.* B. Aur. Aug. libri XXII de Civitate Dei cum *Thomæ Valois et Nic. Triveth* commentariis. In fine rubris characteribus; *Igitur Aurelii Augustini, etc.* (cf. edit. Hieronymianam ib. a. 1470 per eumd. typogr. excusam), *consummatum per Petrum Schoeffer de Gernsheim, anno Domini M.CCCC.LXXII. die V. mensis Septembris presidibus ecclesie katolice Sixto tercio pontifice Summo, sedi Ant. Moguntine Adolfo secundo presule magnifico tenente autem ac gubernante Christianismi monarchia imperatore serenissimo Frederico tercio Cesare semper Augusto.* Incipit a tabula capitum libri primi, quæ una cum ex-

monuit. Probabilior *Petri Scriverii* sententiæ, *Godeschalci seu Godefredi Alemanni* nomen substituentis, videri possit.

cerpto ex libris Retractationum uno folio comprehenditur. Tum sequitur ipsum Augustini opus totum intra hoc primum vol. absolutum inque sine legitur: *Finito libro sit laus et gloria Christo*. Deinde minio impressum: *Textus sancti Augustini de Civitate Dei, Maguntiae impressus, explicit feliciter, anno LXXIij*. Alterum volumen complectitur commentaria supra laudata cum indice alphabetico. Ad utramque voluminis calcem finita subscriptione, more consueto, insignia typographi minio impressa cernuntur. *Debure Bibliogr. instr. Seemiller fasc. I, pag. 49, Braun Not. H. Lit. (1788), p. 159.*

Auctores vero horum Commentariorum, quæ prima vice hic excusa sunt, Angli uterque fuerunt et de Prædicatorum ordine ambo. *Nicolaus Treveth* seu *Trivet*, vel etiam *Traveth*, origine Nortwicensis erat, natus circa annum 1258, vitaque functus a. 1328. Commentatus est in omnes libros XXII: *Thomas Walleis* vero seu *Vallensis*, aliis *Gualois* vel corrupte *Valois*, haud dubie quæ ex principatu Wallia oriundus esset, theologiæ doctor Oxoniensis, diem suum obiit a. 1340, scripsitque Expositionem in decem primos libros e XXII de Civitate Dei, quæ finitur in libro x, cap. 29. Utriusque operam magni olim factam esse testantur innumera mss., quæ adhuc in bibliothecis Parisiensibus potissimum supersunt exempla, de quibus vid. *Echard* in SS. Ord. Præd. tom. II, pag. 561 et 597. Creditum est aliquando, Trevethum et Thomam conjuncto studio istas lucubrationes composuisse, falso tamen. Nam ista conjunctio, quemadmodum etiam in hac prima editione obtinet, notariis debetur et omnibus codicibus mss. est solemniss. Nicolai autem Trevethi expositio in X priores libros numquam prodiiit atque hoc casu fortasse in perpetuum luci subtracta est. Cf. præter laudatum *Echardum* locupletissimum in his auctorem, *Fabric. Bibl. Med. et Inf. Lat.*

1474. *Romæ, ap. Udalr. Gallum*; in-fol. max. S. Augustini de Civitate Dei libri XXII. In calce: *Presens Aurelii Augustini Hipponen̄ Epi de Civitate Dei preclarum opus: Alma in urbe Roma totius mundi regina et dignissima imperatrice: que sicut ceteris urbibus dignitate preest: ita ingeniosis viris est referta: non atramento plumali calamo neque stilo ereo: sed artificiosa quadam adinventione seu caracterizandi sic effigiatum ad dei laudem industrieque est consummatum. per Udalricum Gallum Almannum et Synonem Nicolai de Luca. Anno Domini M.CCCC.LXXIIII. die vero IIII. mensis Februarii, Pontificatu vero Sixti divinita (sic) providentia Pape quarti anno ejus tertio. Antecedunt rubricarum folia XIII, cum foliis duobus puris. Character non omnino tam luculentus est et magnus ac Romanarum editionum, sed longe contra æqualior.*

1475. *Venetis ap. Nic. Jenson*; in-fol. S. Augustini de Civitate Dei libri XXII. In fine: *Aurelii Augustini opus de civitate dei feliciter explicit: confectum venetiis ab egregio et diligenti magistro Nicolao Jenson: Petro Mosenicho vrincede: Anno a nativitate*

domini milesimo quadringentesimo septuagesimo quinto: sexto nonas octobres. Impressum est columnis binis; incipit a *tabula capitum* IV folia complectente. *Cat. Bibl. Ducis de la Valière, It. Bibl. Smithianæ*. Servabat eandem olim *Bibl. Pinellii*, itemque una cum sex præcedentibus *Bibl. Crevennæ*. Vid. *Cat. noviss.*

— *Venetis, per Gabrielem Petri de Tarrisio*; in-fol. Augustini de Civitate Dei libri XXII. In fine: *Aurelii Augustini de Civitate Dei Liber XXII. et ultimus feliciter finit. Impressumque est opus hoc a diligenti Magistro Gabriele Petri de Tarrisio. M.CCCC.LXXV. existente Petro Mocenico Duce Venetiarum. Venetiis. Cat. Bibl. Bud. T. I, p. 89, ubi merito rarissimis libris accensetur. Ex Catalogo vero Bibl. Ducis de la Valière discimus, binis columnis volumen esse impressum, præcedere materiæ tabulam XIV foliis, signaturas esse a...ad D secundi alphabeti. Memoratur etiam in Catalogo Bibl. Bodleianæ ed. recent. p. 88, apud *Denis*. in *Bibl. Garell. T. I, p. 135*. Ad datur cl. *Reuss* in *Bibl. Tübing. (1780), p. 69.**

1477. *Neapoli, per Matthiam Moravum*; in-fol. min. S. Augustini de Civitate Dei libri XXII. In fine: *Aurelii Augustini de Civitate Dei liber XXII et ultimus feliciter explicit. Impressumque est opus hoc Neapoli a diligenti magistro Matthia Moravo. Anno Christi. M.CCCC.LXXVII. Cat. Bibl. Ducis de la Valière.*

1479. *Basileæ, per Mich. Wenzler*; in-fol. idem cum commentariis Thomæ Valois et Nicolai Triveth. In fine caractere rubro impressum: *Igit̄ aurelij augustini civitatis orthodoxe sideris p̄fulgidi de civitate dei opus præclarissimum. binis sacre pagine p̄essoriibus eximitis id commentantibus. rubricis tabulaque discretum p̄celsa in urbe Basilica. partium alemanie. quam non solum aeris clementia et fertilitas agri verum etiã imp̄mentium subtilitas reddit samantissimã. ad laudem trinitatis individue civitatis dei psidis ingenio et industria Mihahelis Wenzler. Anno salutis nostre post M. et CCCC.LXXIX. Viiij kl. aprilis operose est consummatum. Subter his insigne typographi minio pariter refulget. Incipit a Sententia Augustini ex libris Retractationum, quam statim tabula capitum libri primi sequitur, cujusmodi unicuique libro est præfixa. Post textum legitur subscriptio rubro item caractere exarata additoque infra typhotætæ insigni: *Textus sancti Augustini de civitate dei Basilea impressus Explicit feliciter. Anno LXXIX*. Adhibiti sunt characteres Gothici luculentæ formæ, in textu majores, in Commentariis, qui pone sequuntur, longe minores. Columnæ binæ, prorsus absunt numeri, signaturæ, custodes, litteræ initiales titulique. *Debure* in *Cat. Bibl. Ducis de la Valière, Seemiller Incunab. Ingolst. Fasc. II, p. 56 sq.**

1482. *Romæ... in-fol.* Augustinus de Civitate Dei. Hujusce editionis memoria sola perstat apud *Labbeum Novu Bibl. nus. p. 347. num. 689*; unde *Maettarius* in forulos suos retulit T. I, p. n. p. 435. *Laerius* laudabat insuper ejusdem libri paginam 354, n. 1029; sed perperam, ut dudum solita acerbitate monuit *AudiDr. d. 252.*

1484. *Lovanii...* in-fol. S. Augustini de Civitate Dei cum Comment. Th. Valois. *Maitt.* T. I, part. II, p. 455, addito *Heidam* testimonio ex *Cat.* p. 6, n. 424, absque uberiore declaratione. Incertum ergo eundemque typographum, qui a. 1488 prelo eum commisit, an alium auctorem agnoscat.

1486. *Venetiis, per Bonet. Locatellum; in-4°.* B. Augustini libri XXII de Civitate Dei. In fine: *Opus de ciuitate Dei feliciter explicit: confectum Venetiis per Bonetum Locatellum, impendio et sumptibus Octaviani Scoti Modoetiensis. 1486. quinto Idibus Februarii, Cat. libr. rarior. Bibl. Budens. et Bibl. Pinell.*

1488. *Tholosæ, per Henricum Mayer Alamanum (die XII Octobris); in-fol. min.* Thomæ Valois et Nicolai Triveth Commentaria in libros S. Augustini de Civitate Dei, una cum complemento fratris Nicolai Cerseth. Cf. *Cat. Bibl. Crevennæ noviss.*

— *Lovanii, per Joannem Westfalensem; in-fol.* Augustini de Civitate Dei I. XXII, cum Comment. Th. Valois et Nic. Triveth. In fine: *Impressum in alma Vniuersitate Louaniensi, quæ Brabantiam haud paruum præ ceteris ornatam reddit, ingenio et industria Ioannis Westfalensis. Anno M. CCCC. LXXXVIII. XIII. Calendas Octobris. Maittaire* T. I, p. II, p. 493. Apud alios tamen bibliographos mentionem ejus non invenimus, nititurque adeo solius Maettarii fide, ex qua eandem editionem laudant Colonienses, Ossingerus aliique.

1489. *Venetiis, typis Vincent. Octaviani Scotti; in-fol.* Augustinus de Civitate Dei cum commentariis Thomæ Valois, sive Walleis et Nicolai Triveth. *Cat. Bibl. Casanat.*; unde suppleri poterit Maettarius T. I, p. II, p. 510.

— *Basil., ap. Jo. Amerbachium; in-fol.* Augustinus de Civitate Dei cum commento. In fine:

Hoc opus exactum divina arte Joannis
Amerbachensis: lector ubique legas
Invenis in textu glosis seu margine mirum:
Quo merito gaudet urbs Basilea decus.

Anno salutiferi virginalis partus octogesimo nono supra millesimum quaterque centesimum idibus Februarii.

Commentarii, sunt Thomæ Valois et Nicolai Triveth, sacræ paginæ professorum ord. Prædicat. Ac illius quidem notæ in cap. 29 libri x deficiunt: reliqua per Nicolaum Triveth sunt conscripta. A Nicolao quoque profecta est tabula seu index. Character est Gothicus, columnæ duæ, sed *Commento* utrinque apposito quatuor plerumque paginam faciunt. In interiore tituli pagina Augustini effigies ligno impressa cum alia figura emblematica, inscriptione et versibus conspicitur. Descripsit eandem Braunius *Not. H. Litt.* T. II, p. 182.

1490. *Basileæ, ap. Jo. Amerbach;* in-fol. Editio anni præcedentis accurate iterum expressa, *finita idibus Februarii. Denis Garell. Bibl.* p. 134; *Gemeiner Regensburg. Bibl.* p. 197. Exstabat etiam in *Bibl. Ducis de la Valière. Gessner Lübeck. Bibl.* p. 51. Curiose descripsit *Masch Beytrr. z. Gesch. merkw. Bb. St. II.* p. 73 sq

1494. *Friburgi, in-fol. Amerbachiana iteratio.* In fine: *Finitum est hoc opus in friburga. Anno incarnationis Dni MCCCCXIII.* Exst. etiam in *Cat. Bibl. Bodl. et Crevennæ noviss.*

Sine anno, loco et typogr.; in-fol. S. Augustini de Civitate Dei I. XXII, cum Commentariis Thomæ Valois et Nic. Triveth.

Hujus editionis rarissimæ juxta quam antiquissimæ notitiam suppeditant cl. *Morellus in Bibl. Pio.* T. I, p. 86; *Seemiller fasc. I,* p. 120; iterumque non minori diligentia descripsit *Plac. Braun in Notitia Hist. Lit.* p. 9. Constat, ut editio a. 1475, duabus quodammodo partibus, quarum prior textum, majoribus litteris, posterior commentarium minori caractere columnis duabus impressum sistit. Ac textus quidem pagina 47, commentariorum vero 57 lineas complectitur. Litteras Germanicas appellat *Morellus; Seemillerus* plane similes esse vult his, quibus recusus est Augustini liber quartus de Doctrina Christiana per Jo. Mentelin Argentinensem, cui idcirco acceptam referre nullus dubitat. Qui cum jam a. 1478 diem obierit, ante hunc certe expressa esse deberet. Sed longe vetustior putat, nec ab anno 1470 valde remotam, adeo, ut princeps forte cum commentariis laudatis statuenda foret, quam sententiam jam *Morellus* amplexus fuerat. Caret omnibus, quas sequior ætas per artis progressum sensim introduxit, foliorum paginarumque notis numerisque, item litteris initialibus, nec non titulis tam in fronte operis, quam singulorum librorum aut capitulum initii, quæ solo spatio vacuo, nec eo admodum amplo inter se distinguuntur, præterquam quod ad calcem libri xviii subscriptio, et de hinc a libro decimo nono inscriptiones librorum et capitulorum inveniantur. Nihilominus occurrunt frequenter marginalia decurtatis textus lineis apposta, quod in Basileensibus quoque eorum librorum editionibus deprehendere me memini. Denique in fine textus legitur: *Finito libro sit laus et gloria Christo;* post commentaria vero tabula materiarum decem foliis non omnino integris comprehensa definit subjecto: *Explicit Tabula.*

SÆC. XVI. — 1515. *Basileæ, per Ad. Petri de Langendorf;* in-fol. Divi Aurelii Augustini, Hipponensis episc. ad Marcellinum de Civitate Dei contra paganos libri duo et viginti: opus dignissimum: humanarum divinarumque litterarum disciplinis clarissime refertum. *Cum Commentariis Thomæ Valois et Nicolai Triveth:* nec non additionibus *Jacobi Passavantii* atque theologicis veritatibus *Francisci Maronis.* Porro impressum est titulo insigne Adami Petri addito Anno M. D. XV. *Infra: Directorium in singulos totius operis libros indice certo congestum.* In pagina aversa eadem, quæ in Amerbachiana habentur. Præfigitur deinde præfatio *Fratris Conradi Leontorii Malbonnensis* (sic) caractere Romano impressa, qua rationem et institutum operis Augustiniani docet. In fine ejusdem *Conradi Leontorii Malbronnensis* (sic) subjicitur epilogus, in quo ingen-

tem textus emendationem, multorum mss. collatione A perfectam pollicetur, nec non subscriptio, quæ Joannem Koburger, Nürimbergensem bibliopolam, impensas imprimendi voluminis fecisse significat. Hæc quoque rotundo charactero, reliquum volumen litteris Gothicis quatuor plerumque, interdum etiam quinque columnis et crebris sectionibus impressum oculos et hoc ipso et vario characterum genere in eadem pagina obvio offendit. *Casp. Barthius Advers. LIX, cap. 10, p. 2795*, hanc editionem multis mss. meliorem vocat.

1530. *Lugduni impensis Jo. Koburger, arte Jac. Saccon.*; in-fol. Augustinus de Civitate Dei una cum libris de Trinitate, quos vide. Plane expressa est præcedens Basileensis.

1522. *Basileæ, apud Jo. Froben.*; in-fol. D. Aur. B Augustini opus absolutissimum de Civitate Dei, ad vetera exemplaria collatum et commentariis illustratum studio et labore *Jo. Lud. Vivis. Cat. Bibl. Reg. Mus. Britt. et Budens.* Prima hæc est editio cum *Vivis* commentariis. Post dedicationem ad *Henricum VIII* Angliæ regem, dat. *Lovanii nonis Julii M. D. XXII* præfatio occasionem operis Augustiniani docens et singularis præterea *de veteribus interpretibus hujus libelli* deque *Gothis qui Romam ceperint* dissertatio est adjecta.

1554. *Paris.*, in-fol. S. Aur. Aug. de Civitate Dei, edente *Lud. Vive. Cat. Bibl. Bern. T. I, p. 16.*

1555. *Parisiis, apud Carolum Guillard;* in-fol. Iidem libri cum eodem Commentario. Laudant *Colonienses p. 739.* Si præcedens editio recte se habet, non dubito C quia ex eodem bibliopolio perfecta sit ac hæc.

— *Bas.*, ap. *Hier. Froben. et Nic. episcop.*; in-fol. « *D. Aurelii Augustini, Hipp. ep. de Civitate Dei libri XXII, ad priscae venerandæque vetustatis exemplaria denuo collati eruditissimisque insuper Commentariis per undequaque doctiss. virum Jo. Lud. Vivem illustrati et recogniti. Accessit index secundissimus.* » In aversa tituli pagina *Henrici, Angliæ regis, epistola* legitur, qua *Lud. Vivi* pro oblati sibi Augustini libris gratias agit, data *Grenuici die XXVIII Jan. 1523.*

1570. *Basileæ, per Ambrosium et Aurelium Frobenios fratres;* in-fol. « *D. Aurelii Augustini, Hipp. ep. de Civitate Dei libri XXII, ad priscae venerandæque vetustatis exemplaria jam iterum post virum undequaque doctissimum Joannem Ludovicum Vivem summo studio collati ac ejusdem commentariis eruditissimis illustrati. Accessit Index multo, quam antea fuerat, secundior.* »

Videantur quæ de hac editione in *Annalibus Collectionum* notavimus. In toto volumine nihil est præter præfationem, quod ad integram operum editionem respicit et impedire potuit, quominus separatim hic tomus venderetur.

1596. [*Genevæ*] excudebat *Jacobus Stoer;* in-8°, II tomis. D. Aur. Aug. Hipp. ep. de Civitate Dei I. XXII. Tomum quintum Operum omnium h. l. et a. excusorum efficiunt. Vid. supra in *Annalibus Opp.*

Sæc. XVII. — 1600. *Antuerpiæ, apud Plantin.*; in-fol. Iidem libri. *H. Bibl. Colon.*

1610. *Genevæ...* in-8°. Iidem libri. *Iisdem sponsoribus.*

1613. *Parisiis, sub insigni urbis;* in-fol. « S. Augustini I. XXII. de Civitate Dei, recogniti per theologos Lovanienses; cum comment. *Leon. Coquæi et Jo. Lud. Vivis.* » *Cat. Bibl. Thott.*

1624. *Francof., typis Wechel. ap. Dan. et Dav. Aubrios et Clem. Schleich.*; in-fol. *Casp. Barthii Commentariorum in D. Aur. Augustini Civitatem Dei liber primus seu Adversarium Comment. lib. LX.* Exstat cum *Adversariis* a pag. 2816 sqq. Præcedit hæc ejus admonitio: *Eccum tibi, amice lector, specimen Commentariorum nostrorum in Civitatem*

*Divinam Augustini, multis expetitur. Sequentur ipsa Commentaria, si Deus vitam dederit; Opus immensum, et licet ominari, æternum. Reliquimus autem, ut scripsimus; non sublatis iis, quæ ex Adversariis in hunc Commentarium transtulimus; idque consilio, ut quale ipsum opus sit, eo facilius perspiciatur. Quæ ipsius Barthii verba eo lubentius huc transcripsimus, quod nuper demum Lipenii, sublestæ non raro fidei testis, auctoritati tantum dedisse Colonienses vidimus, ut refragantibus licet *Christ. Daumii, Barthio**

quondam familiarissimi, aliorumque, quos ipsi in medium producunt, melioris notæ scriptorum testimoniis gravissimis, non prorsus tamen de integri hujus Barthiani commentarii editione, qualem Halæ Sax. a. 1620 in-fol. lucem vidisse Lipenius prodiderat, desperarent. Imposuerat illis etiam hoc, quod ipse Barthius in suis ad Statium Animadversionibus sæpius hujus commentarii in Augustinum meminisset. Sed quæ ibidem ex iis proferunt verba, tantum scriptum jam fuisse eum probant, non item, ut ipsi volunt, editum. Cæterum ingens tunc temporis apud doctos homines hujus commentarii fuit desiderium, imprimis quoniam ipse auctor de eo tam magnifico locutus erat, et oppido pauci erant, qui non eximie reconditam istius viri doctrinam admirarentur. Hodie non majorem in eo jacturam orbem eruditum fecisse credimus, quam in eo, quem Salmasius super Arnobium meditabatur.

1636. *Parisiis, sub insigni Magnæ Navis, in fol.* « *S. Aurelii Augustini, Hipp. ep. de Civitate libri XXII. Ex vetustissimis manuscriptis exemplaribus per theologos Lovanienses ab innumeris mendis repurgatus.* » Quorum diligentiam attestatur sub finem toni, castigationum ratio et lectionum varietas majori ex parte annotata. Cum Commentariis novis et perpetuis R. P. F. *Leonardi Coquæi, Aurelii Eremitæ, Augustiniani, Doct. Theol. Paris. et Jo. Lud. Vivis.*

Inscripsit *Leon. Coquæus* Christianæ a Lotharingia Magus Etruriæ Duci Matri a sacris Confessionibus. Notæ ejus æque copiosam theologicam eruditionem ostendunt, quam *Lud. Vivis* commentariis omnigena antiquitatis doctrina illustris est. Ipse quoque de inscriptione, occasione, partitione, dignitate et

1636. *Parisiis, sub insigni Magnæ Navis, in fol.* « *S. Aurelii Augustini, Hipp. ep. de Civitate libri XXII. Ex vetustissimis manuscriptis exemplaribus per theologos Lovanienses ab innumeris mendis repurgatus.* » Quorum diligentiam attestatur sub finem toni, castigationum ratio et lectionum varietas majori ex parte annotata. Cum Commentariis novis et perpetuis R. P. F. *Leonardi Coquæi, Aurelii Eremitæ, Augustiniani, Doct. Theol. Paris. et Jo. Lud. Vivis.*

Inscripsit *Leon. Coquæus* Christianæ a Lotharingia Magus Etruriæ Duci Matri a sacris Confessionibus. Notæ ejus æque copiosam theologicam eruditionem ostendunt, quam *Lud. Vivis* commentariis omnigena antiquitatis doctrina illustris est. Ipse quoque de inscriptione, occasione, partitione, dignitate et

Inscripsit *Leon. Coquæus* Christianæ a Lotharingia Magus Etruriæ Duci Matri a sacris Confessionibus. Notæ ejus æque copiosam theologicam eruditionem ostendunt, quam *Lud. Vivis* commentariis omnigena antiquitatis doctrina illustris est. Ipse quoque de inscriptione, occasione, partitione, dignitate et

Inscripsit *Leon. Coquæus* Christianæ a Lotharingia Magus Etruriæ Duci Matri a sacris Confessionibus. Notæ ejus æque copiosam theologicam eruditionem ostendunt, quam *Lud. Vivis* commentariis omnigena antiquitatis doctrina illustris est. Ipse quoque de inscriptione, occasione, partitione, dignitate et

Inscripsit *Leon. Coquæus* Christianæ a Lotharingia Magus Etruriæ Duci Matri a sacris Confessionibus. Notæ ejus æque copiosam theologicam eruditionem ostendunt, quam *Lud. Vivis* commentariis omnigena antiquitatis doctrina illustris est. Ipse quoque de inscriptione, occasione, partitione, dignitate et

Inscripsit *Leon. Coquæus* Christianæ a Lotharingia Magus Etruriæ Duci Matri a sacris Confessionibus. Notæ ejus æque copiosam theologicam eruditionem ostendunt, quam *Lud. Vivis* commentariis omnigena antiquitatis doctrina illustris est. Ipse quoque de inscriptione, occasione, partitione, dignitate et

Inscripsit *Leon. Coquæus* Christianæ a Lotharingia Magus Etruriæ Duci Matri a sacris Confessionibus. Notæ ejus æque copiosam theologicam eruditionem ostendunt, quam *Lud. Vivis* commentariis omnigena antiquitatis doctrina illustris est. Ipse quoque de inscriptione, occasione, partitione, dignitate et

utilitate horum librorum, quod haud perfunctorie A
Vives egerat, denuo commentatus est.

1651. *Parisiis*.... in-fol. lidem cum Coquzi com-
mentariis. Ita *Colonienses*.

1661. *Hamburgi*, sumpt. *Zach. Hertelii*; in-4°, II
tomis. S. Aur. Aug. Hipp. ep. de Civitate Dei libri
XXII, in duos tomos divisi, ex vetustissimis mss.
exemplaribus emendati, juxta novissimam editio-
nem *Coloniensem*. Accedunt Commentarii erudit et
integri quidem, Jo. Lud. Vivis, Hispal. ac Leonb.
Coquzi Aurelianensis. Cum indice gemino, altero
locorum Sc. S., altero rerum ac verborum locuple-
tissimo.

Sæc. XVIII. — 1748. *Neapoli*.... in-4°. S. Augus-
tini libri XXII de Civitate Dei cum notis monachorum
S. Mauri. *Cat. Bibl. S. Ang. ad Nidum Neap.* B
Versiones.

Versionum quoque hujus Augustiniani operis non
exiguus est numerus. Nam et vario idiomate red-
ditum est, et sæpius eodem, sed nullo frequentius,
quam Gallico. Ex pluribus autem qui huc studium
suum contulerunt Francogallis, nemo laude sua
apud populares caruit, studioseque excepta sunt et
prelo multiplicata *Radulphi de Prællis*, *Gentiani
Herveti*, *de Ceriziers*, *Ludovici Giry* et *Petri Lom-
berti* conanima. Sed singula brevi indiculo complec-
tamur.

Italica. — S. I. et a., in-fol. « Il libro di S. Au-
gustino, de la Cita di Dio, il qua'e è diviso in XXII
libri, tradotti in lingua volgare. » *Cat. Bibl. Reg.*
T. I, p. 381, n. 786, apposito lemmate *vetus editio*. C
In *Bibl. Smithiana*, p. 28, legitur: *La Città di Dio* :
tradetta (forse) da Iacopo Passavanti. Deburus in
Cat. Bibl. Ducis de la Valière circa annum 1480 ex-
cusam existimat scripsitque characterem esse ro-
manum minorem, binas columnas, signaturas a-H
secundi alphabeti, tabulamque materialium ab initio
xi foliis præfixam. Erat eadem penes *Crevennam*
olim, teste *Cat. Bibl.* ejus novissimo. Cf. *Biblioteca
degli Autori volgariss.* in *Raccolta d'Opusc. scient. e
filol.* T. XXXII, pag. 342.

De auctore hujus versionis inter ipsos Italos haud
convenit, dum alii, in quibus *Fontaninus* (in opere
suo *Eloquentia Italica*), *Nicolao Piccolomineo* cam
asseruerunt, quos tamen refellit *Apostolus Zonus* in
Annotationibus ad *Fontanini* librum; alii, veluti
Jacobus Corbinellus, *Jacobum Passavantium* aucto-
rem statuerunt; utrisque adversatus est *Petrus Bas-
saglia* in editione *Veneta* a. 1742, a *Florentino* quo-
dam anonymo eam profectam et *Venetis* circa a.
1480 elaboratam esse dicens.

1734. *Roma*, per *Antonio de Rossi*, in-fol. « La
Città di Dio, opera del gran Padre S. Agostino ve-
scovo d'Ipbona tradotta nell' idioma Italiano dal
P. D. Cesare Benvenuti da *Crema* abbate generale
dei Canonici Regolari della Congregazione Latera-

(a) Ab eodem auctore profecta est *Bibliorum*
versio *Gallica*, quam specimine proposito accurate
descripsit *P. le Long* in *Bibl. sacra* p. 318, quæque

nense » *Plurima* commendant hanc operam, ver-
sionis elegantia, index copiosus, splendor artificii,
ipsumque denique *P. M. Benedicti XIV*, cui dedi-
cata est, nomen, teste *Bibl. degli Aut. volgariss.* in
Raccolta d'Opusc. scient. e filol. T. XXXII, p. 343.

1742. *Venezia*, appresso *Piet. Bassaglia e Franc.
Hertshausser*.; in 4°. « Della Città di Dio di S. Aure-
lio Agostino. Tomo primo, che comprende gli XI
primi libri. » Hæc est recens editio antiquæ *Bassaglia*
versionis, de cujus auctore editorem *Petrum Bassaglia*
prolixius in epistola dedicatoria huic tomo
præmissa disputasse diximus. Alterum tum (a. 1745)
nondum absolutum fuisse diserte monet auctor *d.*
Bibl. degli Aut. volg. l. I. Sed postmodum additus
esse debet. Nam *Audifredus* in *Cat. Bibl. Casanat.*
duos citat. *Textus Latinus* versionis adjungitur, in-
superque *Vita Augustini* a *Possidio* scripta Latine
accessit.

Gallica. — 1486. *Abbeville*, chez *Jean du Pré et
Pierre Gérard*; in-fol., II vol. « Dix premiers livres
de Monseigneur S. Augustin de la Cité de Dieu
translatés par *Raoul de Preulles*. » In fine tomi I :
« Imprimé en la ville d'Abbeville par *Jean du Pré*
et *Pierre Gérard* marchans libraires, achevé le
XXVIII de Novembre, l'an mil quatre cens quatre
vingt et six. » Tomo II : « Les sept derniers livres. »
In fine : « Imprimez par les mêmes à Abbeville. VII
d'Avril, mil quatre cens quatre vingt et six, après
Pasques. » — Commemorant hanc editionem *Maet-
tarius*, *Debur Bibliogr. instr.* T. I p. 248, *Deburus*
sen. In *Cat. Bibl. Ducis de la Valière* T. I, p. 167.
Notatur etiam in *Cat. Bibl. Reg. Paris*. Primus liber
est ex paucis, qui *Abbatisvillæ* sunt impressi. Su-
perat tamen editionis vetustatem ipsius versionis
ætas. Auctor enim, cujus nomen diverse, modo *de
Preulles*, modo *de Prælles*, *Præstes*, *Prestes*, quin
etiam *de Praieres*, Latine vero *de Prællis*, *de Praie-
riis*, *Præslæus*, efferri solet, *Caroli V* *Franciæ* regis
temporibus floruit, penesque eum magistri libello-
rum supplicum officio functus est, natus ex illicito
concubitu *Radulphi de Prællis*, *Philippi Pulchri*
quondam consiliarii a. 1515, cum iniqua custodia
pater ejus detentus esset. Sed filii legitimi jura *Radulphus*
noster jam senex regis sui beneficio a. 1576
est consecutus. Diem obiit mense *Novembri* 1582.
D Variis ille scriptis tam vernaculo, quam Latino, ser-
mone compositis, ætate jam devergente, inclaruerat,
cum singulari regis mandato stipendioque ad confi-
ciendam Augustini hujus libri versionem adigeretur,
quam inchoatam anno 1571, die 1 *Novembris*, seu
festo omnium *Sanctorum*, anno 1575, die 1 *Septem-
bris* absolvisse fertur (a). Præsto erant 30 codices,
quos ita tamen secutus est, ut parcius verborum
quam sensus explicationi studeret, et regis jussu
obtemperans sententiæ veritatem claritatemque per
ambages orationis sectari mallet, quam eandem

eidem regi in litteras propenso debetur. Cf. *Lancelot*
in *Mém. de l'Ac. des Inscr.*, T. XIII, p. 656.

verbis insistendo periclitari. Ut vero commodius sua legerentur, singulos libros in capita plura dispescuit, quacum descriptione nescio an hodierna Latini textus divisio concordet. Nec contentus, Augustinum Gallicani sermonis eloquio civibus suis admovisse, ejusdem etiam ubi doctius locutus esse videretur, interpretem egit, subjuncta singulis capitibus *expositione*, in qua de mythicis, historicis, philosophicis aliisque reconditoris scientiæ capitibus, prout quidem eruditionis tunc temporis conditio ferebat, disseruit, ut tamen ostenderet, se hominum doctorum ævi sui longe esse excellentissimum. Nempe auctores, unde sua deprompsit, si a paucis discesseris, sæculo vii non antiquiores sunt, siquidem frequenter imprimis laudat *Isidorum Hispalensem*, *Orosium*, *Paulum Diaconum*, *Hugonem Papiam*, *Fulgentium*, *Catholicon*, *Nicolaum Triveth*, *Vincentium Bellovacensem*, *Alanum de Complanctu Naturæ*, *Joannem Sarisberiensem*, *Gulielmum Paris*, *Petrum Comestorem*, *Helinandum* aliosque, aliquoties *Paulum Diaconum* de *Mirabilibus Mundi*, *Coranum Mohamedis* et *Joannem Magdunensem* (*Jean de Meun*) tamquam auctorem fabellæ Gallicæ de *Rosa* appellat. Plura etiam ex historia tum sui temporis, tum antiquiori Franciæ admisit, nec non traditiones passim vulgicæ superstitiones varias aspersit, ex quibus specimen loco nonnulla proposuit *Lancelotus*, *Academiæ Inscriptio-num et litter. elegantior. Paris.* quondam Socius, ejus binæ de *Radulpho Preslæo* ejusque scriptis commentationes insertæ sunt *Memoriis* ejusd. *Academiæ T. XIII*, a pag. 607 ad 665. Illius enim viri laudabili diligentia effectum est, ut quæcumque auctorem versionis hujus concernunt juxta documentorum optimorum fidem explorata nunc habeantur, simulque tenebræ istæ, quibus *Crucius Cenomanensis* (*La Croix du Maine*) in *Bibl. Gall.* p. 427 hæc obsepsit, quibusque dispellendis non admodum profecerunt conjecturis suis auctores *M. Bibliothecæ Coloniensis* (p. 740, n. 157) clarissima luce sint collustratæ. Præ cæteris autem illius scriptis hunc librum paucissimis visum, inspectum vero, quantum equidem scio, nemini, diligenter examinavit, præcipuasque ejus dotes cum judicio exposuit. Enumerat præterea p. 654 insigniores aliquot codices mss. qui ad unum omnes in *Bibliotheca Regia Parisiis* asservantur et numeris suis sunt notati. Cæterum non minus rara hac principe hujus versionis editione est altera diu postea facta.

1531. *Paris* (chez *Galiot du Pré*), par *Nicolas Savetier*; in-fol., II tomes. « La Cité de Dieu de Monsieur Saint Augustin, translattée de latin en françois par *Raoul de Præsles*; » cujus splendidum exemplar olim inter ornamenta *Bibliothecæ Ducis de la Valière* numerabatur. Cf. *Cat. T. I*, p. 168, n. 458. Laudat eandem *Cat. Bibl. Musæi Britt.* Tenendum est autem, *Lancelotum* etiam æque ac *Colonienses* hujus editionis mentionem facere, sed ita, ut apud *Galiotum du Pré* prodiisse affirmet, cum tamen

A *Deburius* I. I. *Nicolao Savetierio* tribuit. Quocirca nos conjecturam secuti utrumque in titulo posuimus, alterum redemptoris, alterum impressoris partes gessisse suspicati.

1570. *Paris*, chez *Nic. Chesneau*; in-fol. « La Cité de Dieu du Saint Augustin traduite en françois par *Gentian Heruet*. » *Cat. Bibl. Mus. Britt. Cf. M. Bibl. Col.*

1585. *Paris*, chez *Mich. Somnius*; in-fol. « Saint Augustin de la Cité de Dieu, illustré des commentaires de *Jean-Louis Viés*, traduit en françois par *Gentian Heruet*, avec les annotations et observations de *François de Belleforest*. Troisième édition, augmentée. » *Cat. Bibl. Reg. Eadem repetitam Parisiis 1610, in-fol.* tradunt *Colonienses*.

B 1655. *Paris*, chez *Pierre le Petit*; in-fol. « Saint Augustin, de la Cité de Dieu, traduit en françois par de *Ceresiers*, aumônier du Roy. » *Cat. Bibl. Reg. et Casanat.*

1665 et 67. *Paris*, chez *Pierre le Petit*; in-8°, II voll. « Saint Augustin de la Cité de Dieu. traduit en françois par *Louis Giry*, tomes I et II, contenant les dix premiers livres. » *Cat. Bibl. Reg.*

1675. *Paris*, chez *André Pralard*, in-8°, II voll. « La Cité de Dieu de Saint Augustin, traduite en françois et revue sur plusieurs anciens mss. avec des remarques et des notes, contenant des corrections du texte par *Pierre Lambert*. » *Cat. Bibl. Reg. et Ducis de la Valière.* Eadem repetita est eodem anno *Bruxelles*, et 1695 *Paris* II voll. (*Cat. Bibl. Thott.*)

C 1701. A *Paris*, chez *Nicolas Pepie*; in 8°, en II tomes. « La Cité de Dieu de Saint Augustin; traduite en françois et revue sur l'édition des PP. *Bénédictins*, avec des remarques, etc. »

D 1736. A *Amsterdam*, chez *Pierre Mortier*, in 8°, IV tomes. « La Cité de Dieu de Saint Augustin; traduite en françois et revue sur plusieurs mss. : avec des remarques et des notes qui contiennent quantité de corrections importantes du texte latin; et la Vie de *M. Lambert*. » Notæ imprimis de versione tractant ejusque licentiam ex eo, quod elegantæ sensui traductor debeat et quod linguarum invicem abhorrens ingenium postulet, excusant. Hinc nec ubique eadem iterum inculcare, sed ad priores tantum XI libros talia monere satis visum est. Emendationes, quas in titulo profitetur, ex 10 circiter aut 44 mss. Gallicanis nonnullisque Vaticanorum, quas *Benedictini* PP. ipsi concesserant, lectionibus haustas esse monet. Eadem versio totidem voluminibus in-12, eodem anno ibidem apud *Jac. Rollin* excusa, quæ similiter ac præcedens vitam traductoris in titulo gerit, memoratur in *Cat. Bibl. Reg. T. I* p. 379. Eadem duodenis IV voll. *Parisiis* 1737 excusam laudat *Cat. Bibl. Firmianæ*.

Hispanicæ.—1614. *Matriti*, in-fol. *S. Augustinus* de *Civitate Dei* l. XXII, *Hispanice* per *Ant. de Roys* et *Rozas*. Laudant *Colonienses*.

1676. *Amberes* (*Antuerpiæ*), in-fol. *Idem* ejusdem versionis. *Cat. Bibl. Thott.* Iterumque ibidem repetiti dicuntur a. 1696 in-fol. in *Bibl. Eccl. Colon.*

Belgicam versionem impressam Lugduni Bat. 1621, A ex Cat. Bibl. Traject. T. II, p. 3, proferunt Colonienses.

Germanicam Joannis Godfridi de Odernheim, qui circa a. 1495 Oppenheimensis Ecclesiae pastor fuisse perhibetur, ex Eisengrenii fide commemorat Possevinus App. Sacr. T. I, p. 869. Aliam auctore Hans Nicolao Sigmaro a Schlüsselberg, excusam Ratisbonæ 1666, in-4° laudat Gemeiner Regensb. Stadtbibl. p. 197: attamen non nisi librum primum eam complecti significat.

XXVI.—(75) De Bono Viduitatis liber.

1517. Paris, chez Jean Petit, in-4°. « De l'Etat de Veuvage; de la Manière de prier Dieu; la Vie de Sainte Monique; Opuscules de Saint Augustin, traduits par Adrian Gemelli (Jumel), prêtre docteur en theologie et grand archidiacre de Laon en Picardie. » *Du Verdier* ed. recent., T. I, p. 7. Tractatus de Orando Deo inter epistolae censetur 130.

XXVII.—(79) De Gestis Pelagii liber

1611. Augustæ Vindelicorum, in-8°. D. Augustini liber de Gestis Pelagii, nunc primum editus studio Marci Velsari.

Fœsulis (urbe agri Florentini, quam hodie *Fiesoli* dicunt) inventus erat in bibliotheca abbatiae S. Bartholomæi canonicorum regularium Lateranensium. Hinc ejus antigraphum cardinalis Scipio Cobellutius, tunc ab epistolis et secretis summi pontificis, Roma ad Marcum Velsarum duumvirum Augustanum transmiserat: qui quidem aliquamdiu editiones, quæ Romæ Florentinaeque accuratissime parari ferebantur, cupide exspectavit; sed quoniam longum id futurum negotium res loquebatur, gratiam apud viros pios et eruditos, antiquæ doctrinae amantes, Romanis Florentinisque editoribus ipsis non invitis, se initurum esse ratus, si nuda interim Augustini verba utenda fruenda proponeret, exemplum Romæ transmissum cum fide exprimendum curavit, lectionibus variantibus, quæ ad marginem ejusdem comparaverant, pariter in ora ascriptis, subjectis vero in ima pagina aliis, quas maximam partem Marco Velsero, canonico tunc Frisingensi, debere editor significat, easque conjectura fore sabitaria inter legendum notatas, paucas etiam paulo audaciores ab auctore improbatas scribit. Nullas vero quantavis probabilitatis specie blandientes in contextum a se receptas esse asseverat. Præfationem hanc repeti fecit Joannes Clericus in Append. Augustiniana (T. XII ed. Antwerp.), p. 607. Exspectatæ vero illæ Romanorum Florentinorumque editiones lucem non viderunt, sed Parisiis paulo post cum libro contra secundam Juliani responsionem cura Menardi iterum prodiit, quem vide n. 98. Nec dubito, quin inter Opuscula Augustini discipulorumque ejus editus sit, quæ supra a nobis sunt in medium producta.

XXVIII.—(80) De correctione Donatarum liber.

Edidit seorsim hunc librum Nic. Bergius Revalensis Holmiæ 1696, in-8°, sub. tit.: *D. Augustini liber de moderate coercendis hæreticis ad Bonifacium comitem.*

XXIX.—(82, 83) Augustinus in Evangelium Joannis et Epistolam ejus I, ad Parthos. Sine anno, loco et typogr. in-fol. Augustinus super Joannem. Hæc verba tituli loco litteris majoribus folio primo cæterum vacuo sunt impressa. In limine textus: *Divi Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi: in Evangelium secundum Joannem Tractatus primus feliciter incipit. Ab eo quod scriptum est: In principio erat Verbum: et verbum erat apud deum: et deus erat verbum. usque ad id quod ait: Et tenebre eam non comprehenderunt.* In fine: *Divi Aurelii Augustini hipponensis episcopi expositio in evangelium secundum Joannem feliciter explicit.* Præcedunt Annotationes seu Inventarium principalium sententiarum, nec non tituli seu rubricæ tractatum, x foliis. Impressio facta est litteris Gothicis minoribus, duabus columnis. Chartæ litteris signatæ sunt, desiderantur tamen foliorum numeri et custodes. In summa pagina non solum tractatus, sed et capita indicantur. In ipso contextu autem verba Evangelii aut alia loca biblica commentariorumque initia, illa medio, hæc majori caractere distinguuntur. Addita sunt marginalia, in quibus vel loca parallela, vel lectiones variæ locorum Biblicorum ab Augustino laudatorum producuntur. His consideratis, nemo non insignem hujus editionis similitudinem cum impressis Amerbachianis, quorum exemplaria passim a nobis inter Augustiniana proferuntur, agnoscat. Lubens tamen concesserim in cl. Braunii sententiam, qui tomo II Not. II. Litt. p. 33, Norimbergæ per Antonium Kobbergerum excusam esse statuit, modo non in sola typorum similitudine, sed totius operis descriptione nitatur illius judicium. Unum accedit, Cobbergerum pleræ, Amerbachium contra vel nulla, vel pauca admodum absque nomine suo emisisse.

Versiones.

1670.

Romæ typis S. C. de propag. F. in-4°. Capita nonnulla ex diversis tractatibus in Evangelium Joan. de Sp. S., Lat. et Gr. interpr. Max. Planude; inter opuscula aurea collecta a P. Arcudio a pag. 631. In Bibl. Eccl. M. Coloniensi laudatum invenio librum de Spiritu S. ex diversis Augustini tractat. super Joannem collectum, qui prodiisse dicitur Basileæ 1578 Gr. Lat. Ex his intelligere mihi videor, non alium indicari librum, quam Leunclanii Legationem Manuelis Comneni ad Armenios, cui aliquot capita de Trinitate ex Augustino gr. conversa sunt inserta. At si hunc voluit quem testem laudat Lipenius in Bibl. Theol. T. II, p. 783, fallitur ille quidem; nam ista prorsus ibidem non leguntur. Nescio vero an hoc forte pertineat liber Augustini de Spiritu Sancto. Genevæ 1540, in-8°, quem profert Cat. Bibl. Bernens. T. I, p. 15.

1670. Paris, chez Jean-Bapt. Coignard; in-12. « Homelies de S. Augustin sur la premiere Epistre de S. Jean; traduction nouvelle.

1700. Paris, chez Jean-Bapt. Coignard; in-8°, IV roll. « Les traités de S. Augustin sur l'Évangile du

S Jean et son Epistre aux Parthes, traduits en fran- A
çois sur l'édition des PP. Bénédictins, avec des sou-
maires à la marge, par Philippe Goisbaud du Bois. »
XXX. — (84) *De Gratia Christi et Peccato originali*
contra Pelagium et Cœlestium.

1687. *Moguntia*, typis Petri Hermans, in 8°. Liber
Divi Aur. Augustini, Hipp. episc. contra Pelagium
et Cœlestium de Gratia Christi, Commentario brevi
et continuo illustratus a R. P. Carolo Josepho Tri-
cassino, ord. Frat. Min. Capucin. S. Francisci. Cf.
Act. Erud. Lips. Suppl. T. 1, p. 154.

Ad hunc Augustini librum spectat editoris liber,
Gratia efficax refutata ex libris S. Augustini, per
eundem typographum hoc ipso anno excusus, quem
recensent *Acta Erud.* vol. eod. p. 128-133, idque
intendisse auctorem declarant, Pelagianos ab Augu-
stino propterea hæreseos fuisse insimulatos, quod
nullam omnino gratiam Dei admitterent in voluntate
necessariam, non vero ob id, quod gratiam eam in-
differentem, seu talem, cui voluntas humana, seu
obtemperare, seu resistere posset, statuerent. Idem
fere *Tricassinus* jam ante in libro *De Natura peccati*
originalis, secundum mentem S. Augustini, etc. edito
Parisiis 1677, in-4°, docuerat. Ceterum Auctor
Coloniensis non *Moguntia*, sed *Trecis*, unde oriundus
erat *Tricassinus*, eum impressum existimat.

Versio.

1738. *Paris, chez Franc. Babuty, in-12.* « Les deux
livres de S. Augustin, de la Grâce de J.-C. et du
Peché originel, traduits en françois sur l'édition des
PP. Bénédictins de la Congrégation de S. Maur. »

XXXI. — (95) *De Conjugiis adulterinis libri II.*

1698. *Ienæ, per Joan. Bialkium; in-4°.* D. Aur.
Augustini libri duo de adulterinis conjugis ad Pol-
lentium, cum notis jurisconsulti celeberrimi, quibus
dogma Ecclesæ de matrimonii dissolutione illu-
stratur.

Auctor notarum fertur *Joannes Schilterus*, ante-
cessor quondam Argentoratensis, ingenio æque ac
doctrina inter jurisconsultos eminens, edidit vero et
præfatus est *Georgius Schubartus*, humaniorum lit-
terarum tunc temporis apud Ienenses professor.
Occasionem libro causamque simul cur latere Schil-
terus voluit, dedisse ferunt *Ulricum Obrechtum*, vi-
rum elegantis doctrina et multis editis scriptis tunc
apud Argentoratenses insignem. Qui cum Argento-
rato urbe in potestatem Ludovici XIV redacta Jesu-
itarum captionibus in castra Pontificia esset pel-
lectus, idque deinde præmii tulisset, ut senatui
Argentoratensi præsidis nomine a rege præficeretur,
morem in judiciis receptum, matrimonia adulterii
causa dissolvendi, patrum istius societatis placitis
haud dubio obtemperans, aboleri fecit ejusque rei
gratia etiam hunc Augustini librum Germanice ver-
tisse traditur. Cf. *Morerius* in *Dictionario* (ed. *Amst.*
in Suppl.). Tametsi vero posterius asserere non ausim,
arbitror tamen, Augustini sententiam a causæ hujus
patronis fuisse jactitatum, idque ipsum Schilterum
impulisse non ut eludendam sibi sumeret, quod a

tali viro expectari non poterat, sed ut denuo sub
judicium eamdem revocaret et ab omni parte per-
pensam proponeret. Facile tamen temporum ratio
suadere poterat, ut nomen invidiæ subtraheret.
Liceat nunc brevem disputationis ejus conspectum,
quemadmodum a *Frib. Bened. Carpovio* per examen
hujus libri in *Actis Erud. Lips.* 1698, p. 340, deli-
neatus est, subjungere. « Primum, inquit, animad-
vertit Schilterus, controversiam esse duplicem: alteram
de jure divortiorum, quæ Augustinus nisi ex
causa adulterii negabat esse permixta; altera
de jure iterum nubendi, quod Augustinus, vivente altera
parte, concedit nemini, ne quidem ex causa adu-
terii: nisi quod cap. 6 innuit, Christianos tantum
conjuges hoc præcepto teneri; unde colligas, ab
adultero non Christiano discedenti nuptias secun-
das minus fuisse interdictas. Pollentium vero in
priori quæstione labi docet notarum auctor, abrep-
tum Hebræorum Romanorumque moribus ac legibus,
quibus divortiorum licentia invaluerat. In hac ergo
parte triumphare Augustini facundiam et disputandi
subtilitatem, licet argumentis ejus non id semper
conficiatur, quod illis colligere velit. Sic locum illum
Paulinum I Cor. VII, 10, 11, nec ab Augustino, nec
a Pollentio recte capi et explicari observat. Augusti-
num ex præjudicata opinionem mulierem, quæ di-
scedat a viro, accipere de ea, quæ ob adulterium
divortat aut repudietur, atque adeo, ut scholæ lo-
quuntur, petere principium. Pollentium contra, quæ
Apostolus in eam conditionem conferat, si flant,
pure accipere, ac si licite fieri possunt, atque adeo,
quæ *de facto* dicuntur, perperam *de jure* intelligere.
In altera vero parte controversiæ, qua de jure ite-
rum nubendi, si factum est divortium, quæritur,
Augustinum sine causa ab apertis Christi verbis
Matth. v, 32, discedere, cisque vim inferre notat;
cum ea, quæ particulis exceptivis regulæ eximuntur,
non in vim exceptionis, sed exempli valere
velit, invito sensu communi, rectisque interpretandi
regulis, ad Grammaticæ, Logicæ, subjectæque ma-
teriæ principia revocatis. Neque reliquas ejus ratio-
nes ita esse comparatas, ut nos cogant ad contor-
tam interpretationem verborum perspicuorum con-
fugere, evoluto cujusque argumenti paralismo de-
monstrat. Hæc fere sunt, quæ priori libro dispu-
tantur et notantur. Altero libro eadem controversia
discutitur, a Pollentio denuo et luculentius exposita,
novisque rationibus munita, quibus Augustinus oc-
currit, suamque sententiam tuetur et expolit. Doc-
tissimus vero Schilterus et hic Augustinum κατά
νόδα sequitur, et quid sit in controversia, cujus pon-
deris sint rationes aut responsiones allatæ, quæ in-
ter se consentanea sint aut dissentanea, magno
judicio examinat: sub finem ex lib. II *Retractat.*
cap. 57 observans, in hæc sententia ipsum sibi non
satis fidere, nec satisfacere Augustinum. » Hactenus
Carpovius. Restat, ut observemus, rarissime jam
occurrere Schilterianam hanc operam, quippe qua
nostra etiam Bibliotheca caret cujusque mentionem

in Catalogis præcipuarum bibliothecarum, præterquam in Catalogo Bibl. Regiæ Parisiensis, frustra quæsimus.

XXXII.—(98) *Contra secundam Juliani responsionem, Operis imperfecti libri VI.*

1617. *Lutetiæ Paris., apud Sebast. Chappelet, in-8º.* « S. Aur. Augustini, Illipp. ep. contra secundam Juliani responsionem, Operis imperfecti, libri duo priores. Nunc primum ex manuscriptis codicibus editi. Additus est et ejusdem Augustini *de Gestis Pelagii* liber ante paucos annos editus. Nunc primum in lucem editus cura Cl. Menardi, Juliomagi Andium prætoris. » Paucas, sed selectæ doctrinæ notas editor haud inceleber aspersit. Nuncupavit autem archiepiscopo Lugdunensi Dionysio de Marquemont ep. d. pridie non. Aug. 1616. Exstat eadem editio hoc ipso anno ab iisdem typographis in-folio excusa. Cf. *Cat. Bibl. Reg. Paris.*

1642. *Lovanii, apud Cornel. Cœnestenium, in 4º.* S. Aur. Augustini contra secundam Juliani responsionem, Operis imperfecti, libri duo priores, restituti a F. Mich. Paludano, Gandaven. O. Eremit. S. Augustini. Præmittuntur iidem libri, quales a 1617. Parisiis editi fuerunt. *Cat. Bibl. Casanat.*

— *Lovanii apud Jacobum Gezers; in-4º.* « S. Aur. Augustini libri duo priores, Operis imperfecti, contra Juliani secundam responsionem: ex recensione Michaelis Paludani. » *Cat. Bibl. Reg. Paris.* In hac iteratione prioris editionis errata innumera sola conjectura correctæ esse, ex Riveto monent Colonienses.

1654. *Parisiis sumpt Simeonis Piget; in-fol.* S. Augustini episcopi catholici contra Julianum hæreticum Pelagianum operis *perfecti* libri sex. In *Suppl. Hieron. Vignierij.* T. II, p. 1322.

Octo libris opus secundæ responsionis Juliani constabat. Eam vero Augustinus sic refutare aggressus est, ut singulis libris librum opponeret. Sed morte præventus nonnisi sex libros absolvere potuit, atque imperfecta adeo hæc ejus responsio mansit, ut Possidius etiam testatur. Ex his diu nonnisi duo habebantur editi per Claud. Menardum. Paris. 1617. Enimvero a. 1654 Hieronymus Vignier ex Soc. J. supplementis ad editiones Augustinianas anteriores hoc anno editis clarus, non solum quatuor de novo ex codice ms. abbatiæ Clarævallensis eruit, sed sibi etiam persuasit et aliis persuadere conatus est, integrum hisce VI libris Augustini opus a se exhiberi. Argumentis utebatur, primo, quod nullus a se inspectus sit Possidii codex, in quo vox ista, *imperfectum*, existet; secundo, quod in ms. Clarævallensi sexto demum libro vocula *explicit*, non item reliquis sit addita, unde colligit, finem totius operis eo indicari; tertio denique, id quod longe foret gravissimum, si probasset, sextum librum cæteris esse longiorem atque tam Juliani invectioes, quam Augustini responsa cæteris prolixiora; quocirca concludit, probabile videri, sexto hoc libro tres Juliani simul esse collectos idque ex ipsius ver-

bis finalibus astruere nititur, in quibus omnia ad generalem ex illatis conclusionem apprime conaptarent. Enimvero Benedictini tomo X, p. n, omnia hæc vana esse pronuntiant atque exemplis contrariis luculenter demonstrarunt. Præmisit editor disputationem de Juliano ejusque in B. Augustinum scriptis et testimonia veterum, qui horum sex librorum meminerunt et locos ex iis in suos commentarios retulerunt.

Versio.

1736. *Paris, chez Franc. Barbuty; in-12, II voll.* « Les VI livres de S. Augustin contre Julien, défenseur de l'hérésie pélagienne, traduits en françois sur l'édition des PP. Bénédictins. »

XXXIII.—(99) *Enchiridion ad Laurentium.*

B *Sæc. XV.*—*Sine anno et loco, in-fol. min.* S. Augustini Enchiridion. Constat foliis XXXIII. Exordium capit ab ipso statim prologo verbis: *Incipit liber enchiridion sãcti augustini de fide, spe et charitate.* In fine textus folii xxxi, pagina aversa: *Deo gratias.* Dein, post capitulorum titulos folio xxxii incipientes, folio xxxiii pagina prima: *Amen.* Describit hanc editionem antiquissimam sane cl. Seemiller fasc. I, p. 156 sq., inter eos libros de quorum typographis ne conjectura quidem experiri ausus est. Quod ætatem atinet, ante annum 1477 excusam esse non dubitat, litterasque, quibus expressa est, non fusas, sed sculptas propter inæquabilitatem sibi videri edixit, genus tamen earum declarare oblitus est. Unicum ab eo interponctionis signum, punctum nempe, atque id ipsum rarissime observatum. Deerant signa quævis paginarum foliorumve, nec non litteræ initiales, capita tamen numero Romano distinguebantur. Lineas per paginam numerabat 34.

C *Sæc. XVI.*—1527. *Augustæ Vindelicæ seu Colonis; in-8º.* S. Aur. Augustini Enchiridion de Doctrina Christiana ad Laurentium urbis Romæ primicerium, nec non libellus de essentia Divinitatis ejusdem. Laudat Hendreich in *Pand. Brandeb.* p. 341, sed adeo negligenter locum, ubi impressa sit, editio indicat, ut in medio relinquam, *Augustam* an *Coloniæ* voluerit.

1552. *Coloniæ, ap. Petr. Horst., in-8º.* « S. Aur. Augustini Enchiridion de fide, spe et charitate, accedit ejusdem liber de Fide et operibus. » *Cat. Bibl. Thott.*

1575. [*Genevæ*] *apud Eustath. Vignon; in-8º.* D. Aur. Augustini Enchiridion ad Laurentium, sive summa et præcipua totius Christianæ religionis capita. Liber utilissimus iis omnibus, qui brevissimam Augustinianæ doctrinæ epitomen ex ipso Augustino, et quidem jam sene, habere desiderant, multis mendis et glossematis, quibus antea scatebat, ex veteri manuscripto repurgatus et commentariis illustratus. Per Lamb. Danæum. Accessit operi triplex index.

Divinas plane Augustini scriptorum virtutes Lamb. Danæus in epistola dedicatoria ad Edzardum

Frisiæ Orientalis principem prædicat, indeque progressus ad querelas de iniquo eorum paulo post auctoris sui excessum fato, dum partim temporum injuria perdita, partim hominum improborum malevolentia corrupta et interpolata fuerint, ansam capit operam suam utcumque commendandi, quippe qua non solum verborum vulnera sanasse, sed Augustinum ipsum sui testem et interpretem produxisse gloriatur. De manuscripto, quo ad emendandum textum usus sit, nihil amplius ab eo proditum est. Præmittuntur vero præter dictam epistolam, *de methodo librorum Augustini et de eorum evolvendorum ratione disputatio*, nec non *Prolegomena* ad librum jamjam editum, in quibus *de titulo, utilitate, ætate operis ac de Laurentio, ad quem dirigitur*, præcepit. In Commentariis dogmata cum Augustiniana, tum Calvinistarum latissime explicantur, et quod ista ætas in deliciis habere cœperat, contra dissentientes strenue defenduntur.

1579. [Genevæ] apud Eust. Vignon; in 8°. Idem liber, secunda editio aucta et ab ipso auctore recognita.

1583. Genevæ, in-fol. Eadem libri hujus recensio recusa in opusculis theologicis Lamb. Danæi pag. 729 896.

1597. *Ibidem*, in-8°. Eadem recensio. Laudante Hendreichio in *Pand. Brandeb.*

SÆC. XVII. — 1604. *Witebergæ, sumpt. Pauli Helwichii typis Cratonianis; in-8°.* « D. Aur. Aug. Enchiridion ad Laurentium urbis Romæ primicerium, nec non libellus de Essentia Divinitatis, qui inter opera Augustini exstat tomo quarto: In gratiam studiosorum theologiæ seorsim edita, cum præmissa ad illustres et generosos Barones, Dom. Richardum et Dom. Joannem a Tschernemel, *de vera patrum lectione et lectionis utilitate*, præfatione et dedicatione Salomonis Gesneri, Theol. Witeb.»

1641. *Lugd. Bat.*, in-12. Idem liber. Notat Hendreich in *Pand. Brandeb.* l. 1.

1656. *Helmst.*, in-4°. Idem liber. *Hendreich* in *Pand. Brandeb.* Sed in his omnibus adeo desultorius est viri hujus labor, ut, quamvis providus, metum tamen, ne male eum intellexerim. Vereor ne, quod hanc editionem attinet, in errore versetur, diversa Augustini scripta, Enchiridion Doctrinæ Christianæ cum libris IV de Doctrina Christiana, a. 1655 hac forma Helmstadii editis, confundens.

1665. *Paris.*, apud *Steph. Loysôn*... Augustini Enchiridion ad Laurentium V, Romæ primicerium. Exst. in *opere Spirituali* a pag. 129.

SÆC. XVIII. — 1705. *Lipsiæ, sumpt. Joan. Heineckii viduæ, litteris Jo. Heiner. Richteri*, in-8°. D. Aur. Aug. Enchiridion ad Laurentium, urbis Romæ primicerium, in usum studiosæ juventutis, cum præfatione *de studio theologico D. Adami Rechenbergi* recusum.

(a) Hendreichius in *Pand. Brandeb.* p. 342 manuscriptam Demetrii versionem laudat, adducto teste

Versiones.

Demetrium Cydonium in Græcam linguam Enchiridion Augustini transtulisse tradunt, inquit *Possevinus App. S.*, T. I, p. 153. Sed unde hanc notitiam hauserit tacet. Edita certe hæc versio non est, et si existit umquam, in *Bibl. Vaticana* latere etiamnum debet (a). Ex *Gallicis* duabus alteram *Colletetii* jam supra, cum librorum *de Doctrina Christiana* editionem recenseremus, commemoravimus. Superest altera *Antonii Arnaldi*, quæ proliit.

1648. *Paris, chez Anton. Vitré*: in 8°. «Le livre de S. Augustin, de la Foy, de l'Espérance et de la Charité, traduit en françois par *Antoine Arnald*, docteur de Sorbonne, avec le latin ensuite, reveu sur six anciens mss.» Addit *Hendreichius* hujus versionis repetitiones annorum 1652 et 1656.

1681. *Kiøbenhavn, in-8°.* Idem liber *Danice*, «oversat af *Henr. Olofsen*.» Cf. *Cat. Bibl. Thott.*

Pertinet ad hunc Augustini librum peculiariter opusculum absque auctoris nomine hoc titulo editum: *Theologia Moralis S. Augustini, in qua præceptum de amore Dei plene pertractatur*, etc., per *E. B. S. M. R. D.*, de quo v. *M. Bill. Eccl. Col.* p. 744. XXXIV. — (100) *De Cura pro mortuis gerenda liber.*

1513. *Parisiis, ex officina Joannis Palieri*, in-8°. «D. Augustini de Cura pro mortuis gerenda, ad Paulinum liber unus; item de Chryostomi Homilia, Latine, quod pro defunctis legendum non est, sed orandum.» *Maitt. T. III*, p. 1, p. 315. Laudant *Germanicam* hujus libri versionem, auctore *Vito Mileto (Moguntia 1604 et 1634, in-12)* *Lipenius* in *Bibl. Theol. T. II*, p. 329, T. I, p. 498, et ex eo *Colonien-ses*, apud quos præterea egregias quasdam super Augustini de mortuis et sanctorum cultu sententia observationes ex doctorum theologorum scriptis collectas h. l. invenies.

XXXV. — (102) *Regula ad servos Dei*, seu verius *Regula Sanctimonialibus scripta*, alias *Epistola CCXI vel CIX.*

Bernardus Vindingus et *Prosper Stellartius*, ambo ex familia Augustiniana, primi viderunt, *Regulam ad servos Dei* ex epistola laudata fuisse depromptam virisque aptatam. Quo, quibus id factum sit auctoribus, ignoratur. Sed mature admodum factum esse apparet. Observant enim *Benedictini*, eam perantiquæ *Tarnatensis regulæ* potissimam partem facere et laudari in *Concordia regularum* a *Benedicto Aniano* abbate et in codice etiam *Corbeiensi*, mille annorum, viris accommodatam, et cum ea quæ inscribitur *Regula secunda*, in unum corpus compactam exhiberi. Tenendum est autem, hac transmutatione priorem epistolæ partem a verbis initialibus: *Sicut parata est severitas*, etc., usque ad illa, *Sed potius lacrymas Petri pastoris*, penitus esse abjectam: cujus loco pauca hæc præmitti solent adscititia: *Ante omnia, fratres charissimi, diligatur Deus, deinde proximus, quia ista*

Hottungero in *Bibliothecario* p. 372. Ubi tamen altum de ea silentium.

præcepta sunt principaliter nobis data. Atque hac forma sæpius separatim ab Operum collectionibus, ita ut vel sola adjectis nimirum *Hugonis de S. Victore* aut *Lairveltii* commentariis volumen efficiat, vel cum aliis ordinis Augustiniani constitutionibus excusa est. Sed cum latissime hic ordo pateat, totque diversæ eo nomine comprehendantur congregationes, quarum omnium constitutiones, quæ plus minusve hanc regulam respiciunt, sæpius quidem sunt impressæ, sed natura sua paucorum manibus teruntur et fere delitescunt: intelligitur, quam lubricum sit accuratum aut plenum *editionum* hujus *regulæ* indicem contexere. Equidem oppido paucas ipse vidi, nec quos, cessantibus illis, sequi potuissem nobilium bibliothecarum scriptores satis fidos hac in re expertus sum. Collegi tamen, quantum potui, atque hoc saltem assecutus mihi videor, ut, quod desit, aut minus recte se habeat, si tanti putatur ab aliis suppleri aut corrigi facilius possit (a).

SÆC. XV. — 1481. *Romæ, in-fol.* Regula S. Augustini cum Commentario Ambrosii Choriolani. *Orlandi* pag. 284 et 316.

1490. *Argentinae, per Martinum Schott.; in-fol.* *Canones Aurelii Augustini juxta triplicem quam editi regulam omni statui modum vivendi præstantes.* (Hæc litteris majusculis, sequentia minoribus tituli instar in prima pagina:)

Prelati. regendi copiam nanciscuntur

Hic Subditi. suis curatis obsequendi debitum prestare docentur.

Mores accipiunt xpi fideles universi.

Ad calcem: *Opus canonum Aurelii Augustini cum nova ac præclara interpretatione Ambrosii Choriolani viri præstantissimi. generalis magistri totius ordinis heremitarum divi Augustini. per spectabiles viros Tilmannum Limperger. ordinis heremitarum sancti Augustini fratrem. Jacobum Fedderer. Joannem Scherrer. artium liberalium professores et sacre theologie bachalarios formatos exquisitissime castigatum atque revisum est. Impressumque Argentine arte et impensis solertissimi viri Martini Schott. Anno salutis MCCCCXC.*

His omnibus denique subjecta sunt *monimenta ad lectorem* sex distichis constantia subsignataque litteris: *F. D. L.* Ab initio occurrit *Tilmanni Limperger* præfatio ad *Nicholaum Friess*, theologum Augustinianum, episcopum Tripolitanum. Deinde a folio inde primo usque ad octavum præmittuntur *Vita Augustini per Coriolanum*, et *commendatio regulæ ejusdem*. Tandem folio ix incipiunt *Commentarii super regulam divi Augustini*..... editi ab *Ambrosio Coriolano*..... per modum *Diologi*; continuantur vero usque ad folii cxviii finem. Dehinc separatim folio cxx usque ad finem

(a) Quæ *cruce* notantur, eas solummodo in *Catalogo Bibl. Bodleianæ* laudatas reperi, qui ut inter præstantissimos bibliothecarum publicarum indices merito numeratur, ita haud raro bibliothecariorum usibus magis, quam communi utilitati est accommodatus, librosque quibus aliqui tractatus inserti sunt, non verbis indicat, sed ubi in forulis reperiuntur, si-

fol. cxxxiii excusi sunt *Commentarii Ambrosii Choriolani in primam regulam sancti Augustini* cum tribus ejus in laudes et doctrinas quasdam hujus doctoris orationibus. Præfatio, quæ huic parti fol. cxix, pag. altera præmittitur *Oliverii Servii Tholentinensis ad Guillelmum de Estouteville episcopum Ostiensem et cardinalem*, in qua se primum hæc foras mittere scribit, ad aliam, quæ hanc præcesserit, editionem spectare videtur. Cæterum sedulo cautum est a typographis, ne vacuas paginas admitterent; quocirca passim, veluti fol. viii pagina altera, nec non eadem pagina tituli, item prima fol. cxix Augustini effigiem ligno impressam videbis. Conferri etiam de hoc opere poterit *Braun Not. H. Lit., T. II, pag. 195.*

1800. *Venetis, impensis Giuntæ, arte Joannis de Spira; in-4°.* S. Augustini Regula una cum Vita ejus. Inter *Regulas quatuor primum approbatas*, de quibus ad *Benedictum* dicitur, simulque hanc editionem latius descriptam dabimus.

SÆC. XVI.—1516. *Lugduni, in-8° (†)* S. Augustini Regula.

[1517.] *Sine loco et typographo, in-8°.* B. Augustini episcopi Regula. Exstat in *Constitutionibus fratrum Heremitarum Sancti Augustini ad Apostolicorum privilegiorum formam pro reformatione Alemanniæ.* Præmittitur *ad omnes ordinis fratrum Heremitarum S. Augustini per Alemanniam Conventus adhortatio Joannis de Staupitz, prioris generalis ad negotium dictæ reformationis tunc vicarii, signata a. 1517.*

C 1526. *Parisiis. . . . Hugonis a S. Victore in Regulam D. Augustini expositio*, edita in prima integra *Operum ejusdem* collectione h. a. facta. Num ipsa quoque *Regula una expressa sit*, ignoro. Hugonis vero *Commentarius* postea pariter recusus, est in editione *Veneta* (apud *Jo. Bapt. Somascum*) 1588, et *Coloniensi* 1617, nec non novissima, quam singularim indicabimus.

1550. *Venetis, in-4°.* S. Augustini Regula ad *Servos Dei, seu verius Regula Sanctimonialibus præscripta: cui præmittitur Regula clericis traditæ fragmentum cum Regula secunda (supposititia).* Exst. inter quatuor primum approbatas *Regulas*, collectore *Jo. Francisco Brixiano*, congreg. S. Justinæ O. S. Benedicti; . . . circa finem.

D 1561. *Venetis, per Bernardinum Fasianum, sumptibus Canonicorum Regularium Lateranensium. Mense Aprili; in-4°.* S. Augustini Regula, cum expositione *Hugonis de S. Victore Latine et Italice. Cat. Bibl. Pinnell. cf. Fabric. in Bibl. M. et Inf. Lat. ed. Mansi T. III, pag. 301.*

1575. *Coloniæ Agrippæ, in-8°.* S. Augustini Regula et Constitutiones fratrum ord. Prædicatorum. *Cat.*

gnis declarat. Cæterum nescio etiam an omnes Ordinis Augustiniani Constitutionum editiones *regulam* hanc a limine præferant. Alias numerus earum ex *Lipenio* (*Bibl. Theol. T. I, pag. 118 sqq.*), *Hendreichio* (*Pand. Brandeb. pag. 343.*) et *Catalogo Bibliothecæ Casanatensis* (v. *Constitutiones*) facile augeri posse.

Bibl. Bodl. cui addatur *Hendreich in Pand. Brandeb.* A tore, by the Wretche of Syon *Rychar de Whytforde*: Imprinted at London in *Fletestrate* by me *Wynkyn de Worde* M. CCCCXXV. the XXVIII. of November. » *Maittaire*.

1581. *Dillingæ*, in-4°. S. Augustini Regula cum

Commentario Hugonis a S. Victore. *Lipen. Bibl. Th.* T. I, p. 119.

1582. *Venetis*. (†) S. Augustini Regula.

1585. *Mantua*, in-4°. Regula S. Augustini et Constitutiones Eremitarum congregationis Observantiae Longobardicae. Laudat *Greg. Rivius Puritanus* (i. e. *Ge. Burch. Lauterbachius*) in *Histeria Monastica Occidentis* T. I, pag. 45.

SÆC. XVII. — 1601. *Venetis*. . . . S. Augustini Regula, cum Comment. Hugonis. Teste *Lipenio*.

1605. *Comi*, apud *Hieron. Froiræ*; in-8°. Eadem cum Expositione Hugonis a S. Victore. *Possevin*.

1614. *Coloniae Agrippinae*, in-8°. Eadem cum Commentario seu *Optica Regularium Servatii de Lairvella*. B

1736. *Gundavi*, in-8°. S. Augustini Regula et Constitutiones fratrum Ord. Prædicatorum. *Hendreich*.

1618. *Coloniae Agrippinae*, in-8°. Eadem cum Comment. *Lairvelliis*, laudante *Lipenio* T. II, pag. 647.

1620. *Barcinonæ*, in-8°. S. Augustini Regula et Constitutiones Fratrum Prædicatorum. *Cat. Bibl. S. Aug. ad Nidam Neapoli*.

1625. *Parisiis*, apud *Seb. Chappelet* via *Jacobæ* sub signo *Rosarii*; in-8°. Regula S. Augustini episcopi et Constitutiones FF. et sororum ord. Prædicatorum. Cum declarationibus ex Actis Capitulum Generalium, etc., etc.

— *Ingolstadii*. (†) S. Augustini Regula.

— *Romæ*. . . . S. Augustini Regula cum expositione Hugonis a S. Victore. *Fabric. Bibl. M. et C* I. L. I. I.

1648. *Rothomagi*, in-fol. Hugonis a S. Victore Expositio in Regulam Augustini in *Operibus* ejusdem T. II, p. 5.

1660. *Monachii*, in-12. Augustini Regula. Accesserunt Constitutiones canonicorum regularium ejusdem S. Augustini congregationis Gallicanae. Anno 1638. *Lipen.* T. I, p. 118.

1661. *Romæ* in-4°. S. Aur. Augustini, Hipp. ep. Epistola CLX, Regulam Sanctimonialibus præscriptam continens. Exst. in Codice Regularum *L. Holstenii*, parte III (in qua SS. PP. regulæ ad Virgines) a pag. 1.

1665. *Parisiis*, apud *Ludov. Billaine*; in 4°. Eadem Epistola: *Ibidem* in eadem Collectione Regularum D hic recusa.

SÆC. XVIII. — 1759. *Augustæ Vindelicorum*, in-fol. S. Aur. Augustini Hipponensis Epistola CLX, Regulam Sanctimonialibus scriptam continens; in p. III *Cod. Regular. Holstenii* ed. denuo a *P. Mariano Brokie*. T. I, pag. 347 sqq.

Versiones.

Versionum indicem ad annorum seriem componere visum est, quam juxta *Anglica* primas tenet, sequuntur proxime *Hispanicae* et *Italicae*, ultimumque locum *Gallica* tenent.

Anglica. — 1525. *London*, in-4°. « The Expositioun of Saynt Augustynes Rule after the great Clerke and holy Saynt, Saynt Hugh, called de Sancto VI- PATROL. XLVII.

torre, by the Wretche of Syon *Rychar de Whytforde*: Imprinted at London in *Fletestrate* by me *Wynkyn de Worde* M. CCCCXXV. the XXVIII. of November. » *Maittaire*.

Hispanicae. — 1600. *Cor.Loba*. . . « La Regla de San Agostino declarada. . . por *Juan de Montoya* » (*Matritensi* *Dominicano*).

Italicae. — 1613. *Firenze*, per *Bartolommeo Sermartelli*, in 4°. « Regola di S. Agostino. » Aliam antiquiorem translationem adjuncto textu Latino ad a. 1561 notavimus.

1635. *Viterbo*, in-8°. S. Agostino Costituzioni delle Monache di penitenza. » *Cat. Bibl. S. Angeli ad Nidum Neap*.

1654. *Venezia*, per il *Giolito*, in-4°. « La Regola di S. Agostino vescovo e dottore di S. Chiesa cattolica, posta nel libro dell' Epistole nell' epistola 109, tradotta di latino in lingua volgare fedelmente da *Bernardino Scardeone*, canonico di Padova, insieme coll' esposizione di *Ugone* di S. Vittore. »

1687. *Brescia*, per il *Rizzardi*, in-4°. « Regola data dal P. S. Agostino alle monache; e qui per maggior loro istruzione, e profitto spirituale dal P. maestro fra *Paolo Richiedi* de' Predicatori volgarizzata, et esposta. »

Gallica. — 1691. *Paris*, chez *Guillaume Despres*, in-12. « La Règle de saint Augustin expliquée par le vénérable docteur *Hugues* de Saint-Victor. » Auctor fuit *Jo. de la Grange*, Canon. Reg. et subprior ejusdem abbatiæ de S. Victore, cui nomen *Hugo* ille debet. Regulam ipsam juxta *Benedictinorum* recensione interpretatus est. In præfatione uberius disserit super pauca illa verba, quæ in mutata regula Augustiniana assuta esse supra monuimus, quæque a *Hugone* nondum lecta fuisse docet. » Cf. *Journal des Sçav.* an. 1691 (*Amst.* 1692, in-8°) pag. 353 et 56.

Prosperi Stettartii (prioris cœnobii *Tornacensis* † 1626) *Nucleus* historicus Regulæ S. Augustini. *Tornaci* apud *Guil. a Tongris* 1618, in-8°.

« Discorsi claustrali sopra la Regola del gran Padre S. Agostino, recitati a' suoi Religiosi dal Padre *Prospero da San Giuseppe* » (vicario gen. Augustinianorum *Discalceatorum*). *Bibl. M. Eccl. Col*.

XXXVI. — (103) *De Gratia et libero Arbitrio*.

1563. *Fiorenza*, a istanza di *Giorgio Maresotti* per *Bartolomeo Sermartelli*; in-12. « Libro della grazia e del libero arbitrio di S. Agostino vescovo d'Ipbona a *Valentino* e *Monaci* che eran con lui; tradotto da *Lodovico Domenichi*. » *Bibl. degli Aut. volg*.

XXXVII. — (105) *Retractationum libri II*.

Nonnisi unicum horum librorum editionem seorsim factam hucusque comperi *Lugduni apud Freltonios* 1536, in-8°, quam ex *Gesnerianis* *Pandectis* laudat *Maertarius*, T. II, p. II, pag. 836.

Germanice eos vertit et annotationibus necessariis instruxit *Christ. Frid. Roesler* in tomo V der *Bibliothek der Kirchnvaeter* (*Leipz.* 1785), pagg. 257-416.

XXXVIII. — (106) *De Hæresibus.*

1576. *Genevæ*, apud *Eustathium Vignon*; in-8°. « D. Aur. Augustini, Hipp. ep. liber de hæresibus, ad Quodvultdeum. *Lamberti Danæi* opera emendatus et commentariis illustratus, a quo eodem additæ sunt hæreses ab orbe condito ad constitutum Papismum et Mohametismum, etiam eæ, quæ hic erant ab Augustino prætermisissæ. Accessit operi quadruplex index, ut non modo chronologiæ hæreseon ratio, sed etiam, quæ ex illis utilitas percipi possit, intelligeretur, et a quibus in unoquoque Decalogi præcepto, Symboli apostolici articulo, item disputatione de Sacramentis sit erratum. In calce operis addita est arbor hæreseon, et qua quomodo aliæ ex aliis nate sint et propagatæ, et ut sæpe una quædam hydra plura capita produxerit, perspicue docetur. Per eundem *L. Danæum*. Additus est præterea tractatus de Ecclesia, ubi, quibus sensim gradibus illa tandem in Papisticam tyrannidem inciderit, ostenditur. » Digna est ævo isto et imprimis hujus eximii hæreseon genealogistæ ingenio epistola ad senatum Genevensem ab eo scripta, qua sortem sibi gratulatur divinitus concessam, quod in ea civitate vivere contigerit, quam nulli gloria in extirpandis igne ferroque hæresium auctoribus secundam censi oporteat, atque lætabundus supplicia ab hæreticis Genevæ sumpta recenset.

1578. *Ibidem*, apud eundem, in-8°. Eadem plane editio. *Cat. Bibl. Thott.*

1583. *Genevæ*, in-fol. Idem liber in *Opusculis Theologicis Lamb. Danæi*. pagg. 897-1048.

1595. *Genevæ*, in-8°. Idem liber cum iisdem commentariis. *Cat. Bibl. Bodl.*

1621. *Helmstadii*, typis hæredum *Jacobi Levi*; in-4°. D. Aur. Augustini liber de Hæresibus ad Quodvultdeum. Item S. Philastrii ejus cœtanei Catalogus hæresium pene omnium, quæ a condito mundo ad illud usque sæculum notæ fuerunt. Accessit utriusque scripti supplementum et index genuinus: unus chronologicus, alter alphabeticus. »

1631. *Oxonæ*, in-8°. S. Augustini liber de Hæresibus. *Cat. Bibl. Bodl.*

1673. *Helmstadii*, ap. *Jo. et Frid. Luderwald*, in-4°. Idem liber cum commentariis et supplementis *Lamb. Danæi*, cura *Gebhardi Theodori, Meieri*. Vid. *Cat. Bunav.*

1687. *Cantabrigiæ*, in-12. Idem liber cum *Vincen- tii Lirinensis* Commentario pagg. 169, 269. *Cat. Bunav.* Addit *Cat. Bibl. Bodleianæ: cum notis Baluzii.*

1721. *Oxonii*, e *theatro Sheldoniano*; in-8°. « D. Aur. Augustini, Hipp. ep. liber de Hæresibus ad Quodvultdeum, una cum *Gennadii Massiliensis* appendice. Edidit notisque illustravit *Edyardus Welchmann*, Eccl. Anglic. presb. Coll. *Merton* quondam socius. » Notæ sunt aptæ, sed doctis nequaquam scriptæ.

« Commentarii historico-dogmatici in librum S. Augustini de Hæresibus ad Quodvultdeum. Digesti atque illustrati laboro et studio *P. Laurentii Cozza*

A a S. Laurentio, ord. Min. Reg. Observantiæ lectoris jubilati, ejusd. ord. scriptoris, in Romana provincia ministri provincialis, diœcesis Viterbiensis examinatoris synodalis, sacræ congregationis Indicis consultoris. Oblati eminentiss. et Reverendiss. S. R. E. cardinalibus, ejusdem S. congregationis Indicis. « Opus omnigena eruditione refertum. Utile Theologis, philosophis, scriptoribus, historicis, concionatoribus, confessariis, curam animarum habentibus, humanarum divinarumque litterarum atque rerum Ecclesiasticarum studiosis. *Pars prima continens hæreses XII a Simone Mago usque ad Marcionem.* Adjecta ad calcem cujuscumque hæresis Collatione ejusdem cum recentiorum Evangelicorum hæresibus. *Romæ 1707, typis Ge. Plachi, sumptibus Vol. B Fregianti.* (5 Alph. 7 plagg. et Præf. plagg. 6.) — Augustini verba velut *rari nantes in gurgite vasto* apparent. Potiorem voluminis partem collatio in titulo prædicata occupat. Cæterum ignoro, utrum plus viri ardor morte sit extinctus, an vero bibliopola juvenilem jubilati scriptoris impetum represserit. Cf. *Mém. de Trévoux*, Juin 1707, pag. 1110, et *Acta Erud.*, Lips. 1708, Nov., p. 489.

XXXIX. (110. 111.) *De Prædestinatione sanctorum libri duo, quorum alter inscribi solet de Dono Perseverantiæ.*

Cf. de Gratia et libero Arbitrio n. 103; item *Opuscula selecta.*

1711. *Parisiis*, apud *Guil. Desprez*; in-fol. S. Augustini de Prædestinatione et de Dono perseverantiæ libri. Exst. in *Opp S. Prosperi* a p. 23.

Versiones.

Italicæ. 1537. *Brescia*, per *Lodovico Britannico*; in-4°. « Della Predestinazione de' SS. e del bene della Perseveranza; » absque nomine traductoris.

1544. *Venezia*, al segno del *Pozzo*; in-16. « Del bene della Perseveranza, tradotto da *Lodovico Domenichi.* »

1547. *Venezia*, per *Comin da Trino*; in-8°. « Libo del bene della Perseveranza composto dal B. Agostino vescovo Ipponense, di latino in volgare novamente tradotto. » Est versio superior, quicquid titulus venditet; id quod etiam de sequenti valet.

—*Ibidem*, in-8°. « Il libro del B. Agostino V. I. della Predestinazione de' Santi, di latino in volgare novamente tradotto. » Laudantur istæ versionum editiones in *Bibl. degli Aut. volg.* Inserta in *Racc. d'Opusc. sc. e flol.*, T. XXXII, p. 349. Ei vero potissimum *Fontanus* auctor fuit.

Gallicæ. — *Gallicæ* utriusque libri, editam *Lugduni* 1616, commemorant *Colonienses*. Notior est, quæ, longo abhinc spatio, prodiit auctore *Dubois*, ut proditum est in *Bibl. Eccl. Coloniensi* (p. 746). Sed aliam indigitat *Catalogus Bibl. Reg. Parisiensis* hoc titulo:

1676. *Paris*, chez *Guil. Desprez*; in-12. « Les deux livres de S. Augustin, de la Prédestination des saints et du Don de la persévérance, avec les lettres 105, 106 et 107 de ce saint docteur; le tout

traduit en françois par *Jean Segui*. » Ephemerides A Paris. (*Journ. des Scav.*) h. a. num. XIV, pag. 92, de auctore omnino tacent.

1715. Paris, chez *Jacq. Estienne*; in-12. « Les deux livres de S. Augustin, de la Prédestination des saints et du Don de la persévérance, avec les lettres 105, 106 et 107 du même saint; le tout traduit en françois. »

S. Augustini sententia de Prædestinatione et Perseverantia excerpta, cum scholiis *Georgii Cassandri Belgæ*. Parisiis 1616. Eadem Anglice per *I. Scory*, in-8°. *Lipen. Bibl. Th.*, T. I, p. 525.

XL. — (113) *Speculum ex utroque Testamento*.

Diversi sub hoc nomine editi exstant libri, qui utique ab editoribus suis Augustino vindicantur: unus, qui in omnibus hactenus operum Augustini editionibus vulgatus prostat, et in novissima Benedictinorum Antuerpiæ recusa recensetur, Tomo III, a pag. 507 ad 612, juxta seriem librorum V. et N. T. compositus; alter, qui ab *Hieronymo Vignier* in supplement. T. I, a pag. 515 ad 545, ex autographo Bibliorum mss. *Theodulphi Aurelionensis* episcopi, qui circa a. 820 obiit, est prolatus, in quo ad capitula certa moralia Bibliorum sententiæ referuntur, absque præfatione. Hanc plane spurium censent Benedictini, quod et minus cum *Possidii* verbis et cum præfatione Augustini exemplari a se edito præfixa conveniat. Præfationem autem istam nemo non Augustinianum calamum sapere profiteatur. Nec vero assensum eis quemquam in hoc negasse comperio, nisi quod textus biblicos concernit, qui non ex antiqua, qua præcul dubio Augustinus utebatur, sed ex Hieronymiana seu vulgata versione sunt descripti. Augustini manum a sciolo aliquo monacho temeratam esse, non improbabilius viri aliqui doctissimi, refragantibus tamen Benedictinis, contendunt (a).

1679. Romæ, apud *Josephum Vanuccium*; in-8°. D. Aur. Augustini *Speculum*, ut in eo, quam obediens Deo, inobediensque sit, facilius quisque agnoscat, hac minori forma primum editum. Accessit ejusdem doctoris Psalterium, quod matri suæ composuit. Edidit et præfatus est tacito tamen nomine *Josephus Maria Tommasi* (forte *Tommasius*), Alicatensis in Sicilia clericus Regularis; idem qui postea (Romæ 1709-12, III voll., in-8°) titulo *Theologicorum antiquiorum Patrum selecta Græcorum et Latinorum opuscula* evulgavit (b).

XLI. — (114) *Enarrationes in Psalmos Davidis CL.*

1489. Basileæ, per *Joa. de Amerbach*; in-fol. Aurelii Augustini prima, secunda ac tertia Quinquagena. In fine tertiæ: *Post exactam diligentemque emendationem (auctore Deo) perfectum est insigne atque præclarum hoc opus explanationis Psalmorum: aivi ac magni doctoris Augustini. opus re vera*

majori commendatione se dignum exhibens legentibus, quam quibusvis verbis explicari possit; ut et in præfatione et prologo ipsius evidenter colligi potest. Quanto vero studio et accuratatione castigatum, emendatum et ordinatum sit: hi judicent, qui illud aliis similibus sibi: sive manu scriptis: sive ære impressis litteris contulerint. Consummatum Basileæ per magistrum Joannem de Amerbach. Anno dni M.CCCCLXXXIX. impressum est caractere Gothico in duabus columnis. Adsunt signaturæ, litteræ initiales parvæ et paginarum tituli, non item custodes et foliorum numeri. In prima folii primi pagina caractere Gothico magno impressum: Aur. Augustini *Prima Quinquagena*. Præcedit index rerum alphabeticus XIV foliis. Exempla hujus ed. exstant in *Bibl. Bodlejiana* et *Acad. Ingolstadiensis*. Cf. *Seemiller* fasc. III, p. 164. Adde *Braunium* l. l., T. II, p. 181.

1493. Venetiis, per *Bernardinum*; in-fol. Augustinus in Psalmos. *Orlandi* p. 284.

— Basileæ, per *Jo. Amerbachium*; in-fol. Augustini opus in Psalmos. *Maitt.*, T. I, p. II, p. 563.

1494. *Ibidem*, in-fol. Augustinus in Psalmos. *Eodem teste* l. l.

1495. *Ibidem*, per eundem; in-fol. Idem opus.

1497. Basileæ, per *Jo. de Amerbach*; in-fol. Idem opus. *Consummatum anno dni M.CCCC.XCVII*. Sed loco exilis, quem in priori editione notavimus, indicis, seorsim hic adjecta est *principalium sententiarum annotatio*, quæ sola in volumen modicæ magnitudinis excrevit. Ejus exemplar memoratur quoque inter rariora *Bibl. Reg. Budensis*.

1519. Lugduni, in-fol. B. Augustinus in Psalmos. Laudatur a *Hendreichio*, in *Pand. Brandeb.* p. 342. Asservatur in *Bibl. monasterii Ord. Eremit. S. Augustini Monachii*, teste *Ossingero* in *Bibl. Augustin.* pag. 11.

1529. Basileæ, in-fol. Idem liber, commemorante *Hendreichio*. Sed haud dubie pertinet ad editionem primam Operum omnium ex recensione *Erasmi*. Apud eundem solum laudatas invenio sequentes editiones: 1543 et 1555, Parisiis; 1555, Lugduni; 1556, Basileæ; 1561, 1562, 1563, Lugduni: haud graviore fide.

1569. Basileæ, per *Frobenium*, in-fol. Augustinus in Psalmos. Sic quidem exstat in *Georgii allg. Europ. Bücherlex.* Suppl. I, p. 21. Sed perperam omnino, si de singulari descriptione intelligendum sit: non item si inter Opera quæras. *Genevensis* ejusdem anni editionem notat *Hendreich*. Vereor autem, ne in anni indicio erraverit. Exstat enim ed. Operum Augustini Genevæ 1596, non 1569, facta, ad quam hæc fortassis referenda est.

1570. Venetiis, in-fol. Idem opus. *Hendreich*. Qui ed. Venet. Operum omn. h. a. noverit, intelliget quantum in eo veri sit.

1571. Lugduni, apud *Seb. Honoratum*, in-8°, II

(a) Cf. *Caveus*, *Dupinius* et *Rich. Simon* in *Crit. Bibl. Eccl.*, T. I, p. 143.

(b) Purpura a. 1712 a *Clemente XI* donatus, obiit 1713.

voll. Augustini Enarrationes in Psalmos. Laudant *Hendreich* et *Colonienses*. Tu vide, quæ supra in *Annalibus edd. Operum omnium* ad h. a. notavimus. Similiter autem se habet cum ed. *Parisiensi*, quam ibidem notat.

1576. 1577 et 1579. *Antuerpiæ*.... Augustini Enarrationes in Psalmos, Sponsore *Hendreichio*. Nescio vero pluresne tomos diversis annis editos, an diversas editiones totius operis indicare voluerit. Illud autem scio, non seorsim, sed cum Operibus a Lovaniensibus editis hanc exstare. Unus idem profert editiones, *Venetam* 1584, et *Parisiensem* 1586, de quibus idem valet. Sed *Lugdunensis* ed. 1586, quæ sit, non contendam.

1653. *Rothomagi*, typis *Dav. et Petri Geoffroy*; in-8°, tomis III. Augustini Enarrationes in Psalmos cum præfatione recentioris cujusdam (inserta etiam ed. *Benedictinorum*.)

1662. *Antuerpiæ*, in-fol. Idem opus cum indice concionatorio. *Hendreich*. in *Pand. Brandeb.* I. I. *Colonienses*.

1680. *Antuerpiæ*.... Idem opus, curante *Jacobo Willemant*, Eremita Augustiniano.

Versiones.

1521. *Hagenau*, bei *Thom. Anshelm*; in-4°. « S. Augustinus Auslegung über den cxxvi Psalm. durch *Georg. Spalatinum* verteutscht. »

Eundem Psalmum *Italice* conversum exstare mox et *Hendreich*, qui in notandis variis horum commentariorum versionibus satis est confusus.

1683. *Paris*, chez *Pierre le Petit*; in-8°, VII voll. « Sermons de S. Augustin sur les Psaumes, traduits en françois par *Antoine Arnauld*. » Tom. I - VII. *Cat. Bunav. et Bibl. Reg. Paris.*

Recueil des consolations et instructions salutaires de l'âme fidèle, extrait du livre de St. Augustin sur les Psalmes, par *Jacques de Billy*. *Paris chez Claude.*

Instructions Chrétiennes sur les Psaumes. *Bruxel.* 1662, in-8°.

Règles de S. Augustin pour l'intelligence des Psaumes: Paris et Bruzel. 1685, in-12.

XLII. — (115) Epistolæ.

Variæ Augustini epistolæ passim editæ sunt cum aliorum Patrum, veluti *Hieronymi*, *Paulini*, *Prosperi Aquitani*, etc., operibus, quibus indicandis hoc loco supersedere lubet, dum nonnisi collectiones omnium plurimumve, vel sicubi seorsim singulæ editæ sint, enumerare instituerimus, quarum elenchus est sequens.

Sæc. XV. — 1493. Basileæ, per *Joh. Amerbach*; in-fol. Liber Epistolarum beati Augustini episc. Hipponensis Ecclesiæ. In fine: *D. Aur. Augustini H. Ep. liber Epist. vigilantia accuratissimo studio emendatarum et impressarum: Argumentorum quoque notorum prænotatione succincte et dilucide expositarum: atque opera magistri Joannis de Amerbach civis Basiliensis. perferuntur: Anno dni, etc. XCIII. Felicitet*

A explicet. — Character Romanus est præterquam in titulo, qui more Amerbachii Gothicis litteris exaratus est. Epistolas continet CCVI. Præcedit vii foliis brevis annotatio singularum epistolarum, initia, materiam atque ordinem exponens. Post subscriptionem index sententiarum et materiarum copiosissimus succedit. Eandem in *Bibl. Ratisbonensi* notavit *Gemeiner* p. 213, nec non in *Lubecensi Gesner* p. 48. In *Catalogo Bibl. Bernensis*, T. I, p. 15, laudatur Epistolarum editio Amerbachiana de anno 1483.

1494. *Basileæ*, ap. *Joh. de Amerbach*; in-fol. Idem liber. Exstat in *Bibliotheca Lubecensi*. Cf. *Gesner*, p. 58.

— *Venetis*, per *Bernardinum Benalium*; in 4°. Idem liber: *Cat. Bibl. Pinell.*, T. I, p. 92.

Sine anno, loco et typographo, in-fol. magno. S. Augustini episc. liber Epistolarum. Editio princeps Epistolarum Augustini a *Cl. Braunio* primum detecta et descripta in *Notitia Hist. litt.* (1788), pag. 41. Volumen est foliorum cclxiii, impressum caractere majusculo, duabus columnis, in charta munda et firma. Columna quævis lineas 50 continet; desunt signa quævis paginarum foliorumve, nec non litteræ initiales. Interpunctiones habet, punctum, colon et interrogandi signum. Ab initio: *Liber Epistolarum sancti Augustini. Incipit feliciter*; terminatur vero absque ulla subscriptione pagina ultima, in columna prima, epistola ad Asellicum. Epistolæ, quæ partim ipsius Augustini sunt, partim aliorum ad ipsum, numerantur CXCvii, in quibus etiam illæ *Africanorum episcoporum ad Innocentium I* hujusque ad illos leguntur.

Sæc. XVI et XVII. — 1541. Bononiæ. S. Augustini Epistola decima ad Xystum presbyterum de Gratia Dei. *Hendreich* in *Pand. Brandeb.*, p. 342.

1604. — *Moguntia, apud Balthas. Lippium*; in-4°. S. Augustini Epistola de S. Martyribus et de Inimicis diligendis cum notis *Gerardi Vossii*. *Lipen.* in *Bibl. Th.* T. II, pag. 254, quasi seorsim editam laudat. Enimvero inserta est operibus *Gregorii Thaumaturgi* (Neocæsariensis episc.) ab eodem Vossio una cum aliis Patrum opusculis editis p. 328. Erat vero Vossius ille præpositus Ecclesiæ Tungrensis, qui plura id generis scripta tunc emisit, deinque obiit a. 1609. Vid. *Foppens Bibl. Belg.*, T. I, pag. 362, 63.

1638. — *Fleziæ* (La Flèche), in-4°. S. Aur. Augustini Epistolarum selectarum libri III. Recensuit primum, argumentis uberioribus explicavit, atque observationibus illustravit *Rotandus Phigerius*, Soc. Jesu, Armoricus. — Liber primus didacticus, secundus ethicas et paræneticas, tertius mistas et familiares complectitur. *Colonienses*. Exstitit etiam in *Bibl. Thottiana*.

1662. *Lovani*, in-12. D. Augustini Epistolæ selectæ, cum appendicæ supposititiarum. *Hendreich*.

1678. *Francos.*, sumpt. *Jo. Cramer*; in-4°. S. Aur. Augustini et aliorum quorundam ad ipsum vel ejus causa scriptæ Epistolæ cclxxviii, cum appendicæ supposititiarum, variis lectionibus aliis-

que marginalibus et indicibus utilissimis seorsim accuratissime editæ cura *Lucæ Friderici Reinharti*, Norimbergensis S. Theol. in Universit. Altdorfna prof. publ.

Cypriani Epistolas ab eodem viro docto aliquot annis post editas in tomo primo commemoravimus. Non segniorem operam Augustino præstitit, in eo præcipue laudandus, quod plures ejus epistolas, quæ eo usque temporis nondum cum reliquis colligi, sed per reliquos tomos operum ejus sparsim per rerum similitudine exhiberi consueverunt, conjunctionem primam proposuit. Commode factum est, quod aliorum ad Augustinum scriptæ epistolæ lalicocharactere exscriberentur, dum ipsius Augustini epistolis rotundus adhibitus est. In margine tum varix lectiones, tum Allegationes Scripturæ S. itemque Codicis Theodosiani, Juris Canonici, Lombardi et Thomæ Aquinatis loca, quæ vel ex Augustino illustrari possent, vel verba ejus exhiberent, sunt notata.

SÆC. XVIII. — 1731. *Parisiis in-fol.* S. Augustini Epistolæ duæ; prima ad Bonifacium papam; secunda ad Coelestinum. Exst. inter *Epistolas Rom. Pontiff. per Constant.*, T. I, pagg. 1023 et 1051.

1732. *Viennæ Austriæ. typis Jo. Petri van Ghelen. in-fol. maj.* S. Augustini, Ep. Hipp. ad Optatum episcop. Milevitanum de Natura et Origine Animæ Epistola secunda. Accessit ejusdem S. Augustini epistola de pœnis parvulorum, qui sine baptismo decedunt, scripta ad Petrum et Abraham. Prodeunt tunc primum ex Bibliotheca Liberæ et Exemptæ Ordinis S. Benedicti Inferioris Austriæ abbatix Gottwicensis. Eodem sequenti anno, *ibidem* apud *Joannem Adamum Schmidium*, Bibliop. Norimbergens. typis descriptæ sunt. — In præfatione ad lectorem abbas Godefridus de occasione utriusque epistolæ eruditè commentatus est. *Codex*, in quo repertæ sunt, unicus ut jure suo existimasse videtur eruditissimus abbas, exaratus est in membranis, in-folio, et ad sæculum minimum duodecimum ab illo refertur, repertiundus in illius abbatix bibliotheca, *Lit. 6, N. 10*. Nuncupavit *κατάληξις* hæcæ fortuito detecta cardinali Passionæo, magno tunc temporis in Italia litterarum statori et bibliothecæ Vaticanæ aliquando summum præfecto.

1734. *Parisiis, apud viduam Reymundi Masieres; in-fol.* S. Augustini epistolæ duæ, recens in Germania repertæ, notis criticis, historicis chronologicisque illustratæ, opera et studio *D. Jacobi Martin*, presb. congreg. S. Marci. *Cat. Bibl. Reg.*

—*Paris, chez veuve Masieres; in-8°.* « Lettres nouvelles de S. Augustin, traduites en françois, avec le latin à côté et avec des notes critiques, historiques et chronologiques, et un traité de l'origine de l'ame tiré de ses écrits, nouvellement trouvées dans un ms. de l'Abbaye de Gottwic, près la ville de Vienne en Autriche.

Versiones.

1575. *Paris, chez Mathur. Prevost; in-8°.* « La

vevesque, de l'heresie Rogatiane, fort convenable pour remettre à l'unité de l'Eglise catholique les separez et heretiques, comme pour y maintenir et conserver ceux qui y sont demeurez et retournez, par *Clement Vaillant* » (Bellovacensem in suprema curia Causarum patronum). — Epistola in ed. *Bened.* numeratur 95. Pertinet ad eandem quodammodo *Disquisitio Theologica de sententia, an hæretici et schismatici vi ad fidem sint cogendi?* Ubi simul ingens discrimen ostenditur inter causam Donatistarum et Protestantium. Auctore *D. Elia Veielio*, Ulmæ 1689, in-4°, scripta occasione persecutionis Reformatorum in Gallia, cujus fautores Augustinum etiam in partes trahere conati erant.

1574. *A Reims, par Jean de Foigny; in-8°.* « La forme et manière de bien prier Dieu : qui est œuvre principale du bon Chrétien; écrite premièrement en latin par saint Augustin, en son épltre 101, à Probe, veuve, et traduite en françois par *Nicolas Chesneau*, » (Retelensem decanum et canonicum S. Symphoriani Rhemensis). *Duverdier par Juvigny*, T. V, p. 109.

1653-59. *Paris, chez Pierre le Petit; in-12, V voll.* « Epistres choisies de S. Augustin, traduites en françois par *Louis Giry*. » Tomus I et II, 1653; III, 1656; IV, 1658; V, 1659, exscriptus est. *Hendreich* in *Pand. Brandeb.* aliam, interprete *de la Cande*, a. 1653 producit.

1684. *Paris, chez Jean Bapt. Coignard; in-fol. II voll.* « Les lettres de S. Augustin, traduites en françois sur l'édition nouvelle des Bénédictins de la congr. de Saint-Maur, où elles sont rangées selon l'ordre des tems. Revues et corrigées sur les anciens manuscrits et augmentées de quelques lettres, avec des notes sur les points d'histoire, de chronologie et autres qui peuvent avoir besoin d'éclaircissement, par *Philippe Goibaud du Bois*. » *Cat. Bibl. Reg. Paris.* Eandem VI voluminibus, octonis, habet *Cat. Bibl. Duc. de la Val.* Vide etiam *Journ. des sçav. Paris.* a. 1685, n. II, et *Novelle d. Rep. delle Lettere. m. Novembre 1684.* Ex codd. mss. loca aliquot editionis Benedictinorum correxit. *Notas Tillemontii* esse aiunt. Cf. quæ *Colonienses* adduxerunt testimonia.

1690. *A Lyon...* « Lettre XXXIX (ed. Lovan.) de S. Augustin à un jeune homme (Licentius) qui avait été son disciple et qui s'était engagé dans le siècle. » Exst. in *la Solitude Chrétienne*, T. I, p. 471.

1700. *A Cologne.* « Lettre de S. Augustin au comte Boniface (secunda ex tribus ad eumdem scriptis), de la traduction de *M. du Bois*. » Exst. in *le Soldat Chrétien instruit*, etc., par le *P. Henri Godefroy*.

1707. *A Lille, chez Jean-Bapt. Brovellio; in-12, VI voll.* « Les lettres de S. Augustin, traduites en françois sur l'édition nouvelle des PP. Bénédictins de la congrégation de S. Maur, où elles sont rangées selon l'ordre des temps, revues et corrigées sur les anciens manuscrits, et augmentées de quelques lettres qui n'avaient pas encore paru, avec les notes, par *M. du*

Bois. Troisième édition. » *Cat. Bunav. et Bibl. Reg. Paris*. Hæc ipsa fortasse est repetitio, quam h. a. Colonienses Amstelodami factam prodiderunt.

Anglicam versionem *Epistolæ XLVIII* sub titulo : « *Judicium S. Augustini de Legibus poenalibus adversus conventicula et de unitate religionis propositum in ep. 48, Londini 1670, in-4°*, memorant Colonienses, addito testimonio *Lipenii* in *Bibl. Philos. v. Conventicula*.

Denique *Epistolæ de panis parvulorum, qui sine Baptismo decedunt*, versio esse videtur, quæ in *Cat. Bibl. Firmianæ* memoratur hoc titulo : *Sermone di S. Agostino, in cui si tratta della pena de' fanciulli morti senza Rattesimo, trad. con annotazioni da G. G. Pavia, 1778, in-8°*.

— Insignulorum Augustini Epistolarum argumenta modo brevia, modo prolixiora cl. *Roeslerus* inseruit tomo V *der Bibliothek d. Kirchengaeter*, pag. 417 usque ad fin.

XLIII. — (116) Sermones et Homiliae.

Sæc. XV. — 1475. Augustæ, per Antonium Sorg ; in-fol. min. S. Augustini liber, qui vocatur *Quinquaginta sive Homiliae L.* In fine : *Anno dm. M.CCCC.LXXV. circiter Kal. Februarii impressus est liber iste ad honorem dei, per Antonium Sorg. In Augusta.* Incipit a registro homiliarum, quod primum folium implet. Character Gothicus est, sed elegans. Nec foliis, nec paginis numeri notæve sunt ascripti, teste cl. *Zapf.* in *Annal. Typ. August.* p. 52, *Seemillero* fasc. I, p. 70. Adde *Braunium Not. H. Lit.* (1788), p. 479.

1477. *Mutinæ, per Balthasarem de Struciis; in-4°.* S. Augustini Sermones ad Fratres in Heremo. Nusquam nisi in *Cat. Bibl. Pinell.* T. I, p. 92, laudatam invenimus.

1482. *Spiræ, factore Petro drash juniore (in vigilia nativitatis marie virginis); in-fol.* B. Augustini sermones varii; in *Omeliario Karoli Magni* hujus ed.

1484. *Mediolani, per Teutonicos ; in-1°.* S. Augustini Sermones ad Fratres in Heremo. *Cat. Bibl. Pinell.* T. I, p. 92.

— *Paduæ per Mathæum Cerdonis ; in-4°.* B. Augustini sermones tres de Clericorum vita et moribus. — Editor est *Eusebius Corradus* Mediolanensis, Canonicus regularis Congreg. Lateranensis, a cujus epistola ad Sixtum quartum, pontificem maximum : pro auferendo de Ecclesia errore scribentium : Augustinum Ecclesie doctorem fuisse heremitam volumen exorditur. Præter dictos tres sermones, quorum primus incipit, *Charitati vestræ*, etc.; secundus, *Propter quod volui et rogavi*, etc.; tertius, *Ante omnia fratres*, etc.; inest etiam *Vita Augustini a Possideo* (sic) conscripta et, nisi mendax fuerit, contentorum tabula post epistolam dedicatorem statim subiecta, etiam *Epistola Augustini, si liceat clericis populum et gregem sibi commendatum persecutionis tempore relinquere*. Eam vero in exemplari, quod manibus teneo, non invenio, nec mancum illud videtur, sed illius loco exstat editoris ad Sixtum IV et ad patriarcham Aquileiensem, cardinalem et sancti Marci protectorem,

A cæterosque cardinales *Annotatio brevissima in errorem scribentium sanctum Augustinum fuisse heremitam*. Atque hæc ipsa omnia in epistola dedicatoria libro huic inesse Corradus dicit, nec ibi quidem epistolæ illius mentionem facit, cum contra in laudata tabula hæc *annotatio* non sit indicata. Ad calcem tamen legitur : *Finis adest trium sermonum beati Augustini de Clericorum vita moribusque una cum vita S. Augustini, nec non cujusdam epistolæ ipsius : An clericis, etc., que omnia impressa fuere Paduæ per magistrum Mathæum Cerdonis. Anno Domini 1484.* Colophonem addit *Oda in laudem Augustini*, incipiens : *De profundis tenebrarum*. Absolvitur hæc editio foliis 36 lineis per paginam impressis. Character est Gothicus luculentus. Præter chartarum numeros notæ cumque generis foliorum paginarumque desunt. Sunt tamen litteræ initiales formulis ligneis expressæ. Meminit ejus quoque *Braunius Not. H. Lit.* T. II, p. 111.

1486. *Brizix, per Jacobum Britannicum Brizianum ; in-8°.* S. Augustini episcopi Sermones ad fratres Heremitas. In fine : *Impressum Brizix per Jacobum Britannicum Brizianum. Anno domini. M.CCCC. LXXXVI. die V Januarii.*

Editionis hujus nulli bibliographorum antea cognitæ notitiæ solus præbet *Braun Not. H. Lit.* T. II, p. 130, significans volumen esse xxi plagularum fasciculis contentum, characterem Romano ac perelegantem impressum, deficientibus quibuscumque foliorum paginarumque notis, parvisque litteris loco initialium miniatoris gratia appositis. Continet omnia eademque serie ac sequens, ne sermonum tabula quidem excepta.

1487. *Venetis, per Paganinum de Paganinis ; in-8°.* S. Augustini Sermones ad Eremitas. Ab initio : *Incipiunt sermones sancti Augustini ad Heremitas : nonnulli ad sacerdotes suos : ad aliquos alios. Et primo de institutione regularis vite ssmo p̄ (sic).* In fine : *Impressum Venetiis per Paganinum de paganinis Brizianum. Anno Domini : M.CCCC. lxxxvii. die xxvi Maii.*

Præter sermones LIX, accedunt : 1° *de sancta Monica sermo LX*; 2° *Calisti narratio de conversione S. Augustini*; 3° *Sigiberthi de eodem narratio ex epistola ad Macedonium*; 4° *Excerpta quædam ex Chronico Bedæ*; 5° *Relationes aliæ incertorum auctorum*; 6° *Oratio de Passione Domini, a nonnullis S. Augustino ascripta, quam per quadraginta continuos dies recitantibus Bonifacius VIII plenariam concessit indulgentiam*. Textum præcedit tabula sermonum duo folia non integra complectens. Impressio facta est duabus columnis characterem Gothico. Initiales litteras parvas typographus interdum addidit et omisit alibi. Charæ signatæ sunt a-r. Custodes, numeri, paginarumque tituli desunt. *Seemiller* fasc. III, p. 92.

1492. *Venetis, apud Vincent. de Benaliis ; in-8°.* S. Augustini Sermones ad Heremitas et ad alios. Exst. cum D. Bernardi ad Sororem modo bene vendi. Venet. 1493. Sic *Audiff.* in *Cat. Bibl. Cas.*

1493. *Basileæ*, factors *Nicolao Kessler (pridie Cal. A Octobris)*; in-fol. B. Augustini Sermones varii; in *Homeliario Doctorum*, qui hoc a. et l. cura *Joannis Ulrici Surgant AA. et Decretorum D.*, etc., prodiit, ut præmissa epistola ejus ad Nic. Kessler testatur.

1494. I. *Basileæ per Jo. de Amerbach. in-fol.* (Sermones divi Aurelii Augustini ad fratres suos in heremo commorantes, et quosdam alios.) Quamquam neque locus, neque annus, neque typographus disertis verbis in hoc volumine sit editus: nequaquam tamen dubitanter illos indicavimus, cum alia Augustini scripta, in unum volumen cum præsentis opere compæcta, quæ ista omnia veluti a nobis posita præferunt, similitudine characteris, descriptionis et dispositionis, iudicium nostrum tueantur. Litteræ videlicet sunt Gothicæ, paginæ columnis binis impressæ. Ab initio (a) carmen elegiacum *Sebastiani Brant ad Divum Aurelium Augustinum*, Romano characterè exscriptum, præmittitur satis prolixum: cui brevior *de ortu, ingenio, eruditione, errore, conversione ac sacra baptismali regeneratione ejus narratio* subjicitur. Hæc excipit *Hymnus Ambrosianus, sermo ejusdem B. Ambrosii super conversione Augustini*, item tres hujus regulæ *monachales et forma, secundum quam commune sobrietatem eis dederit, qui suo fratrumque suorum consortiis conjungi optabant*. Tandem prævia contentorum tabula, ipsi sermones LXXVI, cum appendice variarum de Augustino narrationum, ex diversis auctoribus, quorum nomina ex parte etiam prodita sunt, veluti Calixti, Sigeberti, Antonini, exhibentur. In fine: *Expliciunt collecta quædam ex diversis et ad gloriam b. Aug. sermonibus ad fr. in h. subjuncta: feliciter*. Postremo index materiarum et sententiarum amplissimus x foliis volumen claudit.

H. *Ibid., per eundem; in-fol.* Divus Aurelius Augustinus de verbis Domini (Sermones LXIV). In fine: *Explicitus est liber sermonum... Bas. per magistrum Jo. de Amerbach. Anno salutiferi partus virginialis nonagesimo quarto supra millesimum centesimum*. Consonant omnia cum præcedentis operis adornatione etiam quoad materiarum et sententiarum tabulam et sermonum indicem.

III. *Ibid., per eundem; in-fol.* Divi Aur. Aug. Sermones de verbis Apostoli (XXXV). In fine: *Explicitus est liber Sermonum... D. A. Aug. Basileæ. A. D. M. CCCC. XCIV*. Nihil a superioribus discrepat.

IV. *Ibid., per eundem; in-fol.* Expositio divi Aur. Aug. in Epistolam beati Joannis.

(a) Ita plerumque conspicitur. Tenendum vero, integrioribus exemplaribus præfixum esse titulum sequentem litteris Gothicis exaratum: *Plura ac diversa divi Aurelii Augustini Sermonum Opera videlicet: (huc usque characteres grandiores; reliqua minoribus absolvuntur.)*

Ad fratres in heremo commorantes: Sermones LXXVI.

De verbis domini: Sermones LXIV.

De verbis Apostoli: Sermones XXXV.

In epistolam Canonicam beati Joannis primam; Sermones X.

V. *Ibid., per eundem; in-fol.* Opus quinquaginta homeliarum divi Aur. Aug. In fine: *Basileæ. M. CCCC. XCIII*.

1495. *Bas. ap. Jo. de Amerbach; in-fol.* Sermones sancti Augustini de tempore (CCLVI); subscriptionis formula eadem atque in sermonibus de verbis Domini anni præcedentis. Sermonum contentorum tabula diligentissime est composita. Sed index materiarum et sententiarum minus copiosus videtur pro hujus voluminis mole, si cum indicibus superiorum collectionum comparaveris. Cæterum interior tituli pagina effigiem emblematicam ligno impressam et disticha latina in hanc editionem parata offert.

Sine anno, per Conradum de Homborch; in-fol. B. Augustini Sermones varii in dies dominicales et festos; in *Omeliario Caroli M.* hujus ed.

Sine anno et loco, in-4°. Sermones sancti Augustini ad Heremitas. Hæc in titulo litteris grandibus expressa. Sermones sunt CLIX, cum additamentis quibusdam, characterè Gothico, binis columnis impressi, sine ullo loci et anni indicio. Quapropter nescio, quibus argumentis inductus fuerit, qui nostro exemplari appinxit, circa a. 1490 lucem aspexisse. In *Bibliotheca Ratisbonensi* teste *Gemeiner l. l. p. 276*, exstat horum sermonum editio absque loci et anni indicio quaternis impressa, quæ foliis 408 constans sermones exhibet LIX. Editionis Venetæ a. 1490 obiter mentionem facit *Gemeiner l. l. p. 277*; adde *Braunium in Not. H. Lit. T. II, p. 53*.

Sine anno et loco; in-4°. Sermones duo (hæc litteris Gothicis grandiusculis, sequentia characterè Romano majori exscripta sunt) *Aurelii Augustini episcopi de Vita et Moribus clericorum*. Sunt duo priores ex tribus, qui in editione Paduana a. 1484 eduntur. Additur vero ex *Retractionum* libro animadversio ejus in librum de vera Religione. Impresum est characterè Gothico minori admodum nitido, duabus columnis. Voluminis argumentum litteris Romanis scriptum per singularum paginarum margines supremos decurrit.

Sæc. XVI. — 1515. *Parisiis*. . . Editionem hanc *Sermonum ad Eremitas fratres* obiter laudat *Gemeiner l. l. p. 277*. (*Clementio et Ossingero* sponsoribus, ut jam conjicio).

1516. *Lugduni, per Joannem Clem. Alemannum (D. septimo idus Augusti.) in-fol. B.* Augustini Sermones varii; in *Homiliario doctorum* edito, si recte ex præfixa epistola concludimus, curante *Joanne Thiery* Lingonensi V. I. professore.

Homelie: id est Sermones populares L.

De tempore: Sermones CCLVI.

De sanctis: Sermones LI.

Unde simul proditur, plura hanc sermonum collectionem ab initio fuisse complexam, quam nunc exemplaria pleraque retinuerunt, nec vero pro integris habenda esse, quæ, ut nostra, in Homiliis deficiunt. Cæterum aversa folii pagina effigiem episcopi pro concione dicentis ligno impressam sistit, subscriptis versiculis: *Salve gemme confessorum: Augustine lux doctorum.*

— *Parisiis, per Berthold. Rembolt: in-fol. max. A* 1617: Romæ, apud Ludovic. Grignani; in-4°. S. Aur. Augustini Sermonum opera: nuper summa cura et diligentia magistri Bertholdi Rembolt impressa. Apud impressorem ipsum sub Sole Aureo in via Jacobæ Parisii: et in officinis Joannis Coberger ac Jodoci Badii venalia comperies quæ hoc ordine in hoc continentur volumine. Videlicet:

Ad fratres in Eremo commorantes. *Sermones LXXVI.*

De verbis Domini, *Sermones LXIV.*

De verbis Apostoli, *Serm. XXXV.*

In Epistolam Canonicam beati Joannis primam, *Tractatus X.*

Homeliæ, id est *Sermones populares L.*

In Evangelium secundum Joannem, *Tractatus B CXXIV.*

De Tempore, *Sermones CCLXVI.*

De Sanctis, *Sermones LI.*

Cum tabulis et repertoriis amplissimis. In fine: *Explicit Parisiis in Edibus Magistri Bertholdi Rembolt. Anno Domini. . . . Die vero XIX Decembris.*

Litteræ sunt Gothicæ, paginæ columnis sectis sunt impressæ, nec alius ornatus deest.

1521. *Hagenæ, per Henr. Grau; in-fol. B.* Augustini præclarissima sermonum opera: summa nuper diligentia revisa atque recognita, tum plerisque locis emendata. In fine: *Impressum est præclarum hoc opus in officina industrii Henrici Grau: civis imperialis oppidi Hagenow: sumptibus et expensis probi viri Joannis Rynman de Oringaw archibibliopole, mense Octobri anno a nato Christo 1521.*

1525. *Lugduni, per Joannem Crespin (die X Januarii); in-fol. B.* Augustini Sermones varii in Dies dominicales et festos; inter *Homelias præclarorum doctorum in Evangelia dominicalia*, quas jussu Caroli M. collegisse fertur Alcuinus, editas h. l. et a. eum præfatione Fr. Lamberti Campestris, theol. ad Simphorianum Camperium Patritium Lugdunensem.

1564. *Lovanii, apud Hieron. Wellæum; in-4. D.* Aur. Augustini sermones, et Possidii, Calamensis episcopi, indiculus operum D. Augustini: ex editione et eum scholiis marginalibus Joannis Vlimmerii. *Cat. Bibl. Reg. Confer, quæ supra ad editionem operum Basileensem a. 1569 tradita sunt.*

1576. *Coloniæ Agripp. in-fol. S.* Augustini Homiliæ varis. Exst. in *Collectione Fr. Alcuini.*

1588. *Lugduni, in-fol. S.* Augustini Homiliæ quædam in *Bibliotheca Homil. Cumdii.*

SÆC. XVII. — 1631. *Parisiis, apud Sebast. Cramoisy; in-8°.* S. Aur. Augustini Sermones novi XL, cum quinque aliis ex antiquis exemplaribus collecti, cum notis, studio et opera Jacobi Sirmondi. *Cat. Bibl. Reg. et Casanat.*

1644. *Romæ, per Franc. Monetum; in-4°.* Sermones aliquot S. Aur. Augustino adscripti, ex bibliothecis Vaticana et Barberina excerpti, nunc primum in lucem editi et quibusdam notis illustrati studio et opera Joannis Baptistæ Mari: *Cat. Bibl. Reg.*

1617: Romæ, apud Ludovic. Grignani; in-4°. S. Aur. Augustini Sermo in natali S. Joannis Baptistæ, nunc primum in lucem editus, cum observationibus Joannis Baptistæ Mari. *Cat. Bibl. Reg.*

1648. *Matriti, typis Regiis; in-fol. S.* Augustini Sermones aliquot de B. Virgine. Exst. in *Bibliotheca Virginali P. de Alva, T. III, a pag. 448. Audifredi in Cat. Bibl. Casanat.*

1685. *Parisiis, chez P. de Laine; in-8.* S. Augustini Sermonum ad Eremitas fragmenta tria, quibus præmittitur Syllabus Sermonum ad FF. in Eremo, Sermonum ad presbyteros Hipponenses et Sermonum ad populum ex autographo Jordanis de Saxonia. Exst. in *Supplem. PP. Jac. Hommey, a pag. 644.*

Versiones.

1493. *Firenze, per Maestro Antonio Miconini, (A di XXVIII di Giugno) in-4°, min.* Sermoni Volgari del Venerando dottore Santo Aurelio Augustino, Padre della regola eremitana, molto devoti, e spirituali ad acquistare la gloria spirituale del Paradiso. » *Cat. Crevenna novis. T. I, p. 107.*

1546. *Venezia, per Gabriel Giolito de' Ferrari; in-4°.* Varj sermoni di S. Agostino, e d'altri cattolici ed antichi Padri utili alla salute dell' anime messi insieme e fatti volgari da Monsign. Galeazzo vescovo di Sessa, con due tavole, la prima de' Sermoni ed Omilie; e la seconda delle cose più notabili. » *Bibl. degli Aut. volg. in Raccolta d'Opuscul. scient. e filol. T. XXXII, p. 345.*

1553. In *Vinegia*, presso G. Giolito de' Ferrari Fratelli. . . Sermoni di S. Agostino delle Parole Signore e dell' Apostolo, fatti volgari da Mons. Galeazzo Florimonte Vescovo d'Aquino. » Exst. in *Varj Sermoni di S. Agostino ed altri dottori volgarizzati dal medesimo. Cf. Cat. Bibl. Casanat. In Cat. Bibl. Smith. a. est 1588, in-4°.*

1567. *Venezia, per il Giolito; in-4°.* Varj Sermoni, etc. »

1568. *Venezia, per il Sausovino; in-4°.* Varj Sermoni di S. Agostino e d'altri cattolici ed antichi dottori, ne quali trattandosi diverse materie sopra diversi luoghi della Sacra Scrittura del vecchio e del nuovo Testamento si contiene Cristiano desideroso di vivere puramente fra le persone, e della salute dell' anima sua, messi insieme e fatti volgari da monsignor Galeazzo, vescovo di Sessa, con due tavole, l'una de' Sermoni, e l'altra delle cose notabili. »

1572. *Fiorenza, per i Giunti; in-4°.* Libro in de' varj Sermoni di S. Agostino. . . . raccolti insieme e fatti volgari da Raffaello Castruccio monaco della badia di Firenze a imitazione di monsign. Galeazzo, vescovo di Sessa. » Prodiit etiam liber quartus, sed in quo nihil Augustini contentum fuit. Secundam vero partem impressam invenio h. tit.:

1654. *Venezia, per Girolamo Scotto; in-4°.* Seconda parte de' Sermoni di S. Agostino. . . . tradotti in volgare da Msign. Galeazzo Florimonzio, vesc: di

Sessa, con alcuni Omilie del medesimo. » Hæc A excudit, fuisse impressum. Ibi tamen insignia Schœfferi non, ut in hoc volumine, desunt.

1694 et 1700. Paris, chez veuve Jean-Bapt. Coignard; in-8°, IV voll. « Les sermons de S. Augustin sur le Nouveau Testament, traduits en françois sur l'édition latine des PP. Bénédictins, par Philippe Goibaud du Bois. »

1751. In Firenze presso Dom. M. Manni; in-4°. « Volgarizzamento de' XL Sermoni falsamente attribuiti a S. Agostino, fatto da un Religioso dell' Ordine detto di S. Agostino, nell' anno 1300, e, come si crede, da Fr. Agostino da Scarperia. » Cat. Bibl. S. Ang. ad Nidum Neapoli, Audiffredi in Cat. B. bl. Casanat., it. Cat. Bibl. Smith.

XLIV. — (119) De decem chordis liber.

Hujus versionem Hispanicam, auctore Gundisalvo B Gersia de Sancta Maria, Cæsaraugustano, editam a. 1494, in-8°. Los Tratados de las diez cuerdas de la vanidad del mundo commemorat ex Nic. Anton. Bibl. Hisp. p. 425 Colonienses.

ARTICULI SECUNDI SEQUENTIA.

Annales editionum singulorum Augustini librorum.

§ II. Spuriorum scriptorum.

I. — (6) De Musica libri sex.

Nescio equidem, an huc spectat, qui in Catalogo Bibl. Bodleianæ memoratur S. Augustini libellus de Musica. Basilæ, 1521, in-4°.

II. — (18) De Grammatica liber.

1605. Hannoveræ, in-4°. Augustinus de Grammatica. Exst. inter Aucit. Antiqq. de Grammatica Lat. C collecti. ab Helia Putschio, a pag. 1975.

III. — (19) Principia Dialecticæ et Rhetoricæ libri duo.

1479. Florentiæ, apud S. Jacobum de Ripoli; in-4°. Augustini Logica. Cat. Bibl. Casanat.

1599. Parisiis, in-4°. Augustini principia Rhetoricæ. Exst. inter Antiquos Rhetores a pag. 290.

1643. In Venetiâ, nella Salicata; in-4°. « S. Agostino della Retorica. » Exst. Autori del ben parlare Tomo XXX, pag. 21.

IV. — (34) Liber de Fide ad Petrum Diaconum.

Prodiit seorsim sine loco et anno, in-fol. Sed vide Fulgentium tomo III. Cf. supra in Opusculis ad a. 1473, n. 1.

V. — (35) De Spiritu et Anima.

1472. S. l. et typogr.; in-4°. S. Augustini liber de D anima et spiritu, de ebrietate, ad virgines de castitate et sobrietate, de quatuor virtutibus charitatis, de contritione cordis. In fine: *Finitus est liber beati Augustini, ep. Yponensis cum ceteris tractatulis ejusdem. Anno millesimo quadringentesimo septuagesimo secundo quinto Idus Nov.* Exstat in Bibl. Lubecensi Cessner. l. 1, p. 26. Is vero ex litterarum similitudine et chartarii signo (capite taurino) jure aliquo suo concludere sibi videtur, *Moguntii apud Petrum Schæfferum*, qui eadem forma absque loci et anni indicio libros *de vita Christiana et veræ vitæ cognitione*

excudit, fuisse impressum. Ibi tamen insignia Schœfferi non, ut in hoc volumine, desunt.

VI. — (36) De Amicitia.

1510. Lipsiæ, in-4°. « D. Aur. Augustini, Hipp. episc. de amicitia liber, in quo Ciceronis errata castigantur, cunctis, qui pacem, concordiam et veram atque perfectam diligunt amicitiam, utilis et summe necessarius. » Subjiciuntur huic titulo statim distincta sequentia:

Augustinus in hoc aphorum (sic) gloriæ gentis
Quæ sit vera libro narrat amicitia
Magnus Aristoteles callens arcana capaci
Naturæ ingenio: nescius hujus erat
Nescius eras hujus Plato tu divine magister
Hanc veterum ignorans ethnica turba virum.

In fine: *Impressum Lyptak p. Baccalaureum Wolffgangum Monaceu.* Anno 1510. — Character est Gothicus. Præfatus est ad studiosos et eruditos bonor. artium in acad. Liptzen. Amatores Magnus Hundt parthenopolitanus, theologorum, ut quidem se appellat, infimus, ep. data in collegio principis die Galixti.

VII. — (59) Soliloquia.

1473. S. l. in-fol. Augustini soliloquium de Arrha animæ. Ab initio: *Incipit soliloquium beatissimi Augustini episcopi yponensi (sic) de Arra animæ.* In fine: *Raptus est finis hujus tractatus Augustini de arra anime seria tertia post festum sancti Dionisy Anno dni LXXIII XC* (sic). Ejusdem est editionis ac Soliloquia genuina s. l. et a. et Hieronymiana *de essentia div.*, etc. Conf. dicta ad librum Augustini *de Quantitate animæ.* Extremæ raritatis esse exinde discas, quod nemini hactenus bibliographorum cognitus fuerit. Summum vero in eo ad ætatem illorum opusculorum definiendam situm esse momentum nemo facile negabit, si ne minimum quidem ab illis differre dixerit. Quod si igitur vere ea Guntheri Zaineri a quibusdam sunt credita, ut equidem nullus dubito, sequitur, Hambergeri sententiam, Zainerum post annum 1472 characterem gothico uti destitisse, postquam primum mense Novembri ejus anni Romanos typos Isidoro imprimendo adhibuisset (a), ipsum sefellisse, quod plerisque accidere solet, qui nimis exactis formulis limites ac tempora eventuum aut institutorum quorundam circumscribere amant. Ac quænam causa tam repentini fastidii Gothici characteris in eo viro cum verisimilitudine fingi possit?

Versiones.

1489. *Sine loco et typogr. A di XX di giogno* (sic) in-4° min. « Li Soliloquj del divo Padre santo Agostino. » Character rotundus est. Florentiam natales ejus esse suspicatur editor *Cat. Crevennæ noviss.* T. I, p. 111.

1491. *Firenze. A di X di Novembre;* in-4°. « Soliloquj di santo Augustino volgari. » *Cat. Bibl. Crevennæ noviss.* l. 1.

1492. *Mediolani in-8°.* Hujus anni, loci æ formæ versionem Italicam horum librorum commemorat *Denisius Garell. Bibl.* p. 255.

(a) *Zuverläss. Nachrr.* T. IV, p. 806, ubi de Zaineriana ed. Thomæ Kempisii præcipit.

1663. Paris, chez *Charl. Suvreux*, in-12. « Les Soliloques, le Manuel et les Méditations de S. Augustin, traduits en françois par D. L. C. C. F. »

1671. A Lyon, in-8°. « St. Augustin : les Soliloques, le Manuel. » *Cat. Bibl. Bern.*

1684. Paris, chez *Pierre le Petit*, in-12. « Les Soliloques, les Méditations, le Manuel de S. Augustin, traduits en françois par le P. *Nicolas Regnier*. »

1691. Paris, chez *Guil. Despres*; in-12°. Eadem, « traduction nouvelle, revue sur le latin : édition augmentée de l'Esprit du même saint, tiré de ses Confessions. »

— Paris, chez *Jean-Bapt. Coignard*; in-12. « Les Soliloques, les Méditations et le Manuel de S. Augustin, traduits en françois sur l'édition latine des Pères Bénédictins, avec des notes, par *Philippe Goubaud du Bois*. »

1696. Paris, chez *Jean Conterot*, in-8°. « Les Soliloques de S. Augustin, mis en vers françois, avec le latin et une Méditation, sur le jugement dernier, en vers. »

1704. Paris, chez *Nic. le Gras*; in-12. « Les Soliloques et les Méditations de S. Augustin traduits en françois par le P. *René de Cerisiers*. »

Plura de variis horum librorum *Gallie versionibus* attulit auctor hujus articuli in *M. Bibl. Eccl. Colon.* p. 729, num. 4, de quibus, quoniam aliunde haud quicquam recognovi, sollicitari me non sinam.

VIII. — (40) *Meditationes.*

Sine anno loco et typogr.; in-fol. Liber S. Augustini de Meditatione. A prima statim pagina legitur: *Incipit liber p. locutionis beatissimi patris nostri Augustini et ejus contemplatione.* In fine: *Explicit liber de meditatione beatissimi patris nostri Augustini. Deo gratias.* Laudat hoc opusculum cl. *Seemiller* fasc. I, p. 112, inter eos libros, quos absque loci et anni commemoratione a Christophoro Valdarsero, Ratisbonensi, qui intra annos 1471-1476. Venetiis et Mediolani impressit, excusos esse sibi persuasit, et quorum plures ibidem eodemque omnes invicem characterem et descriptionem reliqua valde similes proposuit. De nostro vero prodidit, litteris oblongis paulo majoribus exscriptum folia tredecim integra et paucas in decimo quarto lineas complecti, sine numeris ac notis paginarum foliorumve, absque itidem litteris Initialibus.

Sine anno et loco; in-4°. B. Augustini Meditationes. *Cat. Bibl. Reg. T. I*, p. 376, ubi additur: *Vetus editio circa annum 1500.*

Sine anno. Parisiis per *Antonium Cayllaut*, in-4°. Meditationes Beati Augustini. *Cat. Bibl. Duc. de la Val. T. I*, p. 175.

SÆC. XVI ET XVII.—1516. Venetiis... in-8°. « S. Augustini Meditationes. Soliloquiorum animæ ad Deum liber unus. Manuale. Exst. in *Opusculo multarum bonarum rerum referto*, ab initio. » Sic *Audiffr.* in *Cat. Bibl. Casanat.*

1608. Duaci, per *Balth. Bellerum*; in-24. D. Aur. Augustini Meditationes, Soliloquia et Manuale, etc. Plenum titulum vide in sequenti.

1613. Duaci, per *Balthazar. Bellerum*; in-24. « D. Aur. Aug... Meditationes, Soliloquia et Manuale. Meditationes B. Anselmi cum tractatu de humani generis redemptione. Meditationes D. Bernardi. Idiota viri docti contemplationes de amore divino. Omnia ad mss. exemplaria emendata et in meliorem ordinem distributa : opera et studio R. P. *Henrici Sommatii*, Soc. Jesu theol. »

1614. Coloniae apud *Conrad Butgenium*. Idem liber ejusd. ed.

1631. Lugduni, in-24. S. Augustini Meditationes. *Cat. Bibl. S. Angeli ad Nidum Neap.*

— Coloniae Agrippinae, sumpt. *Corn. ab Egmond.*; in-12. Idem liber ex ed. *Henr. Sommatii*.

1637. *Ibidem*, per eundem; in-12. Eadem editio.

1649. *Ibidem*, in-12. Idem liber per eundem.

1650. Parisiis, apud *Claudium Cramoisy*; in-12. D. Aur. Augustini Meditationes, Soliloquia et Manuale : omnia ad mss. exemplaria emendata, opera et studio *Henrici Sommatii*.

1672. Romæ, per *Barthol. Lupardum*; in-4°. Eadem.

Sine anno. Dilingæ, apud *Sebald. Meyer*; in-8°. D. Aur. Aug... Meditationes, Soliloquia, Manuale. Aliam horum librorum editionem *Dilinganam* an. 1571 commemorant obiter *Colonienses* p. 729, ad u. 4.

SÆC. XVIII. — 1704. Antuerpiæ, in-8°. Divi Aur. Aug... Medit., Soliloquia et Manuale, ad mss. exemplaria emendata et in meliorem ordinem distributa, op. et studio R. P. *Henr. Sommatii*.

Versiones.

Sine anno et loco, in-12. S. Augustini Soliloquia in Græcum vulgare translata. *Cat. Bibl. Reg. T. I*, p. 377.

1671. Paris, chez la veuve *Charles Suvreux*; in-12. Eadem Gallice. « Par le sieur D. L. C. C. E. »

1679. A Paris, chez *Guill. Despres*; in-8°. « Les Soliloques, le Manuel et les Méditations de S. Augustin. Traduction nouvelle, revue très-exactement sur le latin. Nouv. éd. à laquelle sont ajoutés quelques fragmens de piété tirez des Confessions de ce même saint, qui feront voir quel estoit son esprit. » Postrema sub titulo, « L'Esprit d'Augustin tiré de ses Confessions » addita sunt.

1714. Bruzelles, in-8°. Idem liber Gallice e. notis. *Cat. Bibl. Thott.*

1600. Madrid... Eadem Hispanice reddita a P. *Ribadeneira*. Exst. in ejusdem *Opp.* p. III, pag. 633 sqq.

1600. Francf. a. d. Oder; in-8°. Idem liber Germanice per *Henr. Raetell.*

1717. Gent., in-8°. Idem liber, Belgice per *Andr. van Loë*. *Cat. Bibl. Thott.*

Ex Meditationibus excerptum esse S. Augustini *Rhythmum de gloria et gaudiis Paradisi* versibus poetice compositum, qui exstat inter *Gc. Fabricii*

Poet. Christ. Basil. 1561, in-4°, p. 815, monet *Audiffredus* in *Cat. Bibl. Casanat.*

IX. — (42) *Manuale.*

1471. *Tarvisii per Gerardum Lisam de Flandria*, in 4° min. S. Augustini liber de Salute, sive de Aspiratione animæ ad Deum. Ad calcem litteris uucialibus excusum visitur

In laudem scriptoris epigramma.
Gloria debetur Girardo maxima lisæ.
Quem genuit campis Flaodria pieta suis.
Hic Tarvisina nani primus cœpit in urbe.
Artifici raras aere notare libros.
Quoque magis faveant excelsi numina regis.
Aurelii sacrum huic MANUALE dedit.

TARVISII
M. CCCC. LXXI.

Constat hoc opusculum, a quo typographiam Tarvisinam initium duxisse suspicatur Morellus (a), foliis xx, impressum caractere rotundo eleganti, lineis 22 per paginas. Complectitur sola xxiv priora capita juxta sequiorum editionum distributionem. *Audiffredi* in *Cat. Bibl. Casanat.* Adde *Crevennæ* *Cat. novissimum.*

X. — (44) *Speculum peccatoris.*

Sine anno, loco et typogr.; in-4°. B. Augustini Speculum peccatorum. *Vetus editio circa annum 1500.* *Sic* *Cat. Bibl. Reg.*

Sine anno, loco et typogr.; in-fol. S. Augustini Speculum peccatoris. Vide quæ ad libellum *de Quantitate animæ* ejusdem editionis sunt notata.

XI. — (47) *de veræ Vitæ cognitione.*

Sine anno. Moguntia, apud Petr. Schæffer, ut ex insigni illius ad calcem minio impresso apparet, in-4°. Incipit a capitulorum tabula tres pene paginas occupante, cujus versiculi novem præfixi sunt hoc exordio :

Augustine pater, aquilino more Johannis
Iugenil vehis petis alta recondita cellis, etc.

In fine : *Augustini de v. v. c. libellus explicit.* Character plane idem est cum præcedentis libri formis. Anno circiter 1470 prociusam suspicatur *Deburius* in *Cat. Bibl. Ducis de la Val. T. I*, p. 176. Exstat etiam in *Bibl. Lubecensi*. V. *Gessner* p. 14, a quo *Schellhornius* in *diatriba ad Quirin.* (Lindav. 1761, in-4°), p. 37, et *Schwindelius* in *Not. hist. crit. libr. vet. rar. l. xxxvii*, laudantur.

1578. *Besileæ*... S. Augustini de Trinitate fragmentum ex libro qui inscribitur de Cognitione veræ vitæ (cujus Auctor *Honorius Augustodunensis*) *Gr. Lat. l. Leunclavio interprete.* Exst. cum *Legatione imp. Cæs. Man. Comneni ad Armenos*, etc.

1670. *Romæ*... *Idem cum teri aliquo discrimine.* Exst. inter *Opuscula Aurea Theol. quorundam Græc. collecta a P. Arcudio a pag. 672.* *Sic Audiffredus* in *Cat. Bibl. Casanat.*

XII. — (48) *De Vita Christiana.*

Sine anno et loco (Moguntia, apud Petr. Schæffer); in-4°. Incipit prologus beati Augustini de vita Xpiana. In fine : *Explicit liber b. Aug. de v. Chr. Hec faciendo quisque vitam obtinebit eternam.* Extremo loco

(a) In *Cat. Bibl. Pinell.*

A signum Schœfferianum minio, ut solet, impressum conspicitur. Character ex Gothico ad rotundum deflectit, sed perquam exilis et rudis est. Signaturæ et numeri foliorum plane absunt. Cf. *Cat. Bibl. Duc. de la Val. T. I*, p. 174. Laudatur quoque in *Catal. Bibl. Bunav.*, itemque in *Bibl. Lubecensi* exstat.

Sine anno. Parisiis, apud Joan. Lambert; in-8°. Liber beati Augustini de Vita Christiana. Hæc in suprema paginæ parte, reliqua signum officinæ pro more typothetarum Parisiensium exeunte sæculo xv, et sub initium xvi occupat. In fine : *Explicit*, etc. *Impressus parisiis per Johannem Lambert in vico sancti jacobii commorantem p. Dionisio Rocce.* Litteræ sunt Gothicæ minutæ.

1467. *Per Olricum Zel de Hanaw; in-4°.* Beati Augustini liber de Vita Christiana. Ejusdem liber de singularitate clericorum. In fine posterioris : *Explicit Liber beati augustini epi. de singularitate clericorum. Per me Olricum Zel de hanau clericu dicces. Moguntinen. Anno millesimo quatercentesimo sexagesimo septimo.* Prior tractatus xix folia, alter xxxiii complectitur, quorum singulæ paginæ lineis 27 constant. *Deburus* in *Cat. Ducis de la Val. T. I*, p. 173. Supra sub opusculis plures invenies Augustini tractatus huic editioni valde similes, ab eodem haud dubie typographo, circa annum 1470, ut putant, impressos.

XIII. — (50) *De XII abusioium gradibus.*

Sine anno et loco; in-fol. « Aurelii Augustini Iponensium presulis dignissimi liber de XII abusioibus seculi, incipit feliciter. » In fine : *Laus deo.* Separatim vero folio ultimo impressa sunt *Augustini de origine animæ electissima auctoritas* et *Augustinus de divinatione demonum.* In fine iterum : *Laus deo.* Hinc est, quod in duobus hujus editionis exemplis apud *Seemillerum* fasc. I, p. 109, alterum non nisi opusculum primo loco commemoratum exhibeat, alterum præter reliqua duo uno folio comprehensa præbeat etiam *B. Anselmi libros duo de eo, cur Deus homo?* viginti novem foliis impressos. — Plagulæ sunt quatuor. Characteres Gothici rudiores et inæquales lineis latis impressi, in quibus imprimis frequens syllabarum *de. be. po. bo. vo. co. ho.* in unam figuram contractio, Nec desunt crebra syllabarum compendia.

1514. *Lipsiæ, in-4°* D. Aur. Aug. Hipp. ep. de duodecim abusioium gradibus in mundo : liber utilis atque delectabilis. In fine, post tituli repetitionem : *Lyppsack per baccalaureum Martinum herbtpolensem diligenter impressus : anno a nativitate Christi Millesimo quingentesimo quarto decimo.* Subjiciuntur insignia typothetæ in ipso fine.

1521. *Augspurg, durch Sigism. Grimm and Marx Wirsung; in-4°.* « Augustinus von den zwoelf Stapfeln der Myssbrauchung von dem neuen Gesang, wie man das Reich der hymel erlangen mag, verieutscht durch Georg Spalatinum. »

XIV. — (55) *De Antichristo.*

1522. *Parisiis.* . . . S. Augustini fragmentum ex

tractatu de Antichristo (qui inter Alcuini et Rabani opera reperitur). Exstat in *Mirabili libro, qui Prophetias, etc.*, demonstrat. *Audiffred. in Cat. Casanat. Bibl.*

XV. — (75) *De essentia Divinitatis.*

1510. *Lipsiæ per Wolfgangum Monacens.*; in-4°. « D. Aur. Aug. Hipp. episc. liber de essentia divinitatis, quo Anthropomorphitarum et Vadianorum errores ex falsis quorundam philosophorum opinio-nibus exortos præcipue reprobat: luce clarius explicans corporalia et humana membra. non carnaliter sed spiritualiter in sacris litteris. divinitati attribui. Annexis quibusdam annotationibus. a doctore *Magno Hundi Parthenopolit.* in Academia Liptzen. ex tempore collectis: Studiosis et philosophiæ et sacrarum litterarum amatoribus admodum profici-cuis. » — Præmissa est editoris ep. ad Paulum Schillerum, philos. et SS. lit. profess. data. in Col-leg. Princip. 1508 decima septima Octobris. Verba Augustini et Annotationes alternis se invicem exci-piunt. In *Bibl. Colon.* laudatur editio Hundii Lipsiæ 1509, ex *Becmanni Cat. Bibl. Francof.* p. 35.

ARTICULI SECUNDI SEQUENTIA.

Annales editionum singulorum S. Augustini librorum

§ III. *Scriptorum prosus dubiorum.*

I. — *In Matthæum Comm.*

Sine anno et loco. S. Augustini commentarii in Matthæum. Per omnia editioni librorum de doctrina Christiana absque loci et anni indicio expressæ si-miles esse tradit *Ge. Pray* in *Cat. Bibl. Bud. T. I*, p. 89. Uterque liber etiam uno volumine in ista Bi-bliotheca comprehendebatur et Prains descripturus erat accuratius, ni mutilum hujus exemplum fuisset. Nescio an sit particula *Quæstionum Evangelicarum*, quæ inter genuina n. 41 recensentur.

II. — *De Vanitatibus sæculi.*

Sine anno, loco et typogr.; in-4°. S. Augustini, episcopi Hipponensis, 1° de Vanitatibus sæculi, 2° de Vita Christiana.

Hujus editionis memoriam, ut tot aliarum, quæ rarissime alias obtingunt, servavit cl. *Seemiller fasc. II*, p. 150. Separari duo hæc opuscula non possunt, atque una constant foliis xxiii, lineis 25 per paginam, caractere Gothico paulo majori, oblongo et luculento, eodem, quo *Conradus Finer Eslingensis* usus est (a), impressis. Absunt custodes, signaturæ, numeri et inscriptiones paginarum. Attamen duæ initiales litteræ horum opusculorum formis ligneis impressæ sunt. Initium: *Incipit liber Augustini de Vanitatibus sæculi.* Sub finem folii quinti pagina aversa duabus lineis: *Explicit liber sancti Augustini de Vanitatibus sæculi feliciter.* Tum in fronte folii sexti: *Prologus libri beati Augustini de Vita Xpiana incipit feliciter*; atque in extrema tandem pagina tribus lineis: *Explicit liber sancti Augustini de Vita*

(a) Cujus gratia lectores ablegat ad *Gerhohi Steinenberger literarisch-krit. Abh. üb. die zwei alleractle-*

A Christiana feliciter. Cæterum nescire me fateor, quo primum tractatum referam, suspicor tamen, eumdem esse cum sermone, qui vulgo de *Vanitate sæculi* inscribitur, inter dubia relatus num. 9.

III. — *Expositio Symboli et Orationis Dominicæ.*

Sine anno, loco et typographo, in-fol. S. Augustini 1° Expositio Symboli. 2° Ejusdem expositio Orationis Dominicæ.

Commemorat duo hæc opuscula, cum aliquot Thomæ Aquinatis et Henrici de Hassia, idem pene argumentum concernentibus et iisdem typis expressis, compacta, cl. *Seemiller fasc. I*, p. 152 sq. Impressa sunt caractere Gothico nonnihil majori et oblongo. Interpunctionum signa sunt punctum, comma supra et infra lineam prominens, cui interdum punctum in B formam signi exclamandi subijci vir laudatus animadvertit. Lineæ triginta per paginam integram numerantur: numeri, signaturæ, custodes, nec non initiales litteræ desunt.

Sine anno, loco et typogr.; in-4° min. S. Augustini 1° sermo super oratione Dominica, 2° Expositio Symboli, 3° Sermo de ebrietate cavenda.

Tria hæc opuscula, quorum penes eundem virum doctum fasc. I, p. 163, memoria est prodita, uno volumine viii foliorum, ita, ut separari nequeant, comprehenduntur. Characteres, eodem teste, sunt Gothici, minuti, sed admodum pingues, non absimiles iis quos imprimis *Udalricus Zel* frequenter adhibuit, minores tamen. Distinctionis signum laqueus hac forma | √ |. Numeris, signaturis, custodibus et C litteris initialibus caret. Pagina juxta lineas 27 complectitur.

IV. — *De virtute Psalmorum.*

Sine anno, loco et typogr.; in-4°. In fronte: *Incipit Augustinus De virtute psalmorum.* In fine: *Explicit Augustinus de virtute psalmorum.* Cl. *Seemiller fasc. II*, p. 163. Impressum est volumen, hoc teste, Gothico caractere singularis formæ et justæ magnitudinis in charta alba ac nitida, absque custodibus, numeris, etc. nisi quod priora quinque folia typographus signavit.

Sine anno. Parisiis, per Dionys. Roce; in-8°. Augustinus de Virtute Psalmorum. Typographus ex signo titulo impresso noscitur. Vid. ex eadem officina librum *de Vita Christiana.* In *Cat. Bibl. Bodl.* hujus libri editio quaternis sine l. et a. indicio facta memoratur.

CAPUT IV.

Defratores et Commentatores præcipui Operum S. Augustini.

Casimirus Oudinus in *Commentario de Scriptoribus Ecclesiasticis* Tomo I, pag. 990, absoluta jam notitia de vita, scriptis et editionibus S. Augustini, singulare caput *de Defratoribus vel Commentatoribus D. Augustini, tam antiquis, quam recentibus præcipuis* perscripsit et reliquis tamquam septimum et ultimum

ste gedr. deutsche Bibeln, etc., qui Tab. III, n. 3 et 4, eundem are incidendum curavit.

adjecit. Quem secuti *Auctores M. Bibliothecæ Ecclesiasticæ Coloniensis*, totum pene servata etiam epigraphæ in commentarios suos, voce AUGUSTINUS num. VI, pag. 767, retulerunt, ita tamen, ut resectis iis, de quibus alio loco commodius verba fecissent, auxerint etiam non positendis additionibus. Optimum institutum a nobis non sine lectorum detrimento descri posse videbatur. Sed intelleximus etiam, quæ ab illis novissime congesta erant, paucis tantum in locis emendationem aliquam desiderare et pauciora inesse, quæ nostræ tractationi apta non essent. Nec sperandum fuit, ut ipsi ampliora quodammodo daremus, quinimmo, quæ in proprias schedulas digesseramus ad hocce argumentum spectantia, ad unum omnia ab illis occupata esse cognovimus. Quapropter nullatenus dubitavimus, quidquid in tota hac Oudini et Coloniensium dissertatione nobis probaretur, ipsis eorum verbis huc transferre, dummodo non alieno merito quidquam subtraxisse videremur.

Primus fuit *S. Prosper Aquitanus*, qui circa annum 450 librum *Sententiarum ex S. Augustino delibatarum* confecit, studio *Jo. a Fuchte* aliquoties seorsim editum, de quo nos suo loco. Colonienses, titulo libri non satis integro inducti, memoriam ejus tamquam ipsius editoris opellæ post *Lumnii Thesaurum* inseruerant. Proximus ætate fuit, cui primum locum in hac serie dederat Oudinus.

Egyptius abbas et presbyter Africanus sæc. vi, qui *sententias, quæstiones*, etc., ex *S. Augustini* scriptis defloravit et in unum corpus, cui *Thesauri* nomen fecit, collegit. Hic cum ad nostrum etiam censum pertineat, plura de eo in sequenti tomo dicta invenies.

Inter mss. codices bibl. Venetæ cardinalis Bessarionis, exstat *Petri* abbatis Tripolitani nomine *Expositio in Epistolas D. Pauli ex divi Augustini Sermionibus*, in membrana, de qua loquitur Baronius ad annum 562, post Cassiodorum *Divinarum Institutionum* cap. 8. Sed an legitimum opus *Petri* Tripolitani abbatis sit, caute discutendum est: licet hoc scribat *Jacobus Philippus Thomasinus* in Catalogo bibliothecarum Venetarum publicarum et privatarum, quem anno 1650, Utini, in-4º imprimendum curavit. Oud.

Venerabilis *Beda*, natione Anglus, professione monachus et presbyter, qui anno 710 et sequentibus floruit. Exstant inter Opera Ven. *Beda* *Commentaria in omnes Epistolas S. Pauli, ex Augustini operibus ut plurimum excerpta*, de quo opere Baronius in *Annalibus* ad a. 562 litem *Beda* movet, ac *Petro* abbati Tripolitano, de quo Cassiodorus *Divinarum Institutionum* cap. 8, ascribendum censet. Verum *Joannes Mabillonius* litem intentatam præclare diluit, qui T. I *Analectorum*, Dissertatione singulari p. 12, nec *Beda*, nec *Petro*, sed *Floro* magistro, Lugdunensis Ecclesiæ diacono, deberi demonstrat. Verum interim *Commentarium Bedæ* (nam *S. Pauli Epistolas* ab eo explicitas esse, ipse in *Indiculo Operum suorum* fidem facit) ejusque *Collectaneum* in

Apostolum ex Operibus Augustini decerptum, grandi satis volumine nondum impressum, penes se habuisse testatur *Lupus*, Ferrariensis abbas, epistola 76 ad *Hincmarum*, p. 118. Exstat autem in duobus mss. exemplaribus apud *Joannem Mabillonium*, ex bibliotheca *S. Germani Pratensis*, ut idem testatur. Vide quæ habet *Stephanus Baluzius* in *Notis ad Lupum Ferrariensem* p. 405. Oud.

Magister *Florus*, Lugdunensis Ecclesiæ diaconus, circa a. 850 inclytus, scripsit *Commentarium in omnes S. Pauli Epistolas ex S. Augustini Scriptis contextum*, qui habetur tomo VI Operum *Beda*, ei falso ascriptus. Nam *Flori* istius esse ex pluribus mss. codicibus docuit *Joannes Mabillon*, Disquisitione hac de re composita *Analectorum* T. 1, p. 12 sqq., quæ etiam ostendit, genuinum *Beda* *Commentarium* ab evulgato esse opus diversum, idque nondum typis editum penes se habere, aliquando in lucem profectum. Alibi tamen observat in 3 mss. codicibus abbatæ *S. Galli* in Helvetia, qui annorum 800 et 700 sunt, hæc ipsam *Beda* expositionem sub nomine *Flori presbyteri* contineri, de qua vide quæ annotavit erudite T. IV *Analectorum* p. 630. Abbreviavit prolixum *Flori Commentarium in Epistolas Pauli* circa a. 1180 *Robertus de Torinneio*, in Normannia, abbas *S. Michaelis de Monte*, diocesis Abrincensis, quem arbitratus est spectasse ad *Petrum Tripolitani*, quamque sententiam ad annum Christi 562 *Baronius* amplexus est, cujus *Abbreviatio* ms. exstat inter mss. codices bibliothecæ *S. Michaelis de Monte*. Exstat autem *Epistola et Prologus in Abbreviationes Epistolarum Apostoli secundum Augustinum*, in Appendice ad *Guiberti Opera* a *Luca Dacherio* edita Parisiis in-fol. 1651, p. 715, quam ex ms. codice produxit. Hæc *Oudinus*, copiosius alibi de iisdem in recensu operum *Beda* et *Flori* Lugdunensis disserens. Nos supra singularem eamque vetustissimam horum *Commentariorum* editionem produximus.

Bonizo, Satrii ac *Placentiæ* episcopus, circa a. 1075 composuit *Augustinianam Epitomen* seu *Excerptum Sententiarum Mirifici doctoris Augustini* libris viii distinctum, quod *S. Joanni Gualberto*, fundatori et primo abbati *Vallis Umbrosæ* dedicavit, exstatque ms. in bibliotheca *Cæsarea Vindobonensi*, inter mss. codices ex arce *Ambrosiana* illuc allatos, codice 85, ut testatur *Petrus Lambecius* illius inspector et custos T. II *Commentariorum* hujus bibliothecæ cap. 8, p. 790 sqq. Oud.

Guillelmus abbas *S. Theodoricæ* prope Remos, in Gallia, ordinis *S. Benedicti*, tum ex abbate factus monachus ordinis *Cisterciensis* apud *Signiacum* in eadem diocesi, sæculo xii, cujus inter *Collectaneæ* habetur opusculum *Sententiarum de Fide ex S. Augustini Operibus* collectum, quod a se ex autographo ms. *Bibl. Signiacensis* ord. *Cisterciensis* transcriptum testatur *Oudinus* traditumque *Thomæ Blampino* Bened. Congreg. *S. Mauri*, qui hanc *Collectionem* sub Auctoris proprii nomine in *Append. ultimi voluminis Operum S. Augustini* edendam promiserat,

quod tamen non præstitit. *Colonienses ex Oudino.*

Rob. Kilwardby Ord. Prædic. natione Anglus, Cantuariensis archiepiscopus, et cardinalis episcopus Portuensis sæc. XIII, libros S. Augustini fere omnes, aliorumque plurium Ecclesiæ doctorum per parva capitula distinguit, sententiam singulorum sub brevibus annotando. Cujus laboris varia in Bibl. Regia Paris. supersunt monumenta ms. quæ recenset *Echardus* in Script. Ord. Præd. ad a. 1279, p. 379, ubi et alia memorat ex Catal. Anglic. *Colonienses.*

Bartholomæus Urbinas episcopus circa medium sæc. XIV, eremita Augustinianus, S. Augustini et *Ambrosii* Operum lector assiduus, sententias utriusque insigniores excerpsit, quas in alphabeti ordinem digestas, *Milleloquium* appellari voluit. Atque ab *Augustino* quidem *Triumpho* ejusdem Ordinis (vulgo *de Ancona* dicto) ejus præceptore, *Milleloquium Augustini sententiarum* inceptum, a discipulo absolutum, *Lugduni* a. 1555 impressum est. *Milleloquium Ambrosii* ibid. a. 1556, in-fol. *Colon. ex Oud.*

Antonius de Nomis Florentinus (aliis *Maciallensis*) eremita Augustinianus, qui a. 1438 decessit, e libris S. Augustini capita omnem fere litterarum Divinarum tractationem continentia digessit et inscripsit, *Flores Doctoris S. Patris Augustini*, quæ exstaro dicuntur in Bibl. S. Spiritus Florentiæ. *Colon.*

Joan. Frid. Lumnit (a) *Thesaurus Christiani hominis* ex scriptis S. Augustini collectus, *Antwerp.* 1588. *Colon.*

Dulciloquiorum S. Augustini libros tres, ex veteri ms. exemplari Bibl. *Romersdorpienæ* primum editos *Herbonæ* 1592, in-12, a viris fide dignis ac accepisse testatur *Labbeus* (b), sed nondum vidisse scribit. *Colonienses.* In *Cat. Bibl. Reg. Paris.* dictus liber exstat editus *Herbonæ Nassoviorum* 1614, in-12, h. t. *Aur. Augustini libri tres Dulciloquiorum e bibliothecæ Romersdorpienæ veteri manuscripto exemplari nunc primum editi studio Guil. Rolichii.*

Jo. Gastius, *Brisacensis*, *Commentarios* in universa Biblia ex Augustini operibus collectos edidit *Basileæ* apud *Hervagium* 1542, II tomis in-fol. *Laudat Cat. Bl. Bodlei.* Ejusdem operis tomum I, *Vetus Testamentum* complexum, editionis *Venetæ* ex officina *Erasmiana* 1543 profert *Cat. Bibl. Thott.*

Hieron. Torres seu *Torrensis*, Soc. Jesu Hispanus, *Confessionem Augustinianam* in libros IV distributam, et certis capitibus locorum theologicorum comprehensam, ex omnibus S. Augustini Operibus magno studio collectam, edidit *Dillingæ* 1568, et rursum auctiorem ac emendatiorem, 1569, in-fol. (c) *Eam Augustinæ Confessioni* opposuit; quo in opere

(a) *Male Lunicii* apud *Lipen.* *Bibl. Theol.* II, 916. *Colon.*

(b) *Dissert. de Script. Eccles.* in addend. et corrigendis p. 714, apud *Oudinum* col. 932. *Colon.*

(c) Ita *Alegambius MDLXIX.* *Lipenius* vero *Bibl. Theol.* I, 117, habet 1596, uti et *Oudinus* in *Comment. col.* 995, ad multam usque senectutem, ait, *profectus correxit, ablatis iis, quæ tamquam S. Augustini attulerat* ex lib. *de Fide ad Petrum*, quem

(ait *Alegambius* *Bibl. Script. S. J.* p. 183) *duo egregie præstat: alterum, quod catholica dogmata mirifice probat, et confirmat, refutatque hæreticorum errores ex Augustino; alterum, quod locos ipsius Augustini, vel male intellectos, vel malitiose detortos, atque ab hæreticis depravatos, adamussim revocat, atque sincere interpretatur. Oud. et Colon.*

Joannes Piscatorius *Lithopolitanus*, qui *Epitomen omnium Operum Augustini* diligentia nequaquam sordida composuit, ejus editionem factam *Augustæ Vindellicorum* apud *Heinricum Steyner* 1537, in-fol., præsentem intueri licet. Ejus vero hic est titulus: *Omnium Operum Divi Aurelii Augustini episcopi, undecumque doctissimi, Epitome: Et quid vir ille, de Ecclesiæ Sacramentis, nec non sacræ Scripturæ locis communioribus insignioribusque senserit, scripserit, simul atque docuerit per JOANNEM PISCATORIUM Lithopolitanum hoc libro fidelissime et compendiaria quadam via diligentissime comportatum.*—Accedit in titulo brevis admonitio ad lectorem, in qua præsentissima atque ipsissima Augustini verba exhibuisse se affirmat, et *Steph. Vigili* *Pacimontani* *Decastichon* in laudem libri. Ejusdemque *Vigili* præfatio ante ipsius auctoris præfationem est inserta. Dividitur autem opus in tres tomos, quorum primus Augustini sententias juxta doctrinæ Christianæ capita ordinatas proponit, alter varia et miscellanea offert, tertius integros Augustini libros, quos supra in *Analibus editionum Operum* indicavimus, præbet.

In hanc *Piscatorii* operam manus tomerarias immisit et convicia gratiarum loco rependit *Joannes Pesselius*. Prodiit enim

Joannis Pessellii, ord. Prædic. *Tilani* in *Geldria*, *Omnium Operum S. Augustini Epitome, primum quidem copiose ac sinistre collecta a Joanne Piscatorio hæretico, et a Joanne Pesselio recognita, aucta duplo, et catholico sensu reddita; cui accessit ejusdem opera ex eodem Augustino collectus de septem Sacramentis tomus quartus* *Colon. Agrip.* 1539, 1542, 1549, in-fol. (d)

Jac. Tribesci *Brixiani*, canonici regularis *Lateranensis*, *Responsiones ad mille Quæsitæ in omni fere facultate* ex omnibus S. Augustini libris excerptæ, *Venet.* 1585, in-4°. Alibi deprehendimus signatas: *Venetis ap. Bernh. Juntam* 1586, in-4°.

Jo. Bapt. Masculi, Soc. Jesu *Neapolitani*, *Ponderationes Concionesales in Opera S. Augustini*, *Neap.* 1652, in-fol. (e). Forte idem opus, quod apud *Toppium* (f) inscribitur: *Eruditarum lectionum S. Augustini libri Acroamatici ad Conciones, decem tomis contractis in unum*, *Neap.* 1636, in-fol. *Colon.*

S. *Fulgentii* esse compertum est: et ex libro *de Ecclesiasticis Dogmatibus*, qui est *Gennadii Masilienensis*. *Colon.*

(d) Ex *Echard*, in *Script. Ord. Præd.* ad a. 1549, p. 135. *Colon.* Sed ed. a. 1535, quæ apud eodem notatur, falsa est; nam *Piscatorii Epitome* primum a. 1537. lucem aspexit.

(e) Ex *Lipen.* *Bibl. Theol.* I, 418.

(f) *Bibl. Napol.* p. 157.

David. Lefant Parisiensis ord. Præd. Concordantiæ Augustinianæ, sive collectio omnium sententiarum, quæ sparsim reperiuntur in omnibus S. Augustini Operibus ad instar Concordantiarum Sacræ Scripturæ Tom. I, Paris, 1656, in-fol.; II, 1665.

Ejusdem Biblia Augustiniana, sive collectio et explicatio omnium locorum Sacræ Scripturæ, quæ spar-

sim reperiuntur in omnibus S. Augustini Operibus, ordine Biblico. Paris, 1664, 1670, tomis II.

Albertus, Dux Luinensis (de Luines) Parisiis demortuus d. 10. Oct. a. 1690. æt. 69, edidit Sententias et Instructiones ex S. Augustino excerptas. Parisiis 1677. Hæc Colonienses p. 214.

Hactenus omnino de Augustino dictum esto.

VARIORUM * EXERCITATIONES

IN

S. AUGUSTINI OPERA.

IN TOMUM PRIMUM.

DESIDERII ERASMI CENSURA

IN LIBROS RETRACTATIONUM ET CONFSSIONUM.

Erit fortasse qui miretur cur his duobus operibus primum dederimus locum. Is rationem accipiat: Dux res sunt quæ vehementer et accendunt ad lectionem, et conducunt ad intellectum voluminis, vita auctoris cognita et operis non ignotum argumentum. Plurimum enim refert, quam existimationem, quem animum afferas ad legendum: nec facile dictu sit quantum in judicando momenti habeat præsumpta de homine opinio. Frequenter exosculamur dictum ab eo profectum quem amamus, de quo magnifice sentimus, consputuri si ab alio quem odimus venisse crederetur. Utrinque commoditatem vir sanctus juxta ac prudens Augustinus his duobus lucubrationibus nobis procuravit. Libris Retractationum omnium operum suorum argumenta contexuit, et Confessionum libris vitam omnem suam depinxit, quorum utrumque tam diligenter ab illo factum est, ut iniquior aliquis suspicari possit non prorsus abfuisse humanam affectum *κενοδοξία* seu *φλαυρία* cuiquam affinem. Verum res longe secus habet, si qui optimi viri consilium expendat. Olim solemne erat præstantium virorum gesta libris et orationibus celebrare. Hoc exemplum a militia ad studia, a Græcis ad Latinos et barbaros, a ducibus ac philosophis ad episcopos demanavit. Perspicuus itaque frequenter in historiis hujusmodi multum falsitatis inveniri, sive immodico studio, sive

B errore scriptoris, sive etiam inopia fidei ac laudis amore, maluit ipse sui historiographus esse: nimirum, sibi conscius quam non assentaretur sibi, deinde probe cognitum habens se nulli mortalium notiozem esse posse quam esset sibi. Nam, ut omittam animorum abstrusos sinus, quos quisque suos novit, nec quilibet tamen pernovit, quoram vitæ portionem ne vorunt qui nobis arctissima familiaritate juncti sunt? Porro famæ quanta levitas, quanta vanitas? Ad hoc quantum humanæ memoriæ perfluvium? Cum duo rem aut orationem eandem, cui pariter interfuerunt, referunt, quanta narrationis diversitas? Jam quid istos memorem qui fabulis impudenter vanis et fictis miraculis memoriæ eorum quibus favent, student vulgo commendare, nonnunquam ea laudantes quæ laudatus nec fecit, nec probavit? Et arbitror fuisse qui piæ existimarint hujusmodi fucis animos ad religionis studium accendere. Ego pestilens hoc rabularum genus inter Christianos semper sum execratus, qui neque sciunt veram pietatis imaginem adumbrare, quod nemo novit nisi vere pius, quales si essent illi, nunquam talibus mendacis fallerent discipulos illius qui veritas est, et hujusmodi technis hoc efficiunt ut nec vera narrantis habeatur fides. Horum ne quid accidere posset, Augustinus suo penicillo seipsum nobis depinxit, idque ut majore cum fide faceret, nec mala sua reticuit, nec hominibus ista loquitur, sed Deo consistetur, cui mentiri nec piæ

* De his auctoribus lectorem monitum volumus, non omnes pari orthodoxiæ laude commendari. Nemini enim non notum est, Erasmus Roterodamum necnon et Phereponum, seu potius Joannem Clericum (le Clerc) sub hoc fictitio nomine latentem, in multis heterodoxiæ reos a viris catholicis haberi. Verumtamen, cum satis multæ illorum in S. Augustinum annotationes non mediocris sint momenti, has reticere volumus, propter locos aliquot non penitus irreprehensos aut etiam erroneos, a quibus studiosus quisque facile præcavere poterit.

D Cæterum quis nesciat quædam hæresiarcharum et paganorum opera studiose scipius suis e collecta, tum ne si quid intermiseretur boni, deperderetur, tum etiam ut quod errorem sapientum novum historiæ ecclesiasticæ suppeditaret monumentum. Hujus rei testes sunt scholiastæ, commentatores collectoresque duorum quæ præcesere sæculorum, atque in primis Benedictini, quibus, heterodoxorum omnis generis, v. g., Celsi, Porphyrii, Juliani, Pelagii et aliorum erramenta suis editionibus quasi suscitasse, a nemine unquam vitio versum est. Edit.